

DI VERK FUN YITSHAK
LEYBUSH PERETS

Isaac Leib Peretz

*Permanent preservation of this book was made possible by
David A. Miller & Family
in memory of
parents & grandparents, Harry & Anna Miller*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

כ י ע ר ט ע א פ ט י י ל ו נ ג .

זייט

199	— — — — — איז וואָס איז אייער הילף?	.1
205	— — — — — די פרויעד־פראגע	.2
209	— — — — — האַרץ	.3
213	— — — — — דער וואַרשעווער אידישער קאלענדאר	.4
219	— — — — — וועגען ישוב ארץ ישראל	.5
238	— — — — — ערינערונגען אויס מיינער יוגענט	.6
241	— — — — — מ. מ. דאָליצקי	.7
242	— — — — — אנעקדאטען בוך	.8
243	— — — — — דער אידישער האַנדעלס קאלענדאר	.9
246	— — — — — אַרגענטינא	.10
250	— — — — — דער אידישער פעלד־אַרבייטער	.11
252	— — — — — ספר היהודי הנצחי	.12
253	— — — — — אַ וועלט מיט וועלטלעך	.13
258	— — — — — קאטיק'ס און ברעסלער'ס אויסנאבען	.14
262	— — — — — ספר הברית	.15
280	— — — — — מענשען אַהן אַ היים	.16
285	— — — — — אברהם רייזען	.17
289	— — — — — פאַמיליע צבי	.18
302	— — — — — מענדעל גראַנסקי	.19
311	— — — — — מאווישאַ יענקעלעווויטש	.20
318	— — — — — די שטימע פון אידישען פאָלק	.21
323	— — — — — וועגען דעם „בוך פון פייער“	.22

אינהאלט:

ערשטע אפטיילונג.

זייט	
7	דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער
25	וואָס פּעהלט אונזער ליטעראַטור ?
36	געדאַנקען איבער ליטעראַטור
44	דאָס אידישע לעבען לויט'ן אידישען פּאַלקס-ליעד
66	"אין פּאַלק אַרײַן"
71	ליטעראַטור און לעבען
101	די קראַנקע נערווען
110	די געלע פרעסע

צווייטע אפטיילונג.

121	מיכל גאַרדאַן
126	מענדעלע
128	שלום עליכם
132	יעקב דינענאָז

דריטע אפטיילונג.

143	1. כאַסיע די יתומה
150	2. די לוריאַ'ס
154	3. צווייהט און צושפּרייט
158	4. די מוטער
162	5. דוד אין מדבר
165	6. פון אידישען טעאַטער
174	7. אוי, דלֹת, דלֹת
178	8. אויפ'ן לעצטען שטאַפּעל
191	9. אַש

די ווערק פון יצחק לייבוש פריז. צוועלף בענד.
צוזאמענגעשטעלט אונטער דער רעדאקציע פון
דוד פינסקי

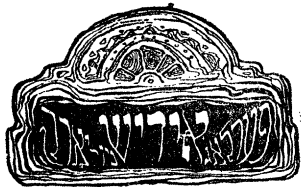
צעהנטער באנד.

ארויסגעגעבן פון פארלאג „אידיש“, ניו-יארק.

תר"פ — 1920

י. ל. פרק

ליטעראטור און לעפען

ארויסגעגעבען פון פארלאג „אידיש“, ניו-יארק.

Copyright 1920 by
JEWISH BOOK AGENCY

ערשטע אפטיילונג

דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער.

א.

צוויי וועגען האָט דער מענש, וואָס געהט אוועק פון מעגליכען לעבען, פון געשעפט, פון יאָגען זיך נאָך ברויט: דעם שפּאַציר-גאַנג און דעם טוריסטן-וועג.

אנגענעהם איז דער שפּאַציר-גאַנג: ביים ברעג פון זיס- און שטיי-רוישענדיגען טייד, אין שאַטען פון גלייך-אַפגעשנימענע אַלעען, אויף בלומען-וויזען... געפעהרליך איז אָפּט דער טוריסטן-וועג. געטריבען פון א ברענענדיגער בענקשאַפט צו דער הויך, זוכט דער טוריסט זיין וועג צווישען פעלזען אויף די שפיצען פון די העכסטע בערג. צווישען גלעטשער און אַפּגרונדען. „אומניצליך“ איז דער טוריסטן-וועג. אויף די שפיצען פון די הויכע בערג וואַקסט קיין ווייץ פאַר מענשען, קיין האַבער פאַר פערד... און געפעהרליך איז דער וועג: פון אַפּגרונדען קוקט, רופט און לאַקערט: שרעק, שגענו און טויט. ווי גליטשיג און שטייניג איז דער שמאַלער שמעג אונטער די פיס. אזוי זאָגט דער מענש, וואָס שפּאַצירט.

און טיילמאָל געהט איהר ארום אויף די הויכע בערג צווישען אַלמע, לאַנג-פאַרלאַזטע שלעסער, אַדלער-געסטען און געפעהרליכע ערד-ווייס-פלעצער, און עס פאַלט צו דער אַווענט. אונטען, אין מאָל, צווישען די בערג, איז שוין נאַכט; אויבען בעט זיך ערשט אויס דער אַווענט אויף א פיעלפאַרביגען דיװאַן, פון די אַפּגלאַנד צען פון דער אונטער-געהענדיגער זון געוועכט. נאָר אַט, די פאַר-בען לעשען זיך. שאַטען שלייכען זיך ארויס פון שפּאַלטען, לעכער און אַפּגרונטען, לעגען זיך אייד צו די פיס. און אונטען, די בערג צופוסענס, אין מאָל, צירט זיך אויס א לוסטיגע נאַכט. פֿלעמלעך פאַרשידענפאַרביגע וועקען זיך, צינדען זיך, ציטערען אויף... אי-

לומינירט איז דער טאָל; מענער, וואונדער־זיסע קלאַנגען וויגען צו אייך אַרויף, אויף די וועלען פון דער קיהלער לופט: א פרעהליכער יום־טוב גרייט זיך צו אין טאָל, און עם ווינקט צו אייך דער טאָל, און רופט אייך מיט זיינע טויזענטער ליכטלעך, און לאַרט אייך איין מיט זיינע זיסע קלאַנגען; קום אַראָפּ, מענש, פון די לערע בערג און נאַקעטע פעלעזן, פון די שרעק־און פאַרצווייפּלונג־עמטדיגע אַפֿ־גרונטען, פון די אַדלער־נעסטען און שלעסער, וואו דאָס לעבען איז לאַנג פאַרהילכט, וואו הוילע גייסטער שוועבען... קום אַראָפּ צום טאָל און פרעה דיר מיט אונז אין אונזער יום־טוב־נאַכט. און פון ליכט, זאָנג און קלאַנג געצויגען, פאַרלאַזט איהר די הויך, און לאַזט אייך אַראָפּ אין טאָל. וואָס נידעריגער—ברייטער און זיכערער איז אייער וועג. עם קומען אייך ווייזגעבויטע פּלעצער אנטקעגען און וואָס אמאָל רוישענדיגער שוועבט אייך ארום דער יום־טוב פון טאָל, און ראַשער הומט איהר אַראָפּ: מוזיק, שפּאַצירער, יום־טוב־דיגע פּנימ'ער און קליידער; א שטראַלענדיג־קלינגענדיגער יום־טוב... און עם פליסט אייך ארום דאָס געפליסטער פון שפּאַצירענדיגע, פאַר־ליעבטע, איין זיך פאַרזונקענע פאַרען. און עם בלענדט אייך צו פאַרשידענ־פאַרבינקייט פון די יום־טוב־דיגע קליידער. און איהר מישט אייך אויס מיט'ן יום־טוב־דיג שפּאַצירענדיגען עולם... און פּלוצלונג, נאָך א צופעליג טיפּערען בליק, בלייבט איהר שטעהן ארומגעכאַפט פון שרעק. אויף א קור־פּלאַץ האָט איהר געטראַפּען. אילומינירט זענען האַטעלען, קאַפּעס און קאַפּע־שאַנטאַנס; אַפּער רעטען־וואַלצער שפּילט די מוזיק; געארעמט שפּאַצירען פאַרען מיט גלאַנצענדיגע אויגען, ראַש־באווענגליכע הערצער, ליעבע־פאַרציטער־טע ליפּען. אבער—קראַנקע! קרענקליך ברענענדיגער אַטעם. צום טויט געצייכענטע מענער און פרויען שלינגען פאַרהונגערט די לעצ־טע מינוטען פון לעבען, טרינקען דורשטיג די לעצטע טראַפּען פון בעכער ביז צו די הייווען! און אינמיטען, אויב איהר האָט אויגען און זעהט, שפּאַצירט ארום דער טויט, פון זיינע געצייכענטע אַפּפּער־נישט געזעהן, און שמייעלעט.

און עם כאַפט אייך אַז א בענקשאַפט צוריק צו די הויכע בערג... אבער צוגעפּאלען איז שוין די נאַכט און נישט זיכער איז דאָרטען דער וועג.

צוויי וועגען האָט דער מענש, וואָס רייסט זיך אַפּ פון גע־

שעפט, פון זארג אויף ברויט: דעם שפאציר-גאנג און דעם טוריס-
טערוועג, און אויף דעם לעצטען וויל איד אייד פיהרען...
איד וויל מיט אייד רעדען וועגען דיכטער, וועגען בוך און ווע-
גען דעם לעזער — אויף די הויכע בערג. איד וויל אייד נישט פיהר-
רען איבער פלעצער, וואו קראנקע מענשען לויפען נאך זייער
אייגענעם שאטען. אדער פאנגען שאטען פון זאכען אנשטאט זא-
כען, שאטען פון לעבען אנשטאט לעבען... וואו געצייכענטע פון
טויט, פאראורטיילטע אויף פארגעסענהייט געהען ארום פון טיר צו
טיר און בעטלען זייער לוי, אדער בארגען זייער נאך נישט פאר-
דינט לויב. וואו דאס אפגעקומענע פראפעטען-אייניקעל גראבט אויס
דעם קויפ-פארזייהטען זאמען פון דער ערד ארויס און עסט איהם
פארהונגערט רוי און גרין. און — „וואס באליעבט“? „וואס זאל
איד אייד זאגען? וואס זאל איד אייד זינגען? וואס זאל איד אייד
דערלאנגען, עס זאל אייד שמעקען? זאל איד אייד זומער-פייגעלעך
כאפען? מיט דעם גאלדענעם שטויב אויף זייערע פליגעלעך די אוי-
גען פארשימען! ווילט איהר טאנצען? איד קען פאלקע, איד קען
וואלצער! אלטער מאן, אויסגעלאשען איז דאס פיער אין דיין
טרוקענעם לייב, וואסעריג איז דיין אויג, ציטעריג — דיין בייניגע
האנט — איד וועל דיר אויף א סעקונדע לעבעדיג מאכען, די לאנג
פארשטארבענע לוסט אויפוועקען... אז אינדיטשקע דעם אלטען
מאן; א סטעארין-ליכט דעם פארשעמטען מיידעל... א ביוסט דעם
באנקירס ווייב, א פארטרעט דער רייכער העסליכקייט... העי, וואס
באליעבט?“

אז אילומינאציע אין טאל: קליינע פלעמלעך, קליינע נשמה-
לעך... ברענען זיך אויס אין האטעלס, קאפע-שאנטאנס, אויף פרא-
מענאדען... און צווישען שפאצירער פון געצייכענטע צום טויט...
אויף די הויכע בערג וויל איד אייד פיהרען, צו די אלע שלע-
כער, צו די אדלער-נעסטען.

איד וויל מיט אייד רעדען פון דיכטער, וואס האבען זייער
דיכטונג געלעבט, נישט געשריבען, און נישט אויפ'ן
מארק ארויסגעטראגען און פארקויפט; וואס האבען זייערע אי-
דען געפירט, נישט ווי פארטריקענטע בלומען צווי-
שען בלעטער אריינגעלעגט; איד וויל מיט אייד רעדען פון ביכער.

וואס מען האָט פון די דיכטער און אין נאָמען פון די דיכטער גע-
שריבען, און פון לעזער, וואָס זיין נאָמען איז: פּאַלס.
פריי איז דער „קינסטלער“, ער מעג מאַהלען דעם אויפגאַנג,
דעם אונטערגאַנג פון דער זון; ים, שטורעם און סטעפּ; נאַכיאַגען
זומער־פּייגעלעך, פונקען פון קוימען ביים שמיד; גאַלד־גלאַנצען
פון אויגען אויף בלאַסע געזיכטער באַזינגען. נישט פריי איז דער
דיכטער: זיין וועג איז דער טוריסטען־וועג, וואָס שלענגעלט זיך
צווישען פעלזען און אפּגרונטען, און אויף די הויך, וואו עס שפּילט
זיך די הויכע, מענשליכע טראַגעדיע, וואו צווישען שרעק, געפּאהר
און שנעזן עס ווערען געוואויגען די גרעסטע מענשליכע פּראַבלע-
מען: וואָס איז לעבען, וואָס איז טויט? ווער ביי איר און
וואהין פיהרט מיין וועג?

צום סיני, דעם באַרג וויל איר אייך פיהרען, צו בודא אין אינ-
דיאַנער וואַלד, צו דער תּליה אויף „גאַלנאַטא“; און דאָס וועט זיין
דער וועג אין דער פּאַרנאַנגענהייט. מיר וועלען די אַלמע קברים
עפענען, די אַלמע ריזען וועקען און זיי פּרעגען: וואָס איז לעבען,
וואָס איז מענש? און וועט אונז זייער ענטפּער נישט באַפּרידיגען,
וועלען מיר זיך צו דער צוקונפט ווענדען, און וואַרטען אויף דעם
דיכטער, וואָס דארף ערשט קומען, זיין דיכטונג־לעבען דורכלעבען.
און מיט זיין לעבענדיגער דיכטונג דעם אַפּגרונט באַשטראַלען, און
אַהן לעזער וועט שוין זיין—די וועלט.

דער דיכטער איז געוועזען פּאַר'ן בוך; דאָס בוך האָט אויפֿ-
געגעסען דעם דיכטער. דער דיכטער האָט זיין דיכטונג געלעבט;
נישט ער, נאָר זיינע שילער און זיין פּאַלס האַבען איבער איהם ביי-
כער געשריבען...

דער ווילדער שמאַם האָט אין זיינע עלטערען העלדען געזעהען;
די גרעקען—האַלבע געמער. און די אַלמע פּרויען האַבען אַווענט-
ציט ביים ברעג פון מייד, ביי דעם פּלאַס פון זיך לעשענדיגען פּייער
אונטער'ן פּרייען הימעל, זייער געשיכטע דערצעהלט, זייער העל-
דיג־דיכטונג איבערגעבען. און דאָס זעלבע האָט געמאַן דער גריי-
זייער קינסטלער אין קאַליועאוו פּאַר'ן גריכישען פּאַלס. זיי זענען

קינסטלער געווען, ווי ווייט זיי האבען דערצעהלט און איך
בערגעגעבען דאס געשעהענע; זיי זענען די כטער געווען.
ווי ווייט זיי האבען די העלדען און האלבע געטער באשאפען.
דער קינסטלער איז דער נאכמאכער, צי מאכט ער נאך די נאטור,
די געגענווארט אדער די פארגאנגענהייט. דער קינסטלער איז פריי,
פאר'ן ווערק און נאכ'ן ווערק איז ער נאך מענטש, און צו דער אר-
בייט מעג ער זיך וועהלען דעם געגענשאטאנד און געפינען איהם וואו
ער וויל. דער דיכטער מוז דיכטער זיין, די דיכטונג מוז זיין זיין
לעבען. מיר זוכען דעם דיכטער, מיר זוכען שעפפונג. און אויך
זוכען מיר ביים דיכטער, נישט די פארגאנגענהייט, באשפונען און
גאלד באוועבט, מיר זוכען ביי איהם דאס נייע לעבען... דער דיכ-
טער איז אייגענטליך קינסטלער. נאר דאס ליים, דער מארמאר, דער
גראניט איז ביי איהם אין דער האנט — דאס פאלק, די וועלט, דאס
לעבען! זיי ענדערט ער, זיי מאדעלירט ער, זיי שאפט ער איבער.
אזוינע דיכטער מוזען מיר זוכען אין דער פארגאנגענהייט, איידער
דאס בוך איז כאשאפען און סתורה געווארען; איידער דער לעזער
האט דאס בוך געקאנט קויפען, צו זיך אהיים נעמען און ערגעצען
זיך דערמיט, ווי מיט אזוינס, וואס איז קיין לעבען נישט, קיין
ברויט און קיין פלייש נישט. נאך א צושטרואונג אין לעבען, א
צייטפארטרייבעניש; א געשמאקזאד, דאס לעבען לייכטער צו
פארדייען, די טראגעדיע פון מענשליכען לעבען צו פארגעסען, דעם
ווארעם, וואס פיקט איז געהירן, איינצושלאפען. מיר ווילען רעדען
פון דיכטער, פון דער מענשליכער טראגעדיע און פון לעצטען אקט
איז דער טראגעדיע: פון טויט אדער אויסלייונג. וועניג וועט זיין
די צאהל פון די דיכטער, קליין די סומע פון די ביכער; און אז איהר
וועט זיי צעהלען אויף די פינגער, וועלען אייך אין איין האנט איר
בעריגע פינגער בלייבען. נאך די צאהל מוז פארגרעסערט ווערען,
נאך איין דיכטער מוז קומען, נאך איין בוך מוז באשאפען ווערען,
און דעם דיכטער פון לעצטען ווארט מוזען געבען מי... אכ
דערע פעלקער האבען די זון הינטער זיך, זיי געהען פון אַוועקט אין
נאכט אריין. די אלטע רוימער און גרעקען וויסען פון אַ געוועזע-
נער, גאלדענער צייט, נאך וועלכער עס איז געקומען די צייט פון
קופער און אייזען; די מאדערנע זענען שוין אויסגעלייזט געווארען;
נאך אונזער משיח איז נאך נישט געקומען, נאך ער דארף ערשט

קומען און נישט נאָר פאר זיין פאַלק אליין... גע'משפט און אויס-
געלייזט מוז ווערען די וועלט; פון דער מענשליכער טראַגעדיע מוז
באפרייט ווערען די וועלט.

ב.

די טראַגעדיע פון מענשליכען לעבען האָט אויפגענומען אין זיך
קהלת. דער העלד—שלמה, א קעניג אין ירושלים; זיין יוגענד—
שיר השירים: דאָס ליעד פון פרויען און ליעבע. גאלדענע יוגענד
לעשט זיך און אין שאַמען פון קיהלען אַווענט ווערט שלמה, דער
קעניג פון ירושלים, קלוג און גיט עצות, ווי אַזוי קלוג צו לעבען.
רוהיג צו לעבען. שפעט פאלט צו די נאַכט, די עלטער קומט אָן.
און שמעהענדיג אויף דער שוועל צווישען לעבען און נישט לעבען.
צווישען זיין און נישט זיין, אָדער צווישען פאָרגעגאַנגענעם און
אייביגקייט, וואָרפט ער אַ בליק צוריק אויפ'ן איבערגעגאַנגענעם
וועג און פרעגט: נאָך וואָס? געהענדיג איבער'ן לאַנגען וועג, האָט
ער וואָס אמאָל נייע פאַרלאַנגונגען געבוירען, אויפ'ן וועג באַגראַבען
און ווייטער געגאַנגען. פאר זיך—וואָס אמאָל נייע צילען געזעהן.
דערגרייכט און ווייטער געגאַנגען. און אַזוי האָט ער אלץ איבער-
געלעבט און לעבט נאָך אלץ, און ווייסט נישט נאָך וואָס. ער קאָן
שוין מעהר נישט ליעבען, עס שמעקט איהם שוין קיין וויין און
קיין בויםאויל, עס לעכצט שוין נישט דער גומען, זיין אויג האָט
שוין נישט וואָס צו זעהן, זיין אויער האָט שוין נישט וואָס צו האָר-
כען, און ער לעבט! און דאָס לעבען עקט זיך, און דאָס אלץ, וואָס
ער האָט אָנגעקליבען און אָנגעזאַמעלט, וועט ער איבערלאָזען און
אוועקגעהן. און געלעבט האָט ער, נישט ווייל ער האָט געוואָלט
לעבען; און אוועקגעהן וועט ער, נישט ווייל ער וויל שטאַרבן!
אויסער איהם איז דער ווילען, וואָס האָט איהם אהער געבראַכט
און פיהרט איהם ערגעץ אוועק. עמיץ האָט איהם אַריינגעגעבען
אין האַרץ אַרײַן די וועלט און געהייסען איהם זי פאַרלאַנגען. גער-
הייסען זאַמלען, בויען, פאַרשענערען, פאַרגרעסערען. און נישט
פאַר איהם, נישט צוליעב איהם; ווייל ער געהט אוועק און דאָס
אַלץ בלייבט פאר אנדערע. און ער וועט פאַרגעסען ווערען. און די

אנדערע, וואס וועלען קומען נאך איהם, וועלען ווייטער גלוסטען, ווייטער פארלאנגען, ווייטער ארבייטען, בויען, פארשענערען און פארגרעסערען און ווייטער אוועקגעהן. און די, וואס וועלען קומען נאך זיי, וועלען דאס אלץ באנוצען און זיי וועלען אויך געהען און פארגעסען ווערען.

אלץ ארום איז אייביג; די זון געהט אויף, די זון געהט אונטער און שיינט צומארגענס ווייטער אויף; וואסערען און טייכען פליסען צום ים, און קומען צוריק. אלץ וואס איז געווען, וועט נאכטאמאל זיין, צוריק קומט דאס אוועקגעהענדיגע. אייביג איז די ערד. נאך ער איינער איז פארגענגליך. ער איינער געהט אוועק און קומט שוין מעהר נישט צוריק. און אלץ האט איהם גענאָרט. שעה איז דאס געהאפטע; ווערטלאז דאס באקומענע. שרעקליך בלייבט דאס לעבען אהן א ציל, אהן א צוועק. ציל, צוועק און לאַגיק מוז זיין אין דעם אייביגען; אָבער דאָס ווייסט נאָר דער, וואָס רעגירט. דער מענש ווייסט נישט, דער מענש ווערט נאָר אויסגענוצט, דער מענש ווערט נאָר גענאָרט! און אויף דער שוועל צווישען זיין און נישט זיין, ביים איבערגאנג, נאָכ'ן אלץ איבערלעבען און פאָר'ן טויט, באַפאלט איהם די אומגעהויערע שרעק פאָר'ן אייביגען, פאָר דעם, וואָס רעגירט; פאָר דעם, וואָס האָט איהם אויסגענוצט; פאָר דעם, וואָס האָט איהם גענאָרט; פאָר דעם, וועלכען ער האָט, נישט ווילענדיג, געמוזט דינען, און שטענדיג געטאָן לויט זיין פאָרלאַנג, מיינענדיג, אז דאָס איז זיין אייגענער. פאָרפאלען! געהאָרבען מוז דער מענש, א קנעכט איז דער מענש, אין שרעק פאָר'ן אייביגען לעבט דער מענש! און דאָס איז דאָס לעצטע שרעקליכע וואָרט פון דעם, וואָס האָט געלעבט פאָר זיך, וואָס האָט זיך מיט'ן אייגענעם לעבען נישט פאָרכונדען, וואָס האָט זיין ציל אויסער זיך נישט גע'האָט, און האָט דעריבער זיין לעבענס-ציל איבערגעלעבט.

דאָס איז דער, וואָס האָט ווייבער געליעבט און זיך קיין פאָ-מיליע נישט געבויט, און זעהט אין דער פאָרטפלאַנצונג קיין איי-בינקייט נישט. ער גלויבט נישט אין גלגול; ער איז נישט זיין פאָ-טער; און זיין זוהן וועט נישט זיין ער. און שולמית איז געווען זיין גענוס, זיין עולם הזה, און נישט זיין ווייב און נישט די מוטער פון זיינע קינדער.

דאָס איז שְׁמָה, דער קעניג פון ירושלים, דער רייכער קעניג,

דער קלוגער קעניג: נישט אלכסנדר מוקדון, וואָס וויל אייננעמען די וועלט און וועט זיין ציל קיינמאל נישט דערגרייכען, וואָס וועט איבערלאָזען, נישט נאָר קרוין און סצעפטער, און אונטערגעוואָר פּענע לענדער, נאָר אויך א צואה, וואָס ווייטער צו טון; אלכסנדר מוקדון קאָן זיין ארבייט נישט ענדיגען... און דאָס איז אויך נישט דער שלמה, וואָס האָט געבעטען גאָט, נישט רייכטום און נישט פּערזענליך גליק, נאָר קלוגשאפט און עהרליכקייט צו משפּט'ן דאָס פּאַלס; אַזוינע צילען ווערען נישט דערגרייכט, אַזוינע צילען ווערען נישט איבערגעלעבט. מענשען פון ווייטע צילען לעבען זיך נישט איבער און פרעגען נישט: נאָר וואָס. די מענשען זענען פּאַרבונד דען מיט דער אייביגקייט, פּאַרוועבט מיט דער אייביגער ארבייט און פרעגען קיינמאל נישט: נאָר וואָס. שלמה איז קהלת איז די טראַגעדיע פון א לעבען פאר זיך, פון איינצלענע מענש. דער מוז זיך איבערלעבען און בלייבען שטעהן אלס נעסט פון פּאַרלאַני גונגעדייגעל, וואָס האָבען זיך אין ווערעם פּאַרביטען און געהען אויס מיט איהם צוזאמען. דאָס איז די טראַגעדיע פונ'ם לעבען פאר זיך, דאָס לעבען איז קנעכטשאפט...

און בין איד א קנעכט, ווער איד אַהן מיין ווילען געבוירען, בין איד גענויט צו לעבען, און מוז איד אוועקגעהן, ווען מען הייסט און אלץ איבערלאָזען, — פּאַרוואָס זאָל איד נאָך לידען?
— וויל דו זינדיגסט! — ענטפּערט דער מאַראַליסט.
קהלת'עס לעצט וואָרט: סוף דבר, את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור...

עס איז דאָ איבער דיר א האַר, וועלכען דו דינסט און וועל-
כער שטראַפּט, אויב מען פּאַלנט איהם נישט.
אַבער אויב האָט געפּאַלנט.

אויב האָט געפּאַלנט און דאָך איז ער די שטראַף נישט אַנטריר-
נען. ווייב און קינדער, שאַף און רינדער געהאט; א שטיף, עהרליך
לעבען געפיהרט. און פּלוצלונג איז דאָס לעבען צושטערט געוואָרען.
זיבען זיהן און דריי טעכטער, זיבעציג טויזענט שאַף, דרייסיג טוי-
זענט קעמלען, פינף הונדערט פּאַר אַקסען, פינף הונדערט אייזלען

און א ווירטשאפט א גרויס — אזוי שטעלט פאר דאָס גליק דאָס
 בוד איוב —

און זיך מענש איז געוועזען גרעסער פון אלע גרויסע. און
 געוועזען איז ער א שטילער מאן, א פרומער מאן, א גאָטספּאַרְכַּמֵּי
 גער, וואָס האָט שלעכטס געמירען. און איינמאָל — די אָקטען האָר
 בען געאַקערט, די אייזלען האָבען זיך געפּאַשעט, איז אָנגעפּאַלען
 שבא (א רויבערבאַנדע) און האָט דאָס אלץ צוגענומען און די יונג
 געז געטויט. די בשורה ברענגט איוב'ן איינער פון זיי, אָן איינאיינער
 זיגער אנטלאָפּענער. און איידער ער האָט געענדיגט זיינע רייד, איז
 אָנגעקומען אַ צווייטער און דערצעהלט: פון הימעל איז אַראָפּגע-
 פּאַלען א פּיער און האָט פּאַרברענט די שאָף און די פּאַסטוּכער,
 נאָר איד איינער בין אַנטרונען און קום דיר עס דערצעהלען. און אַ
 דריטער איז שוין דא, און האָט נאָך א שרעקליכערע בשורה איז
 מויל: דיינע זיהן און דיינע טעכטער עסען און טרינקען וויין איז
 הויז פון זייער עלטערען ברודער... איז אָנגעלאָפּען א גרויס פּיער
 פון סטעפּ און האָט אָנגעכאַפּט דאָס הויז אין אלע פּיער עקען און
 האָט עס אומגעוואָרפען, און אלע דערדריקט און געטויט, מיט דער
 זיינערשאפט צוזאמען. איוב האָט אלץ פּאַרלוירען; אָרעם געוואָר-
 רען און דערצו נאָך קראַנק: פּלוצלונג איז ער פון קאַפּ ביז פּיס
 געפּלאַגט געוואָרען מיט אַ מאַוסלען אויסזאָץ, און דער גרויסער
 באַדיהמטער פרומער איוב איז געוואָרען דער קלענסטער, דער
 ארעמסטער, דער אומגליקליכסטער...

פאַרוואָס לייַדט איוב?

קהלת איז די טראַגעדיע פון לעבען; איוב — פון לייַדען אין
 לעבען.

פאַרוואָס לייַדט מען?

דער מענש פּיהלט זיך באַוואוסטזיניג, זעהט אין זיינע טאַמען
 אַ צוועקמעסיגקייט. ער שטרעבט צו עהרליכקייט, צו מאַראַליטעט
 און קען נישט די אייגענע אייגענשאַפטען נישט צושרייבען דעם
 גאָט, וואָס האָט איהם און די וועלט באַשאַפּען. גאָט מוז זיין גע-
 רעכט. און האָט ער באַשאַפּען פּיין און לייַדען, מוזען זיי זיין גע-
 רעכט און פּאַרדינט. לייַדען און פּיין זענען נאָר מעגליך אלס
 שטראַף פאַר זינד. אַנדערש קאָן עס דער העברעער נישט פאַר-
 שטעהן. דער גרעק זעהט אין די ערשיינונגען פון לעבען געמער-

שפיל און געטער־שטרייט, דער פערס האָט הורמוז און אחריומו: דער ערשטער איז דער גאָט פון ליכט, פון לעבעז, פון גליק; דער צווייטער פון פינסטערקייט, טויט און לידען. די וועלט איז די ארענע פאר דעם שטרייט צווישען די צוויי געטער, און דעריבער איז די וועלט געמישט פון ליכט און שאַטען, לעבען און טויט, גליק און לידען, ליעבע און האַס...

אַלע גרויסע געטער זענען אויסגעוואקסען פון קליינע, און די קליינע פון נאָך קלענערע הויזגעזען; די הויזגעזען פון אמולע־טען, ווערט פון פאמיליען א שטאם, ווערט דער געזען פון גרויסען הויז, פון הויז, וואָס רעגירט איבער'ן שטאם, געגרייסט און געדויערט צום שטאם־גאָט. אַנדערע בלייבען הויזגעזען. און נעמען זיך שטאַמען צוזאמען און בילדען א פאָלק; און מישען זיך פעל־קער אויס אין א לאַנד, בלייבען די געטער פון גלייד־קרעפטיגע שטאַמען און פון גלייד־קרעפטיגע פעלקער גלייד־קרעפטיג; העכסט טענס קריגט איינער די אויבערהאנט און עס קומט צו פיעל־געטעריי. די העברעער מישען זיך נישט. אליעזר מאַכט אַ ווייטע רייזע צו ברענגען יצחק'ן א ווייב פון אייגען פלייש און בלוט. אין מצרים לעבען די העברעער אַפגעזונדערט אין גושן; אין פאַלעסטינא טינא דאַרפען פאַרניכטעט ווערען אלע פרעמדע פעלקער, מען זאָל מיט זיי אין קיין באַריהרונג נישט קומען. ביים בויען דעם צווייטען טעמפל ווערען אלע פון גלות געבראַכטע ווייבער און די מיט זיי געבוירענע קינדער פאַרטריבען. קליינע מישונגען פון פרעמד בלוט, פון א דלי־ה און יפת תאַר'ס און דערנלייכען צופעליגקייטען, זענען נישט וויכטיג: איינציגע טראָפען פון פרעמד בלוט ווערט אסור מילירט. אין אלגעמיינעם איז דער שטאם רייז, איז עס קינדער פון אברהם, יצחק און יעקב; איז עס א פאָלק, וואָס לעבט איינזאַם; א פאָלק פֿען רייז בלוט, מיט זיין איינאיינציגען גאָט, וואָס וואקסט, פון א גאָט פון הויז, שטאָם און פאָלק צום וועלט־גאָט. דאָ איז דער געטער־שטרייט אוממעגליך. פון איין גאָט קומט אַרויס דאָס גוטע, ווי דאָס בייזע, דאָס ליכט, ווי די פינסטערניש, נחת און יסורים, ליעבע און האַס, לעבען און טויט. דער איינאיינציגער גאָט בענישט און שילט; מוז ער בענישען די גוטע און שילטען די שלעכטע. דער אייגענער גאָט לייטזעליגט און שטראַפט; מוז ער לייטזעליגען די פרימע און שטראַפען די זינדיגע. דער אייגענער גאָט גיט לעבען

און טויט, דארף ער געבען לעבען דעם גאטספארקטיגען און טויט דעם ווידערשפענסטיגען. דער העברעאישער גאט איז מאַראַליש, ער טרייבט פון גזע־דון אַרויס פאר זינד, פאר נישט פאַלגען זיין גע־באַט. ער קערט איבער דעם טורעם און פאַרניכטעט די, וואָס האָב־בען געוואַלט אַרייַנרייסען זיך מיט קריג אין זיין הימעל; און פאַר־פלייצט מיט אַ מבול די וועלט, ווען זי איז אַיינגעזונקען אין זינד. זינדיג איז דער מענש. אַזוי זינדיג, אז גאַנץ אַפט טוט גאָט באַנג, וואָס ער האָט די וועלט און דעם מענש באַשאַפען. עס טוט איהם באַנג, וואָס ער דאַרף און מוז שטראַפען; ער מוז, ווייל ער איז אַ גערעכטער גאָט. וואַלט געווען אַיין גערעכטער אין סדרום. וואַלט ער סדרום נישט איבערגעקערט. און נח'ן, דעם גערעכטיגסטען אין זיין צייט, לערענט ער אַ תיבה מאַכען, איבערצושווימען און איבערצור־לעבען דעם מבול. אַיך פאַרלאַנג נישט דעם זינדיגענס טויט, זאָגט אין זיין נאַמען יחזקאל. אַיך שטראַף איהם, ער זאָל תשובה טון און לעבען בלייבען. און איז דער מענש פון לעבען צופרידען, האַלט ער זיין עקזיסטענץ פאַר לאַגיש. זוכט ער אַבער גערעכטיגקייט אין לע־בען און געפינט נישט, זעהט ער לידען אַהן זינד; פּיזן, וואָס ער קאָן נישט אַלס שטראַף באַטראַכטען, וועקט זיך אין איהם אויף די טראַגעדיע פון איוב.

קהלת איז די טראַגעדיע פון לעבען, פון דעם, אימשיטינג גע־זאָגט, גליקליך לעבען, איוב די טראַגעדיע פון אומזיסטיגען, נישט צוועקמעסיגען צער אינ'ם לעבען. קהלת האָט אויף דער פּראָבלעם פון לעבען געענטפערט מיט ווייסען שרעק פאַר'ן טויט, מיט וואַר־פען זיך פאַר גאָט אויפ'ן פנים: דער מענש ווייסט נישט און מוז לעבען און מוז שטאַרבען, און כל־זמן ער לעבט — היטען גאָטס גע־באַט, ווייל דאָס איז דער גאַנצער מענש, ווייל צו דעם איז ער באַ־שאַפען. נישט צו קיין בעסערע רעזולטאַטען קומט איוב! אין זוכה צווישען איוב'ן און זיינע חברים, וואָס זוכען ביי איהם זינד און גע־פינען נישט, וואָס ווילען רעכטפערטיגען די לידען אויף שטראַף און קאַנען נישט, מיט זיך גאָטס שטימע אַרײַן. גאָט אַליין ענט־פערט פון שטורעם אַרויס, ער ענטפערט, נאָר זאָגען זאָגט ער גאַר־נישט. גרויס איז ער און שטאַרק, און אייביג, און דער מענש איז קעגען איהם שטויב, און שטויב איז דער מענשליכער פאַרשטאַנד. און ווער איז געווען, ווען ער האָט די וועלט באַשאַפען, די ערד אויס־

געמאסטען, דעם הימעל אויסגעשפרייט, די שמערען אריינגעזעצט?
 און ווער שפייזט דעם פויגעל אונטער'ן הימעל, און פארזארגט דאס
 ווילדע טיר אין וואַלד און אויפ'ן פעלד? מן הסתם ווייסט ער, וואס
 ער טוט. און ווייטער אויף די קני געפאלען פאר'ן גרויסען אומד
 באקאנטען, וואס זיין גערעכטיגקייט איז אונז נישט צוגענגליך,
 וואס זיין קלוגהייט קאן פון אונז נישט פארשטאנען ווערען. וואָרים
 עס קאן זיין, אז גאט שמראַפט פאר אזעלכע זינד, וואס מיר ווייסען
 פון זיי נישט, עס קאן אויך זיין, אז גאט פרואווט. און באשטעהט
 דער מענש די פרואווי, ווערט ער העכער אין זיין גענאָד : איוב באַ-
 קומט צוריק דאָפּעלט, אלץ וואָס ער האָט געהאט... אבער די פראַב-
 לעם פון לעבען און ליידען בלייבט אָפּען.

ג.

צוויי בערג : דער באַרג גרוזים און דער באַרג עבל. אויף איין
 באַרג ווערט געבענשט, אויפ'ן צווייטען געשאַלטען.

און געבענשט ווערט דער, וואָס היט גאָטס געבאָט און געהט
 אין זיינע וועגען, און פאַרשאַלטען ווערט דער אָפּטריניגען, וואָס
 היט נישט גאָטס געבאָט, וואָס איז איהם ווידערשפענסטיג. די
 ברכה איז : געבענשט זאָלסטו זיין אין שטאָרט און געבענשט אין
 פעלד. און געבענשט זאָל זיין די פרוכט פון דיין לייב און די פרוכט
 פון דיין ערד און די פרוכט פון דיין פיה און דאָס אָפּוואַרפעניש
 פון דייןע רינדער און די סטאָדע פון דייןע שאַף. זאל די ברכה
 אַריין אין דיין מולטער און אין דיין קאַרב, און אין אלעם, צו וואָס
 דו שמרעקסט אויס דיין האנט...

דעם גוטען וועט גאָט געבען טוי פון הימעל און פעטס פון דער
 ערד. אבער איבער'ן קאפּ פון אָפּטריניגען וועט זיין דער הימעל
 קופער, די ערד אונטער זיינע פיס אייזען. פאַרשאַלטען וועט ווער
 רען די פרוכט פון זיין לייב און די פרוכט פון זיין פיה. פאַרשאַל-
 טען וועט ער זיין אין שטאָרט און אין פעלד...

א פעלד וועט ער בויען און אַן אַנדערער וועט צונעמען דעם
 שניט ; א ווינגארטען וועט ער פלאַנצען — א פרעמדער וועט טרינג

קען דעם וויין. איהם אין די אויגען וועט מען קוילען זיין אַקס און
ער וועט פון זיין פלייש נישט עסען.

אזוי די ברכה, אזוי די קללה ווערען מקוים אויף דער ערד.
א געשלעכט קומט, א געשלעכט געהט — אייביג שטעהט די
ערד. און וויל דער מענש זיך אין דער אייביגקייט באהעפטען, מוז
ער זיך באהעפטען צו דער ערד. פון שטויב פון דער ערד קומט ער,
צום שטויב פון דער ערד געהט ער צוריק. און בויט ער א טורעם
און שפארט זיך אין הימעל אריין, ווערען די שפראכען צומישט און
די בויער צושטרייט און צווייהט איבער דער ערד.
אין דעם פארפילען די ערד באשטעהט די אויפגאבע פון מענש
און נאך אין דער פארטפלאנצונג, אין שטענדיג נייגעבוירען, אין
קינדער און קינדס־קינדער באשטעהט זיין אייביגקייט.
איז דעריבער די הערשאפט איבער א לאנד דאס גרעסטע נליק;
קינדער און קינדס־קינדער, די האַפנונג אויף שטאַמען און פעל־
קער — דער שענסטער הלום פון דער אייביגקייט.
פארוואַגעלט צו זיין אין די גרעסטע שטראַף; נע ונד אין קין,
דער מערדער פון זיין איינציגען ברודער.
אז די גרעסטע שטראַף איז כרת וערירי — אַפגעשניטען צו
ווערען פון אייביגען לעבען; דורכגעהן די וועלט, ווי א שאַטען און
פאַרשוואַנדען ווערען. און די גרויסע טראַגעדיע אין דער פאַ־
מיליע איז קינדערלאַזיגקייט. און די הערין, וואָס גאָט האָט פאַר־
שלאַסען איהר טראַכט, גיט איבער דעם האַר, דעם פאַטריאַרד די
דינסט, די פאַמיליע וואָל נישט אויסגעמעקט ווערען אויס'ן בוך פון
לעבען. און ווערט די דינסט געבענשט און דאַרף געווינען, נעמט
זי די הערין אויף איהר שוים, פילייכט וועט זי געבויט ווערען פון
איהר.

ד.

און אויף עבל, ווי אויף גריזים, ווערט גערעדט נישט צום איינ־
צעלנעם מענש, נאך צום פאַלק. געבענשט און געשאַלטען ווערט
דאָס פאַלק. דער איינצעלנער מענש. ווען ער ווערט געפלאַנט מיט

איוב'ס קרענק, מיט אן אומהיילבארען אויסזאץ, ווערט ארויסגע-
טריבען מחוץ למחנה... זאל זיין גאטס שטרעף, זאל זיין א פראוון
פון גאט, דאס איז זיין זאך. די פעטע ערד, מיט'ן טוי פון הימעל,
מיט רעגען צו דער צייט. די ערד, וואס גאטס אויג איז אויף איהר
געווענדט פון אנהויב יאָהר ביז ענדע יאָהר, איז פארשפראַכען דעם
פאלק...

די ערד ווערט צומיילט צווישען שטאמען, און די שטאמען—
צווישען פאמיליען, די פאמיליען הערשען איבער די הייזער.
די עלטסטע איבער'ן שטאם, איבער אלע שטאמען — איין גאט!
און וועט א פאטער פון א פאמיליע שטארבען און נישט איר
בערלאזען קיין מעגליכען זאמען, וועט זיך משה שטעלען פאר גאט
און מיהען זיך פאר איהם, זיין נאמען זאל נישט פארהיילבט און
פארגעסען ווערען, און זיין נחלה וועלען זיינע מעכטער באקומען.
און די בנות צלפחד וועלען האבען א פרשה אין דער תורה. און
שטארבט ווער א י נ ג צ ע ז אהן קינדער, נאך אהן לעבער
דינען זאמען, זאל זיין ברודער זיך מיט דער אלמנה באהעפטען
און לעבענדיג מאכען זאמען, דעם געשטארבענעם נאמען זאל בלייב
בען אויף זיין נחלה און זאל וויטער קלינגען אין דער אייביגקייט.
א מענש לעבט פאר'ן פאלק, פאר קינדער און קינדער-קינדער.
דאס איז דאס אייביגע לעבען פאר'ן מענש: די פאמיליע, דער
שטאם, דאס פאלק — קאנען אייביג לעבען א ו י פ ד ע ר
ע ר ד...

און משה, וואס האט אין גאטס נאמען ארויסגעצויגען דאס
פאלק פון מצרים, באפרייט פון קנעכטשאפט, פיהרט עס איבער'ן
סטעף צום געבענשטען לאנד, און חלומ'ט פאר איהם א גרעדן אויף
דער ערד, אינ'ם געבענשטען לאנד.

עס וועט זיין א לאנד, וואס פליסט מיט האָניג און מילך.
ארבייטען מוז דער מענש, נאך די ארבייט זאל איהם קיין פלוד
נישט זיין. שבתים און ימים-טובים צו רוהען, פאר'ן האר, פאר זיין
הויזגעזינט, פאר זיין דינערשאפט, פאר זיין פיה און פאר זיין ערד...
די ערד האט נאך איהר שמיטה, דאס זיבעטע פרייע יאָהר.
און יעדער ארבייט אויף זיך. די ערד ווערט צווישען אלע פאר-
מיילט, און קינדער קאן נישט פארלירען זיין ערד, גאטס איז די
ערד, גאט שמעלט די גרענעצען צווישען פעלקער, דאס רעכטע לאנד

האט ער פארזאגט זיין אויסדרוועהלמען כולל, און גאטס ערד קאן איינער דעם צווייטען אויף אייביג נישט אפטרעטען: יובל געהט די נחלה צו איהר בעל-הבית, וואס האט זי על פי גורל פון גאטס האנט באקומען.

און א פריי פאלק זאל עס זיין. דער אליינהערשער איז גאט. דאס געזעץ איז פון גאט. צווישען פאלק און גאט שטעהט שבט לוי, דער לוי באדינט דעם כהן, און דער כהן באדינט גאט אינ'ם טעמד פעל און לעגט אויס דעם פאלק דאס געזעץ, און לערענט איהם און ענטפערט זיינע פראגען און איז מקריב זיינע קרבנות און בעט פאר איהם און איז איהם מוחל די זינד אין גאטס נאמען, אויב די זינד איז נאָר קעגען גאט. איז געקירצט געוואָרען א מענש, מוז פריהער אפגעגעבען ווערען דאָס גערויבטע, דאָס אויסגענארטע, מוז דער, וואָס האָט געליטען, פאָרגיטיגט ווערען און דערנאָך ערשט וועט גאט שענקען די זינד. דער שטאָם, וואָס שטעהט צווישען פאלק און צווישען גאט, האָט פאר דאָס קיין רעכט אויף אייגענטום. קיין פעלד און אָקער.

דעם אַרבייטער געהערט די ערד, די גייסטיגע אַריסטאָקראַטיע וועט ווי אין עגיפּטען דאָס פאלק פון אייגענטום נישט באַרויבען... און קיין הערשער, קיין קעניג מיט זיין הויף — נישט פאַרקנעכטען. דער הערשער איז גאט... און עס וועט נישט זיין קיין אַפּגרונט צווישען אַרעם און רייך: יובל — די נחלה קומט צוריק. שמיטה — אַלע שיערן זענען אַפען פאר אַלע, און איבער דער גאַנצער צייט — לָקט שכחה ופאה. און מעשר עני. און פאלט ווער, און מוז זיין אַרבייט פאַרקויפען, נאָר זעקס יאָהר דינט ער, אויפ'ן זיבענטען ווערט ער פריי; אויס קנעכט.

און אַלע זענען גלייך, אַלע זענען ברידער...

די היימישע פעלקער, וואָס האָבען זיך פאַרזינדיגט פאר גאט. ווערען פאַרטריבען, עמלק דער ערגסטער, — אויסגעמעקט. אין גאט, איין געזעץ, איין פאלק און איין לאַנד. און דער פרעמדער וועט אויך געניסען פון דער פרייהייט און פון דער ברידערשאפט. האָב ייעב דיין חבר, ווי דין אליין, און האָב ייעב דעם פרעמדען. גע- דענק, אז א פרעמדער ביסטו אין מצרים געווען. איין געזעץ פאר אַלע. אויסער קרבן פסח. אין דעם קאָן דער פרעמדער קיין טייל נישט נעמען, ער איז פון מצרים נישט אויסגעלייזט געוואָרען.

און דו וועסט נישט רויבען, נישט טויטען, נישט גענארען, און
 קיין נוקם ונטר נישט זיין. און ווערט דיין ברודער אָרעם, שטיץ
 איהם. און פאַרבאַנדזשעט דיין פּריינדס אייזעל, פיהר עם איהם
 אָפּ. און זיי באַרמחאַרציג קעגען אלמנות און יתומים. איד בין
 דער גאַט פון אלמנות און יתומים, זאָגט גאַט. און אָפּגעזונדערט
 זאַלסטו זיין און הייליג, דען אָפּגעזונדערט און הייליג איז דיין
 גאַט...

ערד — נאָר גערעכטיגקייט, הייליגקייט און ברידערשאַפט
 אויף דער ערד. אראַפּגענומען דעם פּלוד פון דער ארבייט, פאַרקלע-
 נערט בין גאר דאָס ליידען, פאַרהייליגט און מיט לעבשאַפט באַ-
 שטראַלט דאָס לעבען.
 אַ גוֹעֶרן אויף דער ערד.

אַזוי האָט משה גע'חלומ'ט פאר זיין פּאַלק דעם חלום פון אַ
 גוֹעֶרן אויף דער ערד...

ער האָט די ערד נישט געזעהן.

פיערציג יאָהר האָט ער געפיהרט זיין פּאַלק אין סטעפּ, עם
 זאַל אויסשטאַרבען דאָס קנעכטישע געשלעכט, וואָס האָט געדינט
 מצרים, א פּריי פּאַלק וועט ער אריינפיהרען אין לאַנד — אבער
 אויך ער אליין האָט נאָר פון ווייטענס דאָס לאַנד מיט די קערפליכע,
 ווי ער האָט דעם חלום מיט די גייסטיגע אויגען געזעהן...
 נישט דער גאַנצער חלום איז מקוים געווארען, און דער טייל
 — אויך נישט אויף לאַנג...

נישט אויסגעמעקט איז געוואָרען עמלק, נישט פארטריבען
 אלע זיבען אומות, וואָס האָבען פארנומען דאָס לאַנד, נישט אָפּ-
 געזונדערט איז געבליבען דאָס אויסדערוועהלטע פּאַלק...
 און נישט גאַט אליין איז דער הערשער געווען, און נישט לאַנג
 איז דער כּהן געשטאַנען צווישען איהם און זיין פּאַלק...

נישט אלע האָבען ערד באקומען...

און אז אייביגער קריג איז געשטאַנען מיט פלשתים און אַנ-
 דערע פעלקער אין לאַנד.

און דאָס פּאַלק האָט אַ קעניג פאַרלאַנגט, וואָס זאַל פיהרען

זיינע מלחמות... און צוזאמען מיט'ן קעניג האט זיך באוויזען דער הויף, די קריגסהערן, דער ברודער-קריג און מיט זיי אלע סאך ציאַלע ליידען: אַרעמקייט, קנעכטשאַפט, הונגער און נויט.

און איבערגערוקט זענען געוואָרען די גרענעצען צווישען איי-גענטום און אייגענטום און פארשלאָנגען האָט דאָס גרויסע אייגענ-טום — דאָס קלענערע און פארשוואַנדען זענען געוואָרען פאמיר-ליען פון זייער ערד און פרעסיג און זויפּיג איז געוואָרען דער כּהן, איז טעמפּעל רייסט זיך אריין דער הענדלער, דאָס הייליגטום ווערט פאַרשוועכט, די אייניגונג צוריסען, דער בונד צווישען גאָט און פּאָלק פּלאַצט און בלוט און שאַנד פאַרדעקט די ערד.

און ארום וואַקסען פעלקער אויף דער שווערד, דאָס קליינע לאַנד ווערט אַ בלוטיגער וועג צווישען קריגערישע ארמען פון פרעמדע פעלקער און דערנאָך די ארענע פאר זייערע שלאכטען, און פארטריבען ווערט דאָס פּאָלק, פון גזעדי פאַרוואַגעלט — נישט נאָר מענשען, — אויך פעלקער קענען פאר זיך אליין נישט לעבען... אויסגעלייזט מוז ווערען די וועלט.

און איז גערעכטיגקייט די אויסלייזונג פון שמערץ און פיין, מוז די גערעכטיגקייט הערשען איבער דער וועלט. און אויפ'ן אָרט פון ווייבערישען קעניג און פרעסיגען כּהן באקומט די הער-שאַפט איבער די געמיטער דער נביא, וואָס פּרעדיגט פאר דער וועלט, וואָס רעדט אינ'ם נאָמען פון גאָט און זיין גערעכטיגקייט צו דער וועלט. דער אמולעט, וואָס איז אמאָל געוואָרען דער פאר מיליענדגאָט, דער גאָט פון אברהם, איז דערנאָך געשטיגען צו דער הויך פון אַ פּאָלקס-גאָט, וואָס האָט געמאַכט דעם אונגעהויערן שריט פון אלהי אברהם, יצחק ויעקב צו אלהי ישראל, וועט באַלד זיין אייגענעם נאָמען, וואָס טיילט איהם אָפּ פון אנדערע געטער ביי אנדערע פעלקער אין אנדערע לענדער, פארלירען, דער נאָמען וועט פאַרווערט ווערען, אז ער זאָל איבער קיין ליפּען נישט קומען, ווייל ער ווערט געהויכט און געקרוינט צום וועלט-גאָט, וואָס ער דאַרף קיין נאָמען נישט, — ווייל ער איז דער איינציגער און נישט איבער איין לאַנד רעגירט ער, און נישט פאַר איין פּאָלק איז גילטיג זיין געזעץ, און נישט צו איין שטאַם רעדט אין זיין נאָמען דער פּראָפעט. און ווייל דער פּראָפעט צו גנוה נישט געהן, דאָס פרעמדע פּאָלק נישט ווארענען פאר דער שטרעף, אַנטלויפט ער פאַר-

גאט אויף א שיף, יאגט איהם נאך גאט'ס צאָרן, וויל די שיף אונז
טערגעהן, וואָרפט מען דעם פראַפעט אין וואַסער אריין, שלינגט
איהם איין דער פיש.

אלע וואָס רופען אין גאָטס נאָמען זענען אויסדערוועהלט —
זאָגט דער פראַפעט — אויסדערוועהלט איז דאָס פּאָלק נאָר צו
קינדיגען גאָטס וואָרט דער וועלט, אויסדערוועהלט איז ציון, כדי
פון דאָרט זאל ארויסגעהן דאָס געזעץ פאר דער וועלט, פון ירושלים
זאל ארויסגעהן גאָטס וואָרט צו דער וועלט.

און ווערט דאָס פּאָלק צושפּרייט און צוזייהט און לייַרט אין
גלות, געהט די שכינה מיט איהם מיט און לייַרט מיט איהם אין
גלות צוזאמען. צו קליין וועט זיין כנען פאר גאָטס קינדער, אָבער
דאָס לאַנד וועט זיך צושפּרייטען איבער אלע לענדער.

און איז גאָט דער גאָט פון דער וועלט און ווערט זיין פּאָלק
א צושפּרייט פּאָלק איבער דער וועלט, מוז קומען דער אויסלייַזער
פאר דער וועלט, מוז קומען א משיח פאר דער גאַנצער וועלט.

דאָ הערט שוין אויף דער חלום פון דער ערד; דער פּלוד און
דער רעגען פון דער ערד... מיר שפּאַרען זיך אין הימעל אריין...
עס הויבט זיך אָן א חלום פון אייביגען לעבען: גז־עדן, תחית
חמתים...

וואס פעהלט אונזער ליטעראטור ?

1.

צו אלעם ערשטען — טראדיציע.

דער ארטאדאקסאלער מאטעריאליסט שמייכלט; זאל ער.
דער איינציגע פיהלט נישט, אז ער אליין צוגעהט און זוכט
נייע סימבאלען, נייע ימים־טובים, פארטיי־פאליטיק, נאָר זוכען
זוכט ער; ער צוגעהט.

„קונסט“, — ווי פרעמד, ווי ווידערווערטיג עס איז מיר דאָס
וואָרט אויף א י די ש, מוז איד עס דאָד, נישט האָבענדיג קיין
אַנדערס, באַנוצען, — קונסט איז די נשמה פון פאָלק, די נאַציאָנאַל־
נאַלע פערזענליכקייט. די מענשליכע קונסט וועט ערשט באַשאַפֿען
ווערען מיט דער מענשהייט צוזאַמען; דערווייל עקזיסטירט זי נישט.
און די פערזענליכקייט, די נשמה פון פאָלק, ווערט באַשטימט דורך
טראַדיציע.

געהט מיט א ליכט און זוכט אין אונזער ליטעראטור טראַד־
יציע; איהר וועט גארנישט געפינען. איהר הערט אין ערגעץ
נישט דעם אָפּקלאַנג פון די קולות אויפ'ן באַרג סיני, איהר זעהט
נישט דעם אָפּגלאַנץ פון דער שכינה איבער די כרובים, פארשטימט
איז דאָס פראַפעטישע וואָרט. דער רענעסאַנס איז קוים דערגאַנצ־
גען צו ר' נחמן בראַסלעווער...

„אַריינטראַגען די אלטע אוצרות אין נייעם געפעס“, „איבער־
זעצען אלע אלטע קולטור־ווערטען“, „איבערדיכמען (ווי איינער
האַט געוואָלט) די ביבעל“, — דאָס זענען טשערנאָוויצער קלינגל
ווערטער געווען. די ווירקליכקייט: נישט־קלוג געוועהלמע און
שלעכט איבערזעצטע איראָפּעאישע ליטעראטור.

טראַניקאָמיש: אַז אַלמער, גרייזגרויער מאַן געהט צו קינד
דער אין חדר אריין לערנען.
אַז אַלט, דאָס עלטסטע פּאַלק און אַ יונגע, די אינגסטע ליי-
טעראַטור!

ווער ביסט דו, יונג-אידישער שרייבער?
אַ קינד אַהן אַ טאַטען, אַ קינד אַהן אַ מאַמען; מאַרנען — אַהן
עברי.

נישט נאָר אויף אידיש, אַ י ד י ש מוז געשאַפען ווערען;
דערצו פּעהלט די טראַדיציע, אַלץ וועט איהר געפינען: דעם „ביט“
אין שטיוועל מיט קאַלאַשען, דעם קרענקליד-קלונגען בליק אויפ'ן
לעבען פון דער זייט (איד מיט מיד נישט, איד בין צו קלוג!) —
אַלץ טשעכאָוו, אַ שלעכט פּאַרדעעהטען, רוסיש-איבערזעצטען מאַד-
פּאַסאַן, אַ קאָריקאַטור פון טאַלענט-לאַזען סאַניו, — וואָס איהר
ווילט...

וואו איז דער אידישער געדאַנק? די שכינה?

איז פּאַראַן אַ פּאַלק, וואָס טוישט זיינע שפּראַכען, אַ וואַנד-
דער-פּאַלק אַהן געשטיצטע גרענעצען, אַהן אַז אייגענער עקאָנאָמי-
שער סטרוקטור, און דאָס פּאַלק לעבט, ליידיט און געהט נישט אונט-
ער; שוואַך און ווערט באַקעמפט פון די מעכטיגסטע און
שטאַרקסטע און ניט זיך נישט אונטער, — מוז אַזאַ פּאַלק אַנדערש
זעהן, אַנדערש פיהלען, אַז אַנדער וועלט-אַנשוואַונג האָבען, אַז אַנד-
ער פּאַרשטעלונג וועגען דער צוקונפט פון דער וועלט, לעבען און
מענש, — שפּיגעלט זיך עס אָפּ אין אונזער ליטעראַטור?

זעהט ווער מיט אידישע אויגען, פיהלט ווער מיט אַ אידישע
האַרץ, קלינגט ערגעץ וואו דאָס אידישע נשמה-וואָרט?
נאָר קעשינעו האָט דער העברעאישער ביאליק דערקלערט דעם
אידישען גאָט אַלס באַנקראַט. די א י ד י ש ע ליטעראַטור האָר-
בען קיינמאַל קיין גאָט נישט געהאַט... מאַנכע האַלטען אין איין
געטער זוכען...

קומען מענשען (מעהר-צאָהל, נישט וועניגער אַלס צוויי) פון
בערלין... אין בערלין געווען, דעם שטיינערנעם ביסמאַרק מיט בלע-
כענע שטיוועל געזעהן, די זיגעס-אַלעע פּאַסירט: מאַרמאַרענע גראַ-
פען און מאַרק-גראַפען... אַנגעזאַפט די שוואַרץ-אַפּעל מיט דער
פּראַכט פון ווייסע און גאַלד-באַשלאַנגענע הויף-קאַרעטען, און

ארויסגעוועקסטע קינדער-וואנסען און באגייסטערט פון דער קראפט, וואס שלאגט פון פאליציאנט און ביר-יונקער, — קומען די לייט אין אונזער געמא אריין און פרענען אויף אייראפא... נישט אייראפא פעהלט אונז... אי די ש פעהלט, ע ב ר י פעהלט...

2.

י ו נ ג איז אונזער ליטעראטור; גאנץ אפט קינד ש... יונגע קינדער האבען גרימאסען; רופען רופט מען עס: שטיי מונגען...

„קינדער פלאפלען“, זאגט שלום-עליכם'ס א אידענע, ווערט א גאט-זוכעניש!

אין כעלעם נארען אינגלעך די לבנה אין פעסלעך וואסער אריין: מעשה בראשית, מעשה מרכבה, דער קדמוז...

די יונגע לייט האבען טאלענט, עס פעהלט זיי אבער די מאס פון אייגענער און פרעמדער קראפט; פון נאהנט און ווייט, פלאך און טיף... און לייכטזיניג זענען קינדער און שפילען זיך מיט פייער... און בייט פרעמדען פייער ווערען נשמות פארברענט...

קינדער, זיך אליין געלאזט, נישטערען ביי די עלטערע אין שענק און קאמאדען, און קליידען זיך איבער פאר עלטערע און לוי-פען אין גאס אריין פארדירען. געהט דעם טאטענס היטעל איבער די אויערען, שווימען די פאלעס אין בלאטע, קומט ארויס א קליין מיידעלע אין דער מאמעס שייטעל, אין דער עלטסטער שוועסטערס קלייד, אין דער כלה-שוועסטערס צירונג... ווערט א קינדעריש פורים-שפיל אינמיטען דער וואך...

אונזערע קינדער יתומים טוען עס מיט פרעמדע, עלטערע זאכען: דאס פלאגיאט... און דאס אריגינעלע?

אן אלט פאלק, א גלאנץ-שמראלענדע פארגאנגענהייט, א בלויטיגער, לאנגער מארטיר-וועג צו א פראפעטיש-גע'הלומ'טער צורקונפט... אין דער „מיט“ שפיגעלט אפ א היינטיגען בליי-מאמענט

(די סקיצע). די גרימאסע: דער גליווערעמלעך-טאנץ — די שטי-
מונגען.

א צווייטה און צושפרייט פאלק, א וואנדער-פאלק, א וועלט-
פאלק און אז אייביג פאלק, און א מאמענט-אויפנאמס-ליטערא-
טור, וואס קאן פון וואלינער, ליטויער און פוילישען קליין-שטעטעל
בשום אופן נישט ארויס... און וויל דער אינדיק פון ארומגעדרעהטען
קרייז ארויס, הויבט ער אן — ק ר י ס ט ל ע ז... א י נ' ס מ א
מ ע נ ט און אינ'ס ת ה ו ס זעהט זיך א גאנץ ראשע אנט-
וויקלונג.

פון צאינה וראינה און תחנון וואקסען ארויס אמ"ד'ס
מעשה'לעך אין ווילנא... קומט מענדלעלע אין אדעס און גיט די אי-
דישע נאך נישט דיפערענצירטע מאסע, אידען און אידענעס מיט
מארד, מרחץ, הקדש און שול... באווייזט זיך דינעזאן פון זאגער
און ברענגט שטילע יונגדראמען און קינדער-טראגעדיען פון אי-
דישען הויז... דער קיעווער שלום-עליכם — דעם קאמיוואיאזשער,
דעם נאאיווינאר-איבערקלונגען פרנסה-זוכענדיגען איבער-זידלעך
פון דער קליינער אין דער גרעסערער שטאדט אריין, און אנטפלעקט
טביה דעם מילכיגער טראגיקאמעדיע... באלד קומט די רעוואלוצ-
ציע פון וואוינ-לערנער אין בית-המדרש... ווי דורך א געפענטער
טיר רייסען זיך אריין די יונגערע מיט נייערע טעמאמען: אש גיט
די ווייכסעל, דאס קוילער געסעל, דעם עמיגרנט, דאס הייזעל,
נאמבערג — דעם צובראכענעם אינטעליגענט, ווייסענבערג ניש-
טערט אין שטעטלעלע און זעהט א טאטע מיט בנים אין פארשטאדט
און זעהט זאמדיגע פלעצער, א וועלדעל, וואסער און וואלקען... נאך
אינגערע קומען מיט פארבען, ברענגען אריין דעם ים, זונען אויף-
און-אונטערנאנג, פויערים, ציגיינער, גנבים... עס שוילען זיך אויס
„צוויי וועלטען“ — דער ראמאן ווערט געבוירען; די דראמע איז
שוין לאנג דא.

אבער וואו זענען די ס פ ר ד' י ש ע אידען? וואו זענען
די אמסטערדאמער ברילאנטען-שליפער? ארגענטינער און פא-
לעסטינער קאלאניסטען? וואס מאכט ראטשילד אין פאריז? לר-
צאטא אין רוים?

א וואנדער-פאלק און א ליטעראטור, ווי א ש ט ע ה ע נ ד י ג
וואסער...

עם פעהלט דער הויכער פונקט, פון וועלכען דאס אלץ זאל געזעהן ווערען... דער פראפעט שעהט אויף דער הויך און זעהט, ווי איהם צופוסענס קוילערען זיך אויף און איבער לענדער און שמערט; מארשירען דורך ארמיען און פעלקער... מיר זעהן אונזערע אייגענע נישט... ער זעהט די צוקונפט; מיר זעהן דעם נאָהנטסטען מאָרגען מיט קאָרעטישע אויגען אָדער אויף סאַציאַל־דעמאָקראַטישע ברייִלען...

3.

עס זאל נישט קומען צו קיין מיספארשטענדעניש. איד רעד נישט פון פארשליסען זיך אין א גייסטיגען געטא; מען זאל אַרױס פון געטא, נאר מיט אן אייגענעם גייסט, מיט אן אייגענעם גייסטיגען פארמעגען. און טוישען: געבען און נעמען, נישט בעטלען.

געטא איז אימפאטענץ: קולטור קרייציגונג — די איינציגע מעגליכקייט פאר דער מענשליכער אנטוויקלונג. זאל קומען דער מען, מוז ער זיין דער סינטעז, דער סך־הכול, די קווינט־עסענץ פון אלע נאציאנאלע קולטור־פארמען און וועלט־אנשוויִס אונגען.

„נעמען און זיך נישט פארלירען“, דאס איז די הויפטזאך, און דאס איז דאס שווערסטע ביי שוואכע און נישט זעלבסטשטענדיגע פעלקער... פון אידישען שרייבער מוז מען דעריבער מעהר פארלאנגען. דא איז אײַגענערט — ווירקליכער — ווירקליכער ליכער כאַראַקטער, די אַריגינעלע פאַרם — די העכסטע פאַרם פון ווילענס־קראַפט!

און נישט דאס געמאלטע, געשניצטע, באַשריבענע מוז זיין אידיש. מען דאַרף אַרויס פון געטא און זעהן די וועלט, נאָר — מיט אידישע אויגען... אידיש מוז זיין דער שטאַנדפונקט, פון וועלכען דאָס קינסטלער־פראַבלעם ווערט באַטראַכט; די עטיש־פילאָזאָפישע באַליכטונג, בײַ וועלכער די ערשיינונג ווערט געזעהן... קונסט איז סוביעקטיוועט; וויל מען איר דישע קונסט, מוז מען האַבען דעם אידישען קינסטלער...

עם געהט ראָד אויך נישט אין דעם, דער הונט זאָל נישט היי-
סען, נישט כלב, נישט סאַבאַקאַ, נישט פיעס, נאָר דוקא „הונט“ אין
דער ליטא און אין וואַלין, און מדינת פּוילען... „הינט“ ?
איד רעד נישט צו די, וואָס קעמפען פאַר'ן רעכט צו אַ דר-
רעסירען אויף אידיש, פאַר'ן רעכט אויסצו'מענען זיך אויף
אידיש... צו די, וואָס באַנוגען זיך מיט דער האַפנונג פון אידיש
אויף דער פּאַסט, אין געריכט און אין דער זעלבסטפאַרוואַלטונג
און ציטערען פאַר'ן וואַרט: „נשמה“ און עס וואַרפט זיי אין זיבעד-
טען שווייס דער „כלל ישראל“... איד רעד צו די, וואָס שטריימען
פאַר'ן קולטור־רעכט, פאַר'ן רעכט צו שאַפען, אידישע קולטור-
ווערטען — דאָ העלפט שוין נישט קיין אידיש רעדען, מען מוז
עפעס זאָגען!

און האָט איהר נישט וואָס צו זאָגען, מעגט איהר רעדען
אידיש פון וויג ביז'ן קבר און איבעראַל: אין דער היים, אין גאַס,
אין בית־המדרש בשעת קריאת־התורה, און פיעל־הארמאניע בשעת'ן
קאַנצערט, אין גרויסען טעאַטער אין מיטען דער אפער (דאָס העכט-
טע אידעאל!) דאָס וואָס איהר וועט זאָגען, וועט זיין גוי'איש...
און דערצו — באַנאַל, נאַכגעמאַכט, טויט... און דאָס איז די
טראַגיקאַמעדיע, מיר שטעהען, ווי א מויער פאר אידיש! מוסר
נפש זענען מיר זיך פאר אידיש; אזוי געגען דער אלטער, ווי געגען
אלע נייע פרעמדע שפראַך־פאַרמען, און פאַר אונז אין די אויגען
ווערט אויסגעטריקענט דער אידישער אינהאַלט, דער אידישער
תוד; אויסגעלאָשען ווערט די אידישע נישמה, אָדער, ווי
מען פלעגט זאָגען — „דאָס פינטעלע איד“, מיר ווערען פאַרפלייצט
פון פלאַגיאַטען, סוראַגאַטען, געפּעלשטע מאַרקען און געפּעלשטע
וואַרען, און מען פרעהט זיך; „גאַנץ אייראָפּעאיש“, זאָגט מען!
וואו איז דאָס אַריגינעלע, אייגענאַרטיגע — דאָס אידישע ?
מיט א פרעמדער נשמה קאָן מען נישט לעבען. פון א פרעמד-
דען ווילען קאָן מען ווערען באַאיינפלוסט, זאָנאַר סוגעסטאַנירט, —
לעבען מיט א פרעמדען ווילען קאָן מען נישט.
דעריבער ווערט ביי אונז אזוי פיעל געזייהט און אזוי וועניג
געשניטען; דעריבער האַבען די זאָנגען אזוי פיעל שטרוי און אזוי
וועניג קאַרן... דעריבער ווערען ביי אונז אזוי פיעל האַפנוגען פאַר-
בליכען און עס פאלען אזוי פיעל שטערען פון הימעל...

די נעגער־קינדער, וואָס לערנען אין דער אייראָפּעאישער שול, באווייזען אומגעהויערע פּעהיגקייטען — אין די ערשטע קלאַסען; אזוי לאַנג ווי עס איז גענוג אויפצוכאַפּען, וואָס דער לעהרער זאָגט, אויסלערנען אויסוועניג, געדענקען און נאַכזאָגען, וואָס אין ביכער שטעהט... זענען זיי די ערשטע. אין דער פּיערטער, אין דער פינפטער קלאַס — סטאַפּ! מען ברויך שוין אינטעליגענץ, לעבע־דיגע, אייגענע; מען דאַרף אינטואיציע, — ווילענס־קראַפּט, — און דאָס האָט אין דער פּרעמדער שול דאָס נעגער־קינד פאַרלוירען... עס האָט אזוי לאַנג אויסגעלערענט נאַכגעמאַכט, ביז דער אייגענער קוואַל איז אויסגעטריקענט געוואָרען, די פּראָצעסען פון אונטער דער באוואוסטזיניגקייט — די אינטואיציע — האָט אויפגעהערט... און פון שול געהט ארויס א גייסטיגער „קוציק“ — א שוואַרץ־גייסטיגע אימפּאַטענץ, אייראָפּעאיש געקליידט: פּראַק, ציל־ינדער, האַנטשוה, אן אייראָפּעאישער קניקס, אָבער דאַר און הויל... „קיציקטום“ איז אויך דער פּלוד פון אונזער ליטעראטור. גאַנצע מנינים אָפּגעשטאַנענע געניעס: פּושקינ'ס, געטע'ס, שעקס־פּיר'ס און וואָס איהר ווילט... פון „וואונדער־קינדער“, ווערען נישט קיין „לייט“...

4.

האַט מען נישט קיין „גאַט“, זוכט מען געצען, און די ניבען היין תורה נישט.

קאַז מען העכסטענס באשרייבען; שרייבען איז אוממעגליך ד. „ריכטען“, „שאפּען“ איז רעליגיאָן.

האַט מען אויך קיין וועלט־אנשוואונג נישט; דאָס פּאַזיר־טיריע וויסען קאַז עס נישט געבען, דאָס מוז ווערען אינטער־איטיוו געדיכטעט און געשאפּען...

און האָט מען נישט קיין וועלט־אנשוואונג, האָט מען קיין וועלט־נישט, נאָר אָפּגעריסענע, צוואוואַרפענע פּאַקטען און נישט צוואַמענגעהעקעלמע ערשיינונגען; שפּילט מען זיך אין זאַכיד. דער דויער איז דאָך קונסט — שפּיל! און מען האָט נישט מיט וואָס די צייטען צו פאַרבינדען, דער היינט קומט נישט ארויס פון געכטען,

און דער מאַרגען — נישט פון היינט... „נאָד מיר זאָל זיין א
מבול“...

האַט מען אויסער זיך קיין העכערע אידעאלען נישט. און, אַהו
דעם ה ע כ ע ר ע ן שטאַנדפונקט, האָט מען קיין איבערזיכט,
קיין פערספעקטיוו, ליגט אלץ אויסגעצויגען, אפגעשטאַנען; טויטע
נאַטור, לעבעדיגע מעכאַניק און אלץ איז נליכווערטיג, אלץ איז
„געגענשטאַנד“, אלץ קאָז זיין א „טעמע“, פון אלץ קאָנען אַרויס-
שפראַצען סקיצען, געדיכטע, ווען נאָר א געוויסע שאַטענדיג-צי-
טעריגע באַלייכטונג, עטליכע קלינגווערטער, א פאַר גראַמען...

און האָט מען קיין פאַרגאַנגענהייט און קיין צוקונפֿט נישט,
איז מען אויף דער וועלט א פינדעל-קינד אַהו טאַטע-מאַמע, אַהו
טראַדיציע, און אַהו פליכטען פאַר'ן שפּעטערען, פאַר דער צוקונפֿט,
פאַר'ן אייביגען, דינט מען זיך אַליין, מעסט מען און מען וועגט
אלץ מיט זיך אַליין, האָט מען נישט צו וואָס צו שטרעבען: אַזוי
ווי איד ביה, בין איד און מוז אַלץ האַבען, פון אַלץ געניסען...
„געניסען“ — דאָס איז דאָס רעכטע וואָרט...

האַט מען שטימונגען און קיין כאַראַקטער נישט; גלוסטונגען,
אַבער קיין ווילען נישט. קיין גרויסע ליבע, קיין האַס... פּלירט,
לייכטע באַציהונגען...

„אשת חיל“ געווען און „שולמית“ און די, וואָס לאַקערט און
פאַנגט, די הומיה וסוררת.

די מו ט ע ר איז צו ערנסט, איהר שעהנהייט איז דע-
ריבער נישט ליטעראַריש, מיר האַבען מיט דער „אייבינקייט“ נישט
וואָס צו טון, די „פאַרטפלאַנצונג“ געהערט נישט צום קינסטלער,
דאָס פאַרזאָרגט דער בעל-הבית, זאָל לעבען... דער פרוי-מוטער מוז
מען זיין געטריי, מיר זענען צו פלאַטערהאפט, איהר מוז מען בויען
א הויז — א טעמפל, איהר קיימען-אוווען איז ביי איהר א מזבת,
מיר האַבען גענוג פויגעל-נעסטען. — און נישט „שולמית“ — זי
איז צו געזונט, צו עהרליך, צו איינפאַך. מיר דאַרפען מידעל-
בושה, כלהרחן... זומער-פייגעלעך-שטויב...
נישט ליבע, גליק ביי פרויען איז דאָס אידעאל...

פאַרוואָס ווייזט דאָס נישט אויף די קריטיק...

ווייל מיר האַבען זי נישט!

א גארטען האבען מיר, נאך קיין גערטנער נישט; וואקסט ער ווילד, קיינער רייסט דאס ווילדע נישט אויס, קיינער פפלעגט נישט דאס גוטע, שפארט נישט אונטער דאס שוואכע, טרענקט נישט דאס דורשטיגע...

יונגע זוכער זענען פאראן, קיינער ווייזט זיי נישט דעם געהעריגן, קיינער העלפט זיי נישט געפינען דעם זיך-זוכער וועג...

אז ערלעבן פאראן, איז ער הונגעריג צו גאטס ווארט און דורשטיג, ווייזט איהם קיינער נישט דעם אונטערשיד פון ריין און אומריין — סמ'ט ער זיך...

און ווייזט זיך אמאל אין א יובל א גרעסערע, אן ערנסטערע און טיפערע זאך, וועט זי קיינער נישט דערקלערען, פאפולאריזירן רען; מען רעדט נאך וועגען דעם, קעגען וועלכען מען קאן זיך שטעלען אלס גרויסער, אויסלענדישער פיינשמעקער, און ווייזען עטליכע פעהלער...

און עס גראסירט די גריין-געלע, צוזאמענגעשרומפענע, קרענק-ליד-אייפערזיכטיגע, ביזע אימפאטענץ, און וואו זי זעהט א קינד מיט רויטליכערע בעקלעך, לויפט זי צו און דרעהט איהם אויס און אויער — פאר כעס!

און דאך „דרעהט זי זיך“ — —

מיט דעם פארם וועט זיך די אידישע טראגעדיע נישט ענדיגען...

מיר וועלען צוריקקומען צו דער ביבעל, פריהער אבער מוז מען אויפהערען צו קוקען אויף איהר מיט וועלהויענ'ס אויגען...

5.

און פאר'ן ענדיגען, מוז איד נאך נאך איין מיספארשטמענדע-נישט פארהימען.

„צוריק צו דער ביבעל“ הייסט נישט: בלייבען שמעהן ביי דער ביבעל.

אידישקייט איז נישט קיין שמעהנדיג וואסער, קיין זומפ. „מים חיים“ רופט מען זי, די תורה. אויפ'ן בארג סיני האָט מען

געוויזען „כל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש“ — אלץ, וואס א אידישע נשמה וועט אויסשפינען.

אידישקייט טאר נישט גענומען ווערען סטאטיש, נאר די דינאמיש, — אין דער אנטוויקלונג, דאס הייסט: איבעראל אויף דער גאנצער אידישער וועלט און אין אלע צייטען; קיין איינציגען עכט-אידישען מאמענט נישט אויסגעמעקט.

„אידיש“ איז אונזער, אונזער איין-איינציגער וועג צום מענש. צום געטליכען מענש, צום מענשליכען גאט; צום איבער-מענש, אויב איהר ווילט. דער „אדם על עילא“ איז נישט ווע-ניגער אידיש באקאנט.

אין ערגעץ נישט פארשטיינערט, אין ערגעץ נישט פארגלי-ווערט ווערען, אין ערגעץ נישט בלייבען שטעהן... קיין שום אומ-גליק: די ערגסטע גזרות, די שטארקסטע פאגראמען, נויט, הונגער, שאנד און שפאט — דאס אלץ איז נישט קיין בארעכטיגונג פאר רעאקציע. נאר מעהר כאראקטער מוז מען האבען. שלאגט דעם שטיין, וועט ער געבען וואסער; דריק פעסטער די איילבערט, ניט זי בוימאויל, אונזער „מול“ איז שוין אזוי... לעבען און שאפען ביי די ערגסטע באדינגונגען און נישט אראפ פון וועג.

אנדערע וועגען זענען פאר אנדערע. און איז מען אויף א רגע אראפ פון וועג, האט מען פארבלאגן דושעט, מוז מען צוריק געהן ביז צום זיכערסטען פונקט און אויפ'ן זיכערסטען וועג, אויפ'ן פאר אונז איינציג-מעגליכען וועג, ווייטער געהן...

אבער נישט אפגעהאלטען זיך, נישט שטעהן געבליבען...

אין ערגעץ נישט פארשטיינערט, אין ערגעץ נישט פארגלי-ווערט ווערען; אין ערגעץ דעם פאדעם נישט איבעררייסען, נאר אלץ ווייטער און ווייטער שפינען. און האט מען ערגעץ-וואו דעם פאדעם אפגעלאזט, צוריקגעהן, אויפנעמען און ווייטער שפינען, אלץ ווייטער און ווייטער שפינען, אייביג אין די דורות אריין שפינען און וועבען, און איבעראל, מיט א ליכטיגער נעץ די וועלט פאר-נעמען!...

קיין פלעק אויף דער ערד, קיין מינוט אין דער צייט, און קיין קלאס אין פאלק האט נישט קיין אויסשליסליך רעכט, קיין מאנא-

פאל אויף אידיש; נאָר אלץ, איבעראל אין דער
באוועגונג!

מען מוז נאָר אַפענע אויגען האַבען אום צו זעהן, אַז די בלינד-
דע, רעליגיעזע פראַקטיק, די עסד'הארץ'ישע באַציהונג צו מצוות און
עברות, דער פחד און דרך ארץ צום לענגער געדרוקטען וואָרט אין
דער נידעריגער שיכטע פון פּאָלק; — די לומדיש באַשטראַלמע
עבודה, דאָס באַוואוסטזיניגע קיום המצוות און אַפּהיטען פון עברות
און דאָס רבני'ישע תורה-לערנען; — די נאָקעטע נשמה, די, פון
„גוף המצוה“ פון סימבאָל אויסגעטיילטע קאבאליסטישע כונה,
דאָס הוילע, חסיד'ישע רוחניות, און — די זיינע פילאָזאָפיש-
מאָניסטישע וועלטדאנשוואונג ביים ווירקליך אידישען אינטעל-
גענט — אַז דאָס אלץ איז אין אידישקייט, אַ גרעבערע אַדער אַ
פיינערע אויסשטראַלונג פון דער אידישער נשמה...

און געפינען דעם תוד; דעם „עצם ענין“ פון אידישקייט אין
אלע ערטער, אין אלע צייטען, אין אלע טיילען פון צווייטען און
צושפרייטען וועלט-פּאָלק; געפינען די נשמה פון דעם אלעם און
זעהען זי באַשטראַלט מיט'ן נביא'ישען חלום פון דער מענשליכער
צוקונפט — דאָס איז די אויפנאָבע פון אידישען קינסטלער.

שאַפען איז עליית נשמה; און נאָר די אידישע נשמה קאָן זיין
זיין רוח הקודש, זיין שכינה, זיין איינציגע באַגייסטערונג, זיין
שעפּפּערישע קראַפט.

זי מוז זיין זיינע אויגען אין קאָפּ, מיט וועלכען ער זעהט די
וועלט אין איהר פאַרגאַנגענהייט, געגענוואָרט און צוקונפט...
פאר דער אידישער נשמה מוז ער קאָנען לעבען און שטאַרבען...
און נישט אוועק פון דער וועלט, נאָר אַבי-
סעל, אַ קליין ביסעל התבודות; אַ קליינע מינוט
פון חשבון הנפש, וואָס זיך אליין געפינען, זיך אליין אויסשילען;
פון פרעמדען און אַנגעוואָרפענעם, דאָס הייסט: צוריק צו דער בר-
בעל...

צוריק צום זיכערסטען פונקט און פון דאָרט — צום מענש
אויפ'ן אידישען וועג...

געדאנקען איבער ליטעראטור

אין א ליטערארישער געזעלשאפט ביי א פאדריאדמטיק, צוליעב זיין שעהנער פרוי אין א גרויסארטיגען קאפע פארזאמעלט, — האָט עמיץ א פראַגע געשמעלט: נאָך וואָס שרייבט מען? פאַרשפּיר לענדיג ביים קאַרטען־טישעל, האָט דער ווירט, אויסדרעהענדיג זיין שווערען קאַפּ, מיט די שטענדיג גערויטעלטע אויגען, גערייצט, אין צימער אַרײַנגעוואַרפען: ווער עס קאָן נישט ל ע ב ע ז, ש ר י ב ט !

— אָבער — האָט אָנגעהויבען די פרוי ווירטין, בעטענדיג מיט די שעהנע, שמענדיג פייכטליך שמאַכטענדיגע אויגען די לייט טעראַרישע געסט אום פאַרצײהונג פאַר'ן מאַז, — אָבער —

זי האָט אָבער נישט געענדיגט. אַן אַלטער ליטעראַט, וואָס איז לעבען איהר געזעסען, האָט זי אָנגעכאַפט ביי דער פּיין געד טאַקטער, נאקעטער האַנט: מאַראַם, די ליטעראַטור איז דאָך נאָר אַ סוראַנאַט פון לעבען, אַ נאַכגעמאַכט לעבען, — ווי ספּאַרט איז דער סוראַנאַט פון ארכײט...

— געוויס — האָט נאַכגעגעבען אַ יונגער דיכטער, וואָס איז געזעסען ביי דער מאַראַם פון דער צווייטער זײַט, און האָט ערשט נישט לאָנג איהר געווידמעט אַ בענדעל מיט בענקשאַפט דורכגע וועבטע געדיכטע אויף וועלין פאַפּיר. — געוויס — האָט ער ווי דערהאַלט, און זיין שטימע האָט אָנגעהויבען עטוואָס ציטערען, — ווען די, צו וועלכער איד בעט, וועלכע איד פאַרהייליג, וואָג די... — און נאָך אַ קורצער פּוּזע פון פּיעלדייטענדיגע אויגענרעגשפּראַך, מיט דער רעכטער אין דער שוועלעליר און דער לינקער אויף'ן האַרץ, האָט ער, אַראַפּבוּגענדיג דעם קאַפּ, די אויפגעפאַכטע בליצען אין

די אויגען צו באהאלטען, געענדיגט — וואָלט איד מיין הויך ליעד
 געלעבט נישט געזונגען —

דער אלטער דיכטער ווערט אומרוהיג, וויל זאָגען עטוואָס ביי
 טערס און בייסענדיגס, נאָר דער אינזשיניער, וואָס האָט ביים
 שפּיל־טישעל די קארטען טאַסירט און געזאַלט צוטיילען, האָט זיך
 אָפּגעשטעלט און מיט אַ שמויכעל געזאָגט :

— איד אַרבייט מיינע אידעען אויס : פּאַלאַצען, באַהן־בריקען.
 — אָדער איינקונפּטס הייזער ! — מורמעלט גיפטיג דער
 ווירט, טייל בעסער.

דער אינזשעניער צוטיילט די קארטען, מאַכט עס אומגעלומ־
 פערט, אויפּגערעגט.

מאָראַס לאָזט ווייטער די אויגען אַראָפּ, עפענט זיי דאָך באַלד,
 הערט זיך איין צום ווייטערען געשפרעך צווישען די ליטעראַטען.
 וועגען דער געשטעלטער פּראָבלעם, מיט האַלב־אָפּענע ליפּען, גע־
 רויטעלטען געזיכט און ניריג אויפּפלאַמענדע אויגען שלינגט זי
 יעדעס וואָרט.

ביים קארטען טישעל : פּאַס, פּאַס ! דערנאָך — ליציטאַציע
 און באַלד אַ שטילע נאַכדענקליכקייט.

אַ סאַציאַל־געפּאַרבטער ליטעראַט מיט אויסגעשפּראַכענע סימד
 פּאַטיען צו די נידעריגע שיכטען און עלעגאַנטע פּרויען פון די הער־
 כערע, — האָט זיך דערווייל די הענט צופיהרט.

— גיט מיר די קראַפט, די מאַכט — רופט ער לויפּענדיג איר
 בער'ן צימער, נאַכגעיאָגט פון דעם מאַדאַם'ס אויגען — גיט מיר
 די מעגליכקייט צום שטערען און בויען..

און פּלוצלונג :

— פּאַרדאָן !

ער האָט אָנגערעטען אויף דער מאַדאַם'ס שלעפּ. און אז זי
 פּאַרצייהט איהם מיט אַ וואַרעמען בליק, געשיקט מיט איין פּוס
 וואַרפּענדיג דעם שלעפּ הינטער זיך :

— ווען איד האָב צו שאַפען ; ווען די וועלט איז אַ ליים און

איד בין סקולפּטאָר...

און — נאָר אַמאָל : פּאַרדאָן !

ער האָט זיך אָנגעשלאָגען אָן דער טאַץ מיט טיי, וואָס דאַס
 דינסט־מיידעל האָט אַריינגעבראַכט. אַן אויסגעשריי פון מיידעל,

א געקלינגעריי פון פלאצענדע גלעזער, א לענגערער, מעלאדישער קלונג פון דער געפאלענער טאץ, דאס מיידעל ווארפט זיך, אויפֿ צוהויבען דאס געפאלענע, דער יונגער דיכטער מיט דער שעוועליוו, לויפט צו הילף און בויגט זיך איין, — א קלאפ פון צוויי יונגע, שטארקע שמערען; בליצען אין דער מאדאס'ס אויגן...

דער יונגער דיכטער זעצט זיך שוין אין אן אנדער ווינקעל; דאס מיידעל האט זיך צוזאמענגעקליבען דאס געשיר, אין ארויס־גענאנגען נאך א פרישע טאץ און א „יונג־מאדערנער“ קלארנע־סירט דערווייל:

— גיט מיר א קריסטאלענעם פאלאץ אין מיטען ים... פאווע־פערדערען, פערל־שנירען, קריסטאלען־געשיר — און לאזט מיר שווי־מען, אויף א מוטער־פערל שיפעל שווימען און קוקען, צוברעד איך מיין פען...

א היסטארישער ראמאניסט ענטפערט דעם סאציאל געפארב־טען:

— מיר איז ענג, דאס לעבען איז א געפענגעניש... פליהען קעגען דער צוקונפט האט מיר נאָט קיין פליגעל נישט געגעבען, אויס־טראַכטען, מעשה'לאך שרייבען קאָן איך נישט... געה איך צוריק. די היסטאריע איז א גוטע וועשין; זי האָט די אלטע ציימען ריין געוואשען פון אלע שאַנד און בלוט־פלעקען און איז די ריין געד־וואשענע ציימען לעבען און דיכטען. — דאָס איז מיין איינציגע מרייסט...

מען האָט שוין געבראכט פרישען טיי און, הויד זופענדיג, זאָגט דער ווירט:

— מען שרייבט, ווייל מען וויל עסען... די מאדאס, שוין פון די הויכע זופען דענערווירט, שמויגט. — פאלש! שפּרינגט אויף דער אלטער ליטעראַט. — מען ד ר ו ק ט צוליב ברויט, אבער פריהער ווערט ג ע ד י כ ט ע מ, פריהער האָט מען שעפּפּערישע אידעען; צו פרייע, צו שטארקע, צו הויכע... (מיט א גיפטיגען בליק צום אינזשעניער) מען זאל עס קאָנען באַלד, אויגעבליקליך אויסבויען... און... און... ער פאַרהאַקט זיך, די מאדאס דריקט איהם צערטליך די האַנט...

דער יונגער דיכטער מיט דער שעוועלייך לאזט פון ווייטען
די אויגען אראפ, באהאלטענדיג די צארניגע בליקען. —

עס איז ענג אויף'ן אָרט, וואו דאָס לעבען האָט אונז איינגע-
פלאַנצט אָדער וואו עס פיהרט אונז, ווי איין באַרייטער, אויף אַ קור-
צער שטריק. און צו קורץ איז אונז די צייט פון אונזער לעבען. וואָס
איז די ליניע אָדער דער איינצעלנער פונקט אינ'ם אומגעהויערען,
אינ'ם נישט פאַרשמענדליכען וועלט-בילד? און ווי פאַרשווינדען
זינערע לעבענס-זאָהרען אין דער אייביגקייט, הינטער אונז — אַז
אומגעהויערע פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט אונז נישט געקענט, פאַר
אונז — אַז אומענדליכע צוקונפט, וואָס וועט אונז נישט געדע-
קען.

חלוּמ'ט זיך דער פרומער אן אייביג לעבען אויס: א קור-
צען גיהנום און — אַז אומענדליכען גוֹדען, נאַכ'ן איבערקומען דאָס
רייניגען אין גיהנום... חלוּמ'ט ער זיך תחית המתים אויס. אויב ער
ווייל זיך נישט מיט דער זינדיגער ערד געזעגענען אויף אייביג... ווייל
זיך איינער דאָס לעבען מיט אַ נאַמען פאַרלענגערען; גרעסערע —
אַ מאָנומענט פאַרדינען; שטעלט זיך דער עניפטישער קעניג פיראַ-
מידען אויף, פאַרהייליגט דער כינעזער זיינע קברים, לאָזען רייכע
אייזערנע קאַפיטאַלען, שטעלען זיך שטאַרקע מצבות פון גראַניט
מיט גאָלדענע אותיות — און מען לעבט זיך אַרויס פון דער צייט.
רייזען מענשען איבער דער וועלט; ווי אַ פאַנאַראַמע געהען
פאַרביי לענדער, שטערט און פעלקער, און מען לעבט זיך פון אַרט
אַרויס...

און מיט'ן לעבען אַלײן, אויסער דער קורצקייט און דער ענג-
שאַפט, מיט'ן אינהאַלט פון לעבען איז אויך דער מענש נישט
צופרידען. נישט נאָר ברייטער און לענגער, אויך העכער און טיפער
ווייל ער לעבען, און אַפט — אַנדערש, ער ווייל עס פאַרבייטען, טויר
שען...

אַבער זעלמען ווער עס קאָן עס טון אין דער ווירקליכקייט... די
דריקענדע מערהייט מוז קומען צום בור, צו דער ליטעראַטור. נישט
דער היסטאָרישער ראַמאַן, די פאַרגאַנגענהייט, די פאַכעל — די

שענערע, שטראלענדיגערע צוקונפט; דער ראָמאַן — דאָס היינטיגע
טיגע לעבען שענער, ערהאַבענער, טיפּער...

און מיט דער הילף פון דער ליטעראַטור רייסט זיך דער מענש
פון זיין געפענגעניש אַרויס: קען דער שוסטער דורכלעבען אַ ריי-
טערליך אַדער אַריסטאָקראַטיש פּרונקלעבען... געהט דער שוואַכער
האַנט אין האַנט מיט אַן אַלכסנדר מוקדון, עראַבערען די וועלט.
אַדער זיצט מיט אַ נאַפּאַלעאָ אין סאַנקט העלענע און לעבט נאָך
אַמאַל איבער וואַטערלאָאָ; ווערט דער אַרעמסטער רייך ווי ראָט-
שילד, און באַשיט די אַרעמסטע מיט גאָלד; און דער שטילסטער
לעבט דורך די שטאַרקסטע ליידענשאַפטליכע אַקאַצען. טויזענטפאַך
און רעגענבויגעןפאַרביג ווערט דאָס לעבען. נישט ריהרענדיג זיך
פון אַרט, שטייגט איהר אויף די העכסטע בערג, שפּאַצירט איהר אין
די שענסטע טאַלען, שווימט איבער'ן צופלאַסענעם שמאַראַנד פּון
די שענסטע זעען. אין דער ענגסטער, פינסטערסטער קעלער-
שטוב שפּראַצען אויף גערטנער, וואַקסען אויס אַרקאַדען, פּאַלאַצען,
פּיראַמידען, ספּינקסען... מיט'ן בוך אין דער האַנט שפּאַצירט איהר
אין לאַנדאַנער נעבעל און הערט דאָס פּייפען פון ניגאַנטע מאַשינען;
זעהט איהר די בליצענדיגע, געשמאַקפולע אויסגעלאַסענקייט פון
נייעם בבל — פּאַריז; טאַנצט איהר אויף אַ יאַפּאַנעזישען בוימער-
פעסט, באַרענגענט מיט די ווייסע שמעקענדיגע קירשען-בליטען...
אין צווייטען קאַפיטעל האָט איהר גלעטשער, שניי-בערג, קאַנסטאַנ-
טינאַפּאַל מיט גאַלדענע מעטשעמען. און פּילייכט ווילט איהר אַס-
פּאַזיאַ באַוואַנדערען? זעהן ווי קלעאַפּאַטראַ שטאַרבט פון אַ
שלאַנגען-ביס, אַדער ווי משה צוברעכט די לוחות, אַדער אַ באַזוך
מאַכען ביי די גריכישע געמער אויפ'ן אַלימפּ? און פּילייכט ווילט
איהר הערען, ווי מחמד פּרעדיגט, אַדער בודא?

אַלץ גיט אייך די ליטעראַטור — די קונסט!

און אַפט פאַרשמעהט דער מענש זיין אייגען לעבען נישט.
עס ליגען אין זיין טיפּסטען האַרץ זאַמען פון די פּלאַמענדיג-
סטע רויזען; ער קאַן זיי נישט וועקען, עס שטימען איהם טרערען
— פּערל; טרוקען איז איהם דאָס אויג, ער קאַן זיי נישט אויסוויי-
נען און זיי ווערען פאַרגליווערט, און פּאַלען צוריק אין האַרץ אריין.
ווי שטיינער, און אין די טונקעלסטע האַרץ-ווינקלעך ווילען גע-
פּיהלען, ווי די בלומען שפּראַצען, און האַבען קיין ליכטיגען שטראַל,

און וועלעקען, און גיסען זיך איבער אין א וועהטאג אָהן א נאָמען... און קומט דער דיכטער, — שפּריצט ער טוי אויף די רויזען אין הארץ און זיי פלאַמען אויף, און שטרעלען אויס'ן מענש'ס אויך גען אַרויס, און דופטען... מיט זיין צויבער-וואָרט עפענט ער די שליוסען און דער זילבערנער טרערען-שטראָם שפּריצט אַרויס, און לייכט ווערט דאָס הארץ, פון שטיינער באַפרייט, און קלאָר שטראַ-לענדיג ווערען די אויגען, און גליקליך, דער מענש, וואָס האָט אויס-געוויינט זיין שמערץ. און ער פאַרמט די צופלאַסענע נעבעל פון האַרציגע געפיהלען, און זיי לעבען אויף — און טיף, און שעהן, און הויך ; און פול ווערט דאָס לעבען, ווי פון דער זון געבענשטע טרויבען.

דער געשיכטליכער העלד בייט זיך זיין לעבען לויט זיין וויי-לען ; דער וואַרעם-מענש ליגט צופרידען אין ערד-גרייבעלע, וואו ער ווערט געבוירען און פאַרלוירען ; דער מעהרהייט שענקט דער דיכטער דאָס, וואָס די נאַטור האָט זיי פאַרזאָגט. קונסט איז אַ סורזאָגט פון לעבען, נאָר זעהר אַפּט טיפּער, ערהאַבענער און וואַרער פאַר'ן לעבען... און צוליב דעם לעזט מען.

און אַבוואָל איהר פאַרלאַנגט פון ליטעראַרישען קינסטלער דאָס לעבען, די צייט און דעם אַרט, וואָס איהר אַליין האָט נישט, פאַרלאַנגט איהר דאָך נישט פון איהם, ער זאָל עס געבען אַזוי ווי עס איז אין דער ווירקליכקייט. א'ניסט וואָלט איהר אייך באַנגיגט, וואָס אנבעלאַנגט דעם אַרט, מיט דער געאַגראַפיע, וואָס באַשרייבט אַלע וועלט-טיילען, אַלע לענדער ; וואָס גיט אייך אין ציפּערען די הויך און דעם פאַרנעם פון בערג, די טיפּקייט און דעם לויף-גאַנג פון וואַסערען ; וואָס באַשרייבט אייך גענוי אַלץ, וואָס וואַקסט און לעבט אין יעדער געגענד, דאָס אַבער ווירקט אויף אייער פאַר-שטאַנד, נישט אויף אייער אויג, איהר הערט עס, נאָר איהר זעהט עס נישט ; איהר פאַרשטעהט עס, נאָר איהר קענט עס אייך נישט פאַרשטעלען. און איהר פאַרלאַנגט „עס זאָל אייך שטעהן פאַר די אויגען“, ריכטיג, אַבער פאַרוואָס געניגט אייך נישט די פאַטאַגראַ-

פיע ? ווייל די פאטאגראפיע איז מעכאניש. איהר ווילט נישט זעהן די זאכען, ווי דאס טויטע גלאז אינ'ם אפארט זעהט עס; איהר ווילט זיי זעהן מיט'ן אויג פון א קינסטלער, באשטראלט פון זיין נשמה, באלעבט מיט זיין גייסט. און דאריבער, ווען איהר ווילט די פארגאנגענהייט, נעניגט אייך נישט דער היסטאריקער, נאר דער היסטארישער ראמאן. און ווען איהר שטרעבט צו דער צוקונפט, ניט אלס פארטיי מאן אדער פאליטיקער, אז איהר ווילט די צוקונפט זעהן — וועט לעשען אייער דורשט א דיכטערישע פאבעל (מעשה'לע), און נישט דער אוטאפיסט, ווי צום ביישפיל, בערלאמי.

און דאך האט מען ערשט נישט לאנג גערופען : רעאליזם ! דאס לעזער-פובליקום איז צוגעשמאנען צום דיכטער, ער זאל זיי געדען דאס לעבען ווי עס איז; די ווירקליכקייט, נישט פארשענערט, נישט געענדערט, און אויף'ן פארלאנג פון גרויסען פרייז — פובליקום — האט די ליטעראטור אנגעהויבען פאטאגראפירען. מען איז ארויפגעקראכען אויף דעכער און פיסקירט די גאס, אבסערווירט דורכגעהענדע, געכאפט און פארצייענט באוועגונגען, ווערטער; געשטאנען הינטער טירען, אונטערגעהערט דורך'ן שליסל-לאך, וואס איז שטוב טוט זיך. די ארבייט איז געווארען א מעכאנישע און פון דער קווארט — א קווארט — נאכצומאכען, עס איז אבער געווען א געוועהנליך מיספארשטענדעניס, אויב מען דארף דיכטען — האבען די ליטערארישע צושטעלער, ווען דיכטונג איז מאדע געדויען, נעמיינט — באדארף מען קיין לאגיק, קיין נויטווענדיג אנטוויקלען פון אורזאך און רעזולטאט, און וואס מעהר אויסגעטראכט — איז בעסער, און מענשען האבען אנגעהויבען מאלען, איידער זיי האבען געקאנט צייכענען; עס איז געווארען אן אויסגוס און צוזאמענמישונג פון פארבען אהן קאנטורען, אהן ליניען און פונקטען. און מען האט נאר אפט דאס אלץ מיט א מיסטעריעזען נעבעל באדעקט, מען זאל דאס, וואס מען האט געפיהלט, אין נעבעל נישט זוכען. און דאך מאלט האט דער לעזער, וואס האט געוואלט זעהן און דורכלעבען, און נישט געהאט וואס, געשריען : רעאליזם ! און געמיינט האט ער : לערענט אייך צייכענען, דאס היינטיגע, פארגאנגענע און צוקונפטיגע זאלט איהר צייכענען מיט א פעסטער האנט, זאל אלץ האבען זיינע פעסטע קאנטורען.

אבער זעהען וויל מען מיט'ן אויג פון קינסטלער, און דאס קינסטלער--אויג זעהט די ווירקליכקייט, נישט אזוי ווי זי איז, נאר פיעל ווירקליכער, וואָרים ער זעהט איהר אינערליכען אינהאלט, איהר באציהונג און אָפהענגיקייט פון דער נשמה פון דער וועלט, און מיט דעם, וואָס טוט זיך הינטער די קוליסען פון דער וועלט אין אָפהענגיקייט פון זיין קינסטלערישער וועלט־אנשוואונג.

וואָרים ביי דעם ווירקליכען קינסטלער געהט דאָס זעהן און באַשרייבען נישט צוזאַמען. ווי די פאַרשידענ־פאַרביגע גלעזלעך אין קאָלידאָסקאָפּ ליגען טיף אין האַרץ ביים דיכטער, אונטער דער שוועל פון באַוואוסטזיניגיקייט, פאַרשידענע איינדריקען, מאַמענטען, און ביי יעדער האַרץ־באַוועגונג ווערען נייע פיגורען באַשאַפען און דאַמאַלט ערשט באַשריבען. ווי אייזען־שטויב ליגען דאָרט די פון געהירען פאַרגעסענע איינדריקען, און די קינסטלערישע וועלט־אנ־שווינג איז דער מאַגנעט, וואָס ציהט אַרום זיך איינדריקען אויף אַ געוויסער פיגור.

אָבער דאָס נייע קאָן אַרויסשפּראַצען נאָר דאַמאַלט, ווען דער אַלמער זאַמען, וואָס דאַרף זיי אַרויסרופּען, פּוילט און שטאַרבט ; וואָרים דאָס נייע געשפּראַצטע איז נישט ניי באַשאַפען, נאר דאָס אויפֿלעבען פון געשטאַרבענעם אין אַ נייער פאַרם.

דאָס מאַטעריאַל פאַר דער קונסט איז די ווירקליכקייט. יעדער מאַמענט, יעדער איינדרוק באַזונדער — דאָס זענען די פאַרשידענ־פאַרביגע גלעזלעך ; דאָס דיכטערישע האַרץ — דער קאָלידאָסקאָפּ; די סטרוקטור ניט די וועלט־אנשוואונג און די שעהנהייט זענען די שטראַלען פון דער דיכטערישער נשמה. אין שעהנעם שלאָס זענען די ציגעל מעכאַניש, די סטרוקטור — טעכניש, דער פלאַן, אויב ער איז נישט קאַפּירט — דיכטונג.

דאָס דיכטען מוז זיין אַריגינעל, אַ פּערזענליכע שאַפּונג. פּאַעזיע איז פּערזענליכקייט.

דאס אידישע לעבען

א.

ביים וויגעל.

אן אפלאנג פון עלטערע דורות :
וואס דארף ארויסוואקסען פון א אידיש קינד ? א איד א
למדן ?

די תורה האט קיין גרונט ; און, מ'שטיינט געזאגט, וואס מען
קאן א ו י ס ל ע ר נ ע ז, און מען לעבט אינגאנצען זיבעציג
יאהר !

איין גליק איז נאך, וואס „לא עליך המלאכה לגמור“ — ביסט
נאך נישט מחויב א ו י ס ל ע ר נ ע ז די תורה, דו דארפסט
נאך ז י צ ע ז און ל ע ר נ ע ז... הויב נאך אן אלף-בית,
און ענדיג מיט ודוי...

שלאף אינגעלע —

אונטער דיין וויגעלע

שמעהט א גאלדען ציגעלע.

ס'ציגעלע איז געפאָהרען האנדלען

ראַזשינקעס מיט מאַנדלען...

אזוי זינגט די בלאַסע מוטער, נישט לאנג פון קינד־בעט אראַפּ.
און וואָס פאר א נחת וויל זי און קינד דערלעבען ? זי וויל

נאך —

דאָס קינד זאל לערנען תורה ;
וואָרים — „תורה איז די בעסטע סחורה...“

אויף טייל ערטער זאגט מען דעם אינגעלע, אחוץ ראָזשינקעס
 מיט מאַנדלען אויך „פייגען“ צו, אבי ער זאָל זיין שטיק, ווייל:
 „דער טאַטע האָט געהייסען שוויגען!...“

אויף טייל ערטער איז מען, אנשטאט פייגען, יוצא מיט
 „פלעצלעך מיט פוטער“, אפילו „מיט ברויט מיט פוטער“... דער
 שענסטער חלום פאַר אַרעמע לייט...

אויף אַנדערע ערטער פאַרלאַנגט מען פון קינד אַביסעל מעהר,
 ווי „זיצען און לערנען“... עפעס גרויס זאָל דערפון אַרויסוואַקסען:
 תורה וועסט דו לערנען,

ספרים וועסט דו שרייבען;

אַ גוטער איד, א פרומער,

מיט גאָטס הילף וועסט דו בלייבען.

און באַלד יונגערהייט זאָל ער זיך שוין ווייזען גרויס:

תורה וועסט דו לערנען,

זיין מיט אלע מעלות;

און נאָך פאַר דער חתונה

וועסט דו פסק'נען שאַלֹת.

נאָר דאָס איז שוין פאַר אויסגעוועהלעטע קינדער, וואָס ווערען
 רייך דערצוויגען; אַזוינע פסק'נען שאַלֹת, זאָגען אויך דרשות... און

די דרשה וועט געפעלען

דער גאַנצער וועלט...

ווייל אַזאַ אינגעלע

קאָסט אַ מאַסע געלט

קאָסט אַ מאַסע געלט

און מזל, און ברכה;

דאָס קינד קומט אַרויס

פון אַ שנינהער משפּחה...

ער וועט דאָך די משפּחה נישט פאַרשעמען!

דער חוב, מדריד צו זיין דאָס אינגעלע צו דער תורה, פאַר

אויפ'ן פאַטער. און וועה איז אַזוינעם, וואָס האָט עס נישט געמאָן:

דער טאַטע, וואָס האָט זיין קינד נישט געלערענט,

וואָס גאָט האָט געבאַטען,

טוט מען איהם דאָרט, אויף יענער וועלט,

ברענען און בראַטען!

איז דער טאטע נישט דא, דארף עס טון די מוטער; און טוט זי
 עס, איז עס א מעלה פאר'ן פארשטארבענעם פאטער אויך...
 ביים יתומ'ס וויג זיצט זיין מוטער, די אלמנה, און זינגט:
 זעה, מיין קינד, צו לערנען תורה,
 זאלסט זיך מיהען;
 דעם טאטען דיינעם פון גיהנום
 ארויסצוציהען...

איז דעם זכות פון קינדס תורה באקומט אויך די מוטער דעם
 ליכטיגען גרען.

די אלמנה זינגט ווייטער:

און אז איד וועל אויך אמאל דארפן אויף יענער
 וועלט געהן,
 וועלען די טויערען פון גרען פאר מיר אפען שטעהן!
 דו, מיין קינד, זאלסט זיין
 א פרומער און א גוטער;
 מ'זאל רופען דארט: אריין
 זאל דעם צדיק'ס מוטער!...

וועניגער פארלאנגט מען פון א „שעשני כרצונו“.
 א מיידעל איז געבוירען געווארען, א קלענערער מזל-טוב, א
 קלענערער נחת...

תורה וועט זי נישט לערנען. דריי מצות אינגאנצען וועט זי
 האבען, העכסטענס וועט זי קענען דאוונען, לייענען תהנות, „צאינה
 וראינה“ מיט „מנורת המאור“ אויף עברייטייטש. זי מוז יוצא
 זיין דערמיט, וואס איהר מאן וועט זיצען און לערנען... און אויב
 זי וועט איהם מפרנס זיין אויף דער וועלט, וועט זי די זכיה
 האבען צו זיין זיין פיסענבענקעלע אויף יענער וועלט.
 די מוטער, איהרע זינגט דעריבער:
 אונטער שרה'לעס וויגעלע

שמעהט א קלאר-ווייס ציגעלע —

אונטער'ן אינגעלס וויגעלע שמעהט א גאלדען ציגעלע, זי מוז
 יוצא זיין מיט א קלאר-ווייס. דאס ציגעלע איז אויך „געפאָהרען

האנדלען — ראזשינקעלעך מיט מאנדלען; דאס איז די בעסטע סחורה, — און דער גראס איז. אז — „שרה'לעס חתן וועט לערנען תורה...“ נישט זי!

פאר שרה'לען האָט מען נאָך אפילו קיין עקסטראַ לעדעל נישט געמאכט; פון „יענקעלען“ האָט מען איבערגעמאכט אויף „שרה'לען“; זי וועט אויך לעבען אויף זיין נוסח, און אין זיין זכות!

ערשט אין שפעטערע צייטען זינגט די מאמע:

דו וועסט לייענען ביבעלעך,

דו וועסט שטריקען טיבעלעך...

נאָר דאָס איז שוין די צייט, ווען —

„איז זאָל

וועט זיין אַ באַל

און שרה'לע וועט מאַכען „מיט די קליידלעך

אַ ווינט!...“

דאס אלץ וועט זיין שפעטער; דערווייל מוזען קינדערלעך שלאָפען.

פון שלאָף קומט צו געזונט, עס דערפרישען זיך די כחות; אַז מען שלאָפט, „שטעהט מען אויף ווידער—מיט געזונטע גלידער!“—

אוי-ליו, ליו-ליו, ליו-ליו,

שלאָף שוין, מיין גדולה;

מאָך שוין צו דינע

אויגעלעך, די פיינע, —

מאָך זיי צו און מאָך זיי אויף,

און שמעה געזונט און פריש מיר אויף!

אָדער:

שלאָף שוין שלאָף אין דיין רוה,

מאָך די כשר'ע אויגעלעך צו,

מאָך זיי צו, מאָך זיי אָפען,

ווער געזונטערהייט אנטשלאָפען!

אפילו די צדקנית, וואָס וויל, מען זאָל איהר, אין זכות פון

זוחנס תורה, עפענען די טויערען פון גערון, בעט זיך:

שלאף, מיין קינד, שלאף, מיין קינד, —
 זאלסט מיר רוהען, זיי געזונט!
 און וואס מען זאגט אלץ נישט צו דעם קינד, עם זאל נאר
 רוהיג שלאפען!

שלאף, שלאף, שלאף!
 דער טאטע וועט ברענגען אן עוף...
 ער וועט ברענגען אן עפעלע,
 זאל זיין געזונט דיין קעפעלע!
 און נאר אסך זאכען וועט דער טאטע ברענגען:
 — א ניסעלע (ערנעץ אנדערש — א שיסעלע), עם זאל געזונט
 זיין דאס פיסעלע, אן ענטעלע, עם זאל געזונט זיין דאס הענטעלע,
 א יאכעלע — א רפואה פאר'ן בייכעלע, פייגעלעך (אדער: ביי-
 געלעך) — געזונט זאלען זיין די אויגעלעך, אפילו „א העזעלע
 פאר'ן נעזעלע“...
 אויב דאס קינד וויל נישט שלאפען, קומט עם זיכער פון אן
 עיז'הרע:

איד זאל וויסען, ווער עם קומט אהער,
 אן עיז'הרע געבען;
 (וואלט איד געשאלטען):
 אראפ פון דיין גוף,
 אויף יענעם ארויף
 אויפ'ן נאנצען לעבען!
 א פארשלאפענע מאמע זינגט:
 זואס איז פאר א שטייגער,
 צוועלפען דער זייגער,
 און שלאפסט נאר נישט איין!
 קיין אנדערע סכרא,
 עם איז אן עיז'הרע,
 ס'קאן אנדערש נישט זיין!
 ווען ס'וואלט נישט זיין שפעט,
 וואלט איד אראפ פון בעט,
 און וואלט אן עיז'הרע אפשפרעכען...
 און שלאפען דארף מען שטיל, ליגען רוהיג, בפרט א מיידעל,
 א צנועה:

ליטעראטור און לעבען

וואָס וואַרפסט דיד אַרום ?
 וואָס ליגסט דו קרום ?
 פאַלג מיר, ליג בעסער גראַד !
 דו מעגסט מיר גלויבען,
 מען וועט דיד לויבען :
 אַ שענהע, אַן עהרליכע מאַד (מויד).
 וואַרים וויינען איז גאָר קיין יושר נישט :
 פיעשטשעסט זיך און וויינסט,
 און שלאָפען ווילסט דו נישט ;
 מאַכסט דאָך אַן דיין מוטער
 שמערצען מיט דערמיט !
 זינגען גאָר און וויגען,
 איז דיין גאַנצער גרונט !
 שלאָף שוין, שלאָף שוין, קינד,
 שלאָף שוין, שלאָף געזונט !

און, אויב דאָס קינד לאָזט זיך נישט אייננעמען מיט גוטע
 רייד, מאַכט מען עס אַ מורא. דעם אינגעל, וואָס וועט וויסען
 אמאָל, וועניגסטענס ל"ג בעומר פון כל־זיון, זאָגט מען :

די באַבעס מיט דזשאַדעס
 טוען איז דרויסען זיצען ;
 מיט די ברייטע שווערמען,
 מיט די לאַנגע שפיצען !
 אַ אינגעלע, וואָס מ'האַט
 וויינענדיג געפונען,
 האַבען זיי געכאַפט,
 געוואַרפען איז דעם ברונען !
 דאָס מיידעלע איז יוצא מיט חיות רעות :
 פראַשען און בערען
 טוען איז דרויסען זיצען ;
 מיט די הויכע שמעקען,
 מיט די לאַנגע שפיצען !
 אַ מיידעלע, וואָס וויינט,
 וויל נישט רוהיג זיין ;

נעמט מען און מען כאפט
 אין טארבעלע אריין!
 נאטירליך, אויב מען פארטוישט דעם נוסח, א י ז אויך.
 ח ל י ה, נישט קיין געפאָהר!
 און פארוואס זאל א קינד נישט שלאָפֿען?
 אן עלטערער מענש האט אמאָל עפעס אויפ'ן האַרץ, וואָס
 לאַזט נישט שלאָפֿען. אַפט האַט מען פֿחד איינצושלאָפֿען: אַז מען
 שלאָפט איין, פֿליהט אַרויף די נשמה אין הימעל אַריין
 און שרייבט די עברות איין אין די ביכער!
 אַבער דו, מיין קינד,
 דו האַסט נאָך נישט קיין זינד,
 קאַנסט דו שלאָפֿען רוהיג און זיכער!
 און, „אַז דאָס קינד ליגט און שלאָפט אין וויגעל, קומען גוטע
 מלאַכים און באַדעקען עס מיט זייערע פֿליגעל.“
 דער מלאַך דער גוטער,
 אזוי ווי אַ היטער
 שטעהט ביי דיר ביז אין דער פֿריה.
 שטעהט ביי דיין וויגעל;
 און מיט זיין פֿליגעלע
 דעקט ער דיר צו.

וואָס גאָט האַט באַשערט, אַ מיידעל צי אַן אינגעל; די מור
 טער האַט לייעב איהר קינד!
 „אַז זי וואַלט געהאַט דעם מלך'ס אוצרות מיט זיין גאַנצער
 מלוכה, וואַלט איהר אַלץ נישט געווען אזוי ניהא.“
 ווי דו ביסט מיר ניהא, מיין ליבט און מיין שוין,
 אַז איר דערזעה דיר, מיין איד,—די גאַנצע וועלט איז מיין.
 „אַלע ברייאַנטען, מיט אַלע אַנטיקען, קאַנען איהר האַרץ
 נישט אזוי דערקוויקען“, ווי, „אַז דאָס קינד ליגט און שלאָפט אין
 זיין וויגעל, און מלאַכים באַדעקען עס מיט זייערע פֿליגעל...“
 און אַזאַ מוטער, וואָס וואַכט ביינאַכט ביי דער שיין פֿון
 לבנה און שטערען, איבער'ן וויגעל פֿון אינגסטען קינד, און הערט

דאס רוהיגע, שטילע אנטעמען פון די עלטערע קינדער, — פאלט
איהר איין, אז איהרע קינדער זענען, ווי די שטערען אין הימעל,
און אז זי וואכט איבער זיי, ווי די לבנה...

די לבנה פאסט אויף די שטערען,
ווי דער פאסטוד אויף זיינע שאף;

ס'זאל, חלילה, נישט געמיינערט ווערען,
שלאף מיין עופ'עלע, שלאף!

נישט אלע קינדער קומען אויף דער וועלט מיט דעמוזעלבען
מזל... נישט אלע שלעפט די מוטער אין מיט ליעדער!

ארעמער יתום! דיין מאמע איז אין קינד-בעט געשטארבען.

דאס קינד ליגט אויף דער ערד מיט אויסגעוויינטע אויגען;

די מאמע ליגט אויף דער ערד, די פיס אויסגעצויגען...

דאס קינד ליגט אין וויגעלע און הלש'ט צו זויגען;

די מאמע ליגט אין קבר מיט שארבענס אויף די אויגען!

ווער וועט דיר, מיין קינד, פוצען און גלעמען?

ווער וועט דיר, מיין קינד, דאס וויגעלע בעמען?

ווער וועט דיר, מיין קינד, פוצען און צירען?

ווער וועט דיר, מיין קינד, אין חדר אריין פיהרען?

ווער וועט דיר, מיין קינד, מאמען פאר א מענשען?

און, אונטער דער חופה, ווער וועט דיר בענשען?

נישט גוט צו זיין א יתום! עם קרעכצט דער רעפריין פון

ליעדעל:

נישט דא קיין מאמע,

נישט דא קיין נחמה!

און קיין מוטער וועט קיינער דעם קינד נישט פארטרעמען!

איד בין אויסגעפאָהרען אויף אלע שיפען איבער אלע ימ'ען;

איד האב געמיינט, כ'וועל קריגען קויפען פאר'ן קינד

א מאמען...

נישט גוט איז אויך דעם יתום און א טאטען!

דער מלאך מיט זיין פליגעלע

דעקט דורך בייז עם טאגט,

און ביי דיין עלענר וויגעלע,
 דיין מוטער זיצט און קלאַגט!
 זי קלאַגט, וואָס זי האָט „דאָס קינד געבוירען אויף צרות און
 אומגליק און שמערץ...“ וואָס דער פאָטער איז געשטאַרבען, ווען
 דאָס קינד איז „נאָך געוועזען אונטער איהר הערץ...“
 ווען דו ביסט אַרויס פון דיין בליהונג,
 איז ער שוין ביי אונז נישט געווען;
 מיין קינד, דו האָסט נישט קיין פאָטער,
 ער האָט נישט דערלעבט דיך צו זעהן!

שלאַף, אַרעמער יתום! „דיין גרויס אומגליק פאַרשטעקסט
 דו נישט!“ „אַז דו וועסט אויסוואַקסען, וועט עס קומען צו דיר
 אויף זיבען וועגען! מיט דיין מוטער, דער אַרעמער אלמנה, צוזאַ-
 מען, וועסט דו וויינען און קלאַגען... נישט דאָ דיין שפּיזער!“
 מיין קינד, דו וועסט עלטער ווערען,
 שווער וועט דיר אַנקומען ס'ברויט,
 דו וועסט דיך באַניסען מיט טרערען, —
 ווייל דיין פאָטער איז טויט!
 דאָס לעבען וועט זיין אַ מין „שווימען אין קאַלטען וואַסער,
 איבער ימים“... קאַלט וועט מען דיך באַגענגען, קאַלט וועט מען
 דיך אַפּיאַגען: געה ווייטער, געה ווייטער!
 אויפ'ן ים, אַז דו וועסט שווימען;
 די פאַליעס וועלען טראַגען אַוועק!
 צו אַן עק וועסט דו נישט קומען,
 נישט שלאַגען זיך צו צו אַ ברעג!

„געה ווייטער! געה! דו ביסט אונז פרעמד!“ וועט מען דיר
 טרייבען... דאָס איז דאָס מזל פון יתומים...
 און „גערופענע אויף יענער וועלט קומען נישט צוריק“...
 פרייה איז ער געשטאַרבען, און אַזוי פיעל האַפנונג אויף נחת
 האָט זיין טויט צושטערט... עס איז אַ לעבע געוועזען... ער
 איז אַ מלך געווען, זי — א מלכה... אַ לעבען איז גע-
 ווען ווי איז אַ וויין-גאַרטען. און דאָס קינד? דאָס פייגעלע איז
 דער נעסט? ...
 שלאַף קינד!

אמאל איז געווען א מעשה,
 די מעשה איז גארנישט פרעהליך;
 די מעשה הויבט זיך אָנ'עט
 מיט א אירישען מלך!
 אמאל איז געווען א מלך.
 דער מלך האָט געהאט א מלכה...

„די מלכה האָט געהאט א וויינגארטען, אין וויינגארטען איז
 אַ בוים געוועזען, אויפ'ן בוים — א צווייג, אויף דער צווייג — א
 נעסט“.

די נעסט האָט געהאט א פויגעלע,
 דאָס פויגעלע האָט געהאט אַ פליגעלע!
 אַ ריין שטיק גאָלדען גליק!
 וואָס קומט אָבער אַרויס?
 דער מלך איז אָפגעשטאַרבען;
 די מלכה — געוואָרען פאַרדאָרבען,
 די צווייג איז אָפגעבראַכען,
 דאָס פויגעלע — אנטלאָפּען...
 און וואָס פאַר א מזל וואָרט דאָס פויגעלע אויף דער וועלט?
 דאָך ווייסען אפשר די שטערען אין הימעל, אָבער —
 וואו נעמט מען אַזאָ לייטער
 פון טויענטער מיילען;
 וואו נעמט מען א מענשען,
 ער זאָל שטערען צעהלען?

נישט גוט איז דעם יתום! די יונגע אלמנה קאָן אָבער איהר
 אייגענעם צער אויך נישט פאַרגעסען:
 ליולינקע, מיין פויגעלע!
 ליולינקע, מיין קינד!
 אַזאָ ליעבע אַנגעוואוירען, —
 וועה איז מיר און ווינד!

ליולינקע, מיין פויגעלע!
 ליולינקע, מיין קינד!
 וואו נעמט מען א דאקטאר,
 צו היילען מיר מיין וואונד!

און —

אויפ'ן בית־עולם שטעהט א מצבה,
 איהר גרויס איז פון א שפאן;
 עס זיצט דארט א יונג ווייבעלע,
 באקלאגט איהר יונגען מאן...

זי קלאגט, וואס ר'איז געשמארבען,
 געלאזט איהר א קליין קינד;
 איהר לעבען איז פארדארבען —
 ווי אהן א פאסטוד א רינד!

ערנער דאך איז דער פארלאזטער עגונה. — זי זינגט:
 שלאף, מיין קינד, שלאף
 דיין טייערען שלאף!
 זאל גאט איהם באצאהלען,
 שיקען זיין שטראף!

עס איז נישט דא קיין עפעלע
 אהן א ווערעמעל דרינען;
 ס'איז נישט דא קיין מאנספארשויז
 אהן קיין פאלשע זינען...

איד האב גענעהט א קליידעלע, —
 פינף ארשין די ברייט...
 קיין גוטס זאלען די נישט האבען,
 וואס האבען אינז צושיידט...
 ער האט וי גענארט; אן אנדערע גענומען. — עס טרעפט זיך.

ב.

ד א ס ג ר י נ ע א ס ת ר ' ל

אסתר'ל הייסט דאס קליינע מיידעלע, וואס איז ערשט ארויס
 פון וויג...
 עס קריכט שוין אויף אלע פיער; עס מאכט נאך דעם קעצעלע
 דעם הינטעלע...

און טאטע-מאמע

וואָלטען שוין גערן זעהן אַ טריטאַלע
פון געטרייען פיסעלע...

נאַר אַז מען לעבט, דערלעבט מען. אויף אַלץ קומט די
צייט! אסתר'ל שטעלט זיך אויף אויף די פיסלעך און פאלט, און
הויבט זיך אויף, וואקעלט זיך, הוירעט, מאכט א פאַר טריט און
פאלט, און הויבט זיך ווייטער אויף און פרוואונט זיך ווייטער. זי
שרעקט זיך פאַר'ן פאלען; זי איז אַבער שטאַלץ אויפ'ן געהען.
זי וואקעלט זיך און געהט.

צום קוראזש זינגט מען איהר צו:

ציגעלע, מיגעלע, רייב די קלאַצקעס,
רויטע פאַמעראַנצען!

אַז דער טאטע שלאָגט די מאמען,
געהען די קינדערלעך טאַנצען!

אסתר'ל וואקעלט זיך אַלץ אויף די פיסלעך:

ציגעלע, מיגעלע, רייב די קלאַצקעס,
רויטע פאַמעראַנצען!

שכור'ט זיך נאַר איין דאַס קעפעל,
געהען די פיסלעך טאַנצען!

און אפשר האָט מען איהר געגעבען אַ לעק פון קעלישיקעל,
פון וועלכען אַ „טייערער גאַסט“, אַ מומע האָט כיבוד גענאַסען!
עס איז אַזוי אנגענעהם צו זעהן, ווי אַ קינד ווערט „לעבעדיג“!

אסתר'לס מומער ליגט שוין אין אַ צווייטען קינפעט, אָדער
האַנדעלט שוין און וואַנדעלט צוריק אין גאַס, צי אין קרעמעל.
אסתר'ל באַקומט חבר'טעס און מען שפילט זיך אין גאַס צי אין
הויף.

מען נעמט זיך אָן ביי די הענט, מען מאַכט אַ ראַד, איין מיר-
דעלע בלייבט שטעהן אין דער מיט.

דאָס רעדעל זינגט :

אַ ראַד און אַ ראַנע!
אַ שטרויענע פּאַנע!
זיבען מאָל אַרום,
חייקע, קוק זיך אום!

דאָס רעדעל דרעהט זיך אַרום און אַרום, חייקע לויפט צו און
כאַפט איינע פון רעדעל, און וועמען חייקע כאַפט, די נעהט אויף
איהר אַרט אין מיט ראַד אַרײַן.

אַדער עס הויבט זיך אַז מיט אַ מעשה :

„אַז אַלטער קאַטלאַר האָט געדאַרפֿט קעסעל־כלים
צו באַשלאַגען ;
„אַ צווייטער ווייסט נישט וויפיעל שינדעל־נעגעל
דאַרף מען האַבען“...

דערביי צעהלט מען די קינדער פון ראַד. אום נישט קיין
עידהרע צו געבען, ווערט געצעהלט : „נישט איינס, נישט צוויי,
נישט דריי“... און צום גראַם : אַדער ליעדערליי!
אַסטר'ל און איהרע חבר'טעס לערנען זיך, שפילענדיג, צעהלען.
מען צעהלט אויפ'ן נוסח פון „אַחד מי יודע“ : „איינס — אַ
מילינג, צוויי — אַ צוויילינג, דריי — מזומן, פיער — רעדער,
פינף — פינגער, א. ז. וו.
מען שפילט זיך אויך אין פראַגען מיט אַנטוואַרטען. איינע
פּרעגט, די צווייטע ענטפערט :

— סייבעלע, סייבעלע!

— פי־פי!

וואו איז די מאַמע?

אַדער וואו איז דער טאַמע.

— ז'אי־ניש הי!

— וואָס וועט זי ברענגען?

— אַ גלעזעלע ביר!

— וואו וועט מען עס שטעלען?

— הינטער דער טיר!

טייל מאָל ווערט דאָס קינדער־שפּיל ערנסטער :

— וואָס וועט ער ברענגען ?

— אַ חת'לע פאַר דיר !

מול־טוב, טאַכטער,

מול־טוב דיר !

(קליידער) צוגעשנימען,

(קליידער) אויפגענעהט,

אַ וואַרע מאַכט, אַ וואַרע מאַכט,

דער חתן געהט.

אַ וואַרע געמאַכט.

אַ חתן געבראַכט,

און אַפּגעהוּלעט אַ גאַנצע נאַכט !

און אַסתר'ל הויבט אָן טראַכטען וועגען אַ „משה'לע“ אַ

חת'לע; עס קומט איהר !

אַ שעהן מיידעלע בין איד,

רויטע זעקעלעך טראַג איד !

טויזענט טאלער פאַרמאַג איד !

אַדער :

אַ שעהן מיידעלע בין איד דאָך !

רויטען פאַדעם שפּין איד דאָך !

אַ רייכען טאַטען האַב איד דאָך !

היינט — וואָס פּעהלט מיר נאָך ?

עס פּעהלט איהר ווירקליך גאַרנישט, אויסער אַ חתן...

אַסתר'ל זאָגט (נאַטירליך, אין געדאַנק) צום פאַטער :

טאַטע, טאַטע, געה אויפ'ן בן זכר !

און קלייב מיר אויס אַ שעהנעם בחור !

מיט לאַנגע פּאות און שוואַרצע אויגען !

צו דער הייליגער תורה זאָל ער טויגען !

אַדער זי כאַפט אָן (אויך אין געדאַנק) די מוטער :

— מאַמע, וואו געהסט דו ?

די מוטער פּרעגט צוריק :

— טאַכטער, וואָס ווילסט דו ?

און אסתר'ל בלייבט שמעהן פאַרשעמט און שווייגט. די מר
טער וויל דאך טרעפען, וואס די טאכטער וויל:

ווילסט דו נישט א פאַר שיכעלעך האַבען!
וועל איד געהן דעם שוסטער זאָגען!
— ניין, מאַמע, ניין!

און אין האַרץ טראַכט אסתר'ל פאַרדראָסען:
אוי, איד האָב א שלעכטע מאַמע,
זי ווייס נישט, וואס איד מיינ!

און עס געהט ווייטער:

— מאַמע, וואו געהסט דו?
— טאָכטער, וואָס ווילסט דו?
— ווילסט דו א קליידעלע האַבען?
וועל איד געהן צו דער שניידערקע!
— ניין, מאַמע, ניין, וכו'!

אפשר א היטעלע? וועט זי באַשטעלען ביי דער „פּוצערקע“.
א פאַר זעקעלעך באַקומט מען ביי דער „קנימערקע“. אסתר'ל
ענטפערט אלץ „ניין“ און „ניין“! און „א שלעכטע מאַמע, זי
ווייסט נישט, וואָס איד מיינ!“
אַז די מוטער פרעגט אבער:

— אפשר ווילסט דו א חת'לע,
— כ'וועל געהן דעם שדכן זאָגען!
דאַמאלט ערשט באַפרייט זי זיך און ענטפערט:
— יא, מאַמע, יא!
הייסט, א גוטע מאַמע כ'האַב,
ווייסט זי, וואָס איד מיינ!

און וואָס פאַר א מאַן ווילסט דו, אסתר'ל?
— „אפשר ווילסט דו א שוסטער פאַר א מאַן?“
אסתר'ל איז אבער א בעל-בת'ישע טאָכטער, א מיוחסת, און
נדן האָט זי. זי וויל קיין בעל-מלאכה נישט נעמען: א שוסטער

ווייל זי נישט, דראטווע ציהען קאן זי נישט! קיין שמיד אויך נישט;
 „אייזען ברעכען קאן זי נישט“; זי וויל אפילו קיין שענקערין נישט
 זיין, פלעשער שווענקען איז נישט קיין זיס לעבען... א מלמד איז
 שוין יא עפעס רעכטס, ער לערענט די הייליגע תורה. נאר „שכירות
 מאנען“ איז אויך נישט פון די גוטע זאכען!
 א רבי'צין זיין וויל זי, זי איז אליין „א רבי'צינס אן אייניקעל“.
 אויף אן „אויסדרוועהלמען“ חתן מוז מען אמאל אבער
 ווארטען. טרויערט אסתר'ל:

אויף א הויכען שטיין
 זייך איד און וויין;
 אלע מיידלעך האבען חתנים,
 נאר איד איינע — ניין!

מיט דער צייט דאך, האט נאָט געהאלפּען און אסתר איז א
 כלה געוואָרען...
 די „בלה'צייט“ געהט אריבער, ווי א רויש, ווי א חלום. מתנות,
 קליידער... מען שטעלט א חופּה. א תענית, א גאלדענע יויד... מיר
 זיך, כלה'טאָנץ, אזוי טענץ... און צומאָרגענס כאַפּט זיך אסתר'ל
 אויף אלס ווייבעל... זי פּאַהרט שוין אַפּ צו שווער און שוויגער.
 צו פרעמדע...

זי געזענענט זיך מיט פּאַטער און מוטער:
 זייט געזונט, לייעבע עלטערען,
 איד פּאַהר אוועק
 אין ווייטען וועג,
 וואו קיין ווינט וועהט נישט,
 וואו קיין פּויגעל פליהט נישט,
 וואו קיין האָן קרעהט נישט!

זיי מיר געזונט, מיין פּאַטער געליעבטער!
 זאל שוין נעמען אן עק!
 דיין זאָלץ און ברויט האָב איד געגעסען, —
 צינד פּאַהר איד אוועק!

עם איז ביטער, געליעבטער פאטער,
 דער פויגעלע אין וויסמען וואלד אליין!
 עם איז ביטער, געליעבטער פאטער,
 מיר אין פרעמדען לאַנד אליין!

זיי געזונט, געליעבטע מוטער,
 זאל שוין נעמען אן עק!
 דיין מילך פון ברוסט האָב איך געזויגען, —
 צינד פאָהר איך פון דיר אוועק!

זי שטעלט זיך פאַר, אז זי זיצט שוין ביי שווער און שוויגער
 און טראַכט:

אין פרעמדען לאַנד, אומבאַקאנט,
 בין איך עלענד, ווי א שטיין, —
 אַז איך דערמאָן מיר אַז דער היים
 זיץ איך און וויין, איינע אליין!

אין די עטליכע טעג איז זי עלטער און טיפער געוואָרען;
 דאָס האַרץ האָט געאַרבייט „אויף אלע כלים“...
 אַסתר'ל זיצט שוין אויף דער פוהר, די מוטער קומט נאָך אַמאָל
 צו, און לערענט זי, ווי זי זאל עהרליך האַלטען די שוויגער:

טאַכטערל דו לייעבסטע,
 טאַכטערל דו מיין!
 צינד וועל איך דיר לערנען,
 ווי א שנור צו זיין!
 בשעת דאָס שוויגערל
 וועט געהן פון שול,
 טראַג איהר אונטער
 א נאַלדענעם שטול!
 און אַז דאָס שוויגערל
 וועט געהן צו טיש,
 שטעל איהר א בענקעלע
 אונטער די פיס!

דעם יונגען וויבעל איז ביי שווער און שוויגער אזוי באנג! —
זי בענקט אהיים און זינגט :

געפלויען, געפלויען די גאלדענע פאווע
איבער אלע ימ'ען!
זאל דארט גרויסען, מיין גאלדענער פויגעל,
מיין ליעב־הארציגער מאמען!
עס איז געפלויען די גאלדענע פאווע,
איבער'ן טייך דעם גלאטען;
לאז דארט גרויסען, גאלדענער פויגעל,
מיין הארץ־געליעבטען טאמען!

עס איז געפלויען די גאלדענע פאווע,
איבער פעלדער און סעדער...
האט ער פארלוירען, דער גאלדענער פויגעל,
זיין גאלדענע פעדער!

און זי באקלאגט זיך :
ווי ס'אי' ביטער, ליעבע מוטער,
א פויגעל אהן א נעסט;
אזוי איז ביטער, ליעבע מוטער,
אין דער פרעמד אויף קעסט!
ווי ס'אי' ביטער, ליעבע מוטער,
אהן וואסערל דעם פיש,
אזוי איז ביטער, ליעבע מוטער,
ביי א פרעמדען טיש!
ווי ס'אי' ביטער, ליעבע מוטער,
איז שטיבעל אהן א טיר;
אזוי איז ביטער, ליעבע מוטער,
מיר אהן דיר!

אפשר איז עס א פארגעפיהל, וואס זי דערמאנט אן „שטיבעל
אהן א טיר“; עס געהען איהר די קרעפטען אויס, פאר בענקשאפט,
פאר שרעק, פאר דעם, וואס דארף קומען...

צו יונג האט מען זי איבערנעפלאנצט אויף א פרעמדען אָרט...
א ליעד שמעלט פאר א געשפרעד אָרער א בריוועקסעל צווישען
מוטער און טאכטער :

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

ווי האלט דיד די שוויגער?

— די שוויגער, — איז ביז, ווי א טיגער!

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

ווי האלט דיד דער שווער?

— דער שווער, — ברומט, ווי א בער!

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

ווי האלט דיד דער מאן?

— ביים מאן — איז דאס לעבען א שפאן!

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

די שוויגער באהאנדעלט זי שלעכט; וואס זי טוט, געפעלט
איהר נישט.

„שמעהט זי אויף פריה“, זאגט די שוויגער, „זי שמעהט אויף
קויען, ווי א קיה“... „שמעהט זי אויף שפעט“, הייסט עס: „די
נבלה ליגט נאך אין בעט!“... „מאכט זי גרויסע חלות, שמעלט זי
די שוויגער בדלות; מאכט זי קליינע, ציהט זי אויף איהר דעם
דלות! טוט זי זיך אן שעהן, מאכט זי די שוויגער געמיין, מאוס—
איז איהר א ביוש, איהר שנור זאל זיך אָרעם טראָגען!

געהט זי פארבעטען, ארט די שוויגער, ווי זי טרעט; פארבעט
זי נישט, שרעקט מען זי מיט א גט; וואשט זי טיש און בענק, וויל
זי אומישנע אריינפאלען אין א קרענק — די גרינע אסתר איז שוין
אויף דער צייט — טוט זי נישט וואשען, בארעדט מען זי אין אלע
גאסען... געהט זי מיט'ן מאן שפאצירען, שילט מען זי מיט גע-
שווירען — אויף די פיס... זיצט זי אין שטוב, „ווי א קרוק“.
שרייט מען „זי האט שוין פארדרעהט דעם שנוק!“

און עס קרעכצט דאס יונגע וויבעל: וועה איז איהר לעבען—
זי ווייסט נישט, ווי דער שוויגער אפצוגעבען... און די שוויגער
לעגט אויף איהר קיין כבוד נישט... די מוטער פרעגט, און אסתר'ס
ענטפערט:

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

וואס עסטו דארטען?

— א שטיקעלע ברויט

ליעבער דער טויט

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

וואס געהסט דו אָנגעטאָן?

— אין א קלייד.

מיט צרות גענעהט, —

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

און זי טראַגט „שיד, וואָס ווערען צוריסען אויף גיך; מען
לאַזט זי לעגען דעם קאָפּ אויף א קישען, נאָר — כדי לייט זאָלען
וויסען!“ און די מוטער פרעגט ווייטער:

— טאכטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

וואו ליגסט דו דארטען?

— אויף א האַרטער באַנק.

ליג איך טויט קראַנק.

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין.

— טאכטער, דו ליעבסטע, טאכטער דו מיין!

צי קומט צו דיר צו דער מאַן צו געהן?

— ער געהט נישט צו,

ער האָט שכל, ווי א קוה,

מוטער, דו ליעבסטע, דו מיין!

— און

אז זי האָט געדאַרפט דאָס קינד שוין געווינען.

האַט מען פאַר איהר קיין באַבען געפינען!

— שוויגער, דו ליעבסטע

שוויגערל, דו מיין,

שמעלט מיך צום פענסטער,

וועט אפשר גרינגער מיר זיין!

— ניט איך וועל דיר שמעלען

אין פענסטער אריין,

און נישט עם וועט דיר
 גרינגער זיין!
 — שוויגערל, דו ליעבסטע,
 שוויגערל מיין...
 שטעלט מיר אין גארטען,
 וועט מיר אפשר גרינגער זיין...
 — נישט איר וועל דיר שטעלען,
 אין גערטעל אריין,
 און נישט עם וועט דיר
 גרינגער זיין!

אָדער: —

שוויגער, דו ליעבע שוויגער, דו מיין,
 עפענט אויף דאָס פּאַרטעלע,
 אפשר וועט א פויגעלע זינגען,
 אפשר וועט מיר גרינגער זיין!
 „עפענט אויף דאָס פענסטער, זאל כאַטש וועהען אַביסעל
 לופט, זאל א ווינטעלע בלאַזען!“
 די שוויגער האַלט זיך ביים איהריגען: עם וועט איהר נישט
 גרינגער זיין!
 שוויגער ליעבע, שוויגער זיסע,
 עפענט כאַטש אויף דאָס טירעלע,
 זאל מיין מאַן אַריין,
 אפשר וועט מיר גרינגער זיין!
 און אַז דער מאַן קומט אַריין, זאגט זי:
 ווער איז מיין געליעבטער,
 און ווער איז דער מאַן מיין?
 ווער וועט לויפען פיערציג מייל
 אין דער מאמעס שטוב אַריין?
 איהר מאַן האַט נאָר קיין שכל נישט, אַבער ליעב האַט ער
 זי, א גוטער איז ער. ער ענטפערט:

לימערראמור און לעבען

— אַט דאָ בין איד, דיין געליעבטער,
כ'בין דיין מאַנדעל דיין!
און אַט לויף איד פיערציג מיל
אין דיין מוטערס שטוב אַרײַן...

ער לויפט, קומט, טרעפט די שוויגער און רופט :

— גוט מאַרגען, שוויגערל,
— גוט יאָהר מיין קינד!
— אייער איינציגע טאָכטער
געהט שווער צו קינד!
די מוטער איילט זיך צו פאַהרען! און —

ווי ז'איז געגאַנגען
שפּאַנען די פּערד,
ווינשט זי זיך בעסער
צו ליגען אין ערד!
און ווי ז'איז אַריבער
ד'אייזערנע בריק,
זעהט זי, שמשים
געהען שוין צוריק!
און ווען ז'איז אַרײַן
אין דער טאָכטערס שטוב,
איז שוין די טאָכטער
געלעגען אין גרוב...

(נישט געענדיגט)

„אין פאלק אריין“

„און עס וועט קומען א צייט—האָט עמיצער נביאות געזאָגט—
ווען דער הייליגסטער צדיק וועט פארלאָזען זיין חדר, צי זיין הייל,
וואו ער האָט התבודדות געהאַט, וואו ער האָט געמאַכט תקון פאר
זיך אליין, פאר זיין אייגענער נשמה און האָט זי געוואָלט צוזאַמען-
גיסען מיט דער נשמה פון דער וועלט, — מיט גאָט!
„און דער שטערענזעהער, וואָס קוקט מיט קאַלטע אויגען דורך
קאַלטע גלעזער אין קלאַרקאַלטען הימעל אריין און בלאַנדזשעט
צווישען פרעמדע, אפשר פאַרגעסענע וועלטען, וועט פאַרלאָזען דעם
הויכען טורעם אויפ'ן הויכען בארג און וועט פאַר'ן קאַלטען הימעל
אַנטלויפן...“

„און דער שטאַלצער און דער פיינער, וואָס איז פאַר מענשען-
שווייס אַנטלאָפען, וואָס האָט זיך פאַר'ן פאַר'סמ'טען מענשען-
הויך און מענשען-אַטעם אין דאָר-שטוב איבער'ן זעקסטען שמאַק
פאַרשאַנצט און פון אַמאָל געזעהענע בארג און טאָל, וואַלד און
טייד, נעבערדיגע „שטימונגען“ געמאַכט, וועט אָנהויבען בענקען
צום מענשליכען גראָבען גערודער אויפ'ן מאַרק...“

„און אַלע, וואָס האָבען דעם פעבעל פאַרלאָזט, וועלען זיך דער-
פיהלען קראַנק, אַרעם, עלענד און פאַרשטויסען, ווי די קרעציגע
אויסער'ן לאַגער, און וועלען אראַפּקומען און וועלען זיך בעטען:
דערלאַנגט אונז די האַנט; מיר פאַלען!“

„און אין איין ציטערניש פאַר קעלט אין דער נשמה, וועלען זיי
מקנא זיין די אַרעמסטע עפעל-אידענע ביים פייער-טאָפּ, און וועלען
מקנא זיין דעם נאַכט-וועכטער, וואָס בלאָזט זיך אויף די ליוולקע
אין גאַס און פון די פונקען רויטעלט זיך איהם דאָס פאַרשלאָפענע
פנים... און דעם פישער, וואָס שווימט איבער'ן טייך אין דער
פינסטערער נאַכט, ביי אַ לאַמטערנע לעבען רודער, און דעם פאַס-“

טוד, וואס בראַט זיך זיינע גע'גנב'עטע קארטאָפּל, ביים פּייער פון דערנער אויפ'ן פעלד..."

אזוי האָט עמיץ נביאות געזאָגט, נאָר די נביאות הויבט אָן מקוים צו ווערען... מען געהט אין פּאָלק אַרײַן! און מען מוז געהען! טייל האָבען בייז געוויסען, ווייל זיי האָבען א צוילאָנגע צייט אין פּאָלקס נאָמען גערעדט און דאָס פּאָלק נישט געפרעגט, און זיין מיינונג נישט געוואוסט. אנדערע פיהלען זיך, ווי אַראָפּגעפלויר גענע בלעמער אויפ'ן ווינט, און זוכען זייער רוה און ווילען זיך באַהעפטען צום פעסטען, צום שטאַרקען, וואָס שווימט גיט אַרום אין דער לופט!

די וואַרשעווער רבנים וואַרטען נישט, ביז מען וועט זיי קומען שאלות פרענען וועגען „טמא וטהור“, און שרייבען און דרוקען „מודעות“ וועגען הלכות מקוה אויף מאַמע-לשון, צאינהוראינה לשון...

און זיי נעמען ארויס די הייליגע דינים פון די לשון-קודש'ע פוטער-פעסער, וואָס שמעהען הייליג און שטאַליז אויף די אַלטע האַלץ-פרעסיגע שענק אין בית-המדרש, אין קלויז... זיי רייסען אָפּ די זיבען חתימות, די זיבען שלעסער, אויף וועלכע מען האָט די דינים פאַר'ן פּראָסטען עולם פּאַרמאכט, און לאָזען זיי אין איין העמד אין גאַס אַרײַן, אין מאַרק אַרײַן... און אינגלעך טראָגען זיי אַרום און פאַרקויפען צו קאַפּיקעס און פאַרטיילען אַרעמע אידע-נעס אומזיסט, און מען פאַרשטעהט די דינים, ווי „תחנות“, ווי „צאינהוראינה“, ווי אַן איבערגעזעצטען „הירצון“...

און דאָקטוירים קומען און זאָרגען פאַר'ן אַרעמען פּאָלקס געדזונט. דר. ביכאווסקי און דר. גאַטליעב זעצען איבער פון פּוילישען „דר. באלאווסקי'ס ווערק“ איבער פּאַקען. וואָס איז פּאַקען? וואָס דאַרף מען טון, אום צו פאַרהיטען זיך פאַר פּאַקען? און דר. כאַלים (?) דרוקט, אין די אינגלעך טראָגען ווייטער אַרום אין די גאַסען... עס איז נאָר אַ שאַד, וואָס די דאָקטוירים קענען וועניגער אידיש, ווי די רבנים, שרייבען אַהן גראַמאַטיק, דרוקען אַהן קאַדעקטור, און דער פּראָסטער עולם פאַרשטעהט בעסער הלכות מקוה, ווי הלכות פּאַקען...

ואחרון אחרון חביב — דער דר. בערדיטשעווסקי...

מיכה יוסף דר. בערדיטשעווסקי, דער אידישער ניטשע, וואָס

לעכצט צו שעהנקייט, צו גבורה, וואס שמעהט אויף א שעהנעם פריהמארגען און וויל מיט אמאל איבערבייטען אלע אלטע, אפד געדיבענע מאראלישע מטבעות אויף נייע, שארפע מיט פולער-וואג, אינזער פילאסאף אריסטאקראט, אונזער בריכוכבא, רישבריינה, אונזער, וואס איהר ווילט, לאזט זיך אויך פלוצלונג אראפ אין מארק אריין, געדרוקט מיט גרויסע, געפינטעלטע אותיות, אויף ביבולא-פאפיר, איינגעהילט אין א העסליכער געלער שמאטע און דערצעהלט דעם פראסטען גראבען עולם: „א מעשה פון איינעם א קאוואל! וואס האט פערסאמט (אזוי לעגט ער אויס) זיין ווייב“, כדי „מען זאל זיך דערפון א מוסר נעמען“ (ער שרייבט: אראפנעמען).

מען זאגט, אז דר. בערדיטשעווסקי איז א צוריסענער מענש,

איד זאג: אן אמת גאנצער!

ער האט אויפגעשריבען א גוטע פסיכאלאגישע זאך. קוים אבער האט ער זיך געיאגט: מען מוז געהן אין מארק אריין, האט ער עס אויפגעשריבן אויף באלטער מארק-לשון, וואו די מעשה ווערט דערצעהלט. זון מיט דעם מארק-לשון רעדט דר. בערדיטשעווסקי נישט נאך פאר'ן קאוואל, נאך אפילו פאר זיך... אזוי אריינגעקראכען איז ער אין קאלטער קאוואלס נשמה!
ווען איד בין ווערדיטשעווסקי'ס ווייב, וואלט איד מיך אביסעל געשראקען...

נאך נישט איך דעם געהט עס.

איד האב א קרובה לאה, א פישערקע. נישט „לאה די פיר שערקע“, דאס יונגע ווייבעל פון ווילנא, נאך לאה א פישערקע, בעסער געזאגט, א געוועזענע פישערקע, ווייל זייט מען האט אראפגע-טריבען דעם פיש-מארק פון אייזערנעם טויער און אריינגעפיהרט אין די נייע געדעקטע האלען, האט לאה, ווי אנדערע הונדערט ארע-מע ווייבער, נישט געהאט מיט וואס פאר א נייעם טויערען ארט צו באצאהלען און איז געבליבען אהן אן ארט...

פון לאה'ן פלעגט שלאגען א ריח פון פיש מיללען-דווייט. היינט איז אויך נישט בעסער — זי טראגט ארום אויל און נאפט... אין אז אלטער ווערענע, אין אן אפגעריסענער...

א צייט לאנג האט זיך לאה נישט געקאנט אפרייסען פון איי-זערנעם טויער. זי איז ווייטער געזעסען, נאך אהן פיש. מיט טויה-איינגעזעצטע גלעזערנע אויגען איז פארשטייענערטען פנים

פלעגט זי קוקען אויפ'ן חורבן, באגלייטען מיט צער יעדען שטיין, וואס מען האט אויסגערייסען, יעדעס שטיק אייזען, וואס מען האט אוועקגעשלעפט פון די צונומענע באריערען... און, אז מען האט אויפגערודרט די ערד צו פארפלאנצען א סקווער, האט זי געדאלטען!

די בוימער מעגען שטעהען אין נאס, גראָז זאל וואַקסען... איך נישט!

און די גאַנצע וועלט איז שולדיג געווען.

„די רבנים, פאר כלי-ישראל ארבייטען זיי... געהט אין מאַ-גיסטראַט אַרײַן, בעט רחמים — וואָס געהט עס זיי אָן?“
„און אזוי פיעל אינטעליגענטען, אַרוואַקאַמען, דאָקטוירים — רעדען אלע לשונות און פאר אַרעמע אידענעס האַבען זיי קיין וואָרט אין מויל!“

אויף שרייבער איז זי גאָר אש-לחבה געווען.

— פאר אלעם האַבען זיי טינט-און-פערער, נישט פאר אונז!

„שרייב מיר א פראַשבע, — באַפאַלט זיך מיר, — שרייב, אַז מען לאָזט אלע לעבען, — מיי, קעץ, אפילו הינט, פאַרוואָס מיר נישט?“

און טאָר איר נישט לעבען, לאָז ער פאַרטאַג פאַרפאַהרען, דער הונט-שלעגער און צונעמען, און אוועקפיהרען...“

היינט איז לאַה, די פישערקע, אַן אַנדערער מענש.

ערשטענס, האט זי זיך אָפגעווענדט פון פיש און פיש-מאַרק און טראַגט אַרום נאַפט מיט אויל... אויך אַ פּרנסה מיט אַ ריח, כאַטש אַן אַנדערען; צווייטענס, זעהט זי בחוש, אַז מען זאָרגט פאַר איהר!

די וואַרשעווער רבנים זאָגען איהר: הער, לאַה די פישערקע! היינט ביסט דו אלט, נאָר אַמאָל ביסט דו יונג געווען, און יונגער-הייט — ווער ווייסט? אפשר עפעס פאַרלאָזט, נישט אַכטונג געדעבען, מאַד נאָך אַמאָל אַן „אַפּצוג“... צעהל טעג...“

און צייט האט זי, און טוט עס, און איז זיך מחיה — אַראַפּ-גענומען אַ פלעק פון דער נשמה.

און די דאָקטוירים געפּלען איהר אויך... אַביסעל אַ שלעכט לשון, (רבנים שרייבען בעסער אידיש), אַביסעל אויסטערליש, נאָר

אייניקלעך האט זי, פאר פאקען ציטערט זי; ע פ ע ס איז זי
געוואר געווארען!

נאר דערפאר אויף בערדיטשעווסקי איז זי בייז!
— אזא קליין, אזא מאוס ביכעל, ריין ביבולע-פאפיר און מען
נעמט דערפאר מיינע בלוטיגע פינף קאפיקעס! א מוסר, זאגט ער,
זאל איד מיר ארויסגעמען, און מוסר פאר פינף קאפיקעס ק א ז
איד קויפען? מיט אמאל וויל ער רייד ווערען...
אומזיסט וויל איד זי איבערצייגען, אז דר. בערדיטשעווסקי
וויל נישט רייד ווערען, אז עס מוז זיין אן ארויסגעבער דערינען...
— ארויסגעבער—שמעבער, אבי אויסגענארט פינף קאפיקעס.

1902

ליטעראטור און לעבען.

אמאל, אין די גוטע יאהרען, פלעגען זיין „שדים אויף די ביי-דעם“; ל'צים פלעגען ארומטאנצען אין די הויפען, נשמות פון עולם-הדמיון — האלץ האקען אין אלע וועלדער; פון אלע חורכות פלע-גען רוחות ארויסשרייען „קוקעריקו“, ווי דער בעסטער האָן, און געשטארבענע אפיקורסים, אָדער הינטער'ן פֿלויט באַהאַלטענע די-יטשען — אַרומלויפען אויף די דעכער בצורת כלב און בילען, און בעטען זיך תקון!

עס איז געווען אז אמת ראַמאַנטישע צייט, סאַמע שילער'ישע „הוילע גייסטער“, און מלאכים אפילו האָבען זיך אויך נישט זעל-טען באַוויזען! פאַרקערט — זיי פלעגען זיך גאַנץ אָפט „זאָווען“ און פונקט צו דער ריכטיגער צייט, אַפצואווישען דער אלמנה'ס טרערען, אויפצוהויבען א יתומה פון גלאַטען אייז... זיי פלעגען טיילמאַל אפילו זיך באַוויזען דעם רשע אין א חלום און אַנ-זאָגען איהם זהיר והזהר, ער זאָל נישט איבערפילען דאָס מעסטעל זינד! אויסער דעם — פלעגט אמאל, אומגעזייהט, אַרויסוואַקסען אַליהו הנביא — אַרייַנוואַרפען אַן אַפגעקומענעם דאַנציגער סוחר אַ זעקעל געלט דורכ'ן פענסטער, ענדיגען א שטיקעל אַרבייט פאַר אַ קראַנקען בעל-מלאכה, און נאָר אַ פשוט'ען בטלן — אונטער-וואַרפען אַ כשר'ע מציאה...

* *
*

וואָס האָט דאָמאַלט א „אידען“ געפעהלט?
„מי יאכילנו בשר“*) איז נאָר קיין שאלה נישט געוועזען!

*) „ווער וועט אונז געבען צו עסען פלויש“.

אונטער אלע בריקען האָבען געבלעקט פאַר'כשוּפ'טע קעלכער! געלט? אין אלע אלטע קעלער זענען באַגראָבען געוועזען אוצרות פון אמאָליגע קלויסטער, און יעדע פאַרנאַכט האָבען זיך אוצרות באַוויזען! שמחות? זאַכאַוועס? אין אלע הויפּען האָבען קונדייסער וועט לצים, סצענעס געמאַכט: געוואַרפען זיך מיט שאַלעכטס פון אייער און קאַרטאַפּעל; פּראַסט — צום קראַנק-לאַכען... אויסער דעם איז געוועזען מעהר ברית'ן ווי היינט, אַנדערע סעודות מצוה'ס, ווי היינט! און אין אלע קרעטשמעס איז געוועזען מוזיק! דאָס האָבען שרים חתונות געשפּילט!...

„הקפות“ איז היינט איין מאָל אין יאָהר און נאָר ביי א מנין, דאמאָלט האָט יעדערער שכוּר'ער בעל-עגלה געהאט צעהן מאָל אין יאָהר הקפות און א גאַנצע נאכט ארום א בוים אין א וואַלד!

געגען שעבוד מלכיות—פּאַספּאַרטען. גרענעצען וכדומה שווערע זאכען, האָט געהאט די קבלה פארשריבענע רעצעפטען, צו ווערען א רואה ואיגו נראה: פ"ח תעניתים, תקצ"ז סגופים, תרפ"ג שמות און: גיראַ בעיניך, סטראַזשניק, מען הערט דיר, ווי די קאץ!

האָט זיך אמאָל באַוויזען א המן הרשע, א צורר היהודים—איז געווען א רפואה צו דער מכה: א ליב שרה'ס מיט'ן קניפיקעל, וואָס האָט פון איהם לאַקשען געשניטען!...

אַחוץ—וואָס היינט-מאַרגען קומט „משיח-צדקנו“; איידער דו קוקסט זיך אום — א פּאַפּירענע בריק, כולקעס אויף די בוימער, תחית המתים וכו' וכו' נאָר אַנדערע גוטע זאכען!

וואָס האָט געקאַנט פעהלען אויף דער וועלט, אז זי איז גע-וועזען מיט יענער אזוי פאַרקניפט און פאַרבונדען? עס האָבען זיך „הימעל און ערד געקושט“; צווישען זיי איז געוועזען א צוזאַמען-האַנג: א חלום, א מלאך אָדער אן אַנדערע מאָדע אינטערווענציע*) פון דער השגחה פרמית; צווישען הימעל און ערד איז געשטאַנען א בריק, אויב נישט א פּאַפּירענע — על כל פנים א שפינוועבענע. די פּאַנטאַזיע האָט פון אונזער בלאַטע ביז צום ריינעם בלויען הימעל אויפגעשטעלט א לייטער, און מענשען האָבען פאַרמאכט די אויגען, געעפענט די מיילער און געקלעטערט אויף אַלע פיער!

*) אַרױנבױשען זיך.

און אז עס האט זיך גוט געלעבט, האט זיך גוט געשריבען (אפילו שלא על מנת לקבל פרס), די שרייבער זענען אויך געשטאן נען מיט איין פוס אויף דער, און מיט'ן צווייטען אויף יענער וועלט... און אויף יענער וועלט (האבען מיר דאך א קיימאָלן!) זענען מיר תקיפים... אלע אומות האבען נאָר „שרים“ און מיר— דעם רבוננו של עולם אליין! און מיט'ן רבוננו של עולם'ס הייף האָר בען זיך אלע מעשיות גוט געענדיגט; דער „קורא נכבד“* איז באלד אַהן „הוריות“ רוהיג און פעסט איינגעשלאָפען, און אלע ש״י עולמות האָבען זיך איהם גע'חלומ'ט!

ביי א מחבר, נאָר אן אפיקורס, האט זיך דער חלום, דער שה, דער מלאך, אליהו הנביא און אנדערע הימלישע אינטערווענציעס— פארשטעלט אין א ירושה פון א מוהמען אין אַמעריקא... נאָר סיי ווי סיי איז דער סוף געוועזען א מחיה. דער גוטער בחור האט גענומען די גוטע בתולה מיט נדו און דרשה'געשאַנק כדת משה וישראל! דער שלעכטער בחור איז אוועק מיט „אז אַפגעשנייצ-טער נאָז“ אָדער — „ווי א קאץ פון דער מילך“...

אנדערע צייטען — אנדערע לעדער...

די פריצים האבען אויסגעהאקט די וועלדער און די אַרעמע נשמות פון עולם הרמיון האָבען נישט, וואו האַלץ צו האַקען... טרעפט זיך אמאל א הונט אויפ'ן דאָך, איז עס א פראַסטער, משוגע'נער אָדער א מרה שחורה'דיגער הונט, און בילט נישט. און בעט זיך נישט קיין תקוה... אויף שאַסייען מיט וויערסטען האָר בען לצים קיין שליטה נישט; אויס הקפות! מיט די לצים צוזא-מען זענען פאַרשוואונדען געוואָרען די פאַר'כשופ'טע קעלבער... די באהז האט דריי פיערטעל קרעטשמעס פאַרמאכט און — ווייסט דער טייוועל — וואו שדים מאכען חתונה!... אליהו הנביא בא-ווייזט זיך נישט, ווער ווייסט, אויב ער וואלגערט זיך נישט נעבעך ערגעץ ארום אלס „ניעפאַמיאַשטי“ אין א קאזאמאַט אין סיביר, אָדער ער ויצט נישט אין ירושלים, עסט יעב"ץ'עס דינע פרומע גריץ פון טויטע ביינער מיט עטליכע גרויפען פון שליידענס חכמה,

(* דער געהערטער לעזער.

און געהט אלע פרייטאג אין באַד אריין על חשבון החלוקה, אונטער יוסף ריבלינ'ס השגחה פרטית...

קיין מלאך זעהט מען נישט פאר א מיליאָן... די יתומות מיט די אלמנות האַבען שוין אפילו אויפגעהערט אויף זייער הילף צו האַפען, גיכער שוין העלפען זיי אמאל אַרויס פון דער נויט די „גאלדענע יונגע לייט“, וואָס האַבען פון די אלטע פריצים גע- ירש'נט Prawem Kaduka דעם „Jus Primal noctis“, מיט דער אלטער פארמאקאלאָגיע צוזאמען האַבען זיך איבער- געלעבט דער קבלה'ס רעצעפטען אויף רואה ואינו נראה'ס; ליב שרה'סעס ווערען נישט געבוירען, פון אוצרות הערט מען נישט, און כשר'ע מציאות, וואָס זענען אמאל אַ האַלבע פרנסה געוועזען, פיהר רען היינט גלייך אין קרימינאַל אריין...

אויס ראַמאַנטיק! אויס פאַעזיע! דאָס לעבען איז טרוקען און פאַסטנע!

עס ווייזען זיך אפילו אמאל עאוסאפיעס פיס אויפ'ן אַרט פון שדים; פון טייל נשמות ווערען אפילו טישפויקער און מען וואַלט מיט דער צייט פון זיי שוליקלאַפער געמאַכט, אויפ'ן אַרט פון א „משיח-צדקנו“ האַבען מיר אפילו אסד, אסד אזוינע, וואָס ווילען אונז ארויסשלעפען פון גלות... עס איז אַבער דאָך נישט דאָס!

עאוסאפיעס פוס כאַפט מען גאַנץ אַפט, וואו מען דאַרף נישט; גוטע שטעלען האַבען נאָר יחידי סגולה, קוים איינס פראַגמיל פון אלע טעלעראַלעקער! און די משיח'לעך זענען שוין, ווי מען זאָגט, איז שוסטערנאַס; וואו נאָר אַ ישיבת-בְּחור, לערענט ער זיך רייטען אויף — דער כנסת ישראל...

עפעס רעכטס זעהט מען נישט!

„נייע צייטען, נייע פייגעל, נייע
ליעדער!“ —

די ליטעראַטור, האַבען מיר אַ קיימאַלן, איז אַ שפיגעל פאַר'ן לעבען; זי באשאפט נישט קיין נייעס. ווער עס קוקט אריין, דער קומט אַרויס; אַ רב, אַ ברחו, אַ גביר, אַ בטלו, אַ קאַץ אפילו, אלץ קומט אַרויס כהויה; און דעריבער איז קיין וואונדער נישט, אז מיט

דער נייער צייט אין דער העברעאישער ליטעראטור א מרידה געווארען און מען האט א געשריי געטאן „רעאליזם!“
אויס ראמאנטיק! אויס פאעזיע!

אז עס איז א שטורעם-ווינט אויפ'ן ים, אז דער ים שפייט שוין אפילו מיט פאליעס דעם הימעל אין פנים אריין, אז עס טאג פיען שוין שיפען און געהן אונטער, ווי בליי... ציטערט נאך אלס נישט דאס קליינע ביסעל לופט אינ'ם ענגען שפאלט פון פעלזען, וואו די ווייכע מאַליוסקע* האט זיך באהאלטען. זי ליגט זיך רור היג און בנעימות אין איהר הייזעל, וואס וואקסט מיט איהר צור זאמען; נאר שפעטער — ערשט גאר שפעט, ווען דער ים איז שוין צוריק רוהיג, ווי א שפיגעל, עס שווימען שוין נייע שטאָלצע שיר פען, מיט נייע מאטשמען, נייע פעהנער — דאמאלט ערשט גנב'עט זיך אריין קוים א בלאז אין דער מאַליוסקעס הייזעל! דאמאלט ערשט ווערט זי פארציטערט, און שטעקט ארויס דעם ווייסען קאפ מיט די גרויס-נאָרישע אויגען, צו זעהן: וואס פאר א שטורעם-ווינט עס וויל איהר חרוב ונחרב מאכען דאס הויז!

אין שוסטער-גאס, טרעפט זיך, האט מען שוין אין א נייעם פארגעסען, און זי האט זיך אלס נאך נישט אריינגע'גנב'עט צום תפוס אונטער שלאס און ריגעל! און נישט איינמאל געשיהט, אז בשעת ווען דער אַרעמער תפוס טאַנצט פאר פרייד, אז דער „נביא“ איז געבוירען געוואָרען, זענען שוין קיה און קעלבער מעלה-גרה דאָס גראָז אויפ'ן נביא'ס קבר!

אָדער — למשל — איישישאַק! ווען ווערט דאָרט מאָדע אַ

הוט?

ווען ער ליגט שוין אין פאָריז אין מיסט-קאסמען...
ביי גאט קאן מען קיין שאַלֹת נישט פרעגען; אַזאַ מול האָט בען שוין: די מאַליוסקע אינ'ם שפאלט פון פעלזען, דער אַרעס-טאַנט אונטער שלאַס און ריגעל, און דאָס פראַנמעל, דאָס גיגערעל אין איישישאַק!

(* ווייכטיר, הלזון.

אזא מזל האט שוין אויך אונזער „אלטע מאמע“ — די העבר-
רעאישע ליטעראטור...

בשעת, ווען מען האט אין אונזער „אלטען הייזעל פון עק“,
א געשריי געטאן: „רעאליזם“ און די אלטע ווענט מיט פוסבאדען
און סופיט, מיט די איינוואוינער בכלל, האט געכאפט א ציטער,
האבען שוין אנדערע גליקליכערע ליטעראטורען דעם רעאליזם איר-
בערגעלאזט פון הינטען... זיי זענען שוין אפילו אריבער איבער מא-
טעריאליזם, דעקאדענטיזם און סימבאליזם און צאצקען זיך שוין
מיט א נייעם בוזקונים — מיט אקולטיזם, נאך ער האט אויך
עפעס א גרין פנים, ציהט וועניג ביי דער ברוסט, און וועט זיך אויך
לאנג נישט האלטען...

וואס וועט זיין נאך אקולטיזם? אָדער: וואָס ב א ט י ט ע ז
די שמות הקדושים, די אלע „איזמען“? פרעגט ביי וועמען איהר
ווילט, נאך מיר לאזט צורוח, איר מיין, אז „די לצרה בשעתה“ (*),
ווען זיי וועלען מאַדע ווערען ביי אונז, ווען עס וועט א ניי ליטע-
ראריש גיגערל אָדער א מאַליסקע אַרויפשפּרינגען אויפ'ן אַלטען
דעכעל מיט א גאַלדען שופּר'ל אין זיסען מוילעכעל און א בלאַז
געבען דער כנסת ישראל א נייעם „משיח צדקנו“, א נייעם „איזם“!
נאָר נישט אין דעם שמעקט דער ק א מ י ז ם !

דער עיקר קאמיש איז דאָס, וואָס דעם נייעם ליטערארישען
טעסטאמענט האט אונז געבראַכט בן אביגדור!
וועגען בן אביגדור'ן איז דער עולם מחולק; דובנאוו אין „וואס-
כאד“, און בן דוד אין „המליץ“, האבען זיך די לונגען געריהרט און
אויפגעבלאזען בן אביגדור'ן, ווי א לונג-און-לעבער; געמאַכט פונ'ם
לכל הפחות א וויקטאָר הונג! (דער אלטער זאָל מיר עס מוחל זיין,
אויב ער דרעהט זיך איבער אין קבר.) דער רעשט עולם און דער
עיקר „אונזערע“ גרויסע און קליינע נאָוועליסטען, אָדער — אַפען
גערעדט — די מיסט, וואָס בן אביגדור'ס בעזעס האָט אַרויסגע-
וואַרפען פון שטאַל, וואָלטען איהם פאַרזייפט אין א לעפעל וואַרעם
וואַסער! זיי זענען כופרים בעיקר אין זיין טאַלענט... דער אמת

(* עס וועט צייט זיין, ווען די צרה וועט קומען.)

ליגט דא אױך אין דער מיט: בן אביגדור'ס מוז איז א גוטע ליר-
 מערארישע הון, וואס לעגט כמעט אלע מאג אז איי... פון די אייער
 וועט קיין לעבעדיגע זאך נישט ארויס, ווייל זיי זענען פון בלוין
 רייבען זיך אין אחר העם'ס וואנט... נאך דאס זענען דאך אייער,
 נישט קיילעכלעך פון ערד אדער פערדס-מיס, אין וועלכע אונזערע
 לימערטארישע רשעים לעגען זייערע מיקראסקאפישע אייערלעך... בן
 אביגדור האט טאלענט, עס פעחלט איהם נאך בילדונג... ער איז
 אייגענטליך נאך יונג, ער וואלט צייט געהאט זיך אויסצובילדען,
 נאך די מוכריספרים לאזען נישט. זיי זאגען, אז קיין בעסערע
 סחורה דארף מען נישט... אז פאר בעסערע לייזט מען נישט... נאך
 נישט אין דעם געהט עס... דאס קאמישע איז, אז צווישען אלע
 אייער, וואס בן אביגדור'ס מוזע האט ביז אהער געלעגט, איז נאך
 קיין איינציג רעאליסטיש איי נישט געוועזען און עס וועט נישט
 זיין, ווארים בן אביגדור איז בטבע א פאר'חלומ'מער אידעאליסט, —
 אז אידעאלנע-נאציאנאלער פאלעסטיניעז... ב ט ב ע כאפט ער
 זיפצען אין דער לופט; דערביי האט ער שוין אזוינע אויערען, אז
 ער הערט, ווי וועלדער דאוונען, אדער ווי משה רבינו דרש'ענט
 א לא „אחר העם“...

נ, אדרבא, שמעלט אייך פאר א רעאליסט, וואס איז זיך נישט
 מיט און רייסט אויס פון דער אידיש-שפאנישער געשיכטע אז
 אלטען אויסגעקראכענעם לאפען פון א פעליץ, און פוצט און וואשט
 איהם אויס מיט ליבעראלנע אדעקאלאן, שטרייכט איהם איבער
 אויף א היינטיגדישען בעל-בת'ישען ביבער, און איז כופה הר
 כניגית, און נויט דעם העלד, דעם אומליקליך-געבוירענעם דר-
 מיגואל, ער זאל דרש'ענען פיער הונדערט יאהר צוריק אין שפאניען
 אויף לאסקער'ס אופן, אדער כאפען הייס-געבראטענע ליבעראלנע
 בולבעס פון היינטיגען ווירכאו'ס מויל! ... בן אביגדור זאל זיין א
 רעאליסט, וואלט ער אפילו ביי וועניג בילדונג דאס, עכ"פ, פארד
 שטאנען, אז פאר פיער הונדערט יאהר איז צו פריה, און וויינט
 ווייטער, אויב די צייט איז נאך כנגד המזיקין, איז שוין צו שפעט
 צו קארמען דעם עולם מיט דער פראזעאָלאָגישער שעצקע...

אדער: שמעלט אייך פאר א רעאליסט, וואס שמעלט אויף
 א בריי, אויסצופאשען פאלעסטינעזעם לויט אחר העם'ס רעצעפט,
 אויף קלייען פון רעקענדארפ'ס אידיש-היסטארישע ערצהלונגען.

וואָס זענען (צווישען אונז געשמועסט) אַזוי עהנליך צו דער אידי-
שער, ווי „לפני ארבע מאות שנה“ צו דער אידיש-שפּאַנישער גע-
שיכטע!

דער אייגענער בן אביגדור דרוקט „דניאל דירונדו“ — א גלאַז
אידעאלנער-נאַציאָנאַלנעם גאַנעל-מאַגעל! ער דרוקט: סאַמועלי'ס
שירים, וואו דער פּאָעט טענ'עט זיך אויס מיט די פּאַליעס אַזוי
ראַמאַנטיש-בטל'ניש-פּילאָזאָפּיש, אז אָדם הכהן וואָלט איהם מקנא
געוועזען; פּרישמא'ס פּאָעטיש-ראַמאַנטישע נאַכוועהען, וואו מתים
האַבען שוין נישט מעהר וואָס צו טון, נאָר צו רופּען האַלבער-
נאַכט אין שול אריין עולה תורה צו זיין א אידישען פּאַרליעבטען
משורר!

דער אייגענער בן אביגדור אידעאליזירט אַזוי פּיין דאָס קליין-
תנע'עוודיגע מייַלעכעל פון מנחם הסופר'ס ווייבס שוך, אז עס כאַפּט
אז ביים האַרץ!

בן אביגדור איז דוקא, לויט ווי איד קען איהם, אן עהרליכער
מאַז! ער איז נישט — דאַכט זיך — אַחד בפה ואחד בלב...
און אַט איז דעם שטעקט דער אמת'ער קאַמיוז, אין דעם, וואָס בן
אביגדור, נעבער, האָט זיך אליין געוואָרפּען א שטיין אין וועג
אַרײַן, איבער וועלכען ער שטרויכעלט אויף יעדען שריט און
טריט!

„שרייבט פון לעבען!“ רופט דער אַרויסגעבער פון „אפרים
קוה“, אָדער דער מחבר פון „אהבה וחובה“, וואָס שיקט זיין העלד
שטודירט ער קיין אמעריקא און לאָזט איהם צו זיין הייס-
געליעבטער קיין בריף נישט שרייבען, ביז עס איז נישט צו שפּעט,
ביז זי שטאַרבט נישט מיט'ן בריף אין דער האנט אויף אן אַפּ-
צערונג!

„פּאַטאַגראַפּירט, שטודירט דאָס לעבען, וואָס איז אַרום אייד,
לאָז אייד נישט חלומ'ען“... אַזאַ רעצעפּט פאַרשרייבט דער מחבר
פון „מנחם הסופר“, פונ'ם אומגליקליכען קליינעם אייזעלע, וואָס
ליגט נעבער דערדריקט אונטער דער אומגעהויערער משא פון דער
רעאליסטישער טענדענץ, אז מען זעהט איהם קיין פּיצעל פון די
אידעאלנע, גרויסגעוואקסענע אויערלעך נישט אַרויס!...

אַ מענש טוט זיך נאָר אליין!...

נאָר וואָס קומט אַרויס, אז עס איז קאַמיש? „אין אחרי מעשה

ב"ד כלום!"*) בן אביגדור אין א „פוסק“, די לימערראישע לעצ-
טע אינסטאנץ... און „רעאליזם“ איז ערגער, ווי א דין אין שלחן
ערוך!

נאטירליך האט א שטר א שובר, פראצענט — א היתר עסקא,
פסח — מכירת-חמץ, שבת — ערובין, און דער דין אין שלחן ערוך,
וואס דאכט זיך, ער שטעהט, ווי א מויער, האט פארט אן אונטער-
וועגעל עכ"פ „א יוצא מן הכלל“**)... דער דין פון רעאליזם האט
אויך א „ווילאזקע“.

עס איז נישט נוהג, למשל, ביי חשבונות פון חובבי ציון, ביי
נאכריכטען איבער די קאָלאָניעס, ביים באשרייבען זייער בא-
שטאנד... דער חלק „לימערראטור“ געראט דוקא אַם בעסטען פון
דערווייטענס! און דערביי מ ו ז עס געשריבען ווערען מיט איר
דעאלגענרויטליך-פרעהליכער טינט!

נאך מעהר — וואס ווייטער דער שרייבער איז פון אַרט, איז
אלס בעסער!

גוט שרייבט זיך פון אדעם, בעסער—פון וואַרשוי, וואויל—
פון דינאבורג, גאָר גוט פון איישישאַק און אמבעסטען נאָך וואַלט
געוועזען פון אונטער די הרי חשך! פון דערווייטענס מישען זיך
אויס דער „א“ח“ און „ל“ח“***); אין דער „הכנסה“ באַשיינען
ראַטשילד'ס קאָלאָניעס די חובבי-ציונישע; פון דערווייטענס איז
שווער צו באַמערקען, אז די הוצאה איז „כל ישראל'ס“ אויסער
ראַטשילדען, און דער גאנצער אינווענטאר איז ראַטשילד'ס, אויסער
כל ישראל... פון דערווייטענס מאכט די חובבי-ציונישע אייזערנע
קאסע אויך נישט קיין שלעכטען איינדרוק; על כל פנים איז נישט
מעגליך צו דערזעהן קיין שפארע, קיין לעכעל, אַריינצושטעקען אַ
מינדסטען פינגער... פון דערווייטענס זעהט מען אַפילו נישט ווער
עס שרייט „мы пaxали“, דער אַקס אליוו, אַדער די פליגען צוויי-
שען זיינע הערנער, און דער עיקר איז יעדער מעקלער ביי קאָלאַ-

*) אז דאָס בית דין (סאַנד) האָט אָפּגעטאָן, איז פאַרפאַלען.

** אויסנאָם.

*** אני חויב, לי חויב.

ניעם — פון דערווייטענס א הייסער פאטריאָט, דער טערק א דיר מאנט, דער אראבער — א זיידענע בריאה און אלע אונזערע קאָלאָניסטען זענען, לבל הפחות, גבורים, ווי די מאקאבעער און אָט, אָט וועט זיין נאָר אמאָל די קונץ מיט'ן בוימאוויל!

קומסט דו אבער נעהנטער — זאל גאָט שומר ומציל זיין; אלע חושים נארען דיר אָפּ! די קאָסע, דאָכט זיך דיר, איז גע- מאכט „מעשה רשת“, ד. ה. א נעץ מיט גרויסע אויגען, און די „מתעסקים בצרכי הצבור“ האָבען פינגער גלייך מיט אלע מענ- שען! דו ביסט חלילה קיינעם נישט חושר, נאָר דאָך ווערט דיר מאַרקאָטנע אויפ'ן האַרץ, און טיילמאָל הויכט דיר אַן אַזוי צו שווינדלען פאר די אויגען, אז פון „מעשה רשת“ ווערט נאָר אַ שפינוועבס, און דו זעהסט אין דער האַליוצינאַציע: עמליכע גרויסע שפינען און גאנצע הורמעס ישראל'יקלעך בצורת אַרעמע אויסגע- זויגטע פּגרימ'לעך פון פליגען... דו רייסט דיר אַוועק פון דער קאָסע און כאַטראַכסט דעם גרויסען פּאטריאָט, דעם קאָלאָניסטען- מעקלער, דעם גענעראַלנעם עצהגעבער, און האַסט ווייטער אַ טעות, און דו וואַלסט געשוואוירען, אז דאָס איז יוסף ריבלינס אַ לייבלי- כער ברודער!

דער טערק פּאַרלירט אויך דעם חזן אין דייע אויגען; ער שמייסט מיט'ן באַמבוס אין דער פּאַדעשווע און צאָפט מיט'ן „באַקשיש“ דאָס בלוט פון די אַדערען... דער אראבער, די זיידענע בריאה, זעהט דיר אויס, רחמנא ל'צלן, ווי א געפעהרליכער רוצח'י- שער גנב, און אונזערע מאקאבעער — כהויה, גלייך זיי וואַלטען געלעגען אונטער די בעטען!

נאָר ווי קומט רעאליזם צו חובבי ציון און פּאַלעסטינאַ? אַזא צוויילינג קאָן נאָר געבוירען ווערען אין מנחם הסופר'ס קראַנקען מח... פּאַלעסטינאַ איז פּאַלעסטינאַ און רעאליזם איז נאָר נוהג ביי נאָוועלען... נאטירליך נישט יעב"ץ'עס, ווייל ער שרייבט נאָוועלען אויך פון פּאַלעסטינאַ...

נאָר מיינט נישט, אַז רעאליזם, כאַטש ער איז נאָר נוחג ביי נאָוועלען, איז אַ קלייניגקייט! אמת איז, אז אין דער התחלה האַט זיך אלעמען אַזוי געדאַכט!

— מאי כולי האי — האָט מען געזאָגט — אַז זיין רעאַליזם!
 אַבי מען פאַרלאַנגט נאָר נישט קיין טאַלאַנט, אפילו קיין „לשון“.
 קיין „מליצה“, אפילו קיין גראַמאַטיק נישט, און צאָהלען, קאָז זיין,
 וועט מען, וועט איבער „רעאַליזם“ קיין שדוך נישט אָפּגעהן!
 פאַרקערט — מיט'ן גרעסטען פאַרגניגען! „לאַ בשמים היא“
 — רעאַליזם דאַרף קיין הימעל נישט, „ולא מעבר לים“ — מען
 דאַרף נישט ווייט צו קריכען; מען דאַרף גאַרנישט לעיב האַבען,
 נישט פיינט האַבען, מען דאַרף קיין צוועק, קיין תכלית! אַלץ
 איז גוט, ארום און ארום ליגען טעמאַטען, ווי האַלץ! וואו דו
 ביסט, וואָס דו זעהסט — באַשרייב!

וואווינסט דו, למשל, אין ווילנא — באַשרייב די בלאַטע!
 לינסט דו אין בית-המדרש אונטער'ן אויווען — ישטודיר די טאַר
 ראַקאַנעס, אַדער — די שמש'טע, וואָס שיינט אַריין דורכ'ן פענס-
 טערל! ווער עס קען א בוגרת, א גרושה, אן אלמנה, שוועסטער,
 וואָס רייסען איינע ביי דער אנדערער אויס די חתנים, לעהרער,
 וואָס האַבען שוין מזל און ברכה ביי אַלע גענו און ווערען בשעת
 הדחק חולקים אויף בעלאַמי, זאָל באַשרייבען! דערביי ווערט מען
 נאָך אביסעלע פרייער, עס איז כמעט אַ הפקר-וועלט, ווילסט דו—
 שטעקט א „פאַליסמאן“ אַרונטער די האַנט, וואו מען דאַרף נישט—
 לית דין ולית דין!

עס איז אבער א טעות געוועזען! רעאַליזם איז פאַר אונזערע
 ברידער „אז עבודת הפרד“! און — נאָך אַלע טייכען שווייס, נאָכ'ן
 גאַנצען מיה און מאַטער — איז נאָך פון רעאַליסטישען ליים קיין
 איינציגער רעכטער ציגעל צום העכרעאישען „פתום ורעמסס“ נישט
 אַרויס! פראַסט — עס קלעפט זיך נישט!

עס האָט זיך אויסגעוויזען, אז עס איז לייכטער אַנצושיטען א
 געלעכערטען זאַק מיט הוילע מליצות, קלוג צו ווערען פון ליפערטען
 אין פרישמאַנ'ס איבערזעצונג, צו טרעפען, למשל, וויפיעל פינגער
 עס האָט אין יעדער האַנט די פרישמאַן-ליפערטישע חיה, וואָס האָט
 פיער הענט און — מיט צעהן פינגער מעהר פאַר א מענש.

אַז עס איז לייכטער אויסצושלאַגען א טראַפען אידעע פון אַלע
 זינגערס אַרטיקלען און ראַמאַנען, אויסצוזוכען א קאַרן אין די גאַנצע
 קערץ פון זיינע קריטישע פלעוועס, אז עס איז לייכטער אַוועקצו-
 גנב'ענען ביי פראַנצאז'ען א „יזכור“, אַוועקצושלעפען פּיי גירדע-

מאפאסאן די „לעצטע פראנצויזישע לעקציע“ אין עלזאס-לאטארניד-געו אונטער דער פריישישער ממשלה און איבערמאכען פון איהרא „לעצטע העברעאישע לעקציע“ נאכ'ן חורבן אונטער'ן רוישישען יאָד, אָדער — אז עס איז לייכטער איז א נאניץ קורצער צייט צו פארניכטען, אויב מען האָט, זיין אייגענע שטיקעל טאלאנט און בלייבען, למשל, ביי היינעם פערזען מאַס, אָהן א רוח פון זיין פאָעזיע ב פ ר ט, און אָהן אַ אידעע ב כ ל ... אז עס איז לייכטער אפילו אויפצושטעלען א בנין, א גאַנצע „סיסטעם“ פון בעש"ט'ס חלומות, אָדער צו דרעהען א קרייטישע בייטש פון בראַביגדור'ס זאַמדיגע ביכלעך — אז דאָס אַלץ איז לייכטער אידער אויפצושרייבען די קלענסטע רעאַליסטישע נאָוועלע!

און נישט נאָר בראַביגדור איז איבער דעם שטיין, וואָס ער האָט זיך אליין אויפ'ן וועג געוואָרפען, געפאלען... סאַמועלי איז אַרײַן אין בדחנות איבער די אויערען און כאָטש זיי זענען, ב"ה, גענוג לאַנג, וועט איהם שוין קיינער נישט פון דעם זומפ נישט אַרויסשלעפען... יעדעס וואָרט שמעקט נאָר פּוּרײַם־שפּיל, חתונה־גראַמען, נאָר „אליקום צונער“... נישט בעסער איז טאָר וויאָו'ן געראַמען; דער אייגענער טאַוויאַוּ, וואָס האָט זוכה געוועזען צו הערען מיט זיינע אייגענע אויערען פון אַזוינע, וואָס האָר בען זיך געשמויסען פון באַראָז הירש'ס רייד, אז זיין גאַנצער צוועק איז נאָר צו מאַכען גוים פון אידען, און אז זינגער האָט דאַגעגען פראַטעסטירט, האָט ער (טאַוויאַוּ, מיין איד) אויף איהם געעפענט אַ מויל, און שיער נישט איינגעשלאָנגען, דער אייגענער גבור, נעבעך, איז אויך אַריינגעפאלען אין בטל'ישער בדחנות, און באַלד דער נאָר, אינ'ם „מים שלנו“, אינ'ם עפוש פון אונזער היימיש געבאָקענער פּסיכאָלאָגישער פּילאָזאָפּיע, און דוקא מיט'ן קאַפּ אַראָפּ... אפשר גלייכט איהר נישט? נאָט איד: אין זיין „השדכנות בתור שדכן“ מאַכט איינער מטעמים פאר'ן „המליץ“ — אַרטיקלען מיט האַרץ און מיט פייער, און שרייבט אונטער נישט זיך, נאָר, טאַוויאַוּ'ן צוליעב, זיין דרייען־יעהריגע טאַכטער! אין די אַרטיקלען פאַרליעבט זיך א יונגערמאַן, האָט חתונה מיט'ן שרייבערס טאַכטער, און דער הוצא לנז מזה זאָל זיין: אז ווען מיידלעך זאָר

לען לעזען העברעאיש, וואָלטען בחורים בעסער געשריבען... נישט קיין בעסערען סוף האָט געהאַט זיין געגען-צד, זינגער! דער איי-גענער זינגער, וואָס איז שיער נישט אומגעקומען על קדוש השם, ווען נישט וואָס טראַכטמאַן האָט איהם קוים אַרויסגעשלאָפּט ביי די שפיצפינגער פון די פיס פון טאוויאַוו'ס מויל, האָט אויך גע-פרואווט זיין כח אין רעאַליזם!

ער האָט אויפגעשריבען א „קרבן היום!“ א מעשה גאָר א קורצע, אויף צווייערליי פאַפיר: וועלען און פראַסטע, און גאַנץ שעהנע דרוק.

צוויי מחותנים קומען זיך צוזאַמען שמועסען מכה אן אָנגע-שלאָגענעם שרוד. קריעת ים סוף האָט דער שרדן געהאַט, איי-דער ער האָט זיי, די סוחרים, (וואָס האָבען קוים א דראַכמע צייט און ווילען גאַנצע פודען כבוד) צוזאַמענגעשלאָפּט, און צום סוף, אז דער נס איז איהם שוין, דעם אַרעמען שרדן, געראַטען, אז מוזה ומערב זענען זיך שוין צוזאַמען געקומען לפונדק אַחד, האָט זיך געמאַכט צווישען די מחותנים א וכוה מכה... נו, טרעפט מכה וואָס?

מכה נדן?

ניין!

— מלבושים?

אויך נישט!

— קעסט?

איהר קריכט שוין גאָר אין א זייט! איהר וועט שוין נישט טרעפען, זעה איר, וואָס א רעאַליסט האָט אין זיין דער וכוה איז דוקא מכה אַרגענטינאַ און פאַלעסטינאַ; איין מחותן האַלט מיט'ן באַראַן הירש, און דער צווייטער האַלט זיך אין דער סטאדע, און באַרעט זיך פאַר בן-אביגדור'ן, טאוויאַוו'ן, יהל'ן, יעב' צ'ען, צעדערבויען, גמז'ן מיט'ן „הנדיב הידוע“, ראַטשילד'ן צוזאַמען; ער וויל נישט שמעקען צו אַרגענטינאַ! כאַלערניקעס, אַפנים, זענען זיי ביידע געוועזען: א וואָרט צו א וואָרט, זיי האָ-בען זיך צוקריגט, צוידעלט גלייך מיט וויסכרעמ'ס גבורים, אפשר זיך נאָר צופאַשט... און — און טאַמער וועט איהר, על כל פנים, טרעפען וואָס דער סוף איז געוועזען?

— דער שרוד איז אַפגעגאַנגען?

נאך וועניג!

— עם האָט איינער דעם אַנדערען גע'מסר'ט?

איהר פאַרקריכט ווייטער אין א זייט!

— א מעסער אריינגעשטאַכען?

אד, איהר האָט גאָר קיין געפיהל נישט אין רעאַליזם!

— וואָס דען?

דער ש ד כ ו אין געשטאַרבען! פאַרשמעהט איהר: ער איז זיך אזוי אַנגעלאָפּען, אַנגעיאַגט, און הונגעריג איז ער געווען זען, און זינגער האָט נישט געוואוסט מיט וואָס צו ענדיגען, איז ער, נעבער, דער שדכן מיין איד, געשטאַרבען; ברוד דין אמת, איבערגעלאָזט א ווייב מיט קינדער...

און זעהט אליין: דאַכט זיך, גאָר פשוט'ע זאכען: פאַלעס-טינא און אַרנענטינא, א וכו' דעריבער, מחותנים, א שדכן... סאַמע רעאַליזם, און די מעשה שמעקט פאַרט פון אלטען שוויצ-באָד... אפשר ווילט איהר וויסען ווי אזוי אונזערע פרישגעבאַקענע רעאַליסטען מאַהלען נקבה'שע שעהנהייטען? נאָט אייך:

א פרוי א יונגע, א פיער און צוואַנציג יעהריגע, א הויך געוואַקסענע און א דאַרליביגע; איהר פנים איז ווייס און אויף דער ווייסקייט פון די בלאַסע באַקען באַווייזען זיך דאָ און דאָרט (פה ושם!) זון-פלעקען (זומער-שפרענקעלעך); איהר ברייטע נאָז באשיינט און בא'הנ'ט איהר פנים און איהרע (דער נאָז) ביידע נאָזלעכער זענען, ווי גליסטיגער (נחמד) רויזען-בעכער. איהרע (דער מוידס) אויגען, זענען שוואַרץ און פלאַ-מענדיג און דורך זיי קוקט אַרויס א זידענדיגע (רוחתת) נשמה און א האַרץ פול מיט לעבען... איהר מויל איז קליין און די ליפּען איהרע זענען פולע און ברייטע און רויטע, ווי בלוט... איהר ווייסער און מאַגערער האַלז איז אָפען (מגולה), זי טראַגט אַ שלאָף-קלייד (שלמת שנה)...

אַט האָט איהר, און זייט מודה, אז „רעאַליזם“ איז פאר אונז, מחברים, א קלאַז דעם האַלז צו ברעכען!

און עם איז א רהמנות אויף אונזערע מחברים, אויף אונזערע אַרעמע גאוועליסטען!

אונזערע אַריסטאָקראַטען, די רעדאַקטאָרען, מיין איד, עקס-פּלאַצמירען זיי ערגער, ווי דער ערנסטער פּאַרצייטישער פּרויז — דעם פּויער, ערגער, ווי פרעה! פאַר אונז איז די ליטעראטור נישט קיין קוה און נישט קיין ציג, זי גיט קיין איינציגען טראָפען מילך, פּויכט צו מאַכען די פּאַעטיש פּאַרברענטע ליפּען. זי איז קיין „קרדום לחפור בו“, מען זאָל פון איהר כאַטש האַבען וואַסער אויף קאַשע, און אויסער צוויי־דריי „מוֹלִים“, וואָס האַבען, אָדער עס דאַכט זיך, אז זיי האַבען, פּרנסה בכבוד, קאַן אפילו דער באַ-רויהמטער מנחם הסופר זיין ווייב די שיד נישט פאַריכטען! נאָך וואָס אַרבייט מען? אויף וואָס האַרעוועט מען? וואַלטען כאַטש אונזערע שרייבער געהאַט אן אידעע, אין וועלכער זיי וואַלטען זיך פאַרליעבט, פאַר וועלכער זיי וואַלטען דאָס לעבען געשטרעקט, ביז'ן לעצטען טראָפען בלוט זיך געראַנגעלט; אן אידעאל, וואָס וואַלט זיי געגעבען כח, דערפרישט דאָס פּוילע בלוט, די אַלטע ביינער... דאָס האַבען זיי, לידער, נישט! וואָרים — מיינט נישט, אז „נאַציאָנאַליזם“ מיט „פּאַלעסטינאַ“ זענען מעהר ווי „טעמאַ-טען“ צום שרייבען; מיינט נישט, אז עס איז אזוי ערנסט דער-מיט... זיי שפּילען די אייגענע ראַלע, וואָס א „שרפּה־לע“, א „מחלוקת“, אָדער אַן אַנדער ווינט, וואָס מאַכט זיך אין אונזער קליינעם גלעזעל וואַסער...

עבודת הפרד מיט'ן תנ"ך און צעהן ווערטער־ביכער אין דער האַנט, אַרבייט מען טאַקע נאָך פאַר'ן פּיצעלע כבוד. און פאַר דעם איינציגען טראָפען אמבראָזיא, פאַר'ן „החכם הסופר“ ביים לעבען, און א שוואַרץ רעמעל אין „הצפירה“ אָדער „המליץ“ איבער הונט־דערט און צוואַנציג יאָהר, האַט מען נאָך די העזה צו פאַרלאַנגען — אַחוץ צייט, טינט, פּעדער און פּאַפּיר נאָך — רעאַליזם!

אַמאָל איז כאַטש געוועזען א רחמנות־דיגע קריטיק! די אַלטע גבאי'מע (וואָס מען האַט געקאָנט קונה זיין נישט נאָר בשלשה, נאָר בכמה וכמה דרכים) — האַט כאַטש באמת צוגעטיילט כבוד אויפ'ן אַרשין! און פאַרוואָס נישט? רחמנות איז אַ אידישע מדה. — „כל ישראל ערבים זה בזה“, איז אַ אידישער כלל, וואָרים

באמת — „זונות מפרכסות זו את זו, ת"ח לא כל שכן!" און די אלטימטשקע קוקט ארויס פון ביהמ"ד, זי ווייסט עס און פאר יעדען מחבר, פאר יעדען ספר, האט זי געדוואוסט צו געפינען א ווארעם ווארט, א לעבליכע מליצה! —

די פרומע אלטע גבאי'טע האט מעהר נישט געוואוסט, נאר איין שפרוד פאר אלע: „פרו ורבו"; איין ברכה פאר אלע: ומלאו את הארץ! זאל זיין וואנצען, אבי לעבעדיג צו מאכען די אלטע מאמע... זאל זיין עפוש, אבי איהר אריינצובלאָזען אין דער נאָז. היינט, ליידער, ווערט דאָס אויך צו שאַנדען! אפילו קריטיק קום דערמאָנט זיך, אז „יזכור" איז קארל עמיל פראַנצאָז'ס, הנ"ץ אין הצפירה — דארף נויטיג דערצעהלען, אז ער האָט ערגעץ אמאָל אין א דייטשען ספר געלעזען אן עהנליכעס צו „שכול ואלמון", גראַסגליק ווערט גאָטס קאָזאָק און מוז אויסווייזען, אז „גלית הפלשת" איז א פראַסטע פאַשקוויל, און אפילו דער אייגענער זינגער, וואָס מיר האָבען איהם אַזוי הויך געלויבט, איז אויך ערשט נישט לאַנג אַרויס אין „הצפירה" מיט א „דבר כל חזון", וואו ער וויינט בדמעות שלישי אויפ'ן חורבן: וואָס די מו"לים זענען ווער ניג געבילדעט; די מחברים — כמעט גאַרנישט, און די מעצענאַמען, וואָס שטיצען די ליטעראַטור — פראַסטע בורים... און — איין „אישיהודה-קריאות" (וואָס א נאָמען דאָס האָט!) ווייזט אויס אין „המליץ", אז דער אייגענער זינגער האָט איבערגעדרוקט טאָ וויאָו'ס א פעליעטאָן...

נו, איז מען היינט זיכער מיט'ן לעבען? עקט זיך נישט דער אלטער גבאי'טעס וועלט?

נאר די מחברים יאָק די מחברים, זיי וועלען זיך פאַרט און עצה געבען און נישט פאַרלוירען ווערען אין דער רעאַליסטישער צייט... אמת, אומגליקליך איז נעבעך געוואָרען אַ מלאַך!

איהר מוזט וויסען, אז איינער פון „אונזערע" מחברים האָט געהאט ביי זיך א שרף, א ברענענדיגען מלאַך, וואָס פלעגט אויפ'ן אַרבייטען, ווי אַן אייזעל; ער האָט איהם געמוזט דיקטירען אַר-

טיקלען, שירים, מליצות, קריטיקען און וואָס איהר ווילט נאָר אַליין... אזוי האָט זיך געפיהרט א צייט, ביז מען האָט דעם קרוג אָפּגעהאקט די אויערען! ביז גאָט האָט געוואָלט, עס האָט געשאַד מען אַ בעזעם, די רעאַליסטישע באַמבע איז אַרײַן אין אונזערע ד' אמות, און — אונזער מחבר האָט אַרויסגעטריבען דעם שרף אין מיטען ווינטער, אין א הינטיש וועטער, אזוי ווי א בעל־עגלה טרייבט אַרויס אן אָפּגעניצט אלט פּערד אַהן הויט, פלייש און ביינער!

דער שרף, נעבעד, איז גענאנגען פון טיר צו טיר, ביי אלע מחברים זיך געבעטען, ביי די פיס געלעגען... „ואין מאספּ אותו הביתה“, עס לאָזט איהם קיינער נישט איבער דער שוועל! אויס „מלאכים!“, „רעאַליזם!“ שרייט מען! מען ראט איהם, ער זאל פליהען צוריק אין הימעל אריין.

פליה! אז ער איז פאַרשטאַרט פאַר קעלט; פליה! אז די נאַסע־יונגען האָבען איהם דערווייל אויסגעריסען די פּעדערען פון די אמאָליגע ווייסע פליגעל! אין דער וויקסעל אַרײַן האָט ער זיך געוואָלט וואַרפּען; אזוי פאַרצווייפעלט איז ער געוועזען!
און ער וואָלט עס געטאָן, נאָר ער האָט צוויי מערכות געהאט: ערשטענס, איז היינט די וויקסעל פאַרשטאַרט און געפרוירען, ווי דעם פּראָפּעסאָר יוסף הלוי'ס פּאַעזיע, און צווייטענס, האָב א י ד איהם געטראָפּען! איד האָב'ן מיטגענומען, פאַר רחמנות, אין „טאַניאַק“* אַרײַן, געגעבען איהם אַביסעל הייסע זופּע מיט א לעבעל ברויט און פאַר דאָס געזעצט זיך אַביסעל אויפ'ן רייטענ־דיג און געפּלופּען איבער וואַרשעווער דעכער פון אמת'ע „כלי־קודש“...

עס איז געוועזען ביינאכט (בייטאָג וואָלט איד מיך געשמעט צו רייטען אויף אַזאַ אָפּגעריסענער משונה'נער בריאה) און פון „כלי־קודש“ שלאָגט אַזאַ „ימש־חשד“, אַזאַ פינסטערקייט, אַז איד האָב גאָר נישט געזעהן! נאָר פאַר דאָס — האָבען זיך מיינע אויערען געפּאַשעט! איד האָב אַסך געהערט...

(* אַ ביליגע קיד.

דער שרף איז געוועהנט געוואָרען צו פּאָהרען מיט דער באַהן.
צו קריכען אויף טרעפּ און האָט כמעט דאָס גאנצע פליהען פאר-
געסען... דערצו איז ער נאָך מיר און שוואַך! דעריבער שטעלט
ער זיך אָפּ ביי יעדען קוימען, סאַפעט און פּרייכט און איר הער
דערווייל א גוט וואָרט.

און איר בין צופרידען דערמיט! ווען עס איז א פ ר י ש ע ר
ג ע ז ו נ ט ע ר מלאך, וואָלט ער מיט מיר אַרויפגעשאָסען גלייך
צום הימעל, איבער די כמאַרעס, איבער'ן רעגענבויען, מיר וואָל-
טען געיאַנט אויף די מילך־שטראַסען, צווישען לבנה און שטערען.
איר בין מודה ומתודה, אז איר אליין, אז איר אלטער בכל
פון דער אלטער מאַדע, וואָס בין א פאַרפאלענער ראַמאַנטיקער
כטבע, וואָלט דערפון הנאה נעהאַט, אפילו נחת געשעפט! נאָר
וואָס וואָלט איר געהאַט פאר א רעאַליסטישען נוצען דערפון?
איר וועל פאַבריצירען ראַמאַנטיק און אידעאַליזם, בשעת ווען בוד
אביגדור שרייט: „רעאַליזם“, זינגער רופט „הכמה“ און גאנץ
„קהל־הקדוש“ וויל — — שטרוי און קלייען? ! קיין איינציגער
מוכר ספרים וואָלט היינט אזוינס אין דער האַנט אַרײַן נישט
גענומען, אפילו נישט אויף קאַמײַס מיט דריי פּײַען!

מיט דעם שרף אבער קלייב איר רעאַליסטישע שוואַרצע
פערעל, אין דעם רייכען רוס פון אַלע קוימענס, פון זיי וועל איר
בינדען א שנור אויפ'ן האַלז פאר „אונזערע אַרעמע ברידער“, פאר'ן
„אידישען פאַלק“, פאר „כנסת ישראל“! עס וועט זיין א רעאַליס-
טישער ראַמאַן אין גראַמען, אַדער אַהן גראַמען, נאָר טאַקע אויף
וועלען־פאַפּיר, דער רעאַליזם זאָל נ א ד ג ר ע ב ע ר זײַן,
דערצו בעל־בת'יש געבונדען אין לעדער, און דוקא מיט'ן גאַלדע-
נעם שניט! זאָל דער עולם לעקען די פינגער!

נאָר דאָס אַלעס וועט זיין שפעטער; כאַפט נישט די פיש פאר
דער נעץ! אצינד וועל איר אייך נאָר שאַרפען דעם אַפעטיט מיט
אז א ח ד מ ש ש י ם פון דעם גזען!...

פון די קוימענס וועל איר אייך דערווייל דערצעהלען א בשורה
טובה, וואָס וועט איר דערפרישען דעם מאַרד אין די ביינער! עס
וועט איר הנאה טון, גלייך ווי מיר!

איר בין מודה ומתודה, אז בין אהער האָב איר געמיינט, אז
די ליטעראַטור האָט נאָר קיין פעולה נישט אויף אונזערע לייט;

אז דער „קורא נכבד“ זאגט „מי מאן, א יא זדראוו!“; אז מיר שפילען זיך נאָר און וואַרפען אַרבעט אין וואַנט. עס האָט זיך אבער אויסגעוויזען פון די קוימענס, אז עס איז נישט אזוי... אינ'ם „הפרדס“ האָט אַחד העם געשריבען „שטיקלעך“, און איז איינעם פון די שטיקלעך האָט ער „אויסגעוויזען“, אז אמונה איז כהויה א פאס; נאָך מעהר, אז דער אלטער כלל פון „אל תסתכל בקנקן אלא כמה שיש בו“*) איז דאָ ביי דעם פאס, נישט נוהג... דאָס פאס איז הייליג, אפילו ווען דער וויין איז אויסגעוועפט, אפילו ווען אַ שענקער—א שווינדלער, האָט עס אָנגעגאָסען מיט וואַסער, אָדער מיט נאָך עפעס ערגערס... ווייל דער עיקר — זאָגט אַחד העם — איז נישט די משקה, נאָר דאָס פאס!

איך בין איך נישט מחויב איבערצודערצעהלען זיינע ראיות; ערשמענס, איז גענוג, אז „אַחד העם“ זאָגט; צווייטענס, איז אויף אזוינע באווייזען נאָר לשון הקדש מיט איהרע אמת פילאָזאָפיש-גליטשיגע אויסדריקען אַ לשון; בשעת ווען זשאַרגאָן מיט זיינע ווערטער, וואָס האָבען נאָר צו איינציגע טייטשען און דוקא—פעס-טע, זיכערע, איז פאָר אזוינע קונציגע צונגען-מענן אַ לאַ יצלה; און דריטענס — נישט אין דעם בין איך דאָ אויסען! מיך און איך דאַרף נאָר פרעהען, אז אזוי ווי בן-אביגדור איז א פוסק אין רעאַליזם, אזוי איז „אַחד העם“ א פוסק אין פילאָזאָפיע, און זייט ער האָט געשריבען וועגען פאס, איז דער גאַנצער עולם פרום גע-וואָרען...

אַלע פרום! אויסגעשטאַרבען אַלע אלטע אפיקורסים, אַלע אונזערע היימישע ביכנערס, דאַרווינס, ספענסערס... קיין לעק אין קיין זכר! איז אַלע קוימענס רעדט מען נאָר פון גאָט ב"ה; איז קיין איינציגען קוימען האָב איך קיין איינציג וואָרט אָהן זיין ליבען נאָמען נישט געהערט.

איך האָב מיך געשמאַלצען אין פוטער; עס האָט זיך מיר געדאַכט, אז איך לעז נאָך אַמאָל דער בת מלכה'ס אַ ראָמאַן!
איז איין קוימען, למשל, הער איך:

*) קוגן נישט אויפ'ן קרוג, נאָר אויף דעם, וואָס עס שמעקט אין

איחם,

— געלויבט איז נאָט, שעהן געלט פאַרדינט אין ארץ־ישׂראל־
אתרוגים!

אין צווייטען — הער איד פ א ר ק ע ר ט, נאָר אלץ
מיט'ן רבונג של עולם!

— עם איז מיר, ב"ה, געראַטען — איד האָב אָפּגעריסען
די פּטומ'ס, אַריינגעפאַקט די קאַרפּירער אין ארץ־ישׂראל קאַסטען,
און—געלויבט איז זיין ליבער נאָמען, א גאַנץ שעהנעם יו"ט
געמאַכט...

אין דריטען קוימען קלינגט:

— געלויבט איז נאָט, הירדראַ, רבונג של עולם. אויס באַג
דאַנאוו! א ו נ ז ע ר ע פּאַפּיראַסען! וויוואַט שלעמיעל־עט
קאַמפּאַני, וויוואַט!
אין פיערטען:

— פון יעב"צ'ן, געלויבט איז דער, וואָס איד בין נישט ווערט
זיין ליבערע נאָמען צו דערמאַנען, קאָן מען איד שעהן פּרנסה האַר
בען... עם איז א גאַנגבאַרע סחורה, ווי שיר־המעלות'ן, תקונים'לעך,
סליחות, להבדיל... תחינות...

— לעקציעס — הער איד אין פינפטען — איז ב"ה דאָ, כּפּרט
זייט איד האָב אויפּגעהערט צו רויכערען אין שבת בּפּרהסיא... פון
„כל ישׂראל חברים“ לעקט מען איד אָפּ א ביון, נאָט ב"ה, זאָל
נאָך צוריק געבען די סעקרעטאַרסטווע ביי חובבי ציון אַדער, אויב
נישט, עכ"פּ א שטעלע ביים באַראָן הירש, וואָלט איד ערשט גע-
לויבט און געדאַנקט זיין ליבערע נאָמען! איד וואָלט אפילו פאַר
זעקס שעה קיין מיכּינגס אין מויל אַרין נישט גענומען!
דער שרף גיט א ציטער, אפנים פאַר קעלט, און מיר פליהען
צו אַן אַנדער קוימען:

„איד האב געמיינט (הער. איד) אז עם איז מיין עק, דער הונד
גער דרעהט אין די געדערעם, קיין משכון צו פאַרזעצען איז נישט
דאָ, קיין בטוח בין איד נישט... וואָס טוט נאָט? גנב'ע איד אוועק
א זילבערנעם לעפעל...“

דער שרף גיט ווייטער א ציטער, נאָר שוין פאַר שרעק, אזא
ליאַרם, אזא געפילדער האָט זיך ראַפּטום געמאַכט אין די גאַסען,
און מיר זענען אַראָפּגעפאַלען פאַר גרויס פחד.

נאך אינ'ם אראפפאלען האָב איך שוין געהערט אין וואָס עס
געהט: די רבנים אין ירושלים האָבען גע'מסר'ט בן יהודה'ן!

און דאָס אַראָפּפאלען האָט מיר הערצליך באַנג געמאַן! נאָך
וואָס, נאָך ווען? וואָס פאַר אַ נייעס איז דאָ געשעהען? איז דען
נישט מסר'ן אַ אידישע זאָך? אברהם אבינו'ס אייניקלעך זענען
רחמנים בני רחמים, מיט אייגענע הענט וועלען זיי קיין עוף קיין
קעפּעל נישט אַפּדרעהען, דערצו דאַרף מען אַ ספּעציאלנע שוחט,
אַבער — פאַרוואָס זאָל „ער“ נישט קומען אויף אַנדערע הענט?
אַמת, דער דין איז נישט אזוי, מסר'ן, הייסט עס, טאָר מען
נישט, נאָר ע"פּ דין איז פּראַצענט אויך נישט זעהר קיין כּשר'ע
זאָך און פּונדעסטוועגען לעבען אידען און לאַבען, מאַכען קינדער
חתונה פּון ליכועו, זייערע ווייבער טראַגען דערוויייל די משכּנות
און עס ווערט נישט קיין לאַך אין הימעל! און ווי אזוי דען זאָל
מען פּטור ווערען אַ מאוס'ען קאַנקורענט, אויסאַרבייטען זיך אַ
שלישי, פּטור ווערען פּון אַ חוב, פאַרמאכען איינעם דאָס מויל, ער
זאָל נישט אויסזאָגען פּון חדר, אַדער מכּער זיין אַן אפּיקורס, וואָס
ברענגט אַלע מגפּות אין אַ ריין-אידיש שטעטלע אַרײַן? ווי אזוי
דען וועט מען פּיהרען אַ מחלוקת איבער רבנים און שוחטים? אַ
לאַך איז קאַפּ פּון אַ שלחן-ליכטער היילט זיך אויס! אפּשר באַ-
שטעלען ביי קרופּ'ען, צי ערגעץ אַנדערש, ספּעציאלנע אידישע
האַרמאַטען? נו, וואָס דען טוט מען? אדרבא, גיט אַ בעסער כּלי-
זיין! דער מענש האָט פאַרט נישט קיין קאַלט כּלוט פּון אַ פּיש,
און אפּילו פּיש שליינגען אויך איינס דאָס אַנדערע איין!... און די
אַלע ווייטער, וואָס עס שטעלען זיך זיי האַר און נעגעל קאַפּויר,
וואָס גע'מסר'ט האָבען דוקא רבנים און דוקא אין ירושלים, די אַלע
געדענקען, אפּנים, נאָר אין דעם, וואָס ירושלים איז געווען
און קענען נאָר אונזערע היינטיגע, היגע רבנים אין די שטעט, וואו
אַ דײַטלעך פּסק'ענט דער מיראַוואַי, שטאַדט-זאַכען געהערען
צו די „פּני“ אַדער „טובי“, וואו דער רב האָט נאָר צו טון מיט
שאלות נשים און הינער-פּופּקעס, אין וואָס עס קאַנקורירט נאָר
מיט איהם יעדער גמרא-מלמד; וואו דער רב לעבט דער עיקר פּון

מתנות לאביונים, יום־טוב־פורים־חנוכה־חתונה או ברית־מילה־געלט; וואו דער עיקר איז דער טרפה־נער גראָשען פון שבת־שענק, הייווען און ליכט און דער כ' ש' ר' ע' ר' עטאט איז נאָר א צו־שפרונג צו דער פרנסה.

אמת איז, אז אמאל אין ירושלים זענען קיין מוסרים נישט געוועזען; מען האָט נישט געהאט פאָר וועמען צו מסר'ן און — מען האָט נישט געדארפט, ווייל מיט מלקות און ארבע מיתות בית־דין וואָלט דער גרעסטער טאָרקוואַמאָדאָ יוצא געוועזען! נאָר פאָר דאָס פריהער נאָך, אין מצרים, האָט מען דעם ערשטען משה רבינו'ן גע'מסר'ט! שפעטער ווייטער, אין ירושלים שוין, אונטער דער ממשלה פון די רוימער, אין דער צייט פון די דיני גזרות, ווען אדמון איז א תנא געוואָרען, איז געשעהען די גרויסע הייליגע מסירה פאָר פילאטוס'ען!

דאמאלט טאקע האָט מען פאָרפלאַנצט דאָס הייליגע מסירה'לע, דאָס בויעלע, פון וועלכען מיר האָבען א גאַנץ מיטעלאַלטער די גוטע פירות געגעסען... פילאטוס האָט זיך גיך און באַלד אָפגע־וואָשען מיט איינמאַל און מיט ריין וואסער די הענט און איז גע־כליבען א נקי־כפים עד היום הזה, און אונז האָט דאָס שוואַרצע מיטעלאַלטער מיט אונזער אייגענעם בלוט הונדערטער מיט יאהרען געוואָשען און — איין גאָט ווייסט, וואָס פאָר א פנים מיר האָבען נאָך היינט!

און ווער האָט דאמאלט גע'מסר'ט? אונזערע רבנים'ם על־טער־זיידעס; די פרושים, די פארצייטישע רבנים, וואָס זענען שטענדיג לאַיאל, גוט און פרום געוועזען; וואָס האָבען פארשאַלטען די בריונים, ארויסגע'גנב'עט זיך אלס טויטע דורך די טויערען צו די רוימער און, אז זיי האָבען נושא חן געוועזען, נישט מעהר גע־בעטען, נאָר מען זאָל זיי איבערלאָזען דאָס רבנות, די ישיבות, די שטריימלעך מיט די גזרות!

נאטירליך — א היינטיגער רב, א כבד פה, א בטלן, וואָס קאָן נישט קיין צורת מטבע, ווייל דאָס ווייב טיילט איהם צו יעדען פרייטאָג א דרייער אויף טאַבאַק; דער תלמיד־הכם שאין בו דעה, דער, וואָס ציטערט פאָר'ן שמש, קצב און בעדער און ליגט אונטער'ן ערגסטען שניידערס צוריסענער פאָדעשווע, איז נישט געפעהרליך... מיט שופרות און חרמות שרעקט מען היינט קליינע קינדער, און

מען טרעפט דערמיט, גלייך ווי מיט א כשר'ער מציאה, אין קרימי-
נאל אריין... נאָר מיינט נישט, אז אונזער רב איז ב ט ב ע אזוי!
אז פון די אמאָליגע פרושים מיט נעגעל און באַקציינ זענען לעמער
געוואָרען, אז אין אונזער וויינגארטען אויפ'ן גרונט פון „אתה
בחרתנו“, געמיסטיגט מיט נאַציאָנאַליזם, וואַסען נישט קיין טאָר-
קוואַמאָדאָס! דאָס איז נאָר „среда заждаеть“, און—גלייך מיט
פאַפירנאָס האָן איז „משלי הזמן“ טענ'עט דאָס שטילסטע רב'ל.
אונטער פיער אויגען מיט'ן רבונג של עולם, און פּרעגט:

פאַרוואָס האָסט אונז נישט געגעבען
דיינע דונערען און בליצען?
אָד, וואָס העלפען שוואַכע דרשות
אהז די נעגעלעך מיט שפיצען?

גיב צוריק אונז דעם גיהנום
דאַרטען אויבען, דאָ אויף דר'ערד!
גיב אונז מלקות, אַרבע מיתות,
העק און שטריק, שפיז און שווערד!

כאַטש א קליינע גילאָמינע!
גיב אונז כח, נעגעל, הערנער!
וועל' מיר רייניגען דיין גאַרטען
וועל' מיר רייסען אויס די דערנער!

אָט, דאָ איז דער הונט באַגראָבען!
קיין איינציגע פּיאָוקע וועט קיין איינציגען טראָפען בלוט
נישט אויסזויגען, כל־זמן זי ליגט אין באַנקע... זי קלעפט זיך צו
מיט'ן חנ'עוודיגען וויידעלע צום גלאַטען גלאַז, און שאַקעלט זיך
אזוי אומשולדיג ריין, אזוי גוט און פרום, אז עס כאַפט אָן ביים
הארץ! קיין צורת מטבע, קיין צוויי נישט צעהלען! נאָר פּרוואַו
בינד אויף דאָס שטריקעל, נעם זי אַרויס פון תּפיסה און שמעל
זי דיר אויפ'ן לייב!

פּרואַווט, ניט אונזערע רבנים די ממשלה אין די הענט אַריין,
וועט איהר שוין זעהן, ווי אזוי די פאַסטוכער פאַשען די שאַף!

און אפילו היינט, אין היינטיגען דור, דאָ ביי אונז, וואו דער רב האט נאָר א פראַווע אויף קדוּשין, מילה און א שטריימעל, האָט זיך דאָר געפונען א רב'ל, וואָס האָט אָפגע'מסר'ט זיין אייגען קהל מיט כלל ישראל צוזאמען: אז אַהן רב, קיטעל און טלית, שווערען אַלע אידעלעך פאַלש, וואַרים... וואַרים, אז דער רב קומט צו דער שבועה, כאַפט ער א רובעל פאַר'ן וועג!

נעמט דאָס אייגענע רב'ל און שיקט עס איבער קיין ירושלים, גיט איהם א ממשלה איבער קהל דורך דער חלוקת, גיט איהם א שטיקעל דעה ביים טערק, וועט ער לעגען ראַטשילד'ען אין חרם אריין פאַר שקאַלעס, פאַרשיקען אפילו יעבצ'ן אויף טערקיש-סי-ביר און מעשים טון, ווי די אידישע יאַנאַ ד'אַרק — די בריסקער רבי'צין! ער וועט אפילו שותפות מאַכען מיט'ן טערק אין „עבודת הבורא“; דער טערק וועט שלאַגען מיט'ן באַמבוס אין דער פּאַ-דעשווע אריין פון אונטערן ארץ, דאָס רב'ל וועט קלאַפען במקל ורצועה, מיט'ן שופר און שול'קלאַפער, אין קאָפּ אריין, פון אויבערן אראַפּ, און אזויערנאָך וועט זיך אַמבעסטען דערהאַלטען דאָס „פינטעלע איד“ אינ'ם אידישען האַרץ אין דער מיט!

און וואָס שרייבט איהר? איהר האָט איך אויף ירושלים
נישט גערעכט?

וואָס קאַנט איהר בעסער האַמען פון א שטאַדט, וואָס איז פון אייביגע דורות שוין א שפּוק און מיסט-קאַסטען, אן איזאַלאַט ציאַנטי-שפיטאַל פאַר אַלע אידישע קהלות אין דער גאַנצער וועלט געוואַרען? וואו נאָר א בטלן, אן אינטריגאַנט, א מאוס'קייט, א בלינד-געוואַרענער שוחט, אן אָפגעשלאַגענער פראַצענטניק, וואו נאָר א שנאַרער, א נגע, א צרעת, א קולאַק — א רבי'צין, א משוגע-נער רב, אַלץ, וואָס „אין לו תקנה אלא קבורה“... דאָס אַלץ האָט מען אויסגעשפּיגען, אויסגעקעהרט און אזויערנאָך ריבען קיין ירושלים...

דאָ ביי אונז זענען טייל אפילו נאָר פראַסטע שוטיס
געוועזען, נאָר אויך דאָרץ ישראל מחכים, ווערען זיי פּוּר ים...

אז „אוירא דארץ ישראל מחכים“ איז נישט קיין הוילע וואנט, נישט קיין אויסגעבלאזען איי, האָט איהר דעם בעסטען סימן אין יעבצ'ו, דעם אידישען טרייטשקע אָדער אילאווויסקי... דאָ, האָט מען פאָר-שידען גערעדט איבער זיינע פערהיגקייטען, היינט איז שוין קיינער נישט מסופק, אז דאָרט איז ער ערשט עכט קלוג געוואָרען... ער וועט שוין היינט קיין איינציג פיצעלע בלאָטע פון קלענסטען נע-געלע פון דער כנסת ישראל'ס מינדסטען פינגערל נישט לאָזען אַראָפּ-פאַלען, און — אויב די ירושלים'רבינים וועלען איהם אויס לוי-טער קאַנקורענץ נישט לעגען אין חרם אַרײַן אָדער פאַרשיקען, וואו דער טערקישער פעפער וואקסט, וועט ער אַרײַם-וואקסען א נאנץ גרויסע קלוגע שפּיץ, וואָס זיצט אקוראַט אין ירושלים אין האַרץ פון ארץ ישראל, וואס איז טאַקע די מיט (על כל פנים) פון דער אידישער וועלט, און כאפען פליגען מהודו ועד כוש — פון איישישאק ביז האַציפלאַץ... און אז יעבץ איז קלוג געוואָרען, וואָס דאַרף נאָר ווערען פון אמת'ע גמראַקעפּלעך?

אומגעריכט פון ריינעם הימעל איז נאָר דער דונער אין די חובבי ציון אַרײַן! אַך, וויפיעל דאָס האָט געקאַסט, איידער דער רבני'שער הימעל האָט זיך פאַר זיי אויסגעלייטערט און איז ריין און אויסגעשטערענט געוואָרען! צו דעם צוועק האָבען די „בני משה“ אָנגענומען א גרויסען יעוואיטישען שלח-ערוד מיט'ן הויפט-פאַראַגראַף: פרום צו זיין, כדי צו געפּלען דעם המון עם! סלוצקי, נעבער, האָט זיך געוואשען אין דער בלאָטע פון רבנישע פּים! עולי-רגל'ניקעס האָבען אונטערגעשריבען די „עהר-ליכע השבונות“ פון דער „חלוקה“ אין ירושלים; מיט גרויס מיה און אויף אייגענע הוצאות, האָט מען אַרויפגעשלעפּט אויפ'ן איי-זעל-טורעם א קליין פאַרגעסען רב'ל און געמאַכט דערפון א רב-הכולל, א „גראַנדראַבען“ מיט משה רבינו'ס פנים! אינ'ם ווערמאַנ-טישען „המליץ“ האָט מען שוין אפילו אָנגעהויבען צו שמוסען מכח איבערגעבען אַלע חדרים, די גאַנצע ערציהונג פון נייעם דור און אַלע קהל'שע עסקים אין רבני'שע הענט אַרײַן (כאַטש מיט יעבץ און רעקענדאַרף קאַז מען יוצא זיין לכל הדעות) מיט אַיין

וואָרט — מען האָט אַלץ געמאַן, די רבנים זאָלען זאָגען: „באַם!“
 כדי די חובבי-ציון זאָלען האָבען „ביס-באַם!“! און די שעפּסען זאָ-
 לען זיך שערען אומגעבלעקט...
 צום סוף, נאָ!

די אַלטע יעזואיטען האָבען אַריינגענאַרט די נייע אין זאָק
 אַרײַן; בן יהודה זיצט תפוס, די פאבריק פון לשון-קדש-ווערטער
 איז פאַרמאַכט, און געה פּרעג שאלות ביי גאָט!

נאָר מיינט נישט, חס-ישראל, אז איך וויל דאָ א וכות האָבען,
 אָדער נאָר אפשר נאָר מלחמה האַלטען מיט די חובבי ציון; ערש-
 טענס: מה אנו ומה חיינו? ווי קומט אַ לץ צו שטעלען זיך מיט
 אַזוינע לײַט, וואָס הערען דעם-סולטאַן, ווי די קאַץ, וואַרטען נישט
 אויף משיח'ן, בויען אַלײַן די פאַפירענע בריק און זאָגען דער כנסת
 ישראל: בטלן, געה פאַטש! און אײַל דיד, וואַרים — קוים וועסט
 דו א ישוב האָבען, וועסט דו שוין קיינמאַל נישט פאַטשען!*)
 צווייטענס, בין איך אַלײַן א „חובב ציון“, כאַטש אויף אַן אַנדער
 אופן; דריטענס, איז אין דער חברה, אויסער די „בני“ — נאָר דאָ
 די „בנות“ ציון, און זיי וואַלט, נישט נאָר אַ בייזער לץ, נאָר אַפילו
 דער גרעסטער אַנטיסעמיט געגלעט...; פיערטענס, — און דאָס איז
 דער עיקר — עס איז נישט פאַר מיין קאַפּ, נישט פאַר מיין כח!
 איהר האָט אורדאי געהערט, אז פאַרצייטענס, אין דער ראָ-
 מאַנטישער אַלטער צייט, פלעגען זיין — אויסער די גוטע זאכען,
 וואָס מיר האָבען אויסגערעכענט אין אָנהויב פעליטאַן — נאָר
 פאַר'כשוף'טע חיות ובהמות, וואָס פלעגען חרוב ונחרב מאַכען
 דערפער און שטערט... פון צווייטען, פון מענשליכען צד, פלעגען
 ווייטער זיין אמאַטאַרען — העלרען, אַזוינע אמת'ע נבורים, וואָס
 פלעגען זיך מקריב זיין לטובת הכלל, כאַטש עס איז נאָר דאַמאַלט
 קיין צייטונג נישט געוועזען און עס האָט קיינער נישט נאָטירט
 קיין איינציגען זיפץ פאַר די אַרעמע ברידער...
 אַזא נבור פלעגט אַרויסגעהן בחרבו ובקשתו, איינער אַלײַן.

*) וואָרט ביי וואָרט פון „בורת“ אַרויס.

אהן חברות, אהן סובוועניצע, אהן אן אויסגעבעטעלטען גראַשען, ביי קיינעם זיך נישט אָננעפרעגט, ביי קיינעם אויף הוצאות נישט גענומען, און באַנעגענען זיך מיט דער חיה רעה. אסך גבורים זענען געפאלען, טייל איז דאָך געראַטען צו באַפרייען דאָס שוואַכע דאַרף אָדער דאָס שרעקיגע שטעדטעל פּונ'ם כּשוף.

שלעכט איז אבער געוועזען דעם גבור, אז ער האָט געהאַט צו טון מיט א „דראַקאָן“.

דראַקאָן איז א פאַר'כשוף'טער פיפּערנאַטער, אָדער אזא גיפֿ־טיגע שלאַנג, מיט — אָדער אָהן פּליגעל, נאָר מיט עטליכע טונץ קעפּ... יעדער קאָפּ האָט א באַזונדערען פּיסק, באַזונדערען גיפּט און א באַזונדערע מעלע — אַז אַפּגעהאַקט, וואַקסט ער תּוֹך כדי דבור צוריק! בייקומען אזא דראַקאָן, האָט מען אנדערש נישט געקאַנט, נאָר סיידען, אז מען האָט איהם אַלע קעפּ מיט א י י נ מ אַל אַפּגעהאַקט!

אַזא מין דראַקאָן זענען די חובבי ציון, און נישט, חסדוּשלוֹם, ווייל זיי זענען חובבי ציון, נאָר ווייל זיי זענען א ח ב ר ה ! אַלס חברה האַבען זיי טויענטער קעפּ, די קעפּ זענען נאָך צושפּרייט און צווייגט אויף אַרבע פּנות העולם... און געה זיך פאַר זייער טוועגען אַ שנייד־מעסער?

אויב איהר מיינט, אז די מעשה מיט'ן דראַקאָן איז א „משל כּהרם הנשבר“, ווייל דער דראַקאָן איז, לַהבּדיל, גלייך מיט אויב הצדיק, עליו השלום, אַ לא היה ולא נברא, און אַז ער, דער דראַקאָן, האָט דעריבער געקענט שאַדען נאָר די, וואָס האַבען אינ'ם געגלויבט. בשעת, ווען די חובבי ציון זענען דאָ, זענען אַ פּאַקט גלייך מיט אַנטיסעמיטיזם, רעאַליזם און אַנדערע פּאַקטען? וועל איך אייך ענטפּערען, אז איז דעם טאַקע איז ערשט דער משל אמת! וואָרים, צווישען אונז גערעדט, איז דער „ציון“ און די „חבת ציון“ אויך ווי אויב הצדיק נישט געשטויגען, נישט געפּלויגען, און די „חובבי ציון“ זענען אויך דעריבער נישט שעדליך נאָר פאַר די, וואָס ג ל ו י ר ב ע און ג ע ט ר ו י ען!

אויב עס איז דאָ צו געפינען אַ חלוק, שמעקט ער נאָר אין דעם, וואָס דער דראַקאָן האָט געהאַט נאָר א י י ז מאַגען, איין מ אַ ג ע ז ה כ ו ל ל פאַר אַלע קעפּ און דעריבער האָט ער וועניגער געברויכט, בשעת ווען ביי א מענשליכע חברה האָט יעדער

קאפ א באזונדערען מאָנען; יעדער קאָפּ מוז באזונדער בייסען, ריי-
סען און פרעסען אויף זיין באַזונדערען אייגענעם
חשבון, און דעריבער — קאָסט אונז יעדע חברה אַזויפיעל,
אַזוי טייער! דעריבער איז ביי „צדקה“ דער רעאַליזם נישט נוהג,
די חשבונות מוז מען מאכען פֿון דער „ווייטענס“, עס העלפט קיין
שלאָס און ריגעל, און נישט אומזיסט שרייט דער דאָקטאָר סקאַד
מאָראַווסקי, אז פאר „ציון“ איז דער רעאַליזם סס, אז אַזוי ס’
לײַזען דאָרף מען נאָר אַי דע אַלײס טען, און די
רעשט זאָל מען איבערלאָזען צו אלע שוואַרצע יאָהר אין פינסטערען
גלות!

ניין, ברידער! איר וועל מיר שוין איינשמעלען דאָס לעבען
און אַרויסטרעטען געגען דער גרעסטער חיה ובהמה, אזוי אין לע-
בען, ווי אין דער ליטעראַטור; איר וועל אפילו אַנטרעטען שלאָג-
גען און געדישען אויף די ווידעל, לעגען א פינגער אפילו מוסרים
אין מויל אַרײַן, נאָר מיט א דראַקאָן, זייט מיר מוחל, קאָן איר נישט
האַלטען מלחמה! זוייל א דראַקאָן מיט עטליכע טויז קעפּ קאָן מען
אפילו ביי קיין ליגען נישט כאַפען! כפרט, ווען דער דראַקאָן פראַלט
גלאַט אַזוי הויל־אויפגעבלאָזען־ווייך, אז עס נעמט איהם קיין מע-
סער נישט, און טוישט נאָר דערביי יעדע רגע, און אַזוי געשווינד,
די קעפּ, אז עס שווינדעלט אין די אויגען...

פינף און דרייסיג קעפּ שרייען: לויפט, פליהט, רייסט, יאָגט
קיין פאַלעסטינא... עס רינט דאָרט פאר אייד האָניג און מילך, דער
טערק וואַרט מיט אויסגעשפּרייטע הענט, דער אַראַבער חלש׳ט נאָך
אייד!... און אז עטליכע הונדערט צי א טויזענט בעלנים הערען
און פאַרנעהען אין דער נויט, ווערען בלינד פון שלעכטען וואַסער,
אויסגעדארט פאר הונגער, אויסגעזויגט פון באַקשיש; אַז ווייבער
ווערען דורכגעשמיסען פון באַמבוס — אויף די נאָקעטע ברוסטען,
און נערה־שנתפתתה׳ם וואַקסען פון פאַטריאַמען, ווי האַלץ —
הויבט זיך אויף א זעקס און דרייסיגסטער קאָפּ און דרש׳ענט:
מיר האַבען באַלד געזאָגט: לויפט נישט! א כפירוש׳ער פּסוק:
בשובּה ונחת תושעו! עמא פּזיזא, רחמנא לצלן!...
זעקס און דרייסיג פאַרשטאַפטע, פאַרפאַנצערטע פּיליסטער

קעפ שרייען אויס: „פאנאטיזם! שלחן ערוך! לאנגע רצועות און בערד! רבנים!“ און דערנאך, אז דער עולם קוקט זיך אום, און עס ווערט איהם נמאס פאר'ן אלטען רבנישען ליעדעל מיט די פאר'חושב'טע תנועות, הויכט זיך אויף א זיבען און דרייסיגסטער קאפ און זאגט: „אדרכא איפכא! אמת, עס זענען דא צווישען אונז עטליכע פלעדערמיון, אבער מיר אליין, מיר חובבי ציון, באמת... אדרכא, לערען כאַטש שלידען! אַט דרוקען מיר גאָר ליפערט!“ זיבען און דרייסיג קעפ שרייען: אויס יפת! פאשאַל וואו, יפת! אויס גריכענלאַנד, אַהיים, אידעלער! אונזער אייגענע קולטור! און אז מען קומט נעהנטער און פרעגט: ווער איז די קולטור, ענטפערט אן אכט און דרייסיגסטער אָפּענער מח גאָר בוידעם! איז די „גמרא“ מפרש, אז די „משנה“ האָט נאָר געמיינט — „טאנצען מיט ווייסע האַנטשו“, אָבער „מאַטעמאַטיק מהיכא תיתי“... און תוך כדי דבור געהט אַ באַל פאַר „יהודה“, הייסע חובבי ציון טאנצען מיט — אויך נישט קאַלטע נקבות, עס געהט צו איראַפּעאַיש מיט אַלע מפרשים, אפילו מיט קרייצען פאַר די טענר צער...

נו, געה, שפאַר דיך, אז דו ווייסט נישט מיט וועמען? און דערצו זענען אַלע אונטער מאַסקעס, זעקס און דרייסיג שטריימלעך וּכּנָגָם ביבשה: זעקס און דרייסיג דושעטאַנען פון פאַרשידענע אוניווערזיטעטען! אז אפילו רביים חלומ'ען שוין אויך פון „ישוב“, זיי „ווענשען“ אויך מיט די נעז, זיי האַכען שוין אויך אַ ביין דער פיהלט!

און אַלע האַלטען זיך אונטער איינ פאַראַוואַ, אונטער איין „אהבת ציון“... באַ, וואַלטען זיי כאַטש וועניגער שלינגע איין די מילער געהאַט... דערווייל האַבען זיי נאָך גאַנצע ברונענס!

איר האָב נישט איינמאַל געזאָגט, אז איך בין בטבע נישט קיין לץ, נאָר דוקא אַ בעל־בכי און אז נאָר מיין פינסטערע פרנסה האָט מיר פאַר אַ לץ געמאַכט; איך זאָג אויך נאָך אַמאַל: איך בין בטבע אַ גרויסער בעל־בכי, און דאָך, כאַטש בין אַהער בין איך פון שוחד נישט בלינד געוואָרען, און האָב נאָך כמעט גאַרנישט געוויינט אויף גלות־השכינה, אפילו קיין פאַרענע גערערען נישט פאַרגאַסען, קאָן ביי מיר די שרעקליכע מסירה קיין

איינציגען טראַפען נישט אַרויסנאַרען! די רבנים'ס כבוד אַרט מיך נישט, אויף ירושלים אלס שטאָדט, האָב איך שוין לאַנג אַוועק געמאַכט מיט דער האַנט! און איך ווייס, אז ווען איך זאָל וועלען לאַזען כאַטש א י י ז טרער אויף יעדער אידישער מסירה, וואָלט איך אויף ס'ניי אַ מבול געבראַכט, עס וואָלט מעהר וואַסער געווען זען, ווי אין אַלע אונזערע ליטעראַטורען...

איך וואָלט געקאַנט ריהרען די ק א ל א נ י ז א צ י ע א ל י י ו, — נאָר איהר וועט עס נישט שאַטען. איך גלויב כאַמונה שלמה, אז דאָס יונגע קינד וועט אַנדערש נישט געזונט ווערען און אַנהויבען וואַסען, ביז מען וועט עס נישט כאַפּרייען פונ'ם אומרייניקייט אויפ'ן קעפעל...

ביז מען וועט נישט פאַרמאַכען די פאַבריקען פון קרעציג-מיס-טיגען פאַנאַטיזם, די „זאָוואַדען“ פון מלשינות-פּולווער, פאַשקוויי-לעזקוילען און שקרים-האַרמאַטען, ביז עס וועלען נישט אויפהע-רען „ערנסטע ווערטער“, אין וועלכע עס קלינגען: עמליכע מטבעות, ווערמאַנט'ס עדות און צעדערבוים'ס שכל הישר... ביז מען וועט נישט פאַרמאַכען אפילו — די „בתי חרשת“ פון נייע בלעכיגע לשון-קודש-ווערטער...

פאַרטראַכט אין די געדאַנקען, וואָס פאַסען נאַרנישט פאַר אַ לץ, האָב איך נאָר אינ'ם מלאך פאַרגעסען, און ער איז מיר דער-ווייל נעלם געוואָרען!
איך רוף, איך שריי, איך ווער הייזעריג, קיינער ענטפערט נישט!

צי האָט איהם זיין אַלמער בעל-הבית נישט צוריק גענומען פאַר רחמנות? צי האָט אויף איהם אַן אַנדערער, נישט מאַדישער מחבר, די השגחה-פּליגעל פאַרשפּרייט? צי האָט איהם נישט עמיצער, חסידים, גע'מסר'ט?

דאָס ווייסט איין בורא עולם, נאָר איך מוז אַפּהאַקען פון מיין פעלעטאַן; פליהען איבער די דעכער — האָב איך נאָר געקאַנט, נאָר צופוס געהן צווישען דעם מיסט — לאו!
אַרע! צום ווידערזעהן אויף בעסערע צייטען!

די קראַנקע נערווען.

עס טוט זיך מעשים! עס זעצט און קנאקט; עס קאכט, עס שוימט, עס זידט און פלאַקערט!

וואָס איז געשעהען אזוינס? רבונו של עולם! ווער האָט אויפגעוועקט אונזער טויטען ים? ווער האָט אַרויסגעלאָזט דעם ווילדען שטורעם? וואָס לויפען די לייט אזוי אַרום, ווי משוגע? עס איז, דאָכט זיך, קיין וויכטיג נייעס נישט געשעהען! סאַ-מע דראַכנע פאַקטען!

וואָרים וואָס? אויסער „אחיאָסאָף“ האָט זיך נאָך איינער ער-לויבט צו שרייבען און צו דרוקען העברעאיש! אמת, ער דרוקט זיי אונטער דער נאָז — בַס"ק וואַרשוי; נו, דעריבער? דאַרף דער-ריבער די וועלט נישט שלאָפען?

אַ נייגעבאָקענער דר. דער פּילאָזאָפּיע האָט די „רויז“ אין „לכבוד פסח“ נישט פאַרשטאַנען... נו, על כן? דאַרף דערמיט וואַרשוי קלינגען?

„פּלונז“, אַ געוויסער „פּלונז“, האָט אַריינגעשלעפּט דעם ירושלים-בער — יעבצ'ן צום „הויז־פּריינד“ אין באַד אַריוו, און האָט איהם, כמעט אַהנ'ם בעדערס וויסען, אַריינגעוואַרפּען עטליכע בעזעמלעך — הכלל? איז אַ לאַך אין הימעל?

דאַרף דעריבער רודערען, ברענען, שטורעמען, קנאַקען? אַך, ווי דענערווירט עס זענען אונזערע לייט!

דריי־פיערטעל נייע געשיכטע שרייבען אונז די קראַנקע נערווען!

קראַפּט־עבינג — א באַדיהמטער ווינער פּראַפּעסאָר — איז

דער מיינונג, אז דער גאנצער אַנטיסעמיטיזם, וועלכען מיר האָבען
 אַזויפיעל „גוטס“ צו פאַרדאַנקען, וואָס האָט אונז געגעבען: אַר-
 גענטינא, פאַלעסטינא, פאַטריאַטען, נאַציאָנאַליסמען און...
 „אַחיאָסף“ — וואָס האָט אונז אַזוי נמאס ומאוס געמאַכט גאַנץ
 אייראָפּא מיט איהר ציוויליזאַציע, וואָס האָט אויפגעוועקט אין
 אונז אַזאַ הייסע ליבע צו אַראַבער און טערקען און אפילו צו די
 ארגענטינישע קצבים — אַז דער גאַנצער אַנטיסעמיטיזם איז
 נישט מעהר נאַר א נערוועז־קראַנקהייט, וואָס גרענעצט פּראַוודע
 מיט שגענון.

מיר, אידען, כאַטש מיר זענען אַ „עם סגולה“, אַן אויסדער-
 וועהלט פּאַלק פון אלע אומות, מיר ליידען פונדעסטוועגען אויך פון
 די אייגענע קרענק, וואָס הערשען אין אייראָפּא. עם האָט אונז
 נאָך קיין איין מנפה פריי נישט דורכגעלאָזט און דאָס גראַסירענדע
 נערוועז־פּיכער אודאי נישט...

מיר זאָלען נישט זיין אַזוי נערוועז, וואָלטען מיר פאר שרעק
 די קעפּ נישט פאַרלוירען און נישט געלאָזט שאַרףאַטאנען זאָלען
 אונז מיט איין האנט פיהרען ביי דער נאָז און מיט דער צווייטער
 גראַבלען אין קעשענע... מיר זאָלען נישט זיין אַזוי נערוועז, וואָל-
 טען מיר נישט געזוכט שוץ און הילף ביים קאָנסערוואַטיזם, ביי
 אונזער אייביגען בלוט־פיינט, וואָס שטאַרקט זיך אויף אונזער
 פּאַהיבעל... ווען מיר זאָלען נישט זיין נערוועז, וואָלטען מיר נישט
 געלאָזט גנבים זאָלען אונז ראַטעווען בשעת שרפה, און נישט גע-
 וואָלט אַרויסשפּרינגען פון דאָכשטיבער דורכ'ן פענסטער... ווען
 מיר זאָלען נישט זיין נערוועז, וואָלט דער מאַרגענדיגער טאָג אויף
 אונז געוויזען: אַט דאָס זענען די, וואָס האָבען ביינאַכט די לאַמפּ
 נישט אַרויסגעלאָזט פון האנט! נאָר מיר זענען אַבער נערוועזער
 אַלס אונזערע פעטער־קינדער, מיר אליין העלפען צו דער פינס-
 טערניש, זי זאָל אונז איינשלינגען; מיר אליין דרעהען זיך אַ
 שטריק אַרום האַלז, מיר אליין זאָגען זיך אָפּ אפילו פון די רעכט,
 וואָס קיינער וויל ביי אונז נישט נעמען!

מיר זענען אַזוי נערוועז, אז עם איז אַ חרפה און אַ שאַנד
 פאַר לייט, אַן אומגליק פאַר אונז און אַן אויסגעצייכענט געשעפט
 פאַר די, וואָס זענען שמענדיג גרייט אונטערצוצינדען אַ הויז, אבי
 זיך אַנצוואַרעמען, פאַר די — וואָס יעדעס פּאַלקס־אומגליק אַזי

פאר זיי א טיכעל, פיש צו כאפען; פאר די, וואס דרעהען אויס זייער ווינט-מיהלעכל קעגען יעדען ווינט אויף דער וועלט, מען ער ברענגען די פעסט, נאָר גרויפען זאָל ער מאַהלען...

און ווי נערוועז די לייט אליין זענען! ווי זיי ציטערען, עס זאָל זיי עמיץ נישט אראַפּרייסען די מאַסקע פון פנים! עס זאָל נישט עמיץ אַנצינדען א ליכט, מען זאָל זעהן וואו זייערע הענט שטעקען!

נאָר איד בין פאַרקראַכען אין א זייט, נישט פון זיי וויל איד רעדען... איד האָב אַנגעהויבען צו רעדען פון „אחיאָסף“, פון אַ דאקטאר דער פּילאָזאָפּיע, וואָס פאַרשטעהט נישט די „רויז“, און פון פּראָצעס „פּלוני קאַנטראַ יעבץ“.

וואָס פאַר אַ משוגע'נע נערווען עס שטעקט אין דעם אלעם!

ווען נישט די משוגע'נע נערווען, וואָלטען זיך די בני אחיאָסף נישט אזוי געשראַקען פאַר'ן „החץ“, נישט אזוי אַנימירט גענען די „יום-טוב-בלעטלעך“, נישט אזוי אַפּגערעדט די מוכרי ספרים, זיי זאָלען נישט האַנדלען מיט דעם „סם“ — (אויף מייז)?

וואָרים איד קאָן מיר נאָרנישט איינרעדען, מען זאָל קאָנען מיט איין „החץ“ און פינף-זעקס „יום-טוב-בלעטלעך“ זיי אזויפיעל שאַדען מאַכען! אונזער בעל-הבית'ל האָט אַ דיקע גלאַטע הויט; נישט אזוי געשווינד טרעפט איהם א „פּייל“, אויך האָט מען איהם צופיעל און צולאנג צוגעוועהנט צו גאַגעל-מאַגעל און קאַנדעל-ציר קער, עס זאָלען איהם אזוי לייכט שטעקען די ביטערע יום-טוב-בלעטלעך.

איד האָפּ נאָר, אז מיט דער צייט וועט דער עולם קריגען א בעסערען געשמאַק, אז מיט דער צייט וועט אונזער „ישראל'יק“ עפענען די אויגען און דערקענען, ווער זיינע שונאים און ווער זיינע פּריינד זענען... צי ווילען זיין גוטס די, וואָס גיבען איהם, וואָס ער וויל, אָדער די, וואָס גיבען איהם, וואָס ער דאַרף

וועלען; צי מיינען זיין טובה די, וואָס זאָגען איהם דעם אמת, אָדער די, וואָס פאַר'שבור'ן איהם מיט זיסען שקר, מיט פאַלשע האַפנונגען און דער עיקר, מיט פאַלשע חשבונות... נאָר ביז דער צייט קאָנען נאָר די בני אחיאסף רייד ווערען, און אז עס וועט קומען די צייט — איבערדרעהען דאָס ווינט-מיהלעכל און מאַהלען אפילו סאַציאַל-דעמאָקראַטיע. — ליידער זענען זיי נערווען, קאָנקורירען נערווען און האַבען אויף דער וועלט נערוועזע נאָכשטופער. אין אַ געוויסער שטאַדט, למשל, האַבען זיך צוזאַמען גענומען אַ הונדערט אחיאסף-שטופער, אַ הונדערט יונגע פאַרברענטע פאַ-לעסטינצעס, וואָס אויף יעדען פון זיי, ווייזט אויס, קאָן משיח קר מען צו רייטען, און האַבען געלעגט אין חרם אריין „די אַפען“ מיט „ר' שלמה“ צוזאַמען... איז דאָס נישט נערוועזיטעט, וואָס גרענעצט, אויב נישט מיט שנען, על כל פנים מיט אינקוויזיציע?

שלום-עליכם, איינער פון די בעסטע זשאַרגאַניסטען, האַט אמאָל נישט געוואוסט, וואָס מען מיינט: „פאַקשיווע“. אַז אַז דערער אויף זיין אַרט רופט אריין דעם ערשטען בעסטען פּוילישען איד און פרעגט, וואָס דאָס וואָרט באַטייט. ער איז אבער נערווען, שטעלט ער זיך אַנדער, ווי אַז אַקס מיט גרויסע הערנער, אין זיין אַמעריקאַנישען רעקלאַמאַציאָנס „קול מבשר“, און בלעקט ארויס: מאי פאַקשיווע? כדי ער זאָל „פאַסט-פאַקטום“ געוואָר ווערען, אז פאַקשיווע איז דאָס אייגענע, וואָס „קראַפּיווע“, דאָס הייסט אַ מיז געוויקס, וואָס פאַסט אַזוי אין אַ גאַרטען אַריין, ווי זיין „קול מבשר“ אין אַן אַרענטליכע ליטעראַטור. דאָס אייגענע האַט זיך אַצינד געטראַפּען אַ דאַקטאָר דער פיר-לאַזאַפּיע. ער האַט נישט פאַרשטאַנען די „רויז“. מאי כולי האי? צי טרעפט איינמאָל, אז אַ דאַקטאָר דער פּילאָזאָפּיע פאַרשטעהט נישט, וואָס ער לעזט, און זעצט אפילו איבער, וואָס ער פאַרשטעהט נישט? עס איז מעשים בכל יום! און דוקא נישט דעריבער, ווייל די זאַכען זענען צו טיף, נאָר ווייל אַ דאַקטאָר דער פּילאָזאָפּיע, איז

טיילמאל אזוי פלאך, אזוי פליטקע, אז עפעס טיפערס קאן זיין
 מן נישט כאפען...
 איז אבער דער דאקטאָר דער פילאָזאָפיע אזוי נערוועז, אז ער
 מוז אויפשרייבען „לאַקשען“, און עס טרעפען זיך נאָך אזוינע נער-
 ווען-קראַנקע, וואָס באַצאהלען דערפאר! ...

נאָר דאָס אלעס איז קיין „מן המעשר“ נישט פון די צולאָזמע
 משוגע'נע נערוועז, וואָס האָבען זיך באוויזען אין פראַצעס: „פלֶוּני
 קאַנטראַ יעבי'ן“.

וועגען יעבי'ן און זיין „ליטעראטור“ וועלען מיר רעדען אויף
 אַן אנדער אָרט, מיר ווילען נאָר אַצינד אָנווייזען, ווי דענערווירט
 זיינע באַשיצער זענען.

איד וועל אייד נאָר אין קורצען זאָגען אין וואָס עס געהט.
 פֿלֶוּני וואַרפט פֿאַר יעבי'ן: 1) אז ער האָט געשריבען אַ פאלשע
 היסטאָריע, פון וועלכער אלע אומות העולם קומען אַרויס איינגע-
 ריסט, ווי די קוימענקערער און אַ כנסת-ישראל — ווייס, ווי אַ
 מעהלה-ענדלער. 2) אז אין זיין אַ י ד י ש ע ר היסטאָריע האָט
 ער איבערגעהיפערט אלע באמת וויכטיגע פאַקטען און היסטאָרישע
 מענשען, אויף וועלכע ער האָט אָדער אַ שפיי געטאָן, אָדער אַ
 קורצען „חרם“ געוואַרפען, און האָט דאַגעגען אויפגעבלאָזען די
 עמליכע „פאַלעסטינעס“, וואָס האָבען דערווייל נאָך גאַרנישט גע-
 טאָן, כאָטש זיי האָבען אַזויפיעל געקאַסט און קאַסטען ווייטער...
 און 3) און דאָס איז דער עיקר — אַז ער שרייבט געפעהרליכע
 קינדער-ביכער, וואָס ווילען אונז צוריקפיהרען צו די „גוטע, פרומע,
 נאָר, ליידער, פינסטערע צייטען!“.

די קריטיק איז אַרײַן, ווי אַ שטיין, אין אונזער ליטעראַרישען
 טײַך און די גרויסע פיש האָבען זיך ווילד דערשראַקען! פריהער
 האָבען זיי פאר שרעק געשוויגען, נאָר דערנאָך, אז מען האָט גע-
 זעהן, אז דער פֿלֶוּני שטעהט דערווייל אַלײַן, זענען די העכט אַרױפֿ-
 געשוואַומען מיט די אָפענע מײַלעך, נאָר איינצושלינגען!
 צו אלעם ערשטען איז אַרויס אַ „זי“ — אַ דבורה גינצבורג.
 פאַרוואָס נישט אַ מחבר — אַ זכר? כדי מען זאָל נישט קאַנען

זאגן: „הריוט קופץ בראש“; הריוט איז לשון זכר. און דער רעדאקטאָר פון המליץ, וואָס ביזערט זיך אויף א קליינע „עדה“ אין אמעריקא, וואָס האָט אויפגענומען פאַר זיך אליין, אינגאנצען פאַר א פאַר מנינים, א בעל־דרשן, א אידענע, לאָזט די אשה צנועה דרש'ענען פון מליץ־בעלעמער פאַר כלי־שראַל. נאָך מעהר — אַלס עלעגאַנטער הער טרעט ער איהר אָפּ דעם אויבער־אָן און מאכט פון דער ווייבערשער נערווען־לאַגיק א לייט־אַרטיקעל!

און דבורה גינצבורג איז שרעקליך דענערווירט; זי האַלט זיך איין מיט אַלע קרעפטען קיין שלעכט וואָרט נישט צו רעדען, און דאָך איז איהר אַרטיקעל א וואַלד מיט שאַרפע באַנגעטען. האָניג און מילך — דאכט זיך — רינט איהר פון מויל, נאָך דער האָניג איז פול גיפט און די מילך איז איראַניש זויער און געזעצט. זי וויל נישט פּלּוּני'ן באַליידיגען, דאָך איז פון „א פּלּוּני דאַרט“ (איזה פּלּוּני) בכּרַט, און פון א זשאַרגאַן־שרייבער בכלל, א העזה צו קריי־טיקירען יעבץ! דאָס הייסט (אַפּנים) אריינברעכען אין דער חברה „שמור לי ואשמור לך“ און צו שאַנדען מאכען דעם גאַנצען „עסק“... זי איז — חלילה! — נישט ביז, נאָך דער „פּלּוּני“ איז א „פּרעמד צווייגעל“ אויף א ו נ ז ע ר בוים, אין א ו נ ז ע ר ווינגאַרטען, און די אשה צנועה וויל איהם מיט'ן שאַרפען צינגעל אַפּשניידען און ארויסוואַרפען — על כל פנים — פאַר די אומות העולם... צו די דריי קנינים, וואָס דער רבּונו של עולם האָט אויף דער וועלט, קומט, אפּנים, צו נאָך אַ קנין! היינט ווערט דער הייליגער קויליטש געפּלאַכטען אין פיערען, פון שמים־וארץ, ארץ־ישראַל, תורה און יעב"ץ — ווער עס גלויבט נישט אין יעבץ'ן — וואָן! אַרויס פון כּנסת ישראַל! ווער עס קריטיקירט, ווער עס זאָגט אַרויס דעם אמת צו הויך, צו פּראַסט, ווער עס רופט אָן די זאך ביים נאָמען, ווער עס וויל נישט און לאָזט נישט נאָרען דאָס פּאַלך; ווער עס וויל נישט זיינע ווערטער אינוויקלען אין וואַטע, באַשפּריצען מיט אַדעקאַלאָן, פּאַרויסען מיט צוקער, ווער עס דענערווירט אונז — אַרויס!

היסטאָריע איז אנשטעקענד; באַלד זענען אַרויס נאָך צוויי „גערדן־פּאַנעס“; און זענען אַריין, ווי די קוואַקעס צווישען די מודעות אין המליץ... זיי קוואַקען אויס דאָס יונגע האַרצוועהטאָג, וואָס מען האָט יעבץ'ן אַראַפּגלייסען די קרוין פון קאַפּ און זענען

מנדר (איד געדענק נישט וויפיעל מאָל ח"י), לטובת הפועלים אין ארץ ישראל!

אזא ערנסט-הרליך-קלוג אריינמישען זיך אין א לימערראר-שען וכוח, אזא מין פיינ אונטערהאלטען א געפאלענעם גבור, אזא מין סימפאטישע אמעריקאנישע רעקלאַמע — שרייבען און חתמ'ענען נאָר העכסט דענערווירטע דאָמען!

איד גלויב, אז זיי שרייבען אמת — אז זיי האָבען באמת זייער נאנצע מילכיגע חכמה אויסגעזויגט פון יעבז'ס בריסט, אז עס צאפעלט זיי באמת דאָס האַרץ, זעהענדיג, ווי מען רייסט דער אַם די קאָפּטע פון אַלט-קלוגען קאַפּ... נאָר נישט יעדער צאפעל פון א מיידעל-האַרץ דאַרף נאָטירט ווערען אויף דער לימערראישער בערזע, און אז מען זויגט שוין אַפּ ביי יעבז'ן — הויבען ערשט און צו שפּראַצען ציינדלעך, דאַרף מען ערשט אָנהויבען עסען — אָנהויבען באמת צו לערנען!

דערנאָך איז דער רעדאַקטאָר ה' ראַבינאוויטש אַליין אַרויס מיט א באמערקונג, אז די זשאַרגאַניסטען, וואָס שרייבען פאַר זי צערין און קעכין, וואָלטען געדאַרפֿט בעסער וואָרנען פאַר דער מהומה-דינגער עמיגראַציע און נישט רעדען פון יעבז'ן. די קעכין מיט דער זיצערין — מיינט ה' ראַבינאוויטש — מעגען נישט ווי-סען, אז יעבז, „טאַנצט אויף די הינטערפּיסלעך“ און „ווייל צוריק שלעפען די כנסת ישראל אין מיטעל-אַלמער אַרין“...

נאָר אזוי אומגערעכט קאָן מען אויך נישט זיין ביי פעליג גע-זונטע נערווען. וואָרים — וועמען האָבען מיר די מהומה צו פאַר-דאַנקען, אז נישט די לשון-קודש'ע קעסעל-פּויקער? צי איז צע-דערבוימ'ס המליץ נישט געשטאַנען אין דער ערשטער שורה און געפּויקט „טרעוואַגע“: — לויפּט, רייסט, יאַגט...? אויף וועמען זשע פּאַלט דער חוב צוריקצופּויקען? צוריקצורופּען? די זיצערין און די קעכין לויפען, ווייל — ווייל אין יעדער שטאַדט זענען דאָ עטליכע לשון-קודש-פּויקער, וואָס צוטראַגען די טרעוואַגע אין אַלע גאַסען און לאָזען קיין אנדרע ספרים, אויסער יעבז און אחיאסף, נישט קויפען...

אמת — דער עולם האָט געפּויקט קיין ארץ-ישראל און גע-לאָפען איז מען קיין ארגענטינאַ; שולדיג איז דאָך דער פּויקער — די גאַנצע „טרעוואַגע“ איז איבריג געוועזען!

און דארף מען צוריקפויקען זשארגאן, זאלען די פויקער אלליין שרייבען! קאנען זיי נישט שרייבען אין קיין איינפאך דורכזיכר טיגער שפראך, וואָס פאַרדעקט נישט די לעכער אין דער לאַגיק, פאַרבלימט נישט די פינסטערע חכמות, און פאַרהאַקט נישט מיט געדונערטע ווערטער דעם לעזערס שכל הישר, זאלען זיי זיך אַ זשאַרגאַנ־פויקער דינגען! די פראַקסע קענען זיי... ווילאנג אין גאָר, אז מען האָט אַ „בילער“ געדונגען געגען באַראַן הירש? ווי־לאַנג אין, אז מען האָט אונטער'ן טיטעל „אַז אמת וואַרט“, פאַד פולאַרזירט ווערמאַנט'ס מסירות? ווילאנג אין עס, אז מען האָט גאָר געדונגען אַ „דאַרן“ געגען אן אומשולדיגער אַרעמער „רויז“? וואָס? אצינד האָט קהל'יש געלט פאַרפעהלט?

איך גלויב באמונה שלמה, אז ה' ראַבינאַוויטש וויל זיין אומפאַרטייאיש; איך גלויב, אז ער וויל אפילו מיט דער צייט דעם גאַנצען צעדערבוים'ישען ריח אַרויסטרייבען פון המליץ... נאָר די נערווען זענען שולדיג, און ער וויל אויך, אז דער זשאַרגאַן זאָל זיך נישט אַריינמישען אין דער לשון־קודש'ער וועלט, ווייל — אַהן זיינע שרייבער, איז דאָרט אַזוי רוהיג, אַזוי שטיל, אַזוי שלום ושלווה! עס שרייבען סאַמע גוטע ברידער, קיין „פרעמדען“ לאַזט מען נישט אַ לעז דעקען, נאָדיר! קומט עס פון דער זייט!

איז דער אַנמערקונג האָט זיך אַנגעכאַפט אן אנדערער נער וועזער שרייבער אין הצפירה. הער פראָס אין אַרויס, „איש יהודי ספרא“ האָט „אונטערגענאַרטעלט זיינע לענדען“ און „פאַמישט“ אין הצפירה! דאָס שטילע וואַסער'ל רייסט איין די ברעגעס! מיט וואָס פלוני קריטיקירט יעב'ז, דערמאַנט ער נישט, כדי ער זאָל נישט דאַרפען דערויף צו ענטפערען; אויף דער זעג, ווייסט ער, האָט די שלאַנג קיין ציין נישט... פאַר דאָס אבער האָט ער פאַרפלייצט אַ שאַק נומערען הצפירה מיט גיפסט... און דוקא מיט'ן ערגסטען...

וואָס וויל פראָס? אסור אויב איך ווייס! איך ווייס נאָר, אז לויט זיין לאַגיק איז אַ משרת אָדער אַ קעכין אַ מאוס'ערע פרנסה, אַלס אַ פאַקטאָר ביי הלואות און פלוני האָט נאָר אַ פראַווע צו רע-

דען מיט משרתים און קעכנים; עס זעהט אויס, אז לויט פראם שכל הישר איז יעבץ א פארטשריטסמאן — ווי דען! נאָר אז מען קאָן אזוינס שרייבען, און נאָר אזויפיעל דערפון שרייבען, האָט מען זיכער קיין געזונטע נערווען...

נאָר דאָס איז נאָר וועניג. אויפ'ן אַרעמאן „מאָקאָר“ פאלט נאָר א שישקע... טאוויאָוו איז דאָ! א פעליעטאָן אין המליץ! טאָר וויאָוו איז מודה, אז יעבץ פעלשט די געשיכטע, ער פרעגט נאָר: „וואָס שאַדט אונז דער שקר“? וואָס שאַדט עס — פרעגט טאָר וויאָוו — אז מיר וועלען אַ פ נ א ר ע ן די קינדער? אז זיי וועלען עלטער ווערען — מינט טאוויאָוו — וועלען זיי שוין אַליין וויסען דעם אמת...

נ, זאָגט אַליין, צי א מענש, וואָס האָט א פרעטענסיע אויף בילדונג, אויף די קינדערשע הערצלעך זייהען שקרים, כדי דער ווינט פון שפעטערען לעבען זאָל האָבען וואָס אויסצורייסען — צי דאָרף אַזא „מענש“ נישט נויטיג א קאלטדוואַסער קור?!

נאָר דאָס אלעס איז נאָר וועניג! נאָר גאַרנישט! עס קריכט ארויס נאָר איינער מיט א „געוואָלד“ — מיט „א פראַטעסט פון כלל ישראל געגען הויזפריינד!“.

נאָר דאָס גרענעצט זיך שוין טאַקע מיט שנען... עפעס א חצקן שרייבט איז נאָמען פון כלל ישראל, פון דער גאַנצער אומה!! נאָר וואָס איז מיין טרייסט?

מיין טרייסט איז, אז די נערווען פון די אומות העולם, פון דער כנסת־ישראל און פון אונזער ליטעראטור וועלען זיך אמאָל שטילען, און געזונט לאַכען פון דער אלט־נאַרישער צייט.

די געלע פרעסע.

א פינסטערע שרעק איז אנגעפאלען אויפ'ן ליטערארישען גע-
סעל: די געלע פרעסע געהט! דער ערשטער שריט צום שאנטאזש
איז געמאכט געווארען! מיט אן אייזערנעם טאראן האָט מען אויס-
געהאקט א שפּאַרעוודיג לאַך אין דער פעסטונג וואָנט, אונטער
וועלכער מען האָט זיך גווי רוחיג, אזוי זיכער געפיהלט...
„פּראַטעסטירען!“

די אלטע, די גרויסע, די שטראַלענדיגע מוזען אַרויס מיט א
פּראַטעסט....

און איד בין אן אלטער, א גרויסער, א שטראַלענדיגער און
דאצו נאך א שוואַכער מענש!

בנוגע צום אידישען טעאַטער איז אַש גערעכט, אַזא יאָהר
אויף כל ישראל! און פונדעסטוועגען, אז דער לייב אין גאַלדפּא-
דענ'ס ברייכוכבא שמעלט זיך אינמיטען דרינען אויף די אונטערש-
טע פיס און גענעצט, און דער פרייטאג און שבת צורנאכטסדיגער
עולם פאַטשט בראַוואַ, אַדער ווען די „אינגלעך“ אין „פאַמיליע
צבי“, וואָס פאַרלירען די העקלעך און די דרענגלעך פון די דאַרע
הענטלעך אַרויס רופען: מיר זיגען! מיר זיגען! און דער אויבען
דערמאָנטער טעאַטער-עולם שרייט: „הורא!“ — פאַטש איד מיט,
אַז די הענט ווערען מיר געשוואַלען, און שריי „הורא“, בין איד
בלייב אַהו א האַלז, כאַטש איד ווייס אויף קלאַר, אז די „אינגלעך“
ציטערען אפילו פאַר'ן אייגענעם פאַפירענעם כלי-זין, — אזוינע
פנימ'ער האַבען זיי, די סטאַטיסטען אויף כמעלניא, און כאַטש
עס איז ביי מיר קיין צווייפּעל נישט, אז דעם לייב פון ברייכוכבא
וויילט זיך, נעבער, גאָר עסען, נישט גענעצען...

וואָס דאַרפט איהר מעהר: אין גאַס, אז דער עולם הויבט אָן
לויפּען, מאַך איד פיס, צי איד זעה א ביקס צי ניין; איד האַב מיר

אפילו קיין צייט נישט אומצוקוקען! און קוק איד אמאָל, פאַר'ן אראַפּנעהן, אין גאָס אראַפּ, און זעה מענשען אין קאַלאַשען און ווינטער־פאַראַסלאָען, הויב איד שוין צום הימעל קיין אויג נישט אויף, און נעם א פאַראַסאָל מיט קאַלאַשען!

און דעריבער, אז עס איז א געשריי געוואָרען „פּראָטעסטירען“ — האָב איד געזאָגט: „פּראָטעסטירען!“ „כאָטש די חתימה צום פּראָטעסט האָב איד געמאַכט מיט א פאַרציטערטער האַנט, און דאָס האַרץ האָט דעריבוי געקלאַפּט, ווי ביי א גלח...“

וואָרים „ביני וביני“ — ליעבע לעזער! צווישען פיער אויך גען און אויער אויף אויער בין איד דוקא צופרידען מיט די ביטער רע קרייטעכצער, וואָס הויבען אָן שפּראַצען אין אונזער גרענ'דעל... סימן טוב וזמר טוב! — די געלע פרעסע האָט זיך באוויזען? — א מחיה! א קאַצער־שפּרונג צום שאַנטאַזש? — נאָך בעסער! דאָס איז דער בעסטער באווייז, אז מיר אנטוויקלען זיך, אז אונזער ליד טעראַטור אנטוויקעלט זיך, אז —, להכעיס די ציוניסטען און די ס. ס. אַוואַצעס — וואַקסט אין גלות אונזער קולטור, ווי אויף הייווען!

און איד וויל עס אויך מסביר זיין מיט א משל; איהר ווייסט דאָר, כ'בין א שטיקעל גלגול פון דובנער מגיד! שמעלט איד פאַר, ליעבע לעזער (אלע לעזער זענען מיר ליעב), א משפּחה אין א מדבר — איינע אליין א פאמיליע אין א סטעפ! מוז, נעבער, דער קאָפּ פון דער פאמיליע זיין אלץ צוואמען! אי טאַטע פון קינדער, אי זייער לעהרער, אי זייער שטראַפּער און שמייסער... און ווערט, לא עליכם, א קינד קראַנק, מוז ער נאָך זיין זיין רופּא; בחרפתני, אפילו א קליסטיקעל מאַכען... און מאַכט זיך עפעס, גאָט באַהיט, א קינד אויפ'ן קעפעל, מוז ער איהם אייגענהענדיג די הערלעך אויסרייסען... און שטאַרבט, נישט פאַר איד געדאַכט, א קינד? נאָך זיין קברן ווערען! און אז די קוה פאַלט אוועק? מוז ער ווער רען וועטערינאַר! און אז דער הונט אויפ'ן הויף ווערט משוגע? — הונטשלעגער! און אז עס זאַמעלט זיך אָן מיסט אויפ'ן הויף? מוז ער נעמען שירץ און בעזעם און אויסקערען! — און דער איד גענער מוז זיין פונדעסטוועגען אי טאַמע, אי קדוש און הכרלה־מאַכער, און פאַרלאַנגט פאַר זיך דרד־אַרץ!

אַבער, אז די משפּחה צוואוואַקסט זיך? אז מיט דער צייט

ווערט פון פלעק א דערפעל, פון דערפעל — א שטעדטעל, — א שטאָרט — א שטיקעל מדינה, — ווערט שוין די אַרבייט צו טיילט! איז איינער טאטע, דער צווייטער לעהרער; א בעלפער, צום שמיסען און פעקלעד מאכען, פאראן באזונדער; עס באווייזען עקסטרא קליזעפאמפע-מאכער, האַרציפער, דאָקטוירים; ספע-ציעלע מתעסקים, קברנים און — הונטשלעגער!

דאָס זעלבע איז און האָט געמוזט זיין און געשעהען איז דער ליטעראַטור.

איר בין נישט קיין היינטיגער און געדענק נאָך גאנץ גוט די צייט, ווען עס זענען געווען אינגאנצען צוויי-דריי כהנים אין בית-המקדש! אלץ האָט געמוזט קומען אויף זייערע הענט. דאָס זענען געווען: אי שירים אי פראָזע-שרייבער; און דאָס זעלבע לייט-אַר-טיקעל מאכער, פעליעטאַגען-קלאַפער, נייעס-שיטער און אינמיטען דערינען ווערען א וועלט-חכם און פאַרטייטשען, וואָס א דונער, — וואָס א בליץ איז... מיט איין וואָרט: אַנטון גלעקלעך, אריינלויפֿען אין קרשירדשים מיט א פאן ווירייד, אַרויסלויפֿען און מאַכען „חיק“ מיט אן אַקס אויפ'ן מזבח, און באלד כאַפֿען א בעזעס און אויס-קערען!

אָד און וועה איז געווען צו די יאַהרען!
 היינט, אז מען האָט זיך געמעהרט און געפרוכפערט, בפרט לעצטענס, אין דער צייט פון דער סטאַלין-פּרייער פרעסע, איז שוין, דאנק זיין לעבען נאָמען, די אַרבייט צוטיילט! יעדער האָט זיך זיין ווינקעלע, זיין ספעציאַליטעט. איינער זינגט, דער צווייטער דערצעהלט, דער דריטער שרייבט חכמות, דער פיערטער וויצעלט זיך, דער פינפטער און אפשר דער זעקסטער צי דער זיבעטער — פיהרט טאַקע מיסט!... מען דאַרף דאָס אויך!
 אמת, עס טרעפט און די מיסט-שלעפער שרייבען שירים אמאָל אויך...

אַבער, ערשטענס, איז יעדע אויסנאָם נישט מעהר, ווי א באַ-ווייז אויף דער רעגעל! צווייטענס, האָט יעדע קאָץ איהר מערץ און יעדעס האַרץ, אפילו פון א קוימען-קערער, זיין מאַי! ווען עס ווערט אזוי וויד, און עס זינגט זיך: טו, טו... טו, טו... און דריטענס — האָט קיין פחד נישט! דער מיסט-פיהרער וועט צום שכל קומען! ער וועט דערקענען זיין פאך, דערגעהן זיין מיסיע,

צוליעב וועלכער ער איז באשאפען געוואָרען! נישט אזוי געשווינד
רעקענט זיך א מענש, און איידער מען קומט אויפ'ן רעכטען וועג
אַרויס — זינגט זיך אמאָל אביסעל פאלש! מיט דער צייט קומט
די הילף!

די ליטעראטור קאָן שוין נישט זיין קיין כל־בו, ווי א קליינ־
שטעדטעלדיג געסעל! עס מוז זיין א גרויס־שטעדטישע גאס! דער
רינשטאָק, וואָס פיהרט אָפּ דאָס אומריינע, געהט אין די זייטען,
רעכטס און לינקס. ווער עס איז א דבר־אחר, מהיכא תיתי, לעג זיך
אריין! אז נישט, געה אריבער טרוקען, אין דערמיט! דאָס איז
שוין דער צווייטער משל!

אמת, א משל איז נאָך קיין באווייז נישט! אבער מקרב אל
הדעת איז עס!

און וואָס אמבאלאנגט דעם עצמ־ענין, וואָס די געלע פרעסע,
די ערשטע ניי־געבוירענע, איז שוין באַפאַלען א ליטעראַט, איז קיין
גרויס אומגליק נישט! ... די ליטעראַטען, פונקט אזוי, ווי פרויען.
האַבען ביז אהער פארנומען א געקינסטעלטען פלאַץ, א פאלשע
אַרט אין א געזעלשאַפטליכען לעבען! אָדער א גאַרנישט, א צרה,
א משלחת, אָדער א מלאַך; קיין מענש קינמאָל נישט! שלאָגען
זיך מיט א אידענע, בפרט אין גאָס, אַפ'חשבון'ען זיך עפענטליך
מיט א ליטעראַט, קומט אויס עפעס קראַטיש, אויסטערליש, ווילד!
פאַרוואָס? שוין צייט אַפצורייסען מיט די אלטע מנהגים, אַרויס־
שלאָגען זיך די אלטע איינרעדענישען פון קאַפּ. אן אשה איז אויך
א בשר־ודם, נישט מעהר, נישט וועניגער, און א ליטעראַט איז א
מענש, וועניגסטענס דאַרף ער זיין א מענש... און דאָס, וואָס א
קראַה רייסט אויס ביי דער צווייטער איין אויג, וואָס איז דאָס גע־
וואַלט? דוקא ביי פ ר ע מ ד ע ?

און דער עיקר — ברענגט עס א גרויסען נוצען דעם פובלי־
קום, אויב עס איז נאָך דאָ! אויב די קוה, וואָס מיר, לעכצענדיגע
צו מילך, מעלעקען איז פאַראַן, אויב זי איז נאָך קיין פוסטער חלום
נישט, — קאָן זי ווערען אויס קוה!

דאָס פובליקום — אָהו משלים גערעדט — מוז זיך צוגעוועה־
נען צום געדאַנק, אז ליטעראַטען זענען מענשען, וואָס ארבייטען
און פאַרדינען מיט דער פערער, ווי יענער מיט דער האַק און דער
מיט דער נאָדעל... און אז עס טרעפט זיך און א ליטעראַט, — אויך

א מענש! — גנב'עט בענדל'עך אין קראם, אדער קישקע אין יאמ-
קע, קומט איהם תפיסה, גלייך מיט אלע, אויב אלע גנבים קומט
תפיסה... און אז ער גנב'עט נישט, און די געלע פרעסע, וואס קאן
זיך נישט דערווארטען, ביז עס וועט ווירקליך עפעס געשעהען, און
טראכט צופאר אויס, און עס קומט צו לשוידהרע, רכילות, בלבולים
און אלערליי שקרים, — איז גאך בעסער!

דאס פובליקום, וואס דארף ווערען אויס קוח, דארף זיך צו
אלעס ערשטען אפגעוועהנען פון א מאוס'ען פעהלער, און דער איז
דאס, וואס דאס היינטיגע פובליקום, אויב עס עקזיסטירט, שאצט
אדער צו הויך אדער צו נידעריג דעם ליטעראט, שאצט צו הויך
אדער צו נידעריג יעדעס געדרוקטע ווארט. אדער עס
איז „שמאכטעס“, „מעשה-ביבלעך“, בטלנות, אדער פארקערט:
הייליגע נביאות, נישט אפצואווענדען, נישט איבערצושפארען! זיי
ווייסען נישט, אז א מענש שרייבט, ווי א מענש רעד... ווי ווער און
ווי ווען...

אין געוועהנליכען לעבען, אז עמיץ עפענט דאס מויל און
זאגט עפעס, שרייט מען נישט תוך כדי דבור: שקרן! אויך שפרינגט
מען נישט דריי מאל קדוש, פאר דער צייט. מען טראכט נאך,
קלערט איבער, מען ווערט געוואר, מען זאמעלט ידיעות, — מענש-
ליך! וואס הייסט, זיך „פארלאזען“? אבער דאס געדרוקטע האט
נאך גאר עפעס אנדערש...

און דאס איז שלעכט!

דאס געשריבענע ווארט האט געקאנט קרעדיט האבען פאר-
צייטענס, ווען א פערער איז דער האנט האט געהאלטען איינער אין
א שטאדט, און דוקא א גרויסער! ווען מיניסטארען האבען צוגע-
לעגט סטעמפעל, אדער דעם אין טינט איינגעריכטען גראבען פינ-
גער אויפ'ן פאפיר במקום א חתימה... ווען דער סיגנעט האט נאך
געשפילט די גרויסע ראלע, ווי אין אחשוורוש'ס צייטען! דאס גרויס,
עהרליך און כמעט הייליג האלטען פון געדרוקטען ווארט, האט גע-
האט זיין ווערט אין גוטענבערג'ס און קוים עטוואס שפעטערע
צייטען, ווען אויף דער וועלט זענען צוויי-דריי דרוקען געווען, און
פון אונטער דער פרעס פלעגען ארויס סאמע תנד'ל'עך, ש"ס
נמרא'ס, אדער חכמת יון: אריסטו! היינט — ווען אלע אינגלעך
שריבען, ווען אין אלע גאסען ווערט געדרוקט, דארף זיך דאס

פובליקום אויסלערנען: שאצען! יעדען געבען זיין אָרט, זעלטען שענקען צוטרויען, זעלטען געבען קרעדיט, און צו דעם הויכען שטאַף פעל וועט דאָס פובליקום קומען נאָר א דאנק דער געלער פרעסע! דאָס קינד מוז פאלען, עס זאָל זיך אויסלערנען געהן!

און דעריבער נאָר אמאָל: לעבען זאָל די געלע פרעסע!
זאָל זי זיך גראבלען אין מיסט — אין פריוואט־לעבען, מייז איד, עס שאדט נישט! דאָגעגען קאָן זיין נאָר די אלטע בעל־בת'ישע מאַראַל פון קלאַפֿישלעסער און פאַרהאַנגענע פענסטער. די מאַראַל אין זיידענע, אָבער אין פאַר־דאָס'טע (זייט מיר מוחל) אונטער־רעק... די עטיק, וואָס איז געווען נאָר א שוין־מאַרקע פאַר חנופה, צביעות, שעהנהייליגקייט און כל־דאָס־בייז... נאָר די אלטע גבאי'טע מיט די יונגע חטאים האָט געמאַכט אן אונטערשיד פון „רשות הרבים“, „בפּהרסיא“ און „אונטער פיער אויגען“, „בחדרי חדרים“!

וואָס הייסט פריוואט־לעבען? פריוואט לעבט א מענש אין א מדבר, פריוואט לעבט א פרוש אין וואלד, אפשר נאָך א פאַרצויר מינער בטלן הינטער'ן בית־המדרש־אויוען. א מענש צווישען מענשען איז קיינמאָל נישט פריוואט. דער, וואָס טוט עפעס, — בפרט דער, וואָס שרייבט! — לעבט געזעלשאַפטליך, עפענטליך; דער מוז זיין אָדער ניצליך אָדער שעדליך, און קאָן, דאַרף און מוז געשאַצט ווערען... אמת, דאָס אַפּשאַצען געהערט צום ריכטער, אַנ־קלאַגען צום פּראָקוראַר, מסר'ן צום שפיצעל און דאָס אויפהענגען צום תליון... זענען טאַקע דערויף פאַראַנען ספּעציאליסטען אין דער ליטעראטור אויך... איינער האָט גלאַט ליעב וויזשעקציע... טו איהם עפעס!

און ווי געזאָגט, אבער עפענטליך קריטיקירט דאַרפען ווערען אַלע און פריהער פאַר אַלע דער שרייבער! ווער עס רעדט צום פובליקום, געהערט צום פובליקום! דאָס פובליקום האָט רעכט צו פאַרלאַנגען. מען זאָל פון צייט צו צייט אראַפּציהען דעם טלית פון די, וואָס שטעהען ביים עמוד, ביים שלחן און ווייזען איהם, ווער עס בעט פאַר איהם, ווער עס בלאָזט איהם שופּר!

אמאָל פלעגט מען זאָגען: קריטיקירען דאַרף מען דאָס ווערק, נישט דעם אויטאָר. היינט: דעם אויטאָר, צוליעב דעם ווערק!
ווייל דאָס פּרצוּף־פּנים פון באַהאַלטענסטען אויטאָר קריכט אַרויס

איז זיין ווערק פון צווישען די שורות, פון צווישען די אותיות! ווי ער זאל זיך נישט פארשטעקען, וועמען און וואס ער זאל נישט הייסען רעדען, וואס ער זאל נישט וועמען לעגען אין מויל אריין, — ער רעדט עס, זיין הארץ זאגט עס! און א ווארט — א מאן! א מאן — א ווארט! און דער פאשקוויל, אויב ער איז אן אמת'ער, איז נישט מעהר, ווי א שליסעל צו דער רעמעניש פון ווערק! מעהר און ניצליכער אבער איז דער פאלשער פאשקוויל! דער, ווי גע- זאגט, וועט ברענגען דעם לעזער דערצו, ער זאל זיך אויסלערנען שאצען, א מבין ווערען, דערקענען דעם אונטערשיד פון א לייב אין וואלד און א לייב אויף גאלדפאדענ'ס סצענע, אין בריכוכא; פון אן אדלער אונטער'ן הימעל, אן אדלער אויף דער מטבע, א גע- מאלטען אויפ'ן „מזבח“ און א פאפירענעם אויפ'ן טיש!...

ר' נחמן'קע זאגט: די וועלט איז באשאפען געווארען נאר צוליב דעם ווילען, און דער ווילען — צוליב דער בריה! אויס- קליבען, וועהלען דארף א מענש!

און איצינד געהט ערשט דאס געדיכטע:

אויב די שרייבער האבען זיך דיפערענצירט, מוז זיך אויך דיר פערענצירען דאס „פובליקום“. שוין צייט, עס זאל אויפהערען צו עקזיסטירען דער „הויפען“—לעזער! די „מאסע“! די מענגע „ציי- טונג און בראשורען-שלינגער“ (ביכער זענען אויס דער מאדע ארויס), וואס האבען קיין פיזאנאמיע — קיין פרצוף-פנים נישט, — עפעס א שטיק גאלאטע! יעדע ארט שרייבען, יעדער שרייבער אפילו מוז האבען זיין פובליקום. „ג. פ.“ — אויך!

און אויף זיין אייגען פובליקום געשטיצט, וועט דער שרייבער בליבען מענש!

ער דארף אפילו נישט זיין פון קריסטאל, עס זאל איהם די געווארפענע בלאטע אפילו פייכט נישט מאכען... גענוג, ער וועט האבען א מענשליך פנים, — מיט איין ווארט: א פנים! וועלן וועניגסטענס זיינע מענשען וויסען, אז אויפ'ן פנים וואקסט קיין בלאטע נישט, אז דאס איז דורכגעפאהרען א גביר פון דער „געלע פרעסע“ און האט עס מיט בלאטע באשפריצט! און דער עולם זיך נער וועט לויפען, דער — מיט וואסער, יענער — מיט א האנטור — און שטיל, גאר אהן פראטעסטען... דאכט זיך, אזוי איינפאך!

און דאך ווילט איהר געלע און גרינע מתים זעהען? פארמאכט די לאדען בייטאג, לעשט אויס ליכט און לאמפען ביינאכט, און שלאגט מיט א ריטעל אין א טעלער מאגנעזיע! — אדער, וואס אין ווארשוי אין לייכטער צו באקומען — רופט צוזאמען עטליכע ליי- מעראטען און לייענט זיי פאר א „שטיקעל „געלע פרעסע“ — — — צי האבען מיר קיין פובליקום, צי קיין מענשליך פנים נישט?

צווייטע אפטיילונג

מיכל גארדאן.

אינ'ס „הויז־פריינד“ 1888 האט אונזער מיט־רעדאקטאר פאל־גענדעס איבער מיכל גארדאן געשריבען :

„נאך איידער די וועלט האט גאלדפארענ'ס ליערער געקענט, זענען שוין באקאנט און מיט ליעבע אנגענומען געוואָרען די ליעדער פון אונזער עלטסטען פּאָלקס־דיכטער ה' מיכל גארדאן. און ווער געדענקט זיי נישט עד היום, כאַטש זיי לעבען שוין פיערציג יאהר! ווער קען נישט דעם „איד אין גלות“, ווער האָט עס נישט געזונגען, על כּף פנים נישט געהערט זינגען!“

דער ה' דינעזאן האָט באזוכט דעם געלעהרטען פרעדיגער, דעם בארימטען אברהם גייגער, וועלכער האָט איהם געפרעגט איבער דעם גענאָנטען געדיכט. ה' דינעזאן האָט עס איהם פּאָרגעזונגען און אויפגעשריבען. הער גייגער איז אנטציקט געוואָרען איבער דער סטראָפּע :

„זיי זאָגען, זיי וועלען איהם לעשען דאָס פייער וכו'“
„דיוע סטראָפּע—האָט זיך אָנגערופען גייגער,—דאָרף יעדער איד אין זינען האַבען בשעת ער זאָגט שמע ישראל.“ גייגער אלס דייטש און רעפּאָרטאָר איז קיין גוטער פריינד (באַמערקט ה' דינעזאן דאָרט) דעם זשאַרגאָן נישט געוועזען, נאָר „דער איד אין גלות“ מאַכט אויך שונאים פאר גוטע פריינד.

מיכל גארדאן איז וועניג באקאנט געווען אין דער ליטעראַטור, ווייל אונזערע העברעאישע, פּוילישע און רוסישע שריפטשמעלער מאַכען שטענדיג א שווייג איבער טון און ווירקען פון זשאַרגאָן, פאַר דאָס אַבער האָט יעדעס אידישע האַרץ, נישט וויסענדיג זיין נאָמען, זיינע ליעדער געקענט!

מיכל גארדאנ'ס ליעדער זענען די ערשטע וועקער צו בילדונג געוועזען. זיין אידעע איז אמבעסטען אויסגעדריקט אינ'ם ליעד:

„שטעה אויף מיין פאלק, גענוג דיר צו שלאפען,
שטעה אויף און מאך שוין דיינע אויגען אפען,
וואס איז אויף דיר אליין אזוי א גרויס פלאג,
וואס דו אליין שלאפעסט ביז האלבען טאג... וכו'“

וועלכעס מען האט דערנאכדעם איבערגעניצעוועט און אויף פארשידענע אופנים פארדארבען.

וואס האט מיכל גארדאן, ז"ל, געוואלט מיט זיינע ליעדער? ער איז געוועזען אן אמת'ער איד, ער באזינגט גאנץ היים און אנטציקט זיך מיט'ן אידישען העראאייזם, וואס טראגט זיין הייליגע תורה איבער ימים, ארויס פון שרפות:

„נישט דא א שטיקעל ערד מיט מענשען באזעצט,
וואס איז נישט געוועזען מיט מיין בלוט באנעצט,
וואס אימליכער בוים, וואס אימליכער שטיין
האט דארט נישט געהערט מיין ביטער געוויין.“

„מען האט מיר געטראטען, געבויען, געבראכען,
געהאנגען, געטרענקט, געווארגען, געשמאכען,
מען האט מיר פיעל מאל אויפ'ן ראד געצויגען,
מיין ווייב און מיין קינד. פאר מיר אין די אויגען...“

באוויינט ער די אידישע צרות, ראד!

ראד האלט ער זיך זיינס:

דורך וואסער און פיער געה איד מיר איבער,
דורך טויזענטער שפיזען, גרויס ווי א גבור,
איד טראג מיר מיין פאָהן אָהן פחד, אָהן מורא,
איז הארץ מיין אמונה, אויפ'ן פלייצע—מיין תורה!“

און ראד, פארשטעהט ה' מיכל גארדאן, איז פון דאנען נישט געדרונגען, אז אידען דארפען זיין אומגעבילדעט, אומרויף און אבער-גלויביש.

דער אבערגלויבען איז דער ציל פון זיינע וויצען, און די ווי צען זענען ניינציג פראצענט פון זיינע ליעדער.
 אינ'ם ליעד „די באַרד“ וויינט א אידיש פרום ווייבעל נאָך דעם מאַנס באַרד, עליה השלום! עס דאכט זיך איהר, אז נאָך אזאַ חטא דאָרף די וועלט אונטערגעהן, זי וויל נישט א מאַן אַהן א באַרד, זי וויל זי צוריק, זי טופעט מיט'ן פוס: די באַרד זאַל ווערען צוריק!

די באַרד זאַל מיר ווערען, ס'געהט אונטער די וועלט,
 די באַרד זאַל מיר ווערען, א האָר נישט געפעהלט,
 די באַרד זאַל מיר ווערען, ווי געוועזען גרויס!
 די באַרד זאַל מיר ווערען, איר האַלט עס נישט אויס!

זי האָט געהאט א פאָרגעפיהל, אז עס וועט זי אַן אומגליק טרעפען: זי האָט שוין לאנג א חשד אויפ'ן מאַן, אז ער איז פון „יענע לייט“, און עס האָט זיך איהר פריהער גע'חלומ'ט זיין באַרד און לעבען איהר דער שטן המשחית — א שער!
 ווי לאנג זענען דען די צייטען, אז אַלע האַבען געמיינט, אז דער איד שטעקט נאָר אין דער באַרד! די באַרד איז הייליג! נעגעל באהאלט מען, אָדער מען פאַרברענט, א האַר פון א אידישער באַרד, געהט העכער, זי לעגט מען אַרײַן אין אַ הייליגען ספר אַרײַן!
 אונזער פרומע אידענע וויל זיך מיט דער באַרד באַגעהן אַזוי, ווי מיט הייליגע שמות, אַזוי ווי מיט א צאפ — א בכור — א נפטר! זי וויל געהן אויפ'ן הייליגען אַרט, אויסגראַבען א גריבעל און באהאלטען די באַרד!
 „געוואַלד, — בערדעלע“, בעט זי זיך נאנץ ערנסט, „האַב נישט פאַראיבעל!“

ווי טראַגיש-קאַמיש איז דער אידישער פעטישזום!

אינ'ם ליעד „דער גט“ טרעט די אומגליקליכע פרוי נאָך מעהר בולט אַרויס. אַיהר מאַן מוז אוועק קיין פאַלטאווע, נישט חלילה זי אַן עגונה צו לאַזען, גאָר פאַרקערט, עס זעהט אויס, ער איז גער פאַהרען פרנסה זוכען, ער פאַרגעסט נישט זיין ווייב; וואָס קומט אַבער אַרויס, אַז זי, זי איז דערפון נישט צופרידען! מעשים רעים טוט ער דאָרט, דער מאַן, אז די באַרד געשוירען, פאַרשטעהט איהר

אליין, נאָר ליידער נאָד עפעס, ער געהט אפילו אמאָל אַהן א היטעל.
ער פאַרנעסט אַן לאַנג „והוא רחום“, קורץ און גוט —

— — — א חרפה אין א זייט,

מען זאָגט, אז ער איז — געוואָרען פאַרשייט!

דאָס גאנצע אומגליק איז נאָד דאָס, וואָס ער קאָן לערנען.
וואָלט ער א גראַבער יונג געוועזען, וואָלט ער גלאַט געזינדיגט,
וואָלט ער נאָד א תקוה, א תקומה געהאט, מאַלע א מענש זינדיגט,
מען טוט אַן עבירה, נאָר מען טוט אויך תשובה; ער קאָן אבער
לערנען.

ער זאָגט: מע מעג, אַטדאָס איז די צרה —

וואָס ער האָט געלערענט א שטיקעל גמרא,

אַלץ, וואָס ער טוט, זאָגט ער, מע מעג,

אַזוי געהט ער אַראַפּ פון אידישען וועג.

און ווי געטריי א אידיש ווייב איז, ווי ווייט זי גלויבט אין

זווג, כאַטש פּערזענליך האָט זי צו איהר מאַן נאָר און גאַרנישט —
בעט זי א גט.

זאָגט דאָרטען מיין מאַן, אז איד, זיין ווייב, בעט

ער זאָל מיר דורך אייך באלד שיקען א גט!

חסידים און חסידות און גוטע אידען לאָזט ער פון מויל נישט

אַרויס, ער קאָן זיי נישט מוחל זיין זייער עזות, זייער אומריינקייט,

זייערע מדות רעות, זייערע פאַלשע מופתים, נאָרישע מנהגים.

ער וויל בילדונג!

די זון איז שוין לאַנג אַרויס אויף דער וועלט,

זי האָט אלע מענשען אויף די פיס געשטעלט,

נאָר דו אליין ליגסט געקאַרטשעט, געבויען,

און האַלטסט נאָד פּעסט פאַרמאכט דינע אויגען.

איהר מענט האַבען א טענה, אז די זון שטעלט נישט אויף די

פּיס, אז אויב זי איז אמאָל אויפגעגאנגען, איז זי שוין איצטער

ווייטער פאַרדעקט מיט שווערע פינסטערע וואַלקען — נאָד צי שיינט

די זון דער מענשהייט, צי ניין, צי געהט אייראָפּא צוריק, צי פאַר

ווערטס... מיר, מיר דארפּען בילדונג! מיר, וואָס ליידען שוין טויר

זענטער יאַרען דורך דער וועלטס דומהייט, מיר, וואָס פּראַטעס-

טירען קענען נישט-דולדען, קענען פאנאטיזם, מיר טארען נישט אליין בלייבען אומדולדזאם און פאנאטיש, א נישט, וואָס פאר א ווערט האָט אונזער פראָטעסט? מיר שרייען אויף געצענדיגער, מיר ליידען פאר דער איינהייט גאָטעס, מיר לאָזען זיך ברענגען און בראַטען, און קוועטשען דריי טויזענט יאהר דעם אחר, און —

ווי קומט צו דיר, איד, א געדאַנק א וויסטער,
אַז גאָט דאַרף האָבען צו זיך א מיניסטער?
פון וואָנען נעמסטו דו מלאכים? —
זיי זענען אָפגעטער,
דאָס האָסטו דו גענאַשט פון עשו, דיין פעטער!

אונטער'ן וואָרט בילדונג פאַרשטעהט ער נישט די פאַרם,
נישט דעם „אויבערמאַנטעל“, ער מיינט אמת'ע מענשען-בילדונג,
וועלכע:

...רייניגט דאָס האַרץ גאַנץ גוט,
פון שלעכטע מדות, פון אומריינעם בלוט,
עס מאַכט א גוט קינד צו פאַטער און מוטער,
עס מאַכט צו מענשען א מענש א גוטער!
אויך ענדערט זי דעם פאַרקער מיט גאָט:

צי ביסטו דו משוגע, וואָס ליגט איז דיין מוח?
וואָס שרייסטו דו צו גאָט, וואָס רייסטו דו מיט כח?
דער גאָט דער גרויסער ער איז דאָך נישט טויב,
פון דעם קלענסטען ווערעמעל הערט ער זיין לויב...

עהרליך און פיין און געבילדעט איז מיכל גאַרדאַנ'ס מוזע. זי
איז נישט פאַרקאָסט, נישט פאַרפּעפּערט, האָט נישט קיין „פאַר-
סאַליעמען פּערעדניק“...
איהם געראַט נישט אפילו קיין ראַמאַנטיש ליעד (די שטיפּ-
מוטער), זי איז די עכט אידישע מוזע...
מיכל גאַרדאַן איז געשטאַרבען!

מענדעלע.

די צייטען פון „איינציגען אין ווערקשטעל“ זענען פאַרביי. די ליטעראטור האָט זיך דיפערענצירט. אַרטיקלען, קריטיקען, ערינער־רונגען א. ד. ג. וועלען שרייבען אנדערע; איך וויל מענדעלע'ן עהרען. און דאָס טוען אלע, דאָס האָט שוין דאָס פּאָלק אין דער גרוי־סער מאַסע לאַנג געמאַן. דאָס פּאָלק האָט אנערקענט זיין אַרבייט, און רופט איהם אויף זיין אַרבייט. נישט שלום יעקב אבראמאָד וויטש, דאָס איז א פּרוואַט־נאַמען, א נאַמען פאַר א ווייב און קינד און פאַר'ן מעטריקול־שרייבער און פּאַספּאַרטען־געבער; דאָס פּאָלק רופט איהם „מענדעלע מוכר ספרים“, מאהבת הקצור — „מענדעלע“, אויפ'ן נאַמען פון זיין בעסטער קרעאַציע.

און מענדעלע איז ווערט דעם כבוד.

ער איז נישט נאָר דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע שריי־בער, ער איז אויך, און דער עיקר — דער ערשטער. בויט זיך א ליטעראטור, האָט ער עס דעם עקשטיין געלעגט: ער איז דער ערש־טער, וואָס האָט, נאָך א קורצער צייט פון זייטיגע פּראָבען, אָנגע־הויבען שרייבען לשמה, ריינע קולטור־ווערטען צו באַשאַפּען... און ער איז דער ערשטער, וואָס האָט נישט באַטראַכט זיין אַרבייט אלס א בריק (אום מעגליכסט מיט זיין לשון צו רעדען) „אַריבערצופיהרען די קליאַטשע, זי זאָל זיך פאַשען אין אַן אַנדער פּעלד.“

ער איז דער ערשטער, וואָס האָט געהאט ליעבע און אכטונג צו זיין קינסטלערישען אינסטרומענט — צום אידישען וואָרט, און האָט עס געהאַלטען און דערצויגען ריין; נישט גערמאַנזירט, נישט רוספיצירט, נישט אפילו אייראָפּעאזירט, און ער איז דעריבער דער ערשטער, וואָס האָט א אידישען סטיל באַשאַפּען, זיין אינדי־

ווידועל־אידישען סטיל. אזוי רעדט מענדעלע אויפ'ן לשון פון זיין פאלק... און רעדט ער העברעאיש, ווי ער מיינט — צוליעב דער אייביגקייט, אן וועלכער ער וויל און האט דאס רעכט צו קלאַ- מערען, שרייבט ער אידיש־העברעאיש. אזוי וואַלט דאָס פּאַלק גע- רעדט, ווען עס וואַלט גערעדט העברעאיש...

און ער איז דער ערשטער, וואָס האָט מיט אָפּענע, אידישע און מיט פרעמדע ברילען נישט פאַרשטעלטע אויגען אויפ'ן אידי- שען לעבען געקוקט; אידיש־אייגענארטיג עס געצייכענט, די פאַר- ביגע שטעלען געמאַלט, אַהן פּרינציפּען און וואַלקען און נעבעל־ רייטעריי, דאָס אַרעמע אידישע לעבען — די ווירקליכקייט...

און ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דערזעהן, און צו זיין דור משכילים און קולטור־טרענער געזאָגט: „פון רעפּאָרמען רעדט איהר, פון השכלה, — דאָס פּאַלק דאַרף ברויט“, און דער ערשטער, וואָס האָט דערזעהן דעם קהל'שען בעל־טובה אין זיין ווירקליכער געשטאַלט און דעם אינטעליגענט פון זיין דור, בשעת ער כאַפּט זיך אַרויף רייטען אויף דער קליאַטשע...

און נאָר אין פּיעל, פּיעל זאכען איז מענדעלע נישט נאָר דער עלטסטער צווישען די לעבעדיגע, נאָר אויך, און דער עיקר — דער ערשטער, דער ערפינדער, דער באַשאַפּער.

זאל ער עס אונז נאָר בלייבען אויף לאַנגע, לאַנגע יאָהרען! —

ש ל ו ם ע ל י כ ם . *

שלום עליכם איז דער פאפולערסטער פון אלע אונזערע שריי-
בער און דיכטער; ער איז דער מייסטער פון לאכען, און די גרויסע
מעהרהייט — זיינע אנהענגער; ווער עס קען לעזען, מיט גאנץ
קליינע אויסנאמען — זיין לעזער, און ווער אויערען האט, אז ער
אליין לעזט — זיין צוהערער, פולע הייזער: באלד דעם ערשטען
טאג, נאכ'ן ערשטען אנאנס — אויסקפארקויפטע בילעטען.

ווער איז פון שלום עליכם'ן נישט צופרידען?

דער אסימילירטער איד, וואס לעכצט נאך א אידיש ווערטעל,
נאך א פיידגעשפיצטען אידישען ווייז, נאך א אידישען ביטול-
ווארט — געפינט עס ביי שלום עליכם'ן.

דער בעל-הבית שמעלצט זיך אין שלום עליכם'ס ווערק, ווי א
קניידעל אין פוטער. אן ענטוויאסטישע אויפנאמע האט נאך פרי-
הער שלום עליכם געהאט אין בעל-הבת'ישען „חובבי שפת עבר.“
ביים לאכען פארדייהט זיך דאס עסען זעהר גוט, דער מאגען אר-
בייט פיין.

און נידעריגער גענומען, ווער נאך ברויט האט, א טרוקען
עסען, אהו פאר, ביי און נאך-געשמאק, און — אזא לעבען, בא-
קומט ביי שלום עליכם'ן דאס, וואס איהם פעהלט, דעם צושמאק,
און ער שמייכעלט ליעבליך איבער זיין ווערק און איז איהם דאנק-
באר.

נאך נידעריגער — דאס פארטרויערטע, פארשאטענע בא-
דערפטיגע שטיק לעבען, אהו א שטראל פון פרייד, אהו דער האפנונג
פרייער אמאל צו אטעמען, א העכערען, גליקליכערען לאך צו טו.

(* א רעדע געהאלטען דעם ערשטען טאג פסח, 1913.

מיט אויגען — פארביגערע שטראלען איינצוזאפען, מיט די אויערען — קלינגענדיגערע טענער צו פארנעמען, מענשען אפהענדיגע, פאך-ווארפענע — געפינען זייער טרייסט אין אוועק מאכען דאס לעבען מיט דער האנט אינ'ם ביטול... אינ'ם ביטערליכען אויסלאכען — דאס איז דאך ערשט רעכט שלום עליכם! ער שמעלט דאך אלץ אויפ'ן קאפ, יעדע האר פון וואנס לאכט, יעדע באוועגונג, וואס ער מאלט אזוי נאריש-לעכערליך.

נישט צופרידען מיט שלום עליכם'ן קאנען נאך זיין די ראדי-קאלע כלל-טוער... און דוקא די נישט זעהר קלוגע, די גאנץ קורצ-זיכטיגע...

— אז אפלאכער! — זאגען זיי אויף שלום עליכם, וואס גיט ער? — פרעגען זיי — צו וואס רופט ער?

דאס זענען די, וואס מיינען, אז זיי טוען און אז זייער טון, ווי יעדעס מענשליך טון, איז א גאנץ אפגעשלאסענע ארבייט. דאס לעבען איז א שטיק ליים, זיי — די טעפער, און כחומר ביד היוצר. ווילט איהר — סקולפטארען, מאכען א קונסטווערק...

שלום עליכם טוט נישט, רופט נישט צו טון, ער לאכט... און זיי, זיי האבען נישט קיין צייט צו לאכען — אייביג פארנומענע הענט; יעדע סעקונדע האט איהר ארבייט!

דער עטוואס ווייטזיכטיגערער סאציאלער מענש וועט עס נישט זאגען, ער ווייס „לא עליך המלאכה לגמור“; נישט איין מענש און נישט אפילו איין געשלעכט הויבט אז און ענדיגט אז ארבייט, נישט ער איז מחויב, נישט ער קאן עס טון.

אין אלט-פוייערישען הויז פלעגט געמאן ווערען אלץ אגנעהוי-בעז און אלץ פארפערטיגט. דער פויער האט געאקערט, געבראניעט, געזייהט, געשניטען, אראפגענומען פון פערל, דורכגעארבייט מיט'ן צעפ, געמאלען צווישען שטיינער, געבאקען און אויך געגעסען... די פויערטע האט פלאקס פארזייהט, פלאקס געשניטען, אין וואסער געוויקט, אויסגעקלאפט, פערדיס געצויגען, אויף העמדער און לייגל-כער און קליידער-שמאף געוועבט און אויפגענעהט, און דאס הויז האט די אויסארבייטונג געטראגען. און דער, וואס האט דעם בוים אין וואלד אויסגעקאפט, האט איהם אפגעשיילט, צוענט, צושני-טען, א הויז געבויט און אליון אין הויז געוואוינט. וואקסט די קולטור, שטייגט די ארבייט, שטייגט זי איבער די פאר הענט פון

איין מענש, און די עטליכע פאָר הענט פון איין הויז, און אויך דעם וויסען און פארשטאנד פון איין קאָפּ און פון עטליכע קעפּ. ווערט איין זאך אויף טויזענטער פאָר הענט ציטיילט, אויף הונדערטער טער פּלעצער געארבייט, ווערט זי איבער הענט און פּלעצער צו-שפּרייט.

די סאַציאלע ארבייט ווערט נאָך פּאַרטיילט צווישען צייטען, דורות — געשלעכטער גאנצע זענען איהרע ארבייטער. די קולטור — אַן אַלמע געביידע, האַלט שטענדיג אין איבער-געבויט ווערען... קראַצט איינער, און אַפט א געשלעכט, דעם שיי-מעל פון מויערען און ווענט, באזייטיגט איינער דאָס פּוילע, דאָס קראַנקע, א צווייטער — גאנץ אַפט א דור — קנעט לייט, נאָך איהם א צווייט געשלעכט ברענט ציגעל... קומען נאָך צייטען, ווען עס ווערט געבויט.

דער אַפּלאַכער שפּילט זיין גרויסע סאַציאלע ראַליע — ער איז דער שימעל אַפּקראַצער. נאָכ'ן אַפּגעקראַצטען שימעל זעהט זיך ערשט דאָס פּוילע, דאָס קראַנקע אַרויס — וועלען זיך שוין באוויי-זען הענט צו באזייטיגען, און דערנאָך הענט צו פאַרבויען.

אַן אַפּלאַכער איז שלום עליכם.
לאַכט ער אויס דאָס גוטע? דאָס געזונטע? דאָס שטאַרקע?
אין אונז און ביי אונז?

ער לאַכט אויס די לופט-שלינגענדע נע-זונד'ניקעס אין תהו ובהו.

זיי ווערען דורך איהם אנטפלעקט, אנטפלעקטע מוזען זיי געהן... אוועקגעהן...

קענט איהר שאַד-שפּיל? קענט איהר די פיגורען אויפ'ן שאַד-ברעט? זיי שטעהען, זיי געהען, (נאַטיירליך, פון שפּילער געפיהרט), זיי פאַלען אמאָל אבער אויך, פון שפּילער-האנט, פון שפּילער-טיש, פאַרקייקלען זיך ערגעץ, און געהן זיך זיי.

זענען פאַראַן הוילע פיגורען מיט א בלייערל, א געוויכט אינע-וועניג, זיי שטעהען שלעכט, וואקלען זיך אין גאַנג, קאַנען אבער קיינמאָל נישט פאַלען, אוועקקייקלען זיך און ערגעץ ליגען בלייבען; קאַנען קיינמאָל צו זייער רוה נישט קומען... דאָס בלייערל שטעלט זיי אויף. שטעהען זיי, געהען זיי וואקלענדיג, פאַלען און שפּרינגען אויף און וואקלען זיך ווייטער...

דאס זענען די מנחם-מענדעלס, שלום עליכם'ס פיגורען, מיט וועלכע ער שפילט, און איהר — לאכט, און מיר — לאכען...
 איז דאך צווישען הוילע שאר-פיגורען מיט בלייערלעך אין שלום עליכם'ס מנחם-מענדעל אן אונטערשיד פאראן. די שאר-פיגורען, הילצערנע פיגורען, זענען נאר קאמיש; די לעבעדיגע מנחם-מענדעלס, דערהויפט — א טביה דער מילכיגער — זענען לעכערליך, אבער דערצו טראגיש.
 זאל זיין טראגיקאמיש.

זיי לעבען דאך, זיי ליידען.

לאכט איהר דעריבער ביי שלום עליכם'ס ווערק, און, אפשר פון אייך אליין אומבאמערקט, פאררעהט זיך אייך א טרער אין אויג, א שטילע טרער.

תפוצות ישראל לאכט; זאמעלט דאס געלעכטער, וועט איהר האבען קאסקארען-געלעכטער.

זאמעלט די שטיל-פארדרעהטע טרערען, וועט איהר האבען א קרישטאלענעם טרערען-טייך...

פארטייטשט איד גוט שלום עליכם'ן?

אז זיינע ווערק — בין איד זיכער; וואס איהם אליין אנבאד-לאנגט — נישט שטענדיג ווייס דער ארבייטער פון טייל, דעם פלאן פון גאנצען...

איד וואלט געקאנט מיין אויסטייטש באגרינדען, איז אבער וועניג, וואס שלום עליכם האט צו אונז געקאנט קומען נאך זעקס יאהר קראנקהייט — מיר ווילען, אז ער זאל אונז לאנג, לאנג געדונט זיין, לאנג לעבען און אונזער שימעל קראצען... דערצו איז די לופט אין אונזערע הייזער, אויף אונזערע פארזאמלונגען נישט גינס-טיג... האב איד א געדאנק געווארפען, און איהר, אויב איהר ווילט, אנטוויקעלט איהם אייד, לעזט נאכאמאל שלום עליכם'ן, קאנטראד-לירט מיין געדאנק און פרואווט אויס מיין גערעכטיגקייט... איד האט אפ אזו רוף, און בעט אייך מיטרופען:

געזונט זאל זיין שלום עליכם!

יעקב דינעזאן.

יעקב דינעזאן איז מעהר מאַראַליסט — זיטען-לעהרער, אלס קינסטלער. וועניגסטענס האָט זיך דער קינסטלער אין איהם אני-דערנעלאָזט אויף די קני פאר'ן ליבעראַלען זיטען-לעהרער, און האָט זיך איהם אונטערגעוואַרפען, אונטערגעגעבען, דאַכט זיך — אויף לעבענס לאַנג!

פריהער — הייסט עס — זיי ליבעראַל, גוט און עהרליך, דערנאָך ערשט — שעהן!

דאָס בילד, די סצענע, דאָס שטיק אָפּגעמאַלט לעבען איז נישט קיין צוועק פאר זיך אליין. — דאָס לעבען האָט אפשר פאר זיך אליין קיין תכלית נישט! — דער קינסטלער מוז דעריבער לכל הפחות באווייזען — אז איין מענש דעם צווייטען דארף ליעב האָבען; אז איין געשלעכט דארף דאָס צווייטע נישט אונטער-דריקען; אז פאַלשקייט, אינטריגען, פאַנאַטיזם א. ד. ג. שלעכטע מדות פיהרען נישט צו קיין גוטס; אז „אידישקייט“ איז נישט דער אבערגלויבען אין צדיקים און זייערע נסים... וכדומה.

צי פאַרקלענערט דאָס דינעזאָן'ס ווערט?

געוויס נישט. מען דארף נאָר קענען וואַרפען א ריק-בליק אויפ'ן אידישען לעבען פון פאר גאָר דער לעצטער צייט... מען דארף זיך נאָר דערמאַנען און זיך גוט פאַרשטעלען: דלפנ'קע, קבצנ'סקע, זיבען-בלאַטיווקע, ציאַכנאַווקע, און דעם גאַנצען תהו וכהו פון אלמע אידישע „שטעדט און שטעדטלעך“.

איידער עס האָט פון דעם „תהו ובהו“ זיך געקענט ארויס-ארבייטען א וועלט, א מעהר אָדער וועניגער אַרגאַניזירטע, נאָר מיט אלערליי פארשידענע נאַציאָנאַלע, קלאַסען-און מענשליכע אינטערעסען, אָדער פאַרשטעלונגען פון אזעלכע; איידער עס האָט

בען זיך געקאנט אפטיילען די וואסערען אויף אויבען און אונטען ; ווי עס איז — אויסגעשטערענט ווערען א הימעל אין דער הויך, און פרוכטבאר ווערען א ערד אין דער נידער... ווייל דאס „יונגווארג“ — דער נאמען פון דער נייאויפשטעהענדיגער וועלט — האט נאך אפהענדיג און פארמאטערט געפויגלט און איז איינ-פאך פארגאנגען אין פאנאטיש-אונטערדריקענדער פינסטערניש, — האט געמוזט פריהער עמיץ קומען און זאגען: „יהי אור!“ — ווארפען א ליכטיגווארעמען שטראל איבער'ן „הושך על פני תהום“. פריהער — ליכט, דערנאך ערשט וועט מען זעהן, וואס צו טון...

און אפשר שטעקט דער פעהלער נאך אין דער שפראך. אויב די שפראך — און אין דעם האט אין אנהויב פון דינעזאן'ס ארויסטרעטען קיינער נישט געצווייבעלט, — אויב די שפראך איז פאר זיך אליין קיין צוועק נישט, ווייל זי האט קיין צוקונפט נישט — מוז אויך איהר ליטעראטור עקזיסטירען נישט פאר זיך אליין, נאר עמיצען אדער עפעס צו דינען... עמיצען אדער עפעס צוליעב.

ווי עס איז, דעם „יהי אור“ האט דינעזאן געזאגט.

אויב איהר ווילט, איז דינעזאן קיין זון נישט, קיין לבנה און קיין שטערן נישט. די דארפען פיליכט ערשט קומען. ער איז אבער אויך נישט קיין פאלש פלעמעל, וואס הויבט זיך און ציטערט איבער דער בלאטע, אראפצופיהרען דעם וואנדערער פון וועג... אויך נישט קיין נידריג-פליהענדער גליה-ווארעם ! ווי אויך קיין פונק, צווישען די לויזע פונקען, וואס הויבען זיך, און פליהען מכלומר'שט, איבער א שמידעריי, און גיבען אמאל א ליעבע סעקונדע דעם אויג, אבער קיין מאל נאר נישט דעם הארץ. און וויך נישט איינער פון די פונקען, וואס די ווייטער-לויפענדיגע לעבענטלאקאמאטיוו ווארפט הינמער זיך... און קימערט זיך נישט, נישט אום זיי, נישט אום זייער באגעגעניש...

אויב איהר ווילט, איז דינעזאן קיין אדלער נישט. ער פליהט נישט אזוי הויך, ער האט נישט אזוינע שטארקע פליגעל און אויך קיין שארף אדלער-אויג, ארומצונעמען ווייטערע הארזאגאנטען... ער איז אבער אויך קיין נאכט-פויגעל נישט, וואס אנטלויפט פאר'ן

ערשטען שטראל פון טאג, און אויך נישט קיין פאפוגאי פון פרעמדע, נישט איבערגעלעבטע ווערטער...
 אן עהרליכע, געטרייע שוואַלב, וואָס איז גרייט יעדע סעקונדע זיך אויסצוריי-
 סען ביז דער לעצטער פּעדער אויף דער ברוסט, אונטערצובעטען
 דעם יונגען געשלעכט, עס זאָל איהם וואַרעם זיין אין נעסט... וואָס
 איז געפאָסט יעדע רגע, אויפצורייסען זיך די ברוסט, און אָנקאַר-
 מענען דאָס יונגוואַרג מיט'ן אייגענעם וואַרעמען בלוט...
 נישט קיין זון, נישט קיין לבנה, נישט קיין שטערן, נאָר
 אַן אמת־כשר נשמה־לעמפעל, וואָס האָט זיך אַרײַנגעשטעלט אין
 פארפּינסטערטע אַרון קודש, פון וועלכען מען האָט שוין די ספרים
 אַרויסגענומען, און עס איז נישט מעהר געבליבען דערינען, ווי דאָס
 קדוש־און הברלה־פלעשעל... אן אמת־כשר נשמה־ליכט, מיט וועל-
 כען ער איז אַראָפּגענאַנגען אין טיפּסטען תהום אַרײַן, וואו דער
 ז א ט ע פּון נייעם לעבען האָט געפּוילט. און האָט עס גע-
 וועקט צום אויפּלעבען, צום בליהען און אַרויסבליהען איבער'ן תהו
 ובהו...

איבער דער צייט פון פינף־און־צוואַנציגע־הריגער ליטעראַרי-
 שער אַרבייט, האָט דינענזאָן דעם אירישען לעזער נישט פּיעל נעמען
 געגעבען: „דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק“, „א שטיין אויפ'ן
 וועג“, „הערשעלע“ און „יוסעלע“ און א פּאַר קלייניקייטען. אָבער
 דאָס, וואָס ער האָט געגעבען, האָט דאָס פּאַלק גענומען און געלע-
 זען, און איבער און איבערגעלעזען. עס האָט געפּיהלט, אז דאָס
 איז זיין, „א פלייש פון זיין פלייש, א בײן פון זיינע ביינער.“ און
 עס איז אין פּאַלק, ווי זאָלץ אין וואַסער, צוגאַנגען. עס איז אין
 זיין בלוט אַרײַן. קרעפּטיגערס וואָלט נאָך זיין מאָגען נישט פאַר-
 דייעט. גרעסערס — זיין מויל נישט פאַרנומען. און קיין טראַג-
 געדיע האָט נאָך אַזוי פּיעל טרערען נישט אויסגעפרעסט, אַזוי
 פּיעל הערצער נישט צוריסען און פאַרציטערט געמאַכט, ווי דאָס
 אַרעמע, דערשלאָגענע „יוסעלע“, וואָס רופּט זיך אַלײן „גנב“; אין
 עס האָט נאָך קיינמאַל נישט אויפּגעפּלאָמט אַזאַ גערעכטער האָס
 קעגען אַל־דאָס־בייז און שלעכטס, ווי קעגען „שוואַרצען יונגער-
 מאַנטשיק“, וואָס האָט מיט זיינע אינטריגען אומגעבראַכט אַ פּאָ-
 מיליע פון אומשולדיגע נפשות. און בײַז'ן היינטיגען טאָג, קען זיך

דער „לעזער“ נישט בארוהיגען, נישט וויסענדיג דעם אמת'ן סוף פון שעהזינגענדיגען, לעבען און געטרייען „הערשעלע“, וואָס מען האָט נאָר מיט'ן עטאָפּ פון שטאַדט אַרויסגעפיהרט, און מען ווייסט נישט ער-היום: וואוהין, און — צי לעבט ער נאָך, און ווי אזוי? דינעזאן איז אַ מאַראַליסט. ער וויל דעם לעזער גוט און עהרליך מאַכען. ריינדוואַשען זיין נשמה, קלוג און קלאָר מאַכען זיין קאָפּ. דער קינסטלער האָט זיך דעם זימענלעהרער אונטער-געוואָרפען, און ער גויט זיינע העלדען, זיי זאָלען ערקלערען זייערע געליעבטע — כדי דער אידישער לעזער זאל הערען — וואָס עכט אידישקייט איז; וואָס גוט און פרום הייסט. און אויך: פון וואָ-נען עס פאַלט רעגען און שניי, וואָס וואַלקען זענען; פארוואָס איז טיילמאָל דער הימעל רויט... נאָך ער קומט נישט אויף כלי-ישראל מיט דער בייטש, ווי דער אַלטער משכיל, און שווישטשעט איהם נישט איבער די פלייצעס... ער איז קיין „ביזער מלמד“ נישט, און אויך קיין „אַלטער אַפקורס“ מיט'ן אויסגעלאַסענעם געלעכטער נישט! און אויך נישט קיין פראַקוראַר, וואָס רעכענט אויס דעם באַקלאַנטען דעם „על-חטא“ מיט אַ שטאַלצען נצחון אָדער פאַר-ביטערטער ענגהערציגקייט. ער רערט ווי אַ ברודער צום ברודער, גאַנץ אַפט ווי אַ מוטער צום געליעבטען קינד — פון האַרץ צו האַרץ, מיט אַ ליַעב-האַרציגער טרויער און טרויעריגער ליַעב-האַרציגקייט... אזוי ווי מען האָט געדאַרפט רעדען צו די קראַנקע געמאַ-קינדער... דער קינסטלער אין איהם קניט פאַר'ן מאַראַ-ליסט, אונטערגעגעבען, אונטערגעוואָרפען. אָבער נישט געבונדען און ווי אַ קרבן אויף זיין מזבח פאַרברענט. ער לעבט און אַטעמט. מיר פיהלען זיין אַטעם, מיר הערען זיין פולס איבעראַל... שוואַכער ביי די הויפט-פערזאָגען, ביי די העלדען, וואָס דער מאַראַליסט הייסט טון זיין ווילען און אַרומשוועבען אין דער לופט, אָהן פלייש און ביינער, און רעדען וועגען השכלה, חכמה, אידישקייט, יהדות און עהרליכקייט... פאַר דאָס אָבער שטאַרקער אין די נעבער-פער-זאנען, אין די ביימענשען, פון וועלכע דער מאַראַליסט לאָזט גאַנץ אַפט אַראָפּ זיין אויג, פאַרגעסט אָן זיי, און לאָזט זיי בליהען און וואַקסען ביז צום פיינסטען אַרטיזם. — זאָגאר אין „שוואַרצען יונגעראַנטשיק“ טרעפט איהר די קהל'שע מומע, אַ קאַבאַליסט, שמעיה דעם בטלן, פּיסקאַלניק דעם מלמד... די אַלטע דינסט אין

„אבו נגף“. סצענען פון אסירדישען לעבען, בילדער פון בית-המדרש, דאס פיהרען איבער'ן מארק א פארזינדיגט מיידעל, און דערנגלייכען זאכען, וואָס רייסען זיך דינעזאָנען פון דער האַנט ארויס, און לעבען זייער באזונדער, אייגענארטיג לעבען, דעם מאָד ראַליסט ווי להכעיס...

נאָר פינף אין צוואַנציג יעהריגער אַרבייט האָט דינעזאָנ'ס נשמה א נייעם פריהלינג באקומען. דער „פריינד“ האָט זי נאָר אמאָל בליהען געמאַכט. א נייער ראָמאַן „אַלמערל“, מאַסען בילד-דער און נאַוועלען, יום-טוב'דיגע דערצעהלונגען... איבערגעבען די-נעזאָנ'ס נייע, ווי זיינע אַלמע זאָכען, איז באַשיינפערליך איבעריג: ער איז דער געלעזענסטער פון צווישען אלע, דער באַקאַנטסטער צווישען אלע. עס איז זיך שווער פאַרצושטעלען אַ אידישען לע-זער, וואָס זאָל דינעזאָנ'ס זאָכען נישט קענען.

עס קאָן אונז מאַטערען אַן אַנדערע פראַגע:

זיינע לעצטע זאָכען שרייבט דינעזאָן היינט! היינט, ווען פון „תהו ובהו“ איז שוין אַ אידישע וועלט אַרויס, ווען עס האָט אויפגעבליהט אַ ניי לעבען מיט ניי ברענענדיגע לעבענס-פראַגען. צי איז דינעזאָן מיטגעגאַנגען?

ניין! ער האָט זיך נאָר טיפער אַראָפגעלאָזט... טיפער, פון וואָנען דער אַלמער „תהו ובהו“ איז נאָר נישט פאַרשוואַנדען גע-וואָרען; טיפער, צו די נידעריגסטע ספערען און שיכטען פון פאַלק, וואָס קאַנען אַהן איהם נישט באַפרייט, נישט אויסגעלייזט ווערען פון דער פויל-פייכטער פינסטערניש! און דאָרט אונטען זענען נאָר די מאַסען, דאָס רוב פון פאַלק... די טויזענטער, און צעהן טויזענט-טער נשמות, וואָס בעטען זיך תקוה...

אַ גוטער איד האָט אמאָל דערצעהלט, ווי ער האָט געבלאָנ-דזשעט צווישען די הרי-חושך, וואו די מענשען האָבען אין דער אַייר בינער פינסטערניש כמעט די אויגען פאַרלוירען, ווייל מען האָט נישט מיט זיי וואָס צו טון געהאַט; ווייל מען האָט נישט געוואוסט, ווי אזוי זיי צו באַנוצען. און וואָס עס ברענגט קיין נוצען נישט, דאָס ווערט נישט געשפּיזט, דאָס פאַרגעהט מיט דער צייט... און דער עולם, וואָס האָט שוין לאַנג נישט געקאַנט די אויגען באַנוצען, האָט געלעבט מיט די אויערען, ווי די האַזען; מיט'ן חוש-זריח, ווי די הינט, און האָט געקלעמערט אין דער פינסטער פון איין לעבענס-

צוויי צו דעם צווייטען, ווי א פוילטיר. און אז עמיצער האָט דערנעהלט, אז ער האָט פון עלטער-עלטער זיידען, פון דער צייט פאר'ן גלות, צו די הרי-חושך א קבלה, א מסורה וועגען ליכטיגע טעג, אדער א חלום וועגען ליכטיגען גן עדן, האָט מען געלאַכט, אדער געזאָגט : עס האָט אמאָל געמוזט זיין אזא קרענק, אזא אונטערנאָנג, אזא שגעון אפשר ! און די יחידים סגולה, וואָס האָבען נאָך געהאט א זכר פון אַלטע גומע צייטען, זענען פאַרשוויגען גע- וואָרען, און זייער גלויבען אין ליכט, און אין חלומות פון ליכטיגען גן-עדן. נאָך טיפער אין די הערצער באַהאַלטען. און אז ער, דער גוטער איד, האָט אהין פאַרבלאַנדזשעט, האָט ער די יחידים סגולה אויפגעזוכט, צוזאַמענגערופען, און געזאָגט : „קומט, וועלען מיר זיך צוזאַמען אַרויסאַרבייטען פון דער פינסטערניש, און געהען צום ליכטיגען טאָג, צום ליכטיגען גן עדן.“ און מאַנכע, וואָס דער גלויבען האָט אין זיי נאָך פעסט געלעבט, האָבען געפאַלגט און מיט'ן רבי'ן געגאַנגען, געגאַנגען און געגאַנגען. איבער טאָל און איבער בערג, איבער וואַלד און איבער פעלד. אַהן ליכט, אַהן אַ וועג, איבער שטיינער און איבער רענער... און צווישען חיות רעות. —

און אויפ'ן וועג זענען מאַנכע פון די עטליכע מנינים יחידים סגולה אָפגעפאַלען, מיד און אָפגעשוואַכט, מיט געראַניעטע פיס. האָבען זיי זיך אַראָפגעלאָזט אויף דער ערד, און געזאָגט : ווייטער געהען מיר נישט ! מיר וועלען נישט אויסהאַלטען, דאָ וועלען מיר שטאַרבען, ווייל די גרענעץ פון מענשליכען לעבען איז געהיטטער פאַר דער גרענעץ פון דער פינסטערניש ! אַנדערע האָבען גע- שאַלטען פאַר צאָרן, און פאַר צאָרן אין ליכט פון גן-עדן געלייקענט. נאָך אַנדערע האָבען זיך געבעטען : ווער וועט זיין אונזער ראש, וואָס וועט אונז פיהרען צוריק ? ...

און גאַנץ וועניגע זענען ווייטער געגאַנגען ; קרעכצענדיג, פול מיט ספקות, פול טרויער... נאָר איינער צווישען זיי, דער עלטסטער, האָט איבער דער גאַנצער צייט כמעט געהאַלטען זיך ביים רבינ'ס גאַרטעל, טריט ביי טריט נאַכגעגאַנגען, און האָט קיין איינציגע סעקונדע נישט געצווייפלט, קיין רגע אין כעס נישט אריינגעפאַלען, איבער'ן גאַנצען וועג קיין ביז וואָרט נישט גערעדט.

מיט געראניעטע פיס איז ער געגאנגען און איז דער פינסטער
צום ווייטען ליכט געשמייכעלט...

אבער שפעטער, אז דאס ליכט האט זיך באוויזען...

אז מען האט פון ווייטען א זילכער־שויריגען נעבעל דערזעהן;
און אינמיטען דעם נעבעל — א גרויסע, העלע לויטערקייט; און
אינמיטען דער לויטערקייט, — א שניי־ווייס געדעקטען טיש, מיט
גאלדענע שטולען ארום טיש; מיט צדיקים, וואס האבען גע-
שיינט ווי די זונען, ארום טיש; מיט די קרוינען אויף די צדיקים'ס
קעפ...

דאמאלט האבען די, וואס האבען פריהער געשאלטען, גע-
צווייפעלט, געוואקעלט זיך, געוואלט זיך אראפלאזען און שטאר-
בען איז דער פינסטער — אנגעהויבען טאנצען, זינגען, און מיט
טאנץ און געזאנג לויפען צום ליכט, צו דער העלקייט, צום באווי-
זענעם גן עדן...

— געדארפט האט מען — האט דער גוטער איד געזיפצט —
אנהויבען פליהען, זיי האבען אבער קיין פליגעל נישט געהאט, זע-
נען זיי געלאפען...

אבער דער אלטער, דער שטענדיג־צופרידענער, גלייכהארצי-
גער; דער, וואס האט איבער דער גאנצער צייט, איז דער פינסטער-
ניש, צום ווייטען, געהאפטען ליכט געשמייכעלט, — דער האט
פלוצלונג אפגעלאזט דעם רביז'ס נארטעל און האט זיך אפגע-
שמעלט.

— וואס איז מיט דיר ? — פרעגט דער גוטער איד, —
האסט דאך שוין דעם גז־עדן באשיינפערליך פאר די אויגען ?
— אמת, — האט דער אלטער געזאגט — אבער וואס וועט
זיין מיט יענע ?

און ער האט זיך איבערגעדריעהט און געוויזען צו די הרי־חושך...
ער וויל אהן זיי ווייטער נישט געהן, ער מוז צוריק, און זאגען זיי,
וואס ער האט געזעהען... זיי וועלען איהם גלויבען... מיט זיי צו-
זאמען וועט ער קומען !... ער וועט מיט'ן לעצטען קומען...

און ער איז צוריק געגאנגען צו די הרי-חשד...
— און דער — האט דער גוטער איד געזאגט — איז גע-
ווען, אויב נישט דער גרעסטער, על כל פנים — דער בעסטער פון
אלע... יענע האבען נאך געקאנט פערבלאנדזשען...

.1903

דריטע אפטיילונג

1. כאַסיע די יתומה.

א דראַמע אין פיער אַקטען פון יעקב גאַרדון.

דאָס הויז טראַכטענבערג אין א רוסישער מיטעל־שטאָדט אין אַ פּרעהליך הויז. עס ווערט געשפּילט פּראָפּעראַני, מאַנכמאַל, און דאָס אידישקייט דערוועקט זיך — אַקע, טאַמע־מאַמע הייסען נאָר „יואל“ און „פּריידע“; די קינדער — „וואַדימיר“ און „קאַראַלי־נע“. עס לוינט זיך מיט זיי צו באַקענען. אונזער ר' יואל איז א „קאַמערטשעסקי“ מענש—ער האָט געמאַכט אַ פאַרמעגען, פּרעגט'ן: ווי אזוי? ניט דער טאַכטער צעהן טויוענט רובעל נדו, און אין „פּרעדיקאטעל“ אין סוהר'ישען קלוב. ער פּיהרט אויך די תּלמוד־תּורה, און האָט באַקומען פאַר זיין אַרבייט און עמליכע רובעל אויף בילדונג — א מעדאַל. מיט דער סטענגע פון מעדאַל צושיידט ער זיך קיין רגע נישט — ער טראַגט זי שטענדיג אויפ'ן האַלז.

און ר' יואל איז ווירקליך א „קאַמערטשעסקי“ מענש, אַ מענש מיט „קאַמערטשעסקע פּרינציפּען“ און דאָס באַטייט: וואָס עס נוצט איז גוט, צדקה קאָן אויך אמאַל נוצען, אויב מען באַקומט פאַר איהר אַ מעדאַל. פּרינציפּיעל איז ער ליבעראַל. איבערהויפּט, וואָס אנבאַלאַנגט חבּר'קייט מיט דער דינסט, אויב זי איז נאָר נישט זעהר העסליך, און פון דעם קומט אַרויס אַ צווייטער פּרינציפּ: מען דאַרף היימישע אין שטוב נישט אריינלאַזען; פּרעמדע איז לייכטער פּטור צו ווערען. אויך רייט ר' יואל ארום אויף „פאַראַלעלען“ — זיין שטראַף פון גאַט. אַמאַל פּלעגט גאַט שטראַפּען עס־האַרצים מיט לשון־קודש ווערטער, היינט אין די קול־טורעלע צייטען, — מיט אויסלענדישע. און ר' יואל שיט מיט

„פּאַראַלעלען“, זעלמען וואו מען דאַרף, ניינציג פּראָצענט וואו מען דאַרף נישט. אַלס ליבעראַלער קאָמערטשעסקי מענטש, האָט דאַרף אליין לעבען, און לעבען מיט כבוד און מיט אָפּענעם, און באַהאַלטענעם בעלי-הבת'ישען עולם-הזה — איז אונזער ר' יואל נישט קיין זעהר הייסער טאַטע, פאַר דאָס אַבער א זעהר אויפכערק זאַמער מאן, און ביי וואָס עס מאַכט זיך פאַר א שטיקעל סקאַנדאַל איז שטוב און איבערהויפט, ווען ער אליין איז שולדיג דערינען, און פריידעל עפענט דאָס מויל און וויל זאָגען שטראַף-דייד, — ווערט ער זעהר ווייד, זעהר געריהרט און בעט זי רחמים, זי זאָל זיך, חס ושלום, נישט נעמען צום האַרץ, דערמאָנט זי אָן די טראַך פען, וואָס זי דאַרף נעמען — —

וואָרים, „פּריידע“ איז, נישט פאַר אייד געדאַכט, א שוואַך מענטש, ווי עס פאַסט פאַר אן אויפגעקומענע גבירה; זי לייגט אויפ'ן האַרץ און טאַר זיך נישט דענערווירען, זיך קיין עגמת-נפש נישט צולאָזען. זי איז אויך אין דער מאַס קורצזוכטיג און לאָזט די פענסע פון האַנט נישט אַרויס, „פּריידע“ קוקט, אבי זיך דאָס האַרץ נישט צו ריהרען, אויפ'ן מאַנס און וולאדימיר'ס חטאים דורד די פינגער, אבער א מויל אויף שרויפען האָט זי, מוסר זאָגען קאָן זי, און, אז עס קומט אויס, ניט זי זיך א שטעל און זאָגט, און זאָגט... און פאַר דעם גאַס-מוסר האָט טאַקע אונזער יואל שטאַרק מורא און דערמאָנט זי אָן איהר שוואַכקייט, אָן די טראַפּען, כשעת ווען „וולאדימיר“ פּראַטעסטירט גענוג הויך. דער מאַמעס מוסר שטעהט איהם שוין אין האַלץ, „נאַר נישט מוסר!“ שרייט ער; ער פאַר'סמ'ט דאָס לעבען.

און וולאדימיר וויל א ו ד א י לעבען, אויך א בעל-בת'י-שער עס'האַרץ, נאַר א אינגערער, דאָס בלוט איז קאַכענדיגער, קאַנקורירט ער גליקליך מיט'ן פאַטער אין קיך און מיט'ן קינפטי-גען שוואַגער (א פּריסיאזשנע פּאַווערעני) אויף אנדערע ווערטער. און אז עס פאַרפּעהלט געלט, כאַפט מען עפעס פון שטוב... סחורה איז אויך די שוועסטער זיינע — א כלה-מיידעל, נאַר אַזוי געשווינד חתונה האַבען וועט זי נישט, דער חתן האָט נאָר קיין פּראַקסע נישט. מיט דער צייט ו ו ע ט ער באַקומען, מיט נאָט זיין הילף! און דאמאלט וועט זיין א לעבען, א פּריי לעבען, א ווייבעל מעג אַלץ, וואָרים קאַראַלינאַ ווייסט, ו ו י אַזוי צו לעבען, זי

ווייסט, אז א מאן איז א מאן, און אז מען דארף א געליעבטען. געפינט מען...

אבער אז „אנשטענדיג“ מיידעל איז זי, ווי עס פאסט פאר טראכטענבערג'ס טאכטער. זי ארבייט אויך פאר בילדונג. לערענט די דינסטען לעזען, שרייבען און אפילו גראמאטיק מיט סינטאקס סיס: ווי הייסט די זאך, וועגען וועלכער מען רעדט? און ווי הייסט דאס, וואס מען רעדט וועגען דער זאך? און דערווייל כאפט מען א שמועס וועגען גוטס און געשמאקס... וועגען וויזמען פון די הויז-מעגער אין קיך, „געשעפטען“ אין גאס...

און אט אין אזא הויז אריין פאלט כאסיע די יתומה. כאסיע איז דערצויגען געווארען אין א דארף ביי ארעמע טאך טעימאמע, נאך אין דארף, אויף דער שוים פון דער נאטור, פון וואלד און פעלד! כאסיע איז אן אפגענוע יונגע, הייסע, אימפולסיווע נאטור. זי מוז געהן צו דער מוהמען, ווייל די מוטער איז איהר געשטארבען און די שטיפ-מאמע קנייפט און שלאגט. כאסיע פאר-דינט עס נישט, נאך אין שטוב איז א דלות, דער דלות מאכט ביר-טער, און אויף וועמען זאל מען אויסניסען דאס הארץ, אז נישט אויף אן אייגען שטיפ-קינד? און אז עס געהט איבער די מאס, נעמט דער פאטער און פיהרט זי אָפּ אין שטאָדט אריין צו זיינע רייכע און אזוי גאהנטע קרובים, דארט וועט איהר גוט זיין...

ווי אזוי ווערט כאסיע אויפגענומען?

די טראכטענבערגס דארפען א דינסט. י ע נ ע האָט מען געמוזט אפשטעלען. מען האָט איהר „פארשטופט דאס מויל“, דער סקאנדאל איז נישט ארויס אין גאס אריין, און אָפּגעשאַפט — קאָן כאַסיע איהר שמעל פארטרעמען. דאָס פארשטעהט „פריידע“ אויף ארט און שטעל. זי פארשטעהט אויך, אז כאַסיע וועט זיין א ה י י מ י ש ע, נישט קיין דינסט, וועט מען איהר נישט דאר-פען צאהלען. פאר ידאָס וועט זי פון איהר מאכען א לייט, זי וועט זי אויסלערנען קאכען, וואשען, פרעסען. די טאכטער וועט זי לער-נען שרייבען, לעזען און גראמאטיק, נישט צופרידען איז נאך יואל. ווי געזאגט, איז אונזער ר' יואל א קאָמערטשעמקי מענש מיט פרינ-ציפען, און ווייסט, אז א היימיש דינסט-מיידעל איז פאר איהם קיין גוטער „פאראלעל“ נישט; אזוינע ווערט מען, ביי א שלעכטען אויסגאנג, מיט עטליכע רובעל נישט פטור; אויב עס וועט זיך

מאכען א סקאנדאל, וועט שוין קאסטען און קאסטען. עס וועט זיין, ווער עס זאל זיך אָננעמען... אָפטרעטען דעם ווייב מיט'ן שוואַכען האַרץ איז אבער אויך א פּרינציפּ, און — כאַסיע בלייבט... כאַסיע בלייבט און אויסגעוויזען האָט זיך, אז ר' יואל האָט רעכט געהאַט. נישט גוט מיט אַ היימישער. דאָס דאָרף־מיידעל איז געוואָרען א מאַננעט פאר איהם, פאר וולאדימיר'ן, פאר'ן קינפטיג'ן גען איידעם — דעם פּריסיאזשני פּאָויערעני. דאָס אלץ אבער וואָלט נאָך קיין גרויסע געפאַר נישט געווען. צו אַזוינע זאכען איז מען אין הויז געוועהנט... מיר ווייסען שוין, אַז פּריידע, אויב זי טרעפט איהר מאַן אין קיך, שטעלט זי זיך זאָגען מוסר; קוים אַבער דערמאָנט ער אַז איהר שוואַך האַרץ און די נויטיגע טראַפּען, באַד דוהיגט זי זיך און פאַרשווייגט... קאַראַלינע, אז זי טרעפט איהר חתן נישט וואו מען דאָרף. קנייפט זי די דינסט און באַרוהיגט זיך דערמיט... און וולאדימיר — דער שאַרלאַטאַן, איז סיי ווי סיי פאַרפאלען. פון דעם מאַטעריאַל וואָלט העכסטענס א קאָמעדיע גע- ווען, נישט קיין דראַמע, און כאַסיע די יתומה איז מ ע ה ר, ווי א דראַמע, כמעט א טראַגעדיע.

כאַסיע ווערט מעהר, ווי פאַרפיהרט; זי פאַרלייבט זיך אין וולאדימיר'ן. כאַסיע ווייסט ווער און וואָס ער איז, זי ווייסט מיט וואָס עס שמעקט דאָס באַקענען זיך מיט'ן יונגען טראַכט- טענבערן. זי ווייסט, אז דאָס וועט זיין איהר אומגליק, און דאָך איז יונג בלוט קיין וואסער נישט... זי האַט'ן ליעב. זי האַט'ן ליעב אויפ'ן נאַטירליכען דאַרפישען אופן, אַהן חשבונות, אַהן האַפּנונג אויף חתונה האַבען, מיט'ן נאַנצען באַוואוסטזיין, אז דער סוף מוז זיין א ביטערע, א שרעקליכער. און אין אַנהויב, אז דער פון אויבען אַפּגעגלאַנצטער וולאדימיר האָט אביסעל אַפּשיי פאר'ן דאַרפישען מיידעל אַהן א פיצעל קולטור — בענקט זי נאָך איהם, בענקט זי נאָך איהר אומגליק, וואָס וויל איהר נישט נאַכגעהן, נישט נאַכיאָגען. און, אז עס באַווייזט זיך, — וואַרפט זי זיך אין אַפּ- גרונט אריין מיט אַפענע אויגען...

מיט וואָס דאָרף זיך ענדיגען אַזא זאך?
געוועהנליך ענדיגט זיך עס דערמיט, וואָס אַזא וולאדימיר

זיינט אויס די פרוכט און וואָרפט די שאַל אַרויס אויפ'ן מיסט. פון מיסט איז זיך שווער אויפצוהויבען. אז מען פאלט, פאלט מען שוין וואס אמאָל נידעריגער... און, וויל מען נאָר טראַגישער — נעמט זיך דער קרבן דאָס לעבען.

עס קאָן זיין אנדערש אויך: כאַסיע איז דאָך פאָרט אַ הײַט מיט שײַע, און אז עס קומט אַרויס, ווי בוימאָויל אויפ'ן וואַסער, נעמט אזא טראַכטענבערג, א קאָמערטשעסקי מענש מיט פרינציפּען פון און פאַראַלעלען, און מאַכט זי חתונה מיט א „גראַבען יונג“. און פאַר כאַסיע'ן עפענט זיך אן אנדער מין גיהנום: א נישט געליעבטער מאַן, א גראַבער מאַן, אן אייביגער פאַרוואָרף, באַ-שמענדיג געשלעג, שאַנד און פּוין, און וויל מען דוקא, קאָן ווײַ-טער זיין זעלבסטמאָרד: כאַסיע קאָן עס נישט אויסהאַלטען, און נעמט זיך דאָס לעבען.

נישט מיט דעם אבער ענדיגט גאָרדין זיין דראַמע. גאָרדין שטעהט אויף דער גרענעץ צווישען „שונד“ און קונסט; געהנטער צו קונסט, אבער אינגאנצען פון מעלאָדראַמאַטישע סצע-נען קאָן ער נישט אָפּלאָזען. ער האָט אמאָל א ריח פון שעקספּיר (די ערשטע צוויי אַקטען פון מירעלע אַפּרט); ער שמעקט אויך אמאָל מיט העכערער דראַמאַטישער ליריק (דער לייעבעס-אַקט אין „כאַשע דער יתומה“). איהם פעהלט אבער די מאַס, און ווייסט קיינמאָל נישט, וואו און ווען צו ענדיגען. גאנץ אַפּט האָט מען דעם איינדרוק, אז עס האָט שטאַף פאַרפעהלט פאַר א נאנצען אַווענט. און ער מאַכט צו די רעשט מיט „שבת-שטיך“, נאָך די ערשטע צוויי שטאַרקע, שעקספּירישע אַקטען פון מירעלע אַפּרט געהען צוויי שוואכע, ציהען זיך צוויי צוגעטשעפעטע אַקטען, וואָס פאַרדאַרבען דעם איינדרוק פון די ערשטע, און דאָס זעלבע האָט ער געמאַן מיט „כאַסיע די יתומה“.

אַפּזאָגען זיך פון כאַסיע'ס זעלבסטמאָרד האָט גאָרדין נישט געוואַלט און נישט געקאַנט. ער קען זיינע פאַפענהיימער — דאָס פּובליקום אין אידישען (וועניגסטענס אמעריקאניש אידישען) מע-אַטער און ווייסט, אַז זעלבסטמאָרד איז א שטאַרקער טרוםף — ווייבער חלש'ען! די זאך מוז אבער ווערען אויסגעצויגענער, עס זאָל צוגעמען דעם גאַנצען אַווענט! און צוליעב דעם הייסט גאָרדין: וולאדימיר זאָל חתונה האָבען מיט כאַסיע'ן, די טראַכט-

מענבערגס זאלען זיך אפזאגען פון וולאדימיר'ן... וולאדימיר מיט כאסיע'ן — לעבען אין דחקות — און וולאדימיר ק א ו נישט לעבען אין דחקות, ער איז נישט געוואוינט דערצו, ער אליין פאר דינען קאז נישט, לעבען פון כאסיע'ס זאקען-ארבייט הייסט נישט דערעסען, און קיין קערטעל אין האנט אריין נישט נעמען... וולאדימיר הויבט אן פאר צרות צו טרינקען. וולאדימיר זיצט אויך (אזוי דערצהל'ט ער) אין די פרעהליכע ערטער, וואו ער טרעפט זיך גאנץ אפט מיט'ן שוואגער, און זינגט אזוינע טרויעריגע ליע-דער, אז די פרעהליכע קאמפאניע ווערט טרויעריג און וויינען מיט איהם צוזאמען... אין דער היים אין וולאדימיר ביזן, נערווען, ער קאז נישט פארטראגען כאסיע'ס טרויער, עס שטערט איהם דאס וויינענדיגע קינד — ער האלט עס מעהר נישט אויס און נעמט און שרייבט א בריף צו פאטער און מוטער, אז ער וועט זיך שיסען, אויב מען וועט איהם נישט העלפען... „איך האב עס נישט אין זיך — בארוהיגט ער כאסיע'ן — נאר זיי, זיי דארפען משוגע ווערען! עס וועט זיין א סקאנדאל!“

און אז די קונץ איז געראטען, די טראכטענבערגס קומען העל-פען נאר איהם אליין, נישט כאסיע'ן, פראפאגאנדע ער איהר, זי זאל אהיים פאהרען, ווענגסטענס אויף א צייט, צום פעטער אין דאָרף אריין... ער וועט זיך געוויס פארבענקען נאך איהר, שרייבען נאך איהר אדער קומען צו איהר... די טראכטענבערגס באשטעהען אויף דעם אויך. זאל זי איהם נאך ארויס פון די אויגען, די רעשט וועט קומען אליין... כאסיע אבער קאז עס שוין נישט איבערטראגען... און כאסיע די יתומה נעמט און סמ'ט זיך... און גארדין האָט פארפולט דעם נאנצען אווענט! כאסיע'ן די יתומה גיט ער אין מויל אריין א גרויסען און הייסען מאַנאַלאָג צום קינד אין דער ווינג... זי זעט אפשר מיטנעמען דאָס קינד מיט זיך? וואָס פאר א מזל קאז האָבען א יתומה? באלד אבער הייסט ער זי א ישוב האָ-בען, איבערלאזען אויף גאָטס באַראָט און א ל י י געהו... הייסט דערנאָך וולאדימיר'ן חרטה האָבען און וואַרפען זיך מיט א האַרץ-דייטשנדיג געוויין אויף כאסיע'ס קערפער און שרייען: אז נישט ד אָ ס האָט ער געמיינט, נישט ד אָ ס האָט ער גער וואַלט! און הייסט כאסיע'ס פאָטער אויסרופען: „ווי א יונג זאפ-טיג בוימעל איז זי אהערגעקומען“, וואָס האָט מען דאָ פון איהר

געמאכט! און — נאך די אלע קונצען — קומט, נאטירליך, ארויס נישט דאס, וואָס גארדין האָט געוואָלט! דער איינדרוק, וואָס מען האָט באקומען פון די ערשטע אקטען, ווערט אָפגעשוואַכט; מאַך דאָס קאָמינסקא, וואָס שפּילט כאַסיע'ן, קאָן ביי איהר גאנצען טאָל לענט, דעם פּיערמען אקט נישט רעמען. זי שטאַרבט ז ע ה ר גוט, אָבער ו ו י י נ ע ן אויף איהר טויט, וויינט נאָר וולאָ- דימיר, דאָס פּובליקום גענעצט...

און דאָר האָט דאָס שטיק גליקליכע מאָמענטען. אויפּמערק- זאם מוז מען מאַכען אויפ'ן לעבעס-אקט, ווען כאַסיע איז זיך מודה פאַר וולאָדימיר'ן, אז זי האָט געוואָרט אויף איהר אומגליק, זי איז נעכט נישט געשלאָפען און געוואָלט, עס זאָל קומען; ה י י ס געוואָלט! שעהן, ראַמאַנטיש שעהן, איז דער מאָמענט, ווען כאַסיע וויל פּול און גאנץ מאַכען איהר גליק, און וויל האַבען דאָס דאַרף ביי די טראַכטענבערגס אין סאַלאָן, ווען זי שטעלט אויס אין צוויי רייהען די וואַזאַנען אלס אַן אַלעע פון בויער, און לענט אויס די סטעננעס אויפ'ן אַרט, וואו עס דאַרף פליסען דער טייך און זעצט זיך מיט איהם ביים ברעג פון טייך און הייסט איהם שווייגען... „שווייג! שווייג!“ בעט זי זיך, ווייל זי פיהלט, אַז איז שטילען דאַרפישען אַווענט דאַרף ער נישט רעדען! זי האַט'ן לעבע, נאָר ער פאַסט דאָך נישט דערצו... זי וואָלט'ן דאָך אַ נ- ד ע ר ש געוואָלט, אנדערע רייך פון איהם הערען! גוט געכאַפט איז כאַסיע'ס אַנקומען פון דאַרף, ווי זי פאַלט אין טראַכטענבערג- שען הויז אריין מיט מוסר, פּרינציפען, פאַראַלעלען און קאַרטען געשפּילט... און נאָר, און נאָך אנדערע ערטער...

די אמעריקאנישע אויסגאבען לעבען ביז היינט פון אונזער בעלעטריסטיק, עס ווערט כמעט אלץ איבערגעדרוקט; אונזער איר- דיש טעאטער וויל אויסגלייכען דעם חשבון, און פעקעלט צו אונז איבער אמעריקאנישע דראמען: דאָס קאַסט נישט.

„אוי, דלות, דלות!“ ווי כאַסיע'ס פאַטער זאָגט. נאָר אַרעמ- קייט איז סיין שאַנד און גאַרדין האָט טאַלענט. געשפּילט איז געוואָרען דאָס שטיק קאַרעקט. אויסגעצייכענט האָט זיך, ווי געוועהנליך, מאַראַם קאָמינסקא. מאַראַם טרילינג, וואָס שפּילט אַזוי גוט מירעלע אַפּרט, איז אַ גוטע „פּריידע“ ערשט פון צווייטען אקט, וואו זי האָט מעהר צו טון. — גוט איז וולאָ-

דימיר (ה' סעראַצקין), ווען ער ווערט אין לעצטען אקט אויפגע-
לעבט צווישען דער משפחה און לויפט באשטעלען פאר כאַסיע'ן
א בויד אויף רעסאַרען און איינקויפּען גוטע זאכען אויפ'ן וועג. א
גליקליכען מאַמענט האָט מאַטי שטרייכעל (ה' טיטעלמאַן), ווען ער
צעהלט דאָס געלט, וואָס ער באַקומט פון נאַרישען דייטש, פון
טראַכטענבערג'ן, וואָרים אייגענטליך וואָלט ער געדאַרפט צו באַד
צאהלען, אזא גוי פטור צו ווערען. נ י ש ט פּיין פּיהרט זיך
נאָר אויף דאָס פּובליקום, וואָס קומט אזוי וועניג אין טעאטער
אַרין.

1905.

2.

„ד י ל ו ר י א' ס“

צו קענט איהר די אמת'ע לוריא'ס? וואָרים עס זענען פאַראַן
פאַלשע אויד. ווי וועניג יחוס מיר האָבען נישט, געפּעלשט ווערט
ער: מיר האָבען פאַלשע כּהנים, פאַלשע לוּיִם און פאַלשע לוריא'ס...
אַן אמת'ער לוריא איז אַ ביזער, אַ שטאַלצער, אַ נוקם
ונטר — ריהרט זיי נישט אַן. דאָס איז אַ פייער, וואָס ברענט
ביז'ן שאול תּחתיה, דאָס זענען שלאַנגען, וואָס בייסען ביז אין דער
לעבער. אזוי, וועניגסטענס וויל גאַרדין דער אַמעריקאַנער טע-
אַטער־שטיק־מאַכער — אַ שפּאַם „לוריא“!

„איד בין אַ לוריא“! שרייט גדליה, אַ איד אַן עושר און אַ
תּלמיד חכם דערצו. „איד בין אַ לוריא“! רופט זיין ברודער
טוביה, אַ מילנער, אפילו אַ שטיק עם הארץ, נאָר פאַרט אַ לוריא!
„איד בין אַ לוריא“ — וואָרפט דעם פאַטער אין די אויגען אריין
אַן אויסגעשריי די טעאַטער־כלה גדליה'ס טאַכטער. „איד בין אַ
לוריא!“ זאגט מיט איינגעהאַלטענער קראַפט, ווי עס פאַסט פאַר
אַ ביהנע־ליכע־מאַכער — טוביה'ס זוהן...

וואָס די מעשה איז, פאַרשטעהט איהר שוין אַליין. די ברי-
דער קריגען זיך איבער אַ ירושה, די קינדער ליבען זיך... און ווייל
עס איז קיין טראַגעדיע נישט, וועלען סוף כל סוף די וואָלקען
פאַרשווינדען, די זון פון דער ליבע — אויפשיינען, און מען וועט
אָהיים געהן פון טעאַטער מיט אַ לייכט האַרץ! —
אַבער נישט אזוי געשווינד, ווי עס רעדט זיך, געהט עס צו.

גדליה'ס און טוביה'ס פאטער איז געשטארבען פאר זיין פאטער און זייער זיידע—נאך וואס דאס איז געשעהען, ווייס איין נאָרדין—און דער זיידע האט אין דער צוואה געקירצט דעם עס-הארץ טוביה און כמעט אלץ אוועקגעגעבען דעם שעה-און וואויל-לערנער גדליה. דאס איז נומער איינס.

דערפון ווערט א פראצעס, און א פראצעס געהט מיט אדוואָד קאמען, די אדוואָקאטען „צאפען בלוט“, ווי מען פלעגט זאָגען; ווערט ביים אַרעמען טוביה דאָס האַרץ נאָך פאַרביטערטער, דער האָס צום ברודער — שטארקער. האָט איהר שוין נומער צוויי. נומער דריי איז דער אומ'כבוד, וואָס א תלמיד-הכם לענט בכלל אויף אן עס-הארץ — גדליה, דער מיוחס אין שטאָדט, קאָן זיין גראָבען ברודער נישט פארטראָגען, זאָלץ און רויך איז די אויגען איז ער איהם.

און אז עס קומט נאָך דערצו — שכנות: א הויז קעגען א הויז, טיר קעגען טיר, קאָנט איהר פארשמעהן, וואָס א „פייער“ עס צופלאַקערט זיך צווישען די הייזער... און עס מוז זיך נאָך מעהר צופלאַקערען, ווען גדליה ווערט געוואָר, אַז זיין טאָכטער, די בת יחידה זינע, זיין אויג אין קאָפּ, האָט ליעב זיין גרעסטען שונא'ס זוהן — זיין ברודער טוביה'ס. איינציגען זוהן, דעם אויג אין קאָפּ. די גרעסטע ליעבשאַפט...

נישט וועניגער ברענט עס אין טוביה'ס האַרץ. א געזונטער עס-הארץ, א „ברנש“ און א „בעלי-נוף“ — דאָס ווייב איז איהם פריה געשטארבען און ער האָט מעהר נישט התונה געהאט, ער וועט זיין בדיחיד קיין שטיפמאמע נישט געבען, כאַטש די געזונטקייט שפאַרט איהם — זיין גאַנץ בענקעניש און ליעבשאַפט גיט ער איהם אוועק, און אצינד, אין סאמע-דאָרנעם פייער פון פראַצעס, הערט ער פון זוהן, אַז ד ע ר וויל שלום, און שלום וויל ער, ווייל ער איז אין זיין גרעסטען שונא'ס טאָכטער פארליעבט...

און געדענקט — דאָס זענען לֹרִיאָם! זיי וואַלטען זיך שוין לאַנג געממית'ט, ריק-און-לענד צובראַכען, ווען נישט דער רב פון שטאָדט — א מזג-טוב, אַן אמת'ער אידישער צדיק, וואָס שטעלט אונטער, ווען עס מאַכט זיך עפעס, זיינע פלייצעס —

מיט איין וואָרט: שלעכט! מיר וועט דאָ האָר אויסוואַקסען — שרייט טוביה ווייזענדיג אויף דער פלאַכער האַנט — און דאָס

וועט נישט זיין! „איך וועל שטארבען“. זאגט דער זוהן, וואס איז אויך א לוריא, „שטארב!“ שרייט טוביה און צוברעכט דעם שמעקען פאר גרימצארן. דאסזעלבע טוט זיך ביי גדליה'ן אין הויז... די לאגע אין „ראטעא און יוליא“ איז „א הונט קעגען דעם“; די לאגע אין „דער נקמה פאר א גרענעץ-מויער“ פּרעדרא'ס — א גארנישט! דאס זענען דאך לוריא'ס!

און פונדעסטוועגען, אז גארדין וויל, כאפט ער זיך ארויס פון דער נעץ, שפּרינגט ער ארויס, ווי א פּודעל פון וואסער, און שאַ-קעלט זיך אפ און בלייבט טרוקען... נישט אומזיסט שמעהט ער צווישען „שיקעוויטש און שעקספיר“ וואו שעקספיר וואַלט זיך קיין עצה נישט געגעבען, קומט שיקעוויטש און האַקס-פאַקס — אַוּיס טראַגעדיע!

פאַרשמעהט איהר מיך, גדליה קלייבט אַוּיס פאַר דער טאַכ-טער א חתן, מן הסתם — א חתן א אידיאַט (דער עולם מוז דאך האַבען וואָס צו לאַכען), אַי וואָס, גדליה איז אַ תּלמיד חכם, האָט פּיינט אָן עם האַרץ, ווי אַ שפּין — האָט אַבער דער חתן אַ מעלה: זיין פאַטער (איהר מענט שוין פּלאַצען פאַר לאַכען) זיין פאַטער איז „גלאַסני“ אין שטאַדט-דומע, און אז מען מאַכט אַיין האַנט מיט'ן גלאַסני — וועט מען אַראַפּנעמען טוביה'ס מיהל — וועט זיין אַוּיס שכנות מיט'ן עמ-הארץ... אַוּי, דאָס שכנות! אַ ביטער שכנות! עס איז פון דער הויט אַרויסצושפּרינגען! אז זיין בת יחידה שפּילט פאַר'ן רב מיט דער רביצען פּיאַנע און זינגט אַ ליעד וועגען מענשהייט — געהט טוביה'ס זוהן און מאַכט אונטער די פענסטער א „תּקיעה-גדולה“ אַוּיף אַ שופּר! אַדער מען וואַרפט אומישנע אַ פאַק מיט מעהל פאַר'ן פענסטער און מען פאַרמעה-לינגט דעם רב'ס אַטלאַסענע קאַפּאַטע, דער רביצענס חתונה-קליי-דעל און ר' גדליה'ס פּלודערן, מחילה! און ווערט עמיץ אַיין גדליה'ס הויז קראַנק, געהט טוביה און דינגט יונגען און מיידען און הייסט זיי זינגען און טאַנצען און רעדלעך מאַכען אונטער די פענסטער און די טעאַטער-מוזיק מוז נאָך צושפּילען אַוּיף טראַמפּייטען און קעסעל-פּוּיקען!

וואָס? איהר זייט אַראַפּנעפּאלען פון אַ טראַגעדיע צו אַ פאַרס? קיין וואונדער, שעקספיר האָט צוגעמאַכט אָן אַוּיג, און שיקעוויטש איז אַרויסגעשפּרונגען און פּיהרט דאָס רעדעל...!

און אויף זיין באפעהל נעמט גדליה א שמעקען און שלאגט אויף דער סצענע לעיניכלישראל די בתיחידה; זי פאלט און צוברעכט א האנט... איז דאס אלץ וועניג נאך, פאלט זי אריין אין א נערווען־קרענק, ווערט זי געפערליך... און — איבער־געביטען ווערט גדליה'ס הארץ, ער, דער שמאלצער, בייזער תלמיד־חכם, בעט ביי טוביה עס־הארץ — שלום, ער מוז רעטען זיין קינד... און איצנד, אז שייקעוויטש האט שוין זיינס אָפּגעטאָן, פאַר־שווינדט ער אויף אַ וויילע און עס געהט ווייטער אַ שטיק שעקספיר, טוביה עס־הארץ ריקטירט ביים רב דעם צובראָכענעם ברודער די תנאים פון שלום: ער מוז איהם אָפּגעבען די ירושה, מודה זיין אין כתב, אז דער זיידע, דער אַלטער לוריא, דער ראש וראשון פון די לוריא'ס, די קרוין, דאָס שיינדעל פון דער משפחה האט אַן עולה געטאָן... ער, גדליה, מוז איהם, טוביה'ן, אָפּצאהלען די ירושה מיט פּראָצענט פאר גאַנצע צוואַנציג יאָהר! ער מוז איהם אויך פארגיטיגען די קאָסמען פון פּראָצענט מיט א סומע פון א פאַר טויזענט רובל מיט קאָפּיקעס! און פון הויז מוז ער אויך ארויס — דאָס הויז מוז ער איבערגעבען טוביה'ס זעהן און זיין קינפטיג זויב — גדליה'ס טאָכטער. און נאָך איינס: גדליה מוז כפרהסיא, שבת פאר קריאת התורה אין בית המדרש, מחילה בעטען טוביה'ן, כמעט א ודוי זאָגען פאַר'ן עולם!

גדליה באַשמעהט אויף אלעם, עס שטיקט איהם דער כעס, נאָר זיין לעיבשאַפט צו דער קראַנק־געוועזענער טאָכטער איז שטאַר־קער, ער שרייבט אונטער, נאָר די טאָכטער כאַפט אַרויס דעם כתב און צורייסט — פאַר דעם פרייז ווי זי איהם נישט קויפען!

און — טוביה גיט נאָר...

און צו ענדע ווערט שעקספיר צוריק פארשוואונדען און שיי־קעוויטש קומט ארויס — עס באווייזט זיך אַז זיין מיט משוררים, טאַנצען מענער און ווייבער אַ ראַד, דער „הייליגער רב“ כאַפט אויך אַ יד פון אַ נקבה און טאַנצט...

געשפילט איז דאָס „שטיק“ געווארען אין אידישען טעאטער אויף דער קרולעווסקא, און געשפילט איז עס געווארען מייס־

ט ע ר ה א פ ט ! נעראַסלאַווסקא, מאירזאָן, אַדלער, האָבען גע-
נעבען קאַנצערט. נאָך מעהר אויסגעצייכענט האָט זיך זשעלאַזאָ
אַלס רב — דער פיינסטער און עדעלסטער טיפּ אינ'ם שטיק —
איין בערמאן האָט אביסעל איבערגעטריבען און מעהר געשפּילט
מיט די שטיוועל אַלס מיט האַרץ און קאַפּ...

איז אַלגעמיינעם, ווי געזאַנט — אַ קאַנצערט.
און וואָס? זאָל איד מיך, בייזערען אויף אַדלער'ן, וואָס האָט
אינמיטען אַ דראַמע אַ קופּלעט געזונגען? עס איז אַן עולה, אַ
גרויסע עולה! וואָס העלפט אַבער, אז אינ'ם קופּלעט-זינגען שטעקט
מעהר טאַלאַנט, ווי אינגאַנצען גאַרדיו מיט'ן שטיק?
געה, בייזער זיך!

.1906

3.

„צוויייהט און צושפּרייט“

פאַראַן צווייערליי פאַגראַמען: הויכע און שטיילע.
הויכע פאַגראַמען מאַכען כוליאַנעס, שכור'ע, באַרוועסע,
אויף אייגענע פּויסט און חשבון, אַדער אונטערגעהעצט. הייזער
ווערען צושטערט, פאַרמעגען צוראַבירט, מענשען—אַלטע, ווייבער
און קינדער — פאַרוואַנדעט און געטויט...

אַזאַ פאַגראַם שרייט, אז מען הערט אין אייראָפּא! אייראָפּא,
ווי ווייט עס שאַרט איהר נישט, ווערט צורודערט, פאַרציטערט און
— פּראַטעסטירט... און גיט אַ מאַרק אַדער אַ פּראַנק.

די ליבעראַלע פאַרטייען און מענשען אין לאַנד אַליין: בייזער-
רען זיך אוראיי. דער כעס שוואַכט אַפּ די רעגירונג. יעדער פּראַ-
טעסט, יעדער געוואַלדיגעשריי — רייסט אַ צינעל פון דער אַלטער
מויער...

אַ קאַפּיקע פאַר געראַבירטע און פאַרוואַנדעטע — נישט...
געלט דאַרף מען אויף אנדערע צוועקען, אַבער שרייען, מהיבא
תיתי...

דאָס זענען די הויכע פאַגראַמען. הייזער ווערען איינגעריסען,
מעבעל צוהאַקט — עס טוט זיך מיט פייער, מיט העק, מיט איי-
זענס — — —

פארן אבער שטילע פאגראמען: די אידישע פאמיליע ווערט צושלאגען, און קיינער זעהט נישט, און קיינער הערט נישט. דאס הויז איז גאנץ, נאָר לער. טאטע-מאמע און אלע קינדער לערען, קיין עין הרע, לעבען, נאָר צושלאגען, צואוואַרפען!
 „צווייט און צושפרייט“ איז נישט נאָר דאָס פּאַלק, די פארמיליע איז צווייט און צושפרייט! אַהן אייווען און העק און „אַהן א טראַפען בלוט צו פארגיסען“ איז א מערדעריי געשעהען — א פאמיליע־נשמה איז געקוילעט געווארען אַהן א מעסער, און עס וועט קיין האַן נישט קרעהען! א פאר'סמ'ט גלות-בלימעל — א האַלץ־שוואַם האָט זיך אין הויז אריינגע'ננב'עט, און דאָס הויז איז צופוילט און צופאַלען געוואָרען...

אַט א טאַטע — א איר א סוחר, א פאַרקויפטער מיט ליב און לעבען און מיט דער גאנצער נשמה דעם פרייז... אונטערטעניג, פאַריאָנט, פאַרהאַרעוועט, צוביזערט — מיט א באַהאַלטענער, טיר פער לעבשאפט צו קינדער, מיט א טיף־באַהאַלטענעם דורשט צו נחת פון קינדער — — —

אַט א מאמע, א תחנון און סדר־אידענע. א גוטע, א שטילע... זעהט און פאַרשטעהט נישט, וואָס ארום איהר טוט זיך; הערט נייע ווערטער, נאָר „מאַלע, וואָס קינדער פּלאַפּלען“... און מען הערט זי דעריבער אין שטוב, ווי דעם רב — — —
 א דינסטמיידעל — א שונא אין שטוב. בעלי־בתים — בלוט־זויגער...

און קינדער...

נאָר צוזאמען זייענדיג, זענען זיי צווייט און צושפרייט!
 אן עלטערע מאַכטער — א גרושה — א פוסטע, לאַכענדיגע, לעבענס און לעבע דורשטיגע, אנטלויפט מיט א דענטיס.
 די אינגערע — א האַלביגע־ערנטע, וויל ווערען א גאנץ באַלערנטע, עס ציהט זי „אויף קורסען“ קיין בערן, א שמאדט, פון וועלכער טאטע־מאמע האָבען קיינמאָל נישט געהערט...
 און זיין זענען פאראן — איז דער עלטערער א לעב־קינד — א קארטען שפילער, א „גוטער בחור“ ווי מען זאגט, און ווי עס פאַסט פאר אַן אויפגעקומענעם אידס א זון... דער צווייטער איז א סאַציאַליסט, דער דריטער — א ציוניסט און דאָס פאַרצוויי־גענע מיזשיקעל — א ליבהאַבער פון קעצלער מיט הינמלעך.

און די עלטערען קוקען און זעהען נישט, הערען און פארשטעהען נישט, און אז דער אָפּגרונט, וואָס איז אויסגעגראָבען געווארען צווישען זיי אין די קינדער, אַנטפלעקט זיך זיי פּלוצלונג — הויבט זיי אָן צו שווינדלען פאר די אויגען. שרייט דער טאַטע צו דער מאַמע: אַ מאַמע ביסטו? וואו זענען דייןע קינדער? און זי פּרעגט: און דו, טאַטע? און זי האָט חרטה אויפ'ן נאַנצען עסק! צי איז נישט בעסער געווען אינ'ם קליינעם שטעדטעל, וואו זי האָט פריהער געלעבט, וואו זי האָט מיט פיש געהאַנדעלט און מען האָט זיי גערופען „שאַלענט“? דאַמאָלט זענען די קינדער געווען! און היינט? היינט הייסט זי „שאַלענט“, פאראן שפיגלען און „שמאַטקעלעך“, אָבער די קינדער זענען קיין קינדער נישט!

טראַגיש און קאַמיש זענען אזעלכע עלטערן, וואָס ארכייטען און האַרעווען אויפ'ן אַלטען שטייגער, און האָבען נאָר איין עולם הזה — נחת פון קינדער! טראַגיש-קאַמיש זענען זיי אין דעם מאַמענט, ווען דער נחת צושפּריצט זיך, ווי אַ דיִד־נלעזערנע שויב! פּלוצלונג — אויס קינדער, נישטאָ קיין קינדער!
מענשען, וואָס זענען געוועהנט צו זעהן אין הויז דעם אָנהויב און דעם סוף פונ'ם גאַנצען לעבען און דעם גאַנצען תּכּלית פון אָנהויב ביז'ן סוף, ווערען פּלוצלונג געוואָר, אַז זייערע קינדער שפּייען אויף דעם „תּכּלית“: אַז דאָס זענען ווילדע וואַנדער־פּינגעל מיט אויסגעשפּרייטע פּליגעל צום אוועקפּליהען. זיי האָבען קיין הויז און קיין היים נישט... אין דער פּרעמד זעהען זיי עפעס, וואָס עס ציהט זיי — אַ דענטיסט, ארץ־ישׂראל, בערן — איינעם ציהט נאָר קיין סיביר...

אַלטע מענשען, וואָס האָבען געהאַט נאָר איין מאָראַל: שלום, שטיל זאָל זיין, אונטערמעניג שטיל; דינען דעם פּריץ און פאָר־דינען ביים פּריץ — אזעלכע אַלטע מענשען ווערען מיט אַמאָל געוואָר, אַז זייערע קינדער שפּייען אויף דער מאָראַל. האַלטען זי פאָר נידעריג און ווערמיג און מאַוס'ן זיך פאָר איהר — „אידען דאַרפען נישט קוישען דעם פּריץ'ס האַנט“ שרייט דער ציוניסט. „קיין מענש טאַר דעם צווייטען נישט דינען“ —

פארריכט דער סאציאליסט, „קיינער האט איבער קיינעם נישט צו זאגען, אפילו טאטע-מאמע איבער קינדער נישט“ — זאגט די טאכטער, וואס וויל קיין בערן.

און אלע זענען אדער ווילען אוועק.

„צושיידען זיך — אדרבה — פארשמעהט דער אלטער טאטע אויף זיין אופן — נאך ווי אזוי? אייביג מיט קינדער צוזאמען לעבט מען נישט. „על כן יעזוב“ איז א בפירוש'ער פסוק! „מען מאכט א קינד חתונה, עס געהט דערנאך אראפ פון קעסט, מען מאכט זיך א באזונדער געשעפט, מען פארדינט א קערבעל...“

און דא איז א טאכטער, פאר וועלכער מען האט איינגע-קויפט יחוס, דעם פיינסטען שרוד געמאן, און זי וויל אוועק מי-דעלווייז...

מען האט זי א סקאנדאל געמאכט, אפגעשיקט די תנאים, א בחלה, אן אומגליק, און זי — די טאכטער — לאכט! זי איז צופרידען דערמיט, זי איז פריי געווארען!

און פאר די קינדער, וואס דארפען זיין שטיף און אונטער-טעניג אונטער טאטע-מאמע'ס פליגעל און טון „וואס גאט הייסט, וואס טאטע-מאמע הייסען און אלע גוטע פרומע לייט“, — איז נאך וועניג גלייך צו זיין מיט אלע, דעם קאפ אויפגעהויבען און אויס-גלייכען זיך אליין די ביינער — א וועלט פארזארגען ווילען זיי! דער סאציאליסט וויל, גאט ווייס וואס, א וועלט גליקליך מאכען! דער ציוניסט וויל קיין ארץ-ישראל, מיט זיין מאגערער שוואכער האנט — ערד ארבייטען, בוימער פלאנצען — און זי, דאס מי-דעל, וויל קיין בערן!

די טראגיקאמעדיע האט באארבייט שלום-עליכם אין זיין דרייאקטיגען שטיק: צווייהט און צושפרייט, וואס שפילט זיך אין אידישען מעאטער אויף קרולעווסקא.

דאס שטיק האט אלע גרויסע מעלות און אלע קליינע חסרונות פון שלום-עליכם, וואס וועט זיך קיינמאל פון קיין ווייז נישט אפ-זאגען, וואו מען דארף יא און וואו מען דארף נישט, און דאס שטיק גרעניצען דעריבער מיט'ן פארם.

„די יונגע פויגעל“, וואס דארפען זינגען „נייע לידער“ מוזען אלע זיין קאמיש און, אז עס באווייזט זיך דער נאדזיראטעל, — ארויסשפרינגען פון פענסטער און באהאלטען זיך אונטער טישען...

קיינ איינציגער בלייבט שטעהן... און דאָס טראַנישע ווערט צו
שפּריצט. און צום סוף ווען דער אַלטער טאַטע, וואָס לויפט אין
ראַק און צילינדער צום פּריץ בלייבט פּלוצלונג שטעהן, דאָס האַרץ
הויבט אָן רעדען, און ער צואוויינט זיך אויף זיין מזל, — ווילט זיך
איהם צו שרייען!

— וויין נישט, נאַרישער איד! וויין נישט, נאַרישע אידענע!
נאַרישע הינער, פון אייערע אייער זענען ענטען נישט ארויס, ווייט
אויפ'ן וואסער וועלען זיי זיך נישט לאָזען...
זיי וועלען צוריק קומען!

געשפּילט איז די זאך געוואָרען אים אלגעמיינעם גוט. אויס-
געצייכענט האָט זיך מאירזאָן (דער פאַטער). אַדלער האָט שלעכט
פאַרשטאַנען די ראַלע פון שליה, וואָס ברענגט אָפּ די תנאים. ער
דאַרף זיין א דורכגעטריבענער כל-בו, וואָס שינדט פון אויפגעקור-
מענעם גביר די הויט, און ער האָט געשפּילט א נאַרישען שרבו.
אַבער, לויט זיין פאַרשטענדניש, גוט די ראַלע אויסגעפיהרט!

1906

4

די פּוּטער.

§ דראַטע אין דריי אַקטען, פון דוד פּינסקי.

די פּוּטער — די אלמנה וויל דאָס צווייטע מאָל נישט
חתונה האָבען. איהר געשטאַרבענעם מאַנס שותף און גוטער פּריינד
שרכנ'ט זיך צו איהר: זי זאָגט איהם אָפּ. און נישט דערפאַר, וואָס
זי וויל איהם נישט. און נישט דאָס געדעכעניש פון פאַר-
שטאַרבענעם מאָל לאָזט זי נישט חתונה האָבען — זי זאָגט זיך אָפּ
פון שרוד צוליעב די קינדער. זי וויל זיך מיט די קינדער נישט

צושיידען. עם איז איהר אזוי גוט מיט'ן זוהן און מיט דער טאכטער
טער צוזאמען. באלד אבער פאלט דאס ברויט מיט דער פוטער
קאפויר! די קינדער קומען אהיים: די טאכטער פון שפאציר, א
הונגעריגע, און כאפט זיך צום עסען, נאך דאס איז א צופעליגער
מאמענט, וואס האט קיין פאלגען אין דער דראמע נישט. דער זוהן
קומט אן. ער קומט אריין א צוהיצטער, א צופלאמטער, א גליק
ליכער: ער איז פארליעבט איבער די אויערען און געליעבט איבער
די אויערען! זי האט'ן אנגענומען. און ער כאפט ארום די מוטער
און קושט זי און האלט זי — א פרייד! נאך עס וועט זיין א גע-
פעהרליכע פרייד!

— ווער איז דיין כלה?

— ווער? מאשא!

און די מוטער קאן אויפ'ן שרוד בשום אופן נישט באשטעהן:
מאשא'ס פאטער האט געהערט צום טעאטער, אין טעאטער האט
ער געשפילט און צווישען חברים און חבר'טעס מיט ליכוע גע-
האנדעלט. די הויט פלעגט ער פון זיי אפציהען! פאר דאס, אז מען
האט געשפילט א געשלעג, פלעגט מען זיך אן איהם נוקם זיין און
ו ו י ר ס ל י ד ש לאגען, „מכות רצה“ שלאגען, אז מען פלעגט'
אראפפיהרען פון דער ביהנע א טויטען...

ווייטער א פארבייגעהענדיגער מאמענט, ווארים מאשא, ווי עם
ווייזט זיך שפעטער אויס, האט גארנישט גע'ירש'ענט פון פאטער.
זי איז ווירקליך א גוטע, א ליעבע און, ווי דעם חתן'ס שוועסטער
זאגט, טאנצענדיג איבער דער שטוב: א „פרעליעסט“!

די „מוטער“ אבער וויל נישט, בשום אופן נישט. הייסט וועהר
לען צווישען זיך און מאשא'ן, און אז דער זוהן וויל נישט נאכגע-
בען און די טאכטער האלט מיט'ן זוהן, — צושפאלט זיך די פא-
מיליע, פארלאזט די מוטער דאס הויז און געהט צום צווייטען מאן.
אזוי פארקניפט זיך די דראמא אין ערשטען אקט.

די מוטער האט חתונה געהאט, דער זוהן אויך, די טאכטער
בלויבט מיט'ן ברודער צוזאמען.

מיט נייע קינדער האט זיין ליעבער נאמען די „מוטער“
נישט געבענשט, און זי בענקט, נאטירליך, נאך איהרע קינד-
ער, שרייבט צו זיי בריף נאך בריף; די קינדער אבער שיקען זיי

צוריק, נישטגעפענט. אין זעקס־זיבען יאהר ארום (עס איז שוין דא אן אייניקעל פון די יאהרען) ווערט די מוטער געוואָר, אז די טאכטער איז איבערגעשטאָנען א קרענק (ווייטער א צופעליגער מאָד מענט), געהט זי צו די קינדער. און די וויזט ביי די קינדער איז שוין דער אינהאַלט פון צווייטען אַקט.

די מוטער קומט אריין און טרעפט נאָר די דינסט אין שטוב. פון איהר ווערט זי געוואָר, אז זי איז פון די קינדער אינגאנצען פאַרגעסען געוואָרען. איהר פאַטרעט האָט מען פון דער וואנט אַראָפֿ גענומען! עס באַווייזט זיך דאָס אייניקעל — ער האָט קיינמאָל פון קיין באַבען נישט געהערט! עס קומט אריין די שנור — און זי ווייס נישט, וואָס מיט זיך צו טון. עס איז אַ רחמנות אויף דער אַלטער, נאָר זי וויל נישט האַנדלען קעגען מאַנס ווילען, און זי פיהלט נאָר, פילייכט, איהר באַלידיגונג!

זי שלאָגט זיך מיט דער דעה. ענדליך זיגט דאָס גוטע, זי פארד האַלט די שוויגער. באַלד קומט אָן די רעקאָנוואַלעסצענטין — די טאכטער: א בלאַסע, א שוואַכע, כאַפט זיך מיט די נעגעל ביים האַרץ, און דאָר קאָן זי בשום אופן אויף דער מוטער נישט קוקען, בשום אופן. נאָר א מינוט, און דער זעהן קומט אָן. ער עפענט די טיר, דערזעהט די מוטער און — ציהט זיך צוריק!

אין דריטען און לעצטען אַקט קומט די מוטער פון דער וויזט צוריק אהיים צום מאַן און זיין שוועסטער, וואָס וואוינט ביי זיי. זי וויל באַהאַלטען איהר האַרץ־וועהטאָג. פאַרקערט: נאָר גוט געדווען! א נחת! מען האָט זי ליעב! מען האָט אָן איהר קיין רגע נישט פאַרגעסען — זי פאַלט אבער פון די קרעפטען. דאָס אָומד גליק רייסט זיך געוואַלדיג ארויס — עס ווערט איהר ערנער. לויט פען נאָר א דאָקטאָר? ניין, די קינדער וויל זי, די קינדער. זאָל מען זיי אַנזאָגען, אז זי איז קראַנק, אז זי שטאַרבט! זיי וועלען קומען. זיי מוזען קומען. — דער צווייטער מאַן לויפט עס טון, די טיר פאַרמאכט זיך הינטער איהם. איבער דער צייט, וואָס ער זוימט זיך, קלאַמערט זיך די מוטער מיט די לעצטע קרעפטען אום איהר האַפנונג, אז זיי וועלען קומען. צו דער קראַנקער מוטער וועלען זיי קומען. אַט געהען זיי, אַט קומען זיי, אַט זענען זיי דאָ! אַט קושט זי און האַלזט זי זיי, אַט דריקט זי זיי צו צום האַרץ, און אז דער

מאן קומט צוריק איינער אליון, פאלט זי, ווי אן אונטערנעהאקטער
בוים.

די דראמע מאכט אָן איינדרוק, האָט שטאַרקע, זעהר שטאַרקע
מאַמענטען און דאָך — איז אין אַלגעמיינעם דער איינדרוק נישט
אַזוי שטאַרק, ווי ער האָט געקאָנט זיין.

און שולדיג איז נישט דאָס שפּילען, פרוי קאַמינסקאַ האָט
די הויפּטראַלע געשפּילט מיטטערהאַפּט די אנדערע — גוט, אפילו
דאָס קליינע אייניקעל האָט גוט געשפּילט, אן אויף דער סצענע
געבוירען קינד!

איז וואָס דען שטעקט דער פּעהלער?
אינ'ם סטיל!

טראַגיש קאָן זיין דאָס לעבען אליון: אן אויסטערלישע לאַגע,
א צוזאַמענשטויס פון נישט געוועהנליכע פּאַקטען, וואָס זענען טראַג
ניש אָדער דראַמאַטיש פון נאַטור. טראַגיש אָדער דראַמאַטיש קאָן
אויך זיין דער מענש אליון, דער כאַראַקטער פון מענש.

פאַראַן מענשען, וואָס שווימען איבער'ן לעבען לייכט, ווי א
שטרוי אויפ'ן וואַסער; אנדערע שמיצען עס איבער מיט א שמייד
כעל אויף די ליפּען; זיי נעמען עס קוינמאָל נישט ערנסט. פאַראַן
אַבער אויך מענשען טיפּערע, וואָס פּיהלען דאָס לעבען טיפּער און
דאָס געוועהנליכסטע ווערט ביי זיי דראַמאַטיש. פאַראַן פעסטע
מעטאַלענע מענשען, וואָס לאַזען זיך געשווינדער ברעכען, איידער
בויען; וואָס קאָנען נישט נאַכגעבען, זיך אונטערוואַרפען און
אפילו נישט אויסמיידען, בפרט אין וואָס עס איז אָפּטערעטען. מענ-
שען, וואָס זאָגען: גאָר אָדער גאָרנישט! און פאַר אזעלכע איז יעד-
ער מאַמענט א לעבענס־פּראַגע, יעדער צופאַל קאָן ווערען דראַמאַ-
טיש און טראַגיש!

פּינסק'ס דראַמע האָט געמוזט געבויט ווערען אויף די פּער-
זענליכקייטען, וואָרים ביי געוועהנליכע מענשען אין געוועהנליכען
לעבען האָט א מוטער נאָך אַמאָל חתונה; קינדער „בלאָזען דיך“,
„ברוגז'ען“ זיך א צייט און בעטען זיך איבער... געוועהנליך, באַ-
שטעהט די מוטער אויף א שלעכטען שווד, בפרט ווען דאָס קרן
איז גוט, און קושט נאָר דעם קינד, אבי עס נישט צו פאַרלירען.

אינ'ם געוועהנליכען לעבען איז דער האם צו דער מוטער, וואָס האָט דעם טאַטען פאַרגעסען, וועניגסטענס נישט אזוי שטאַרק, ער זאָל האַלטען זעקס־זיבען יאָהר און נישט אַפּגעשוואַכט ווערען אויף דער האַר!

מעגליך איז עס נאָר ביי אומגעוועהנליכע מענשען. ביי מענשען, וואָס זאָגען: מיין ווילען מוז געשעהען, אָדער ביי הויך און טיף מאַראַלישע מענשען, וואָס וועלען א וועלט אומברענגען, אבי זייער גרונטזאץ זאָל בלייבען שטעהן!

אַבער אומגעוועהנליכע מענשען פיהרען אן אומגעוועהנליכע שפראך, אומגעוועהנליכע געפיהלען טראגען אומגעוועהנליכע קליידער, דריקען זיך גאר אנדערש אויס. און דאָ רעדט די גאַנצע פאמיליע וואַכענדיג, און וויל מיר זאָלען גלויבען, אז זיי האָבען תשעה באב און יום־כפור אין הארץ. קיין איינציגער מעטאָלענער קלאַנג, קיין טיפערער אויסדרוק, און די קינדער צוקריגען זיך מיט דער מוטער אין ערשטען אָקט, רעכענט מען אויף זיכער, אז אין א מיר נוט ארום וועט זיין שלום ושלוח, און דער צווייטער אָקט איז א סורפריז, א נישט געהאַפּטער צו פ א ל... ערשט דער דריטער קומט ריכטיג נאָכ'ן צווייטען, אויך — נישט מיט זיין גאַנצער שטאַרקייט.

און דאָך וואָלט מען געקאָנט די דראַמע רעמען. דער אַקטיאָר קאָן מיט זיינע באַוועגונגען דעקען די פּעהלער פון דער שפראך! עס דאַרף אויסזעהן, אז די מענשען פיהלען מעהר און טיפער, אלס זיי רעדען, די קינדער דאַרפען דעריבער שפּילען אזוי גוט, ווי די מוטער; עס זאָל זיין א קאַנצערט. לאַמיר האַפען, אז צום צווייטען מאל וועט אזוי זיין און די אַקטיאָרען וועלען באַצאהלען דעם אויטאָרס חוב.

1905.

5.

דוד אין מדבר.

אויב איהר ווילט זעהן שמואל הנביא אין בית־לחם ביי אן עמוד מיט צוויי ליכט פון פאַרענט און צוויי, געוויס כהנים, אין הויכע שלאָפּמיצען פון פאַרענט און הערען פון זיין אייגען מויל,

ווי א מלך טאר קיין „קולאק“ נישט זיין און דארף נישט שמייסען מיט דער „נאגיקע“. אויב איהר ווילט זעהן, ווי ער שטרעקט אויס די הענט, פארגלייסט א פאך קאלטע אויגען און פארזעהלט, אז דער לייב איז מלך איבער די חיות, כאטש דער העלפאנט איז גרעסער, דער טיגער — ווילדער און דאס מפניע'לע שטארקער, — נאך דעריבער, ווייל דער לייב פארצוקט און צורייסט נאך פאר זיין ווייב און סינד, פאר זיין משפחה, פאר זיין פאלק הייסט עס (!) און דעריבער קאן שאול בן קיש נישט בלייבען קיין מלך...

אויב איהר ווילט הערען, ווי דוד בן ישי זינגט א חזני'שען „למנצח“ מיט'ן קנאק; שיסט פון א רעוואלווער מיט אמת פול-ווער און איז א רואה ואינו נראה — א לייב...

אויב איהר ווילט זעהן איינעם פון די אידישע גבורים אין שאול און דוד'ס צייטען מיט א געגאלטער בארד... מיכל בת שאול אנגעטאן, ווי א קענין אויף א מאסקאדע הינטער דער שטאדט, בשעת זי רעדט וועגען גלייכבארעכטיגונג פאר אלע בירגער און פארזיכערט, אז דוד המלך דארף נישט קיין הארעם, ווייל זיין הארעם איז דאס בית-המקדש און דאס תהלים'ל — זיין ווייב... און רעדט בכלל קענען ענאאיוזם און ליעב האבען זיין „איד“.

אויב איהר ווילט הערען, ווי דוד, ווען ער איז שוין מלך, וויל טיילען די קרוין מיט מיכל, נישט, חלילה, מחמת תאוה, וואָרים דאס תהלים'ל איז דאך זיין ווייב, נאך לכבוד דעם געשטארבענעם שאול המלך... אויב איהר ווילט הערען, ווי ער וויינט אויף זיין עלענד, ווייל ער איז געבליבען אהן א שווער...

אויב איהר ווילט זעהן, ווי אויסגעצייכענט אידישע גבורים אין שאול המלך'ס סווימע שלאפען, אז כאטש די מוזיק שפילט, דוד המלך זינגט, אין אביעזר (אויב איד האב קיין טעות נישט) טרעט זיי אויף די הינערי-אויגען...

אויב איהר ווילט הערען, ווי א שווארצע מויד, מיכל בת שאול'ס געגענערין זינגט וועגען ליעבע; אדער ווי פארצייטיגע איר דען טאנצען מיט נקבות און הויבען זיי און וואַרפען זיי אונטער און דער הויך —

און בכלל אויב איהר ווילט הערען אַפּגענוצטע, אַפּגערדאַשענע שאַרמאַנע-מוזיק און זעהן א פאַרם, אין וועלכען גבורים שטאַרן

בען, גלית פאלט פון דוד'ס שטיין און מיכל בת שאול זינגט אָהן א קול...

אָדער, ווי שאול המלך מיט דוד'ן פון איין זייט און מיכל אויף דער צווייטער, זיצען אויף א טראָן פון דריי אמראנטענע אויסגעבעמע שטולען —

. אויב איהר ווילט דאָס אלץ זעהן, געהט אויף „דוד אין דער מדבר“...

אויב איהר ווילט האַבען שטאַרקע איינדריקע, פּלאַצען פאר לאַכען, ווען אחיעזר קאָן נישט אַריינשטעקען די שפיץ אין שלעכט-מען דואג'ס ברוסט און וויינען אויפ'ן אידישען טעאַטער, מיט זיינע אויטאָרען, ליטעראַרישען רעדעל-פיהרער און טאַלאַנטפאַלע אַקטיאָרן, פון וועלכע מען מאַכט קווימענקערערס — געהט אויף „דוד אין דער מדבר“...

און אפּשר וועט איד גאר שמעקען דאָס ליעד פון דער מכשפה, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג אַרויסגערוּפּען שמואל הנביא פון קבר און זינגט שוין אָהן ציין א ליעד פון שדכנים, יונגע ווייבלעך, וואָס האַבען ליַעב צו נאַשען און דער עיקר — וועגען דער מטבע?

עס איז געווען א זכּוּח אין דער פרעסע. מען האָט די פּראָגע נעשטמעלט, ווער איז שולדיג, וואָס דאָס „אידישע טעאַטער“, אויף וועלכען מען האָט אזוי לאַנג געהאַפּט, ווי אויף משיח'ן געוואַרט, שפּילט „וועלוועלע עסט קאַמפּאַט“ — „אשה רעה“ און דער-גלייכען — — —

צי זענען שולדיג די אידישע שרייבער, וואָס „מאַכען“ נישט קיין דראַמען...

צי איז שולדיג דער ליטעראַרישער רעדעל-פיהרער, וואָס האָט גוטע זאַכען און גיט „שונד“ —

צי קומט אויפצוהענגען דעם אנטרעפּרענער, וואָס פאַרלאַנגט דורכאויס שמוץ, צוליב קאַסע...

צי אפּשר גאר די אידישע אַקטיאָרען אַליין, וואָס ווילען בע-סער פּרעהלדיג מאַכען דעם עולם?

גלויבט מיר — א נאַרישער זכּוּח געווען...

שולדיג איז דאס „פובליקום“, דאס וויסטע, פארשאלטענע פובליקום, וואס האט אויערען נאר פאר שארמאנקע-מוזיק, אויגען — נאר פאר אויפרייסענדיגע זאכען און א געשמאק פון גראבע, ווילדע מענשען, פון אוממענשען.

דאס פובליקום, וואס האט אויף „דוד אין דער וויסטע“ דאס טעאטער פארפולט, בראווא געפאטשט, און — ארויסגערופען דעם אויטאר...

.1905.

6.

פון אידישען טעאטער.

(הער עפעלבערג פראטעסטירט, „דאס ווילנער בעליהבית'ל“).

הער עפעלבערג איז ביז אויף דער רעצענזיע איבער „דוד אין דער מדבר“ אין „וועג“ נומ. צעהן.

עס איז נאך אין אונזער ליטעראטור קיין מאדע נישט, מחברים זאלען ארויסטרעטען קעגען קריטיקער, הער עפעלבערג פארזיכערט אבער, אז ער טוט עס נישט צוליעב זיך, נאר צוליעב דעם פובליקום, וואס איד האב באליידיגט. גוט. און איד וועל ברענגען ווארט ביי ווארט די שמעלען פון פראטעסט, וואס ריהרען אז די זאך (דאס פערזענליכע לאז איד פאר מיר) און וויל אויף זיי ענטפערען, נישט צוליעב מיר און געוויס נישט צוליעב הערן עפעלבערג, נאר אויך צוליעב אנדערע: צוליעב דעם פובליקום, וואס דארף און מוז באקומען א בעסערען געשמאק; צוליעב דעם אידישען טעאטער, וואס עס איז שוין צייט, עס זאל האבען אפגעפאקט און אפגעמאזעלט מיט שונדישטיק און אנהויבען וואקסען, און צוליעב דעם אידישען שוישפילער, — מען זאל פון איהם קיין פורים-שפיי-לער נישט מאכען...

און אויב דער הער עפעלבערג פארזיכערט צום סוף פון זיין פראטעסט, אז „אלע אקטיארען, וואס האבען געשפילט אין זיין פיעסע, זענען שטאלץ אויף זייערע ראָלען“, מוז איד, צוליעב דעם אמת, אויסזאגען א סוד פון חדר: אין רעדאקציע פון „וועג“ זענען

געקומען צוויי פון די בעסטע שוישפילער און האַבען, אלס דעלעגאטען פון דער טרופע, פאר דער רעצענויע געדאַנקט...

וואו ליגט דער אמת? זאָלען די שוישפילער דערקלערען. און

אַצינד — צום פּראַטעסט:

הער עפּעלבערג שרייבט:

אויב איהר ווילט זעהן שמואל הנביא הינטער בית־לחם —

נישט אין בית־לחם און נישט ביי קיין עמוד, נאָר — שמעהן ביי א מזבח מקריב זיין א קרבן, הינטער איהם צוויי כהנים און דאָס פּאַלק צווישען זיי אויך ישי פון בית־לחם, קניען אַרום מזבח און מתפלל זיין צו גאָט. (שמואל א' ט"ז).

דאָס, וואָס אויף דער סצענע איז געשטאַנען א הילצע ר-

נער עמוד, נישט קיין געמיינער מזבח; די צוויי ליכט פאַר'ן עמוד, די שלאָף־מיצען אויף די כהנים'ס קעפּ, די שורה מוידען, רעכטס ביים „מזבח“ — דאָס אַלץ פאַרשלינגט הער עפּעל־בערג, וואָס האָט אליין דאָס שטיק רעזשיסירט, און גאַרנישט! ער פאַררופט זיך נאָר אויף שמואל א' ט"ז, וואו עס ווערט גערעדט פון קרבנות, אַבוואָל דער איינציגער קרבן ביי דער סצענע איז גע-ווען נאָר דער שוישפילער.

הער עפּעלבערג זשענירט זיך אַבער נישט און רופט ווייטער:

אויב איהר ווילט הערען פון שמואל הנביא'ס מויל —

קלוגע ווערטער, ווי שעהן ער ברענגט אַרויס גאָטס רייד: „ואני מאסתיו ממלוד על ישראל“ — אז שאול'ן האָט גאָט פאַר'מאוס'ט פון צו זיין א מלך איבער ישראל — ווייל ער איז צו האַרט פאַר'ן פּאַלק, און זאָגט דאָבלי — נישט ווי דער קריטיקער שרייבט פון א נאַניקע — א וואַרט, וואָס געפינט זיך נישט אין דער גאַנצער פּיעסע — נאָר: „מע ציטערט פאַר'ן קאַנטשיק, מע פּלאַטערט פאַר דער ריט, אַבער פאַר זיי אַכטונג האַבען, דאָס קיינמאל נישט...“

אַלזאָ — קאַנטשיק, נישט נאַניקע!

שאול האָט פאַרלוירען די מלוכה, ווייל ער האָט נישט געהאַט דאָס האַרץ אויסצוראָטען די עמלקים פאַר זייער פעטערס זינד, און הערן עפּעלבערג איז ער דער פאַרשטעהער פון דער נאַניקע — פאַרדאָן — פון קאַנטשיק!

די גביאים — ווייסט הער עפּעלבערג — וואָס שמעלט זיך

נאר אויף פסוקים — „וי נביאים האבען ליעב צו רעדען מיט משלים“, זאגט טאקע שמואל א משל —

פון א לייב מיט א וואַלף, אז שאול פון שבט בנימין, וואָס יעקב האָט אין זיינע ליעדער געגלייכט צום וואַלף, דאַרף נישט קיין קעניג זיין, נאָר איינער פון שבט יהודה, וואָס יעקב האָט פאַרגלייכענט צום לייב. און דאָבוי דערקלערט ער זיי דעם לייבם אייגענשאַפט: אז ער וואַרפט זיך זעלסט אויף א מענש, און ווען דער מענש אנטלויפט נישט פאַר איהם, נאָר קוקט איהם גלייך אין די אויגען אַרײַן, וואַרפט זיך נישט אויף איהם דער לייב, ווי די נאַטורפאַרשער באַר שרייבען דעם מלך פון די חיות.

גרויסאַרטיג איז דער „זעלטען“ — הער עפעלכערג אין גע- ניט, זעהט איהר, אפילו אין נאַטור־געשיכטע... און פילייכט באַר טייט דער „זעלטען“: שטענדיג, נאָר אויסער, ווען דער לייב שלאָפט... אָדער: ווען ער איז טויט... און דער משל ווערט דער־ צעהלט —

כדי צו דערקלערען, פאַרוואָס גאָט וויל נישט האָבען שאַל'ן פאַר א מלך.

שאַל, הייסט עס, האָט פאַרצוקט, כאַטש מען האָט איהם נישט געקוקט אין די אויגען אַרײַן; ליידער האָט ה' עפעלכערג אויף דעם קיין פסוק נישט...

און אַבוואַל אַהן א פסוק, רופט ער ווייטער אין קרעמעל אַרײַן:

אויב איהר ווילט הערען דוד בן ישי זינגען א קאפיטעל פון זיין תהלים: „השמים מספרים כבוד אל“, מיט אז אמת זיסען פאסטור ניגון און שיסט נישט פון א רעוואלווער מיט פולווער, דען עס הערט זיך א שטומפיגער קלאפ, ווי פון א בויגען.

און דאָס, וואָס דאָס געעהרטע פובליקום, פאַר וועלכען הער עפעלכערג נעמט זיך אזוי אַן, הערט א חזנ'ישע, נישט קיין שעפער־ישע זאך, און ווערט פאַרציטערט פון א שאַס פון א פיסטויל, נישט עפעס אנדערש... און דאָס, וואָס די פּײַל פון בויגען גיט נישט קיין שטומפֿיגען קלאַפּ, נאָר אַ פּײַף אין דער לופט — דאָס אַלץ מאַכט נישט אויס... שעהן איז, מיינט הער עפעלכערג צו

זעהן, ווי דוד לויפט צו מיט מוט און טויט א לייב, וואָס האָט זיך געוואָרפען אויף זיין הערדע, און הערען די שעה נע פ ר א ז א :

„האַסט געוויזען דעם שטאַלצען טירישען קעניג, און צום זיג איז בלויז גבורה נאָך וועניג.
און שפעטער אויף מיכל'ס זאָגען :
„אַד, ווי געפעהרליך איז דאָס לעבען אין וואַלד!
„ענטפערט ער :

„נישט מעהר ווי איז שטאַדט... גאָט איז איבעראַל. די צוויי־פּיסניגע היות איז מענשען־געשטאַלט זענען געפעהרליך, כער ביי דעם בעסטען פּאַל... מען קאן זיך נאָך איינהימען „פאר די פיינט; אבער גאָט העלף פון פאַרשטעלמע פריינד!“
עס איז אפילו מיט גראַמען, אדער, ווי הער עפעלבערג זאָגט :
שעהנע פּראָזא... עס איז אפילו נישט שעהן זיך אליין און בפרט אזוי נאַריש צו לויבען, נאָר וואָס מוט עס נישט א מענש צוליעב דעם כבוד „פון פובליקום“...

אויב איהר ווילט זעהן אן אמת־אידעאלישע אידישע טאַכטער, מיכל בת שאול, וועלכע, כאַטש איהר פאַטער האָט געהאַלטען מיט שטאַלץ דעם צעפטער אין דער האנט און נאַכגעגאנגען די תאוות פון יענע צייטישע מלכים, האָט געהאַט אַ האַרעם מיט פרויען א. ד. גל. דאָך איז זי, מיכל, דערגעגען דעם פאַטערס פיהר רונג צום פאַלק. און ווען שאול רופט אָן דעם פאַלק : מורדים, זאָגט זי :

„דאָס גאַנצע פאַלק! הייסען זיי מורדים ביי דיר ?
„האַסט דו פאַרגעסען ווער דו ביסט געוועזען פריהער ? פאַר טער! האָסט דו דיר די קרוין אליין גענומען ? האָסט דו זי „בירושח פון דיון טאַמען באַקומען ? גאָט דאָס זי דיר געד, געבען, האָסט געהאַט די ווערט; אבער זי פאַסט נישט פאַר דעם, וואָס לעבט מיט דעם שווערד! די קרוין איז נישט „מיין אייגענטום! פאַרלאַנגסט צופיעל! זי געהער דעם פאַלק, „ער קאן זי לעגען אויף וועמעס קאַפּ ער וויל!“
און ווייטער דאָס זעלבע ה' עפעלבערג שטעהט אויפ'ן פּסוק און קען נישט דעם פּסוק — איבער דער שעהנקייט פון זיין „פּראָזע“ נישט צו רעדען —

און זי וואלט קאנען קויגען א מלך אדער וועניגסטענס א העלד פאר א מאן, אבער זי וויל בעסער אן עהרליכען פאם-טור, איינעם פון די דאמאלטיגע צוויי ארבייטער-קלאסען: ערד-ארבייט און פיהצוכט. אויך דאן, ווען זי ירש'נט צוזאך מען מיט דוד'ן דעם פאָטערס קרוין, האלט זי א רעדע ביים טראן וועגען דער קרוין און זאגט:

„הערט אויס העלדען א. ז. וו.“

„דער ערשטער מלך איז געווען צופיעל פארפיהרט; ער האט מיט זיין מלוכה קעגען פאלק שטאָלצירט, ווי אלע די „וואַס ווערען — גרויס פון קליין, פארנעמען. על פי רוב, ווער „זיי זענען געווען...“

דערנאך זאגט זי נאך:

„מיכל בת שאול נישט די מלכה פון די היירנישע „קאנטען; א אירישע מלכה דארף קיין צירונג, קיין בריי „ליאנטען; דוד בן ישי דארף קיין הארעם נישט צו האב „בען; זיינע תאוות האט ער אין די וויסמע באגראָבען. זיין „הארעם וועט דאָס ערשטע בית-המקדש זיין, און דער תהלים „— זיין געזאנג און זיין וויין...“

ווי געפעלען אייך מיכל בת שאול'ס ליבעראליזם, די דאמאל-טיגע צוויי ארבייטער-קלאסען? דער אויסוואהל: א מלך אדער א העלד? דער יחוס אין שאול'ס צייטען? מאָמער ווייסט איהר, ווען און מיט וואָס שאול האט שטאָלצירט קעגען פאלק, אין תנ"ך אדער, להבדיל, נאר אין דער „פיעסע“? ווי געפעלען אייך די „היירנישע קאנטען“? ... דו געניטקייט און דאָס קלאָרע וויסען, אז דוד בן ישי דארף נישט קיין הארעם? אז זיין הארעם וועט זיין דער בית-המקדש, וואָס גאט וועט דעם גוטע הארציגען דוד נישט לאָזען בויען, ווייל זיינע הענט זענען באַפֿעקט מיט בלוט?

נאר אמת איז, אז דאָס תהלים דארף זיין דוד'ס „וויין“, נישט „ווייב“, ווי איך האָב, זעהט אויס, שלעכט געהערט, פארפיהרט פון „הארעם“...

און ווייטער „אויב און אויב“ —

אויב איהר ווילט זעהען דוד המלך'ס גוטסקייט, ווי דער פסוק שטעלט איהם פאר, ווען שאול מיט זיינע העלדען זענען

געשלאפען אין דער מדבר זיף און דוד איז צו צו שאול'ן און אוועקגענומען זיין שפיז און קרוג, און ארויף אויפ'ן בארג זיי אויפוועקען פון דארט (ויבא דוד לילה והנה שאול שוכב ישן וכו' ואבנר והעם סביבותו וכו' ויקח דוד את החנות וכו' ויעמוד על ראש ההר ויקרא וכו' שמואל א' כ"ו).

נאר אין פסוק זינגט מען נישט און אביעזר טרעט נישט איר

בער קעפ און פיס...

אויב איהר ווילט הערען, זוי דוד רעדט צו אבנר'ן, ווען דער לעצטער טראגט איהם פאר די אידישע קרוין, און ער, דוד, שטעלט איהם א באדינגונג, אז ער מוז איהם פריהער ברענגען מיכל בת שאול (לא תראה את פני כי אם לפני הביאך את מיכל בת שאול, שמואל ב' ג') און זאגט:

מיון נישט, אז די תאוה דיקטירט מיר אזוי,

„ניין! איד וויל עס לכבוד המת משיח אדוני.“

וואָרים, ווי קומט ת א ו ה צו „רוד המלך“? אי וואָס: פלגשים—בת־שבע—גארנישט, דאָס איז אין דער פיעסע נישט

דאָ...

און ער כאן רעדט הער עפעלבערג ערנסט, מכאן ואילך, פאר געסט ער, אז פארטיידיגען דאָס פובליקום דארף מען „בכבוד ראש“ און הויבט זיך אָן צו וויצלען...

הער עפעלבערג! צי ווייסט כאמת נישט דוד המלך (אין איר ער „פיעסע“, נאמירליך), אז ער איז געבליבען אָהן א שווער, אָדער איהר האָט שוין די שטעלע ארויסגעוואָרפען פון שטיק? הער עפעל־בערג, א מבשפה מעג זיין אָהן ציין, נאָר א שרייבער מוז האָבען טאַלאַנט... הער עפעלבערג — א הארעם האָט געהאט דוד, נישט שאול, און אין הארעמען ווערט מיט מענער נישט געטאַנצט... נאָר גענוג...

הער עפעלבערג האָט אויך אסך פון מיינע מענות פ א ר ש ו ו י ג ע ז... און זיין פראַטעסט מיט מיון ענטפער האָבען שוין צופיעל פלאַץ פארנומען. מיר וועלען איבערגעהען צום „ווילנער בעל־הבית“.

די טעמא איז צום באַרבייטען זעהר א שווערע. דאָס וויל־נער בעל־הבית'ל איז געוואָרען אויס פאקט און איז נאָך נישט קיין לעגענדע געוואָרען. און וועט פילייכט דערצו נישט קומען. און —

דער צווישען-מאמענט איז אס שווערסטען צו באר-
האנדלען. עס איז אזוי נאָהנט און דאָך אזוי ווייט, און דו ווייסט
נישט, וואו זיך צו שטעלען קעגען דער זנד און ווי אזוי צו מאַלען.

אויף דער סצענע זעהען מיר דאָס ווילנער בעל־הבית'ס נאָך
אין דער היים, שבת פאר'ן אוועקפאָהרען מוזיק שטודירען קיין
ווארשוי, אהין ציהט דאָס „שטרעבען“ צו העכערע וועלמען. אהין
רופט איהם אויך א יוגענד־באַקאנטע, א שטיקעל גרעפּין, דאָכט
זיך, מיט וועלכער ער האָט זיך באַקענט אין מאַניוּשקיס הויז, היינט
סער ווילנא. דער פּאָטער זיינער (דעם ווילנער בעל־הבית'ס) —
אן אלטער חזן, וואָס האָט אויך אמאָל „געשטרעבט“, שרעקט זיך
פאר ווארשוי, דאָרט קאָן מען לייכט אראָפּ פון ווען. דעם ווילנער
בעל־הבית'ס שוועסטער — א מין סימבאָליש־דעקאָרענטיש־
קראַנקע פּערזאָן און דאָצו, צום גרעסטען עפעקט — א בלינדע,
האָט א פּאָרגעפּיהל, אז זי הערט דעם ברודערס זינגען און שפּילען
צום לעצטען מאָל — די שוויגער ציטערט אויך פאר'ן ווארשעווער
יצר־הרע, נאָך דאָס ווייב, דעם ווילנער בעל־הבית'ס, א פּאַרצוויי-
גענע, פּוילע, עגאָאיסטישע בת יחידה — פרעהט זיך — ער וועט
צוריקקומען און ברענגען מתנות, דער עקר: א מאַנטעל, אזוי ווי
דער, מיט וועלכען א געוויסע גבירה פּאַראַדירט אין דער ווייבער-
רישער שול...

דאָס בילד טוישט זיך און מיר זעהען שוין דאָס ווילנער בעל־
הבית'ס נאָך א גליקליכען קאָנצערט, אין דער גרעפּינס סאַלאָן, אין
ווארשוי. מיט'ן קאָנצערט האָט ער אָפּגענומען די וועלט, אלץ זיך
צו די פּיס געוואָרפען און שכור פון כבוד (אין בעסערען זין) און
פון דער ליבע צו דער גרעפּין, איז ער גליקליך — ער פּאַהרט מיט
איהר ווייטער שטרעבען — קיין איטאַליען.

פּאַהרען פּאַהרט ער דאָך נישט. דער פּאָטער באַווייזט זיך,
דער אלטער חזן, וואָס איז געקומען נאָך איהם. ער וויל'ן אַהיים
נעמען, ער דאַרף נישט זינגען פאַר פרעמדע, זיין געזאַנג געהערט
צו זיין פּאָלק, נאָך צו „כל ישראל“ — און ער געהערט נישט צו
דער גרעפּין אין ווארשוי, נאָך צום ווייב מיט די קינדער אין ווילנא.
א מלחמה אין ווילנער בעל־הבית'ס האַרץ... גובר איז די אי-
דישקייט — ער פּאַהרט אַהיים, ער רייסט זיך אויס פון דער פרעמד.

ער רייסט אבער אויס נאָר מיט'ן גוף; זיין נשמה איז געבליבען אין דער פרעמד, אהיים פאָהרט נאָר א גולם פון ווילנער בעל־הבית'ס... מיט דער נשמה צוזאַמען האָט ער דעם געזאָנג פאַר־לוירען, (איינמאָל אין לעצטען אַקט וועט ער נאָך שפּילען, און צו ברעכען דאָס פּידעלע — דאָס וועט זיין פאַר'ן טויט!) ער האָט אפילו די שפּראַך פאַרלוירען, דעם ווילען צו רעדען... נאָך וואָס? מיר זעהען איהם שוין קראַנק אינמיטען וועג פון וואַרשוי קיין ווילנא; אין א קליין שטערמעל, אין א חסיד'ישע קלויז, פאַר וועל־כער די בויד האָט זיך אָפּגעשטעלט מיט די פאַרשוניגען, אין קלויז רעדט מען פון איהם, נישט וויסענדיג ווער ער איז, פון דערוויי־טענס — א שטיק וועגס פון וואַרשוי — ווערט ער שוין א שטיק לעגענדע... דער „רבי ר' מיכל" האָט פון איהם נסים ונפלאות דער־צעהלט — צוזאַמענגעקעמטען די מלכה שבא (די גרעפּין), דוד המלך'ס פּידעלע, אשמדאי, שלמה־המלך'ס סוף און א מעשה נורא געמאַכט! דאָס בעל־הבית'ס (דער פאָטער איז אַרױסגעגאַנגען זױ כען אן אפּאַטיק, צו קויפּען אביסעל וויין פאַר'ן קראַנקען זױחן) שווייגט... נאָר אן עמיץ זאַגט, אן ער איז געשטראַפּט געוואָרען פאַר א שרעקליכער זינד: ווייל פּריהער, ווען ער איז נאָך חזן גע־ווען, האָט ער נישט געזונגען פאַר גאַט און נישט פאַר כל ישראל, נאָר פאַר זיין אייגענעם כבוד וועגען, — שטעלט ער זיך אויף און בעט זיך: נױן, זאַגט נישט אַזױ... „פון וואַנען ווױסט דו?“ „אױך בױן עס!“ — לאַכט מען, ווי דער ר' מיכל ווױל, „אני שלמה“, זאַגט ער...

דאָס בעל־הבית'ס פאַלט צוריק אין זיין אפּאַטישען אומעט אַרױן, און דערוואַכט ערשט ווען בלאַזשיצקי (א שלױה מױחד פון דער גרעפּין אויס וואַרשוי, וואָס יאַגט'ן נאָך) קומט אַרױן און ווױל'ן נעמען צוריק... ער שפּרױנגט אויף, קריגט א נייע נשמה, ער קױפּט, ער פּאַהרט...

נאָר אַזױ ווי ער איז נישט געבליבען אין וואַרשוי, אַזױ פּאַהרט ער נישט צוריק... דער פּאָטער האָט'ן ווױטער, אפּנים, אַפּ געראַטעוועט.

און מיר זעהען צולעצט דאָס ווילנער בעל־הבית'ס צוריק אין דער היים... ווױטער א גולם — א גוף אַהן א נשמה. ער שפּילט

צום לעצמען מאָל, צוברעכט דאָס פידעלע, די שוועסטער פאלט
און שטארבט... ער פאלט און שטארבט...
— ברוד דין אמת!

נאָר, ווי עס איז, איהר זעהט א פראַבלעמע; אַן עכטע דראַם
מאָטישע אויפגאָבע.

צי האָט ה' אַרנשטיין זי אויסגעפיהרט? דאָס איז די פראַגע.
ווינאָ זעהט מען נישט, גערעדט ווערט אין ווילנא, וואַרשוי,
אין מיט וועג אין אַ חסיד'ישער קלויז — וואַלינעריש... איבער מיר
זיך ווערט גערעדט אזוי באַנאָל, אזוי פוסט, און מיכל בת שאול
וואָלט עס געמעגט נעמען פאר אַ טראַן־רעדע, מוזיק—געזאַנג—אוי,
איי... עס פעהלט נאָך: פיש, פיש, פיש... אין דער דראַמא
שלאַגען זיך רעאַליזם (די קלויז), סימבאָליזם (דאָס פידעל צוברע-
כען), שטימונג (די בלומען הינטער דער בלינדער שוועסטערס
פענסטער, אַ דערטרונקען הייזעריג שניידערל), און אלערליי ליר-
כעראַטישע פאַרמען. געזונגען ווערט אין אַ אידיש־חזנישען הויז,
ווי איז דער וואַרשעווער דייטשער שול, עס פעהלט נאָך אַן אַר-
געל... מאַסענהאָפט ווילד־פרעמדע מאַטיווען, שטרעבען — נאַציאָ-
נאַל מאַטיווען (זינגען נישט פאַר פרעמדע, — פאַר כל ישראל —
זיי האָבען פיעל, מיר — נאָר דיר איינעם) און אַנהייפענישען פון
גאנץ איבעריגע זאכען און מאַמענטען, א. ד. נ.
אַבער נאָך דעם אלעם — אַ דראַמע.

גוט געשפילט האָבען: קאָמינסקי (דאָס ווילנער בעל־הבית'ל),
קאָמינסקאָ (זיין שוועסטער: לאַה) נאָר אַביסעל איבערטריבען,
ווייל עס איז זיך זעהר שווער צו האַלטען אין ראַלע, וואָס איז רעאַ-
ליסטיש־סימבאָליסטיש־דעקאָדענטיש אין אַ אידיש־ליטווישען הויז
פ א ר צ י ט ע ן ! ליבערט (לאַה'ס פאַטער), פרוי יערמאַלין
(מלכה, דעם בעל־הבית'ל'ס שוויגער) נאָר איבערטריבען גרימירט
אַ. א. אַמבעסטען האָבען דאָך אויסגעפיהרט זייערע ראַלען: מאַ-
דאָס סיעראַצקא (דבורה) און ווייסמאַן (אַלס בעל עגלה), ווייל
דאָס זענען די איינציגע רעעל באַהאַנדעלטע און נאַנצע פערזאָנען.
כאַראַם טרילינג האָט געהאַט אַ זעהר אומפאַסענדע ראַלע, וואָס
האַט זיך געשלאָגען מיט איהר כאַראַקטער און נאָך מעהר מיט איהר
וואַוקס און יאָהרען, אזוינס דאָרף נישט געשעהען, עס מוז זיין אַ

פּיין פאר דער שווישפּילערין; עס פּעהלען יונגע קרעפּטען אין דער
טרופּע...
נאָר ווייטער דאָס זעלבע: דלות, דלות...
און „דוד אין דער וויסמע“ ניט מעהר קאסע, ווי דאָס ווילנער
בעל־הבית'ס...

1906.

7.

אוי, דלות, דלות.

(מעאטער פעליעטאָן)

קענט איהר די סוכה, אין וועלכער מיר נעמען אויף אונזערע
טייערסטע און הייליגסטע געסט — די אושפיזין? קענט איהר
דעם פּלאַץ אויפ'ן הויף, אויף וועלכען די סוכה שטעהט? דאָס
מאטעריאל, פון וועלכען זי איז געשטעלט?
אויפ'ן מיסט. צווישען ברעטער, טירען פון איבערגעבוטע היי-
זער רופּען מיר מלאכים און אבות, און צדיקים צו גאסט, און דאָס
איז דער זכר פון דער אמאליגער פרייער סוכה אויף פרייע ווייב
גערמנער און פעלדער!

קענט איהר די הייזער, אין וועלכע מיר גיסען אויס אונזער
הארץ פאר גאט? וואו מיר וויינען פאר און נאָר פאַר
דאָמען? וואו מיר קומען, בלייבע און וואַקעלדיגע, און נאָר א
תענית, לייענען „ויחל“; און טאנצענדיג, יום־טוב, זינגען „חיום
תאמצנו“?

קענט איהר די קויטיגע פאַרלאַגע פון א גאנץ יאהר און דעם
בייסיגען שטויב פון אלטען היי יום כפור? קענט איהר די שוואַרץ
צע ווענט, דאָס שפינוועכס אין די ווינקעלעך, די צושניצטע, פאַר-
פּלעקטע מיט חלב באגאסענע טיש און בענק? געדענקט איהר די
אויפשריפטען „משנכנס אדר מרבין בשמחה“ אויס חלב און ריעס?
געדענקט איהר דאָס ציטעריג־פּאַריתומ'טע מאיר־בעל־הנס ליכטעל.

אין ווינקלע די פאראסטעטע צדקה־פּוּשקע, דעם פארשטויבטען ארוי־קורש מיט'ן פעטען פּרוּכט ?

קענט איהר דאָס אידישע בית עלמין ?
איך רעד נישט פון דער הויפט־אלעע אויפ'ן ווארשעווער
קברות ווי איך האָב פריהער נישט גערעדט פון דער דייטשער שול
— דאָס אידישע בית הקברות מיין איך — די פּאַשע פאר
ציגען און בהמות...

קענט איהר די „הייליגע“ מצבות ? די איינגעגראָבענע, אויס־
געבויגענע, מיט גראָז און אלערליי קרייטעכצער באוואקסענע
„תנצב"ה'ס“, די איינגעפאלענע האָלב איינגעזונקענע „לזכר עולם'ס“
דאָס האָלב אויסגעפּוילטע, האָלב אויסגעשטויבטע „איביגע גערעכ־
ניש ?“

די לופט פּרעסט, דער רעגען וואַשט, די ערד ציהט אריין אין
זיך, און די נישט־איינגעמויערטע אידישע מצבה, מיט די צוויי
הענט צום כהנים־דוכ'ען, מיט'ן צדקה־פּוּשקעלע און אריינפאלענ־
דיגער מטבע, אָדער מיט'ן קליינעם ספרים־שענקעל — די אידישע
מצבה זינקט און זינקט —

און קענט איהר דעם אידישען חדר ?
דאָס נאָם פינסטערע געפענגניש, וואו מיר האַלטען אונזערע
קינדער ?

און קענט איהר דאָס אידישע טעאטער ?
אויסשפּייען פלעגט אָן אַלטער משכיל פּאַר'ן אידישען
„מנין“, פאר דער סוכה, פּאַר'ן חדר, פּאַר'ן בית־עלמין...
— חזיר־שטעלכעל, אָדער גלאַט אַ שטעלכעל, זאָגט דער מאַן
דערנער קריטיקער אויפ'ן אידישען טעאטער...
און דאָך, שולדיג איז דער דלות...

דאָס אידישע טעאטער קען קיין אויסנאָם נישט זיין.
דאָס טעאטער דארף זיין אָן אַנשטאַלט צום ערציהען דעם

גרויסען, און עס קען נישט בעסער און שעהנער זיין פאר'ן חדר, וואו עס ווערט ערצויגען דאס קינד...
 צוזאמענגעשטעלט איז עס פון אלטע ברעטער, ווי אונזער סוכה; אזוי ריין, ווי אונזערע „שטיבלעך“, עס שמעהט אויך אזוי זילכער און רעכט, ווי אונזערע מצבות...
 זאל נאר א נארדאוואי געבען א בלאז, פאלט עס איין.

ווער האלט אונטער דאס טעאטער?

חסידים און בעליבתים נישט — רייכע און אסימילאטארען נישט — דער פראלעטאריער קען עס נישט אויפהאלטען, ער האלט קוים זיך אליין אויף! — אין טעאטער אריין קומען: בעלי-חובות, קרובים פון אנטרעפענער און אקטיארען, נעכטיגע און מארגענדיגע סטאטיסטען — רעצענזענטען, מיטארבייטער און זע צער פון צוויי דריי אידישע בלעטער און נאך אייניגע צופער יגע געסט...

אויף וועמען צו שטיצען האט זיך דאס אידישע טעאטער נישט. און אויב א טעאטער האט זיין פובליקום נישט, מוז עס ארייננארען פון גאס, ווי אין א באלאגאז אריין, מוז עס זיין נח'ם תיבה מיט אלע חיות, א כלבו פון זינגטאנץ, שפרינג, שריי-ענדיג, וויינענדיגע סצענען...

די האט א דראמאטישען טאלענט און מוז זינגען. יענער קען גוט לאכען און מוז, — ווען נארדן אדער הורוויץ הייסט—וויינען. יענע איז א לעבענדיגער קוואל פון הומאר און האט א זילבערען גלעקל אין האל, און מוז זינגען א הארצרייסענדיגע ודי. פאראן א הומאריסט, גיט איהם א קאמעדיע, נישטא קיין ריינע קאמעדיע, ווי עס איז נישטא קיין ריינער פארם — אלץ מוז זיין אויסגעמישט און צוקנוידערט. א „פארשידענעס“, ווי אין פלייש געוועלבעל, א טאפ ביים פייער, און וואס מען ווארפט אין טאפ אריין, קאכט זיך; אייגענס, גע'גנב'עטס, פרישס, אלטס, אפילו נאר אגנע-ריהרטס...

און א סוברעטקע מיט א לאכענדיגען קערפער פון שפיץ קאפ ביז צו די שפיץ נעגעל פון די פינגער; מיט פיס, וואס קענען

נישט איינשטעהן און מוזען אונטערטאנצען, מיט אויגען, וואָס
 געפרייען זינדיג געפארבטע פונקען, ווי אַ שמידעריי, מוז זיך
 פלוצלונג אַ שטעל־אָנידער טון און האַלטען אַן ערנסט־פּייערדיגע
 רעדע וועגען מענשהייט, קעגען בלוט־פארגיסען, קעגען יאָגען און
 פלאַגען די כנסת ישראל. „אלע מענשען — זאָגט זי — זענען
 מענשען — אַוועק מיט דער אינקוויזיציע!“

און כליב'ס מוזען זיין די שטיק, יעדען אַווענט כמעט קאַלע־
 רען זיך דורך, ווי אין קאַלעידאָסקאָפּ גרויס־אינקוויזיטאָרען, לייבען
 אין שאַפּענע פעלצען, אלטע קעניגען אונטער'ן אַרים מיט יונגע
 סוברעטען, אויגוסטען און ברכובכא'ס, און לצים, און קוימענ־
 קערערס, און וואָס איהר ווילט!

און די קאַסטיומען, און די אויסשטעלונג!

בערלינער סאַלאָנען אַהן ווענט, הורקנוס אויף אַ פאַמשיאָר־
 ווער פאַטער־שטול, מיר זוטראַ וועט אמאָל אריינפאַהרען אויף אַ
 וועליסאָפּעד, — עלעקטרישע באַלייכטונג האָט ער שוין! און מיר
 רעלע אַפּרז, די פּראָווינציאַנעלע מיוחסת, שרה שיינדעל, אַ פרומע
 רבי'צין, וואָס טאַנצט דעם ליעבען פּובליקום צוליבע, אַ ראָד מיט
 מענער, און אַ דייטשער מיטעל־אַלטישער הערצאָג, און אַ גראַס־
 אינקוויזיטאָר פון שפּאַניען, און אַחשוּרוש, דער מלך פון הודו ביז
 כּוש, די אַלע זיצען פאר אַן אַלט סערוועטען־מישטוד... באַ, דיזעלבע
 לייט, וואָס פיהרען אַלס דינער אין אַן אַקט אַ שפּיל, זעצען זיך אין
 אַ שפּעטערען אַקט אין די זעלבע קאַסטיומען אין קעניגליכען פּאַ־
 לאַץ צום טיש אַלס סנהדרין...

און דאָס איז אויך נישט לייכט צו דערגרייכען... מערסטענ־
 טיילס ווערט געשפּילט ערגעץ אין דרויסען — שמעהענדיג אויף די
 פּיס!

— קומט, בערליבתי, אין מעאמער אַרין, וועלען מיר עס קאָ־
 נען אנטוויקלען — זאָגט דער אידישער אַקטיאָר.

— מאַכט נישט אַ מעאמער, וועל'מיר קומען, — זאָגט דער
 אידישער בעל־הבית.

און דערוויל געהען טאַלאַנטען פאַרלוירען, אונזער געשמאַק

ביים אַנגעלאַפּענעם, צופּעליגען פּובליקום, פּאַרדראַכט זיך פּון טאַג
צו טאַג...

אוי, דלות, דלות!

און דלות מאכט קאַנקורענץ.

מיר האָבען שוין א דריטע טרופּע אויף מוראַנאַוו, עס וועלען

זיין נייע פּאַס־פּאַרטו'ס...

1906.

8.

גאַרקײס „אויפ'ן לעצטען שטאַפּעל“.

געשפּילט אין וואַרשעווער אידישען טעאַטער.

ערשטענס — „אשר קרד בדרך“ — טרעף איד א גוטען פריינד
אויפ'ן וועג — א „קאפּעליוש פריינד“ — „אָווענט“ — „אָווענט“,
ווי געוועהנליך; א ציה ביי דער מיץ (עס איז דאָך ווינטער) א
דריק ביי דער האנט און אַפּגעשטעלט זיך: ער פאַרטרעט מיר דעם
וועג אויפ'ן שמאַלסטען טראַטואַר אין עק כּמיעלנא פון דער נייער
וועלט. מיט איין וואַרט — א באַגעגעניש.

— אין טעאַטער אַרײַן, הע?

איד שאַקעל מיט'ן קאַפּ אויף „יא“.

— אויפּנעמען מאַטעריאַל אויף א פעליטאַן?

איד שאַקעל נאָך אמאַל מיט'ן קאַפּ אין דער לענג, און שווייג
פאַר שרעק, עס זאָל זיך נישט מאַכען קיין „געשפּרעך אויף דער-
וויל“, ווי ביי ווייבער ביים געזעגענען זיך אין פּערדערהויז.

— הום... — מאכט מיין שכן, נישט זעהר צופרידען. — איד
וויל מיר דערמיט באנוצען, שטרעק אויס די האנט, שמעל שוין
אויס א פוס; מיין „קאפּעליוש־פריינד“ נעמט אבער אַרויס דעם
נאַלדענעם זייגער פון וועסטען־טאַש און, זעהענדיג, אז „עס איז
ערשט דריי פיערטעל אכט“, עפענט ער אויפ'ס ניי דאָס מויל:

— נישט גלייך! — זאָגט ער.

מיין פנים פאַרקרימט זיך אויף א פּראַגע־צייכען —

— דאָס שרייבען פון טעאַטער!

און ער צוהיצט זיך פּלוצלונג. פּלאַמט אויף, ווי טרוקען שטרוי:

— היינטיגע צייטען... האַמעל... אַנאַרכיסטישע אַנפאַלען...
בעלי-בתים באַקומען קיין דיר-הגעלט נישט... אַהן קרעדיט... מען
זאָגט אפילו קיין „היפּאָטעקען“ נישט... דלות... נישט זיכערקייט
מיפּאָל לעבען... רעפּרעסיען... געשיסעריי... פּחד פאַר נייע פּאַנאַ-
מען — — —

איך מאַך אַן אומגעדולדיגע באַוועגונג: ער לאָזט מיך אַבער
נישט קומען צום וואַרט —

— איך ווייס... איך ווייס: אידישע קולטור, אידישע קונסט
— אידישע נשמה... וויכטיג, זעהר וויכטיג — אויסרייניגען די
שטאַל — מען מוז אַרויסטרייבען די סוחרים פון בית-המקדש —
דעם פּובליקום אַריינפליסען געשמאַק — אַבער, מענש! האַמעל און
טעאַטער! א נאָר-נישט-פאַרלאַשען פייער און די סצענע, נאָך נישט
פאַרטריקענט בלוט און די ביהנע!

— און דו, וואו אהין געהסט? — האק איך איהם איבער
מיט א שטימע פון א קאלט-וואַסער-גוס אויף א צוהיצטען קאַפּ.
— איך? — פרעגט ער איבער, נאָך אמאל אַרויסכאַפּענדיג
דעם זיינער — שוין אַכט — איך? איך געה אין צירק אַריין...

ברוך שפּטערני; איך געה ווייטער, און טראַכט: ווי אזוי וועט
אַרויס גאַרקי'ס „נאַ דניע“ אויף דער אידישער סצענע?
אַז פּרעמד לעבען, אזוי אייגענאַרטיג רוסיש, און פון פּאַמע-
ראַדנע קעסעל-גרוב אין רוסישען וואַסער — צי וועט זיך דער אַי-
דישער אַקטיאָר קאַנען איינטראַכטען, איינפיהלען און איבערגעבען
די זאך? און ווי וועט זיך פאַרהאַלטען דאַס פּובליקום צו א דראַמע
אַהן א „מעשה נורא“, אַהן טעניץ (כאַטש גאַרקי'ן) אין זעהר לייכט
געווען אַריינצופיהרען א שאַרמאַנקע, און הייסען דעם עולם לאַפּען
אַ מענצעל... אַהן גרויסע געשעהענישען? צי וועט עס פאַרשטעהן
דעם גרוי-געמאַלטען גיהנום, אַהן דער אויפּשריפט: „כל באיח לא
ישׁובו“?

אין אַלגעמיין זענען זיך די ספּקוט צורונגען באַלד
נאָכ'ן אויפּגעהן פון דער פאַרהאַנג: נאָך די ערשטע עטליכע באַ-
וועגונגען, נאָך די ערשטע עטליכע ווערטער. איך זעה שוין, אַז דער

אידישער נענדל'ניק, מיט זיין גלות־פּעהיגקייט צו לעבען אין אלע סטרעפּען, צו עסען ברויט פון אלע אוווענס, בעסער געזאגט: צו הונגערען אויף אלע „ארבע כּנפות האָרץ“ — וועט ביישטעהן!

איד זאג „אין אלגעמיינעם“, וואָרים די איינצעלהייטען שער־גען. די „איבערזעצונג“, „געמאַכט פון אַן אַקטואַר במשך פון צוויי וואַכען“ (ווי מען האָט מיר מיט שטאַלץ דערצעהלט „פון א זיכע־רער קוועלע“) — אזא געשווינדע ארבייט און נישט פון א פאָר־מאַן, האָט געמוזט האַבען ערטער, ווי א ריב־אייזען, האָט געמוזט האַבען פּעהלער צום ארויספלאַצען מיט א געלעכטער... וואָרים מאַ־דאם טרילינג — א קאַרפּולענטע, נישט־ריהרעוודיגע, עלטערע פרוי, די גרויס־אָרטונגע מוטער אויף דער סצענע, האָט געמוזט אויסזעהן קאַמיש אין א ראַלע פון א יונג, שעהן, ראַמאַנטיש מיידעל, וואָס דאַרף אין די ערשטע אַקטען מימיש, מיט באַוועגונג און בליק, אויס־שפּילען איהר ליעבע און אייפּערזוכט, און פייערדיג אויספלאַצען ערשט אין לעצטען מאַמענט פאַר'ן טויט... וואָרים די רעזשיסעריע מיט איהר צווייטען אַקט, די נ י י ע לאַמעס אויף די אלטע רעק, קאַמינסקי'ס באַרד פון א פּוריס־רב, און אנדערע קלייניגקיי־טען, וואָס מען וואַלט געקאָנט ביי א גוטען ווילען זעהר לייכט באַ־נייטיגען — דאָס אלץ האָט געשאַדט, זעהר געשאַדט דער זאָך... אַבער ווי געזאָגט, אין אלגעמיינעם איז געראַטען. איד האָב פאַר־געסען, אז דאָס שפּילען אידען, רעדען אידיש (אויסער אין „אַס־קאַר“, וואָס רעדט אומעמוס און דאָ אויך „ריין דייטש“, אין גאַט און ער ווייסט פאַרוואָס) און די נשמה איז אַראָפּ אין רוסי־שען גיהנום אַריין, וואו די „קרבנות פון דער געזעלשאַפּטליכער אַרדנונג“ מאַטעריען זיך, צאַפּלען, ווי די פּיש אין א נעץ און מוזען אַהן רעטונג פאַרגעהן...

— און דאָס שטיק — רוימט מיר איין איינער פון הינטער די קוליסען — דאָס שטיק ווערט געשפּילט אַהן פּראַכען... די טרור פּע האָט אַפּגעריסען אלע פּראַכען... מאַרגען וועט זי א י נ ג צ ז ע ז שטריקען... א סכסוך וועגען געלט...

איד ענטפּער נישט. מיר אינטערעסירט דאָס פּובליקום. צי פאַרשטעהט עס גאַרקי? צי איז עס מיט איהם אַראָפּ אין קעלער אַריין, צי פּיהלט עס די האַלב־שטומע טראַגעדיע אין גיהנום אַהן

פייער, וואו „געוויסען“ איז וועניגער סחורה, אלס אן אלטע טאש קארטען; וואו עס דרעהען זיך ארום צו פארניכטונג פאר'משפט'ע שאטען פון געוועזענע מענשען, וואס דערמאנען זיך אמאל „אלטע“ ווערטער, און ווייסען שוין נישט, וואו און ווען זיי צו באנוצען; וואו געוועזענע באראנען דערמאנען זיך, אז זיי האבען אמאל אין בעט אין דערפריה קאפע געטרונקען (אסקאר רעדט דייטש) און מיט „שמאנד“, און אנדערע לאכען און גלויבען נישט... געוועזענע אקט טיאָרען, וואס האבען אמאל קופלעטען געזאָגט, „טייל צום לאכען, טייל צום וויינען“ און האבען פאר'שכור'ט זייער זכרון... וואו מען אטעמט פריי אָפּ, אז א קראַנקער שטאַרבט, און וועט שוין נישט הוסטען ביינאכט — וואו מענשען כאַפען זיך אויף אין דער פריה מיט א פראַגע אין דער וועלט אַרײַן: מען האָט מיך נעכטען גע- שלאָגען... ווער? פאַרוואָס?

— קום אַהײַם, טאַלטשע! — דערהער איך פּלוצלונג, ווי מיין שכן, וואָס האָט זיך מיט אן אײַננאַנסט־בײַלעמ אַרױפגעכאַפּט ביז צו דער ערשטער רײהע — גענוג, קום! און טאַלטשע, א דיקע פרוי, אַלץ מאַדאַם טרײַלינג, הױבט זיך אױף צום געהן.

— א שעהן פאַרווײלונג! — מאכט מיין שכן, גענוג הויך און שוין אינ'ם געהן — שכורים, קאטאַרוזשניקעס... און פאר דעם צאָהל געלט...

צווישען די אקטען געה איך ארום צווישען עולם.

איז א רעדעל רעדט מען:

— ווי געפעלט דיר „לוקא“ — דער פרומער מגיד מיט די גלייך־ווערטלעך?

— איד זאג דיר: מעהר גנב, ווי אלע... קיין „פאַפירען“ האָט ער נישט; ווער ער איז, זאָגט ער נישט; וואָס זײַן טון איז, ווייסט מען נישט (דאָס, אײַגענטליך, איז שױן קאַמינסקי שולדיג) און אז עס הױבט זיך אָן צו מאַכען אן עסק און ער דערפיהלט, אז עס שמעקט מיט פאַליצײ — מאכט ער פליטה...

אויף אַן אַנדער אָרט זאָגט מען:

— עפעס א ווילד־משונה לעבען — — —

דער רעדנער ענדיגט נישט, עס באווייזט זיך זיין טאַלטשע,

ניט איהם א ציפ ביי דער קלאַפּע פון שלוס־ראַק :
— קום בעסער אין א קאנדיטאָריי... גענוג די „סחורה“...

טרויעריג געה איר אַרויס פון טעאטער...

אמת, עס איז נישט געקומען דאָס רעכטע פובליקום פאר גאָר
ק׳ס „נאָ דניע“ — עס זענען געקומען די נעכטיגע און אייערנעכ־
טיגע געסט, וואָס זוכען „אָפּערעטקעס“ מיט כשוף־מאכערינס אין
קורצע קליידלעך מיט פעטע ליעדלעך... און יצר־הרע־פלאַמענדיגע
אויגעלעך... געסט, וואָס ווילען איינזאפּען מיט פאַרהונגערטע אוי־
גען כאַטש עטליכע הייס־לעבענדיגע־זינדיגע פונקען, כאַטש פון
דער סצענע אַראָפּ, ווייל אין לעבען איז פאַראַן א טאַלמשע ! —
מענשען, וואָס קומען אין טעאטער אריין מיט דער זעלבער לוסט צו
„פאַרברענגען“ און כאַטש אמאָל אויפצולאכען, מיט וועלכער דער
אידישער לעזער פלעגט מיט עטליכע יאָהר צוריק נעמען א אידיש
בוך אין האנט אריין — מען זוכט דעם מאַרשאַליק, דעם ב ד ה ז,
דעם לייכטען, אויבערפֿלעכליכען, אויסגעלאַסענעם ווייז... מען
רייסט איהם פון מויל אַראָפּ, פון פידעל אַראָפּ, פון טראַמפּייט
ארויס — דאָס לעבען איז אַזוי שווער, אַזוי גרוי... גאַרק׳ס פוב־
ליקום וועט ערשט קומען... עס וועט געוואָר ווערען : היינט איז גע־
ווען די „פּיער־פּראָבע“ פאַר׳ן אידישען אקטיאר, ער איז זי כאַ־
שטאַנען, ער איז אַרויס מיט נצחון, און מאַרגען, אויב מען וועט
נישט שטרייקען, וועלען קומען די בעסערע, די העכערע, די, וואָס...
די געדאַנקען האַקט מיר איבער א ניי באַגעגעניש.

איד דערקען איהם : א טעאטער־מאַן — אן עכטער ליעבהאַ־
בער פון אידישען טעאטער און מיין „שונא“. ער האָט ליעב דאָס
אידישע טעאטער, ווי א מאַמע איהר איינציג קינד, און זעהט נישט
און וויל נישט, און קאָן נישט זעהן זיינע פעהלער ; פיינט האַט זי
די, וואָס ווילען איהר די אויגען עפענען... עס איז איהר איינציגע
ליעבשאפט...

ער זאָל מיר קאָנען דערטרינקען אין א לעפעל וואַרעם וואַסער
פאַר מיינע קריטיקען, וואַלט ער עס געמאָן אָהן א ישוב !
און ער זיצט לעבען מיר גאַנץ אַפּט אין טעאטער מיט אַנגע־

שמעלמע אויגען, ווי די עגבער אויף מיין פנים. מאך איך א קרומע מינע, באווייזט זיך דער לייכטסטער שמייכלעך ארום מייןע ליפען, ווערט זיין פנים „אנגערוקט“, וואלקענדיג און אין די אויגען זיינע פלעמט אויף א שנאה... איינמאל, נאך א קרימישען פעליטאן, האט ער עס נישט אויסגעהאלטען און ארויסגעפלאצט, מכלומר'שט נישט צו מיר, נאר איך זאל הערען :

— קריטיזירען איז זעהר לייכט — דאס קאן א שוסטער אויך !

און דאס האט ער עס מיד דעריאגט און אפגעהאלטען אין גאס.

— נן, וואס זאגט איהר אצינד ? — איהר האט אויסגער-
פיהרט ? א וויכטיג שטיק ? א דראמע איז עס ? הא ? עס איז
אפילו קיין רעכטע לעבע נישטא ! א גנב — א שכור — און וויי-
טער א גנב און ווייטער א שכור —

— האט איהר — האק איך איהם אבער — נישט חשק עפעס
אין מויל אריין צו נעמען ?

דאגעגען האט ער גארנישט, און איך נעמ'ן מיט אין „באר“
אריין, דער איינציגער נאך געבליבענער פלאץ, וואס מען קאן אבי-
סעל לענגער זיצען בשעת'ן קריגס-צושטאנד.

און אט זענען מיר אין „באר“, איינגעהילט אין רויך צום
דערשטיקען, ציהען אין זיך אריין ריחות פון „קרויט מיט וואורשט“
און אלערליי אנדערע אונטערגעווארעמטע מאכלים טובים — זיצען
מיר ביי טאסען שווארצען קאפע, דאס איינציגע „כשר“ אינ'ם
„באר“. די געשפיגעלטע ווענט ארום אונז ווארפען אונז פיעלפא-
כיג צוריק אונזערע בלאסע, מידע און פארדראסענע געזיכטער —
— זאגט איהר — הויב איך אן מיט דער זיכערהייט, אז איך
רעד צום בעסטען עקזעמפלאר פון היינטיגען אידישען טעאטער-פוב-
ליקום — זאגט איהר, עס איז קיין דראמע נישט ?
— די מענשען אינטערעסירען מיד נישט — שכורים, גנבים...
איך פארהאלט די פארפליצונג פון „מאוסע“ ווערטער —
— און קיין רחמנות, צום ביישפיל, אויף „אננא“ האט איהר
נישט ?

— וואס איז אַננאָ?

— אַננאָ איז אן ארבייטערס א ווייב. אַט ליגט זי קראַנק אין קעלער און איבערטראַכטענדיג איהר גאנץ לעבען, קאָן זי זיך נישט דערמאָנען. צי זי איז אמאָל זאָט געווען... און האַלב־הונגעריג האָט זי שטענדיג געזאָגט: צי האָט זי נישט געכאַפּט אן איבעריגען ביסען? צי וועט ער עמיצען נישט פעהלען? און דער מאַן האָט זי געשלאָגען...

— א וואונדער! „פאַניע“ א בעל־מלאכה!

— און זעהט איהר, זי טראַכט אנדערש וועגען דעם... בעסער געזאָגט: זי טראַכט ג א ר נ י ש ט וועגען דעם... שלאָגען איז דער דרך הטבע. זי וואַלט זיך געוואונדערט, ווען עס זאָל אריבער־גען א טאָג אַהן קלעפּ. איז אזא פאַרביטערט לעבען שלאָגט מען! מוז מען שלאָגען! און אַהן א גאנץ גליד אין לייב, טויט־קראַנק, פאַכענדיג מיט דער נשמה — איז זי דאָך אויפ'ן מאַן נישט ביז, און אז מען לאָזט איהר איבער אין קיך עפעס ווארעמס צו עסען, זאָגט זי דעם מאַן:

— געה דו און עס... איד דאַרף נישט... דו ארבייטסט, געה,

עס!

— א נאַרישע אידענע!

— ניין, — א קלוגע, וועניגסטענס א גוטע — זי ווייסט, אז דער מאַן איהרער וואַלט זי אנדערש באַהאַנדעלט, ווען דאָס לעבען זאָל אנדערש זיין... אייגענטליך ווייסט זי נישט, נאָר זי פיהלט... אויך ווייסט זי, אז דורך איהר קרענק איז דער מאַן פאַרפאַלען געוואָרען אין דעם קעלער, פון וועלכען מען קומט זעלטען אַרויס... און אז זי וועט שטאַרבען, וועט ער אפשר פאַרט אַרויס... ער איז אַ בעל־מלאכה! זי ווערט דעריבער נישט ביז, אז דער מאַן עפענט נישט די טיר, ווען זי האָט קיין לופט נישט צו אַטעמען, אז עס שטיקט זי. ער זיצט אויף דער ערד, נישט ווייט פון טיר, און איז פאַרקיהלט, פאַרקיהלט ער זיך מעהר, וועט שוין איהר טויט אויך נישט העלפען — בלייבט ער שוין דאָ... איז ער א פאַרפאַלענער... און די אַננאָ וויל שטאַרבען, וויל זי איז מיד, זי וויל זיך אַפרוהען... זי שרעקט זיך נאָר: טאַמער וועט דאַרט, אויף יענער וועלט, אויך קיין רוה נישט זיין...

דער קעלנער הויבט אן אויסלעשען די לאַמפען... עם שלאָגט צוויי, מען טרייבט אונז אַרויס.
 — די רעשט מאַרגען! — זאָג איד.
 — איד וועל אייך באַגלייטען — ענטפערט ער.

מיר קומען אַרויס. עטליכע שלוק פרישען אַמעס אין מיין טע-
 אַטראַמאָן זאָגט:

— אויף מיר מאַכט עם א וואַנדערליכען איינדרוק.
 — וואָס?

— גאַרק׳ס „שטיק“, פאַראַן שמעדט, וואו מען רייניגט נישט. קליינע שמעדטלעך. דער ווינט קומט און קערט אויס; א רעגען פאלט און שווענקט אָפּ; דערנאָך געהט אויף די זון און טריי-קענט אויס. מענשען באַמיהען זיך נישט דערמיט.

אין גרעסערע שמעדט מוז זיין אַרדנונג. מען רייניגט... מען קערט, מען פיהרט אַרויס דאָס מיסט —
 — נו?

— און הינטער די שמעדט וואַקסט א באַרג מיסט... און גאָר קי פיהרט אונז שפאַצירען אויף אַזאַ באַרג מיסט... נאָך וואָס? פאַראַן נאָר גרעסערע שמעדט, למשל, ווין, בערלין, פאַריז, זואו, לויט איד האָב געהערט, לאַזט מען קיין בערגער מיסט אפילו הינט טער דער שטאָדט נישט איבער... מיסט ווערט פאַרברענט...

— ריכטיג — זאָג איד איהם — אבער לעהעדיג מיסט לאַזט זיך נישט ברענען! כּפּרט, אז ווער ווייסט, צי איז „מיסט“ מיסט און „גאַלד“ — גאַלד... גאַרק׳ס לוקאַ זאָגט, אז עם זענען קיין שלעכטע מענשען נישט פאַראַן... צי זענען די אלע, דאָס גאַנצע לעבעדיגע מיסט, ווירקליך שלעכטע, זינדיגע און דעריבער באַ-שמראַפטע? אַט דער ערגסטער פון אלע, קאַסטילאָו, דער איינ-ציגער ווירקליך שוואַרצער כאַראַקטער אין שטיק, איז גאַרנישט באַ-שמראַפט! אמת, דאָס ווייב זיינס „רייסט זיך גאַנץ אָפּט פון איהם אָפּ“ און געהט איהרע וועגען — דערפון ווייסט ער אבער נישט אויף זיכער. און אזוי, וואָס פעהלט איהם? זיין הויז האָט ער, דירדהגעלט באַקומט ער — עסט, טרינקט און לויבט גאָט... אין

שטיק ווערט ער געמויט און מיר, וואס זעהען זיין טויט אויף דער סצענע, וויינען נישט און באשולדיגען זיין „מערדעריי“ נישט, אזוי ווי מיר באשולדיגען נישט זעהר שטארק זיין ווייב, וואס גענארט איהם ביים לעבען... דאס איז אבער נאך אין טעאטער, וואו דאס לעבען ווערט אונז פארטייטשט פון גארקייט... אינ'ם געוועהנליכען לעבען, אהן גארקייט פירוש, ווערט זיין ווייב אנדערש באהאנדעלט. זיין מערדער — אויף קאטארגע געשיקט! און דאגעגען וועט קיין נער נישט פראטעסטירען, ווארים אינ'ם געוועהנליכען לעבען, אינ'ם נישט ריכטיגבאלויכטען לעבען, איז קאסטילאָו און עהרליך כער מאן. אמת, ער קויפט גנבה'שע זאכען, נאך קיינער וועט איהם נישט אויפווייזען, אז ער האט געוואוסט דערפון... ער וויל אפלייך קענען דעם חוב, וואס ער איז שולדיג פאר'ן געקויפטען גנבה'שען זייגער, נאך ווער וועט גלויבען דעם גנב, ווען ער וועט מאַנען? ער שינדט די הויט ביי זיינע אומגליקליכע געסט, נאך פאר'ן איבער ריגען האלבען רובל וועט ער קויפען בוימאויל צום הייליגען בילד אדער צום „גרתמיד“, ווי עס שמעהט אין דער איבערזעצונג... קומט דער טאג, פאָהרט ער מיט'ן ווייב אויף דעם בית-עלמין ארויס, צו די הייליגע קברים... א פרומער מענש רעדט מיט גאט און פון מעשים טובים. לויבט דאָס גוטע האַרץ פונ'ם אקטיאָר, וואָס קריגט רחמנות אויף דער קראַנקער אננא און פיהרט זי ארויס אפאטעמען אין הויז אַרײַן, און זאָגט איהם צו עולם-הבאָ דערפאר: אויף יענער וועלט — זאָגט ער — וועט מען דאָס דיר פאַרריכטען, מען וועט דיר באַצאָהלען... אבער אז דער אקטיאָר בעט: „גיב מיר עפעס דערפאר דאָ, אויף דער וועלט, שלאָג מיר עפעס אָפּ דערפאר פון חוב“, פאַרשטעהט קאָסטילאָו זעהר גוט, אז י ע נ ע וועלט מיט ד ע ר וועלט האָבען קיין שייכות נישט. אז „געלט“ איז געלט, „חוב“ — חוב און מען קאָן מיט מצוות און מעשים טובים קיין חוב נישט דעקען; און אז אַננא וועט קומען צו איהם אין קיין אַרײַן, וועט ער זי אַרויסוואַרפען... ער איז חושד דאָס ווייב אין א „פאַרהעלטעניש“ מיט'ן גנב, ער קוקט זיי נאָך — נאָך רעדען וועט ער נישט — אביסעל האָט ער מורא פאַר'ן ווייב אַלײַן, מעהר — פאַר'ן יונגען, געזונטען גנב, אבער דער עיקר — ער פאַרדינט ביי איהם, קויפט אָפּ „סחורה“ און פאַרליקענט האַלב געלט! ... און ער איז נישט קיין „מיסט“. פאַרקערט: סמעטענע! ער זאָגט

מוסר, ער זאגט אפילו לוקא'ן מוסר... לוקא האָט קיין פאספארט
נישט, איז ער א שלעפער...
ווער דען איז מיסט ?

דער אומגליקליכער אקטיאר, וואָס האָט זיך פאַרגיפּט מיט
אַלקאהאָל און דעם זכרון פאַרלוירען? ... נאָר היינט ווייסט מען
שוין, אז שכרות איז א קרענק. און ווען אפילו א זינד, איז זי שוין
הונדערט פאך באצאהלט מיט די ליידען, וואָס דער אומגליקליכער
שמעהט אויס. וואָלט ער וועניגסטענס אינגאנצען פאַרגעסען! —
עס וואָלגערען זיך איהם אבער נאָך ארום אין קאַפּ אלטע זכרונות:
שעקספיר'ס אַפּעליע... בראַוואַ... ביס... ער גיט זיך אַ שטעל פאַר'ן
עולם מיט די הענט אויף דער ברוסט... וויל דעקלאַמירען! די
זכרונות לאַזען איהם נישט לעבען; און ער וועט זיך דאָס לעבען
נעמען!

און דער געוועזענער לעדער־פאבריקאנט ?
געטרונקען האָט ער נאָך פרייהער, נאָר געשטויסען אין אַפּ-
גרונט אריין האָט איהם דאָך נישט דאָס...

— דאָס ווייב, וואָס איז אומגעטריי געווען ?
— דער עיקר דאָך גאָר עפעס אנדערש... נאָר עפעס הויך
מענשליכעס... צווישען איהם און דעם ווייבס געליעכטען פֿלעגען
ארויסקומען געשלעגען, געשלעגן ביי שכרות איז א געפעהרליכע
זאך, עס קאן קומען צו א מערדעריי און — ער אנטלויפט פאר דער
זינד ? ער וויל זיין נשמה מיט בלוט נישט באַפֿלעקען...
און אפשר וועלען מיר וואַרפען דעם שטיין אויפ'ן טאָטער האַ-
סאַנס קאַפּ ?

אן אַרבייטער געווען, די מאַשין האָט איהם די האַנט צודריקט
און ער איז אַראָפּגעפאלען, און קיינער וועט איהם נישט אויפהויר-
בען... ער וועט שוין בלייבען דאָ, וואו ער פֿלעגט אַמאָל קומען א
קערטעל כאַפּען, ווייל דאָ איז דער איינציגער אָרט, וואו אַלע זענען
גלייך, הימישע און פרעמדע...

און אזוי אנדערע — ווער ווירקליך איז מיסט ? דער „גנב“,
וואָס מען האַט'ן אזוי גערופען, נאָך איידער ער האָט עפעס פרעמדס
גענומען און דערמיט געשטויסען איהם צו דער גנבה ? דער גע-
וועזענער טעלעגראַפּיסט, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאר זיין גע-
ליעכטער שוועסטער און איז אריין אין תּפּיסה און פון דאָרט שוין

אהער געקומען? ... די „געפאלענע“, וואָס גאָט ווייסט, ווער עס האָט זי פאַרפיהרט? ... און אזוי אַלע, אַלע...

פון הינטער די וואַלקען איז אַרויס אַ בלאַסע לבנה. ביי איהר שיין זעה איר, ווי מיין טעאטראַמאן איז געריהרט פון מייע רייד. דאָס בעסטע עקזעמפלאַר פון אידישען טעאטער-פובליקום הערט מיך אויפמערקזאם אויס און פיהלט. איר ווער שטאַלץ דארויף און רעדעוודיגער:

— די אַלטע ווילדע האַרדע, זאג איר, — וואָס איז באַשטאַ-
נען פון נאַקעמע, פארהונגערטע מענשען, האָט אויף איהרע וואַכ-
דער-וועגען געמוזט טויטען אַלטע און אַפגעשוואכטע, נישט געזונט
און גאַנץ געבוירענע קינדער, מיידלעך איבער דער צאָהל, און בא-
גראַבען אויפ'ן אָרט — נישט געווען מיט וואָס צו פיהרען און מיט
וואָס צו שפייזען די, וואָס האַבען אליין די קראַפט זיך צו דער-
נעהרען נישט געהאט...

און מיר אינ'ם וועג פון אונזער קולטור, מיר, די פאַרשטע-
הער פון צוואנציגסטען יאָהרהונדערט, טוען אויך דאָסזעלבע. אונ-
זער פאַמיליען-געפיהל איז שטאַרקער, אויף היימישע האָט מען
רהמנות, פרעמדע, שוואכע, קראַנקע לאַזט מען אויפ'ן וועג...
מען טויט זיי נישט, די טובה טוט מען זיי נישט — מען
פאַרשמוצט נאָר מיט זיי די תפילות אָדער די קעלער — זא-
לען זיי פוילען לעבעדיגערהייט: „דינו לאַ שפכו את הדם!“ איי-
גענהענדיג האַבען מיר דאָס בלוט נישט פאַרגאַסען; עס טריפט
אליין, זאל עס טריפען... זיי פוילען, זאל ווערען פון זיי לעבעדיגע
מיסט...

נאָר לעבעדיגע מיסט קאָן מען נישט פאַרבירענען, בפרט, און
דאָס איז דאָסזעלבע מענשליכע מאטעריאַל, וואָס אומעטום, נאָר
נשמות אַפגעשטופטע, פאַרוואַרלעסיגטע, געטראַטענע... די לאַסטי
פון אַלע זאַמע. פון אַלע „עהרליכע“, פון אַלע „גוטע און פרומע“
דריקט אויף זיי און וועט זיי דערשטיקען... דאָס לעבען שטריקט
זיך ארום זייער האַלז, ווי אַ שטריק און ווערגט, און קיין רעמונג
איז נישט דאָ!

אט וויל זיך „ראטעווען“ דער גנב... נאסטיא מיט איהר ריינד
 קייט, מיט איהר גוט הארציגקייט, מיט איהר בארמהארציגקייט
 עפענט איהם די אויגען אויף. זי קאן זיין רעמונג זיין. ער וויל
 מיט איהר אוועק. אנהויבען א ניי לעבען. איהר צוליעב איז ער
 גרייט אפילו צום טויט: „נעם אט א מעסער און שמער מיר אריין,
 אבי פון ריינע הענט“. נאר ווען זיינע אויגען האבען זיך צום
 ערשטען מאל רעכט דערזעהן, האט ער זיך שוין געבאדען אין זומפ...
 האט ער שוין געלעבט מיט איהר שוועסער, מיט דער בעל-
 הבת'מע פון „אורחיס-הויז“... ער האט נישט געקאנט ליעבען, ער
 איז א פריירגעביגער, מיט'ן אפענעם הארץ, מיט דער אפענער האנט,
 דער ערשמער צו הילף און זי — א שלאנג... א שלעכטע, א גייר-
 ציגע, וואס ציהט'ן אריין טיפער אין זומפ, וועניגער אויס ליעבע,
 אלס מיט'ן פאלשען מיינ, ער זאל זי פון מאן באפרייען... אזוי
 ווייט האט ער אבער נישט געוואוסט. איהר גאנץ נידערטרעכט
 טיגקייט שווימט איהם בולט פאר די אויגען ארויס ערשט, ווען ער
 באמערקט נאסטיא'ן — עס איז אבער צו שפעט. נאסטיא ווייסט
 פון אלץ און קוקט אייף איהם נישט, גלויבט איהם נישט, אין
 איהם אין אלדאס-בייז חושד, און אז זי קומט שוין האלב צום גלויב-
 בען, אז זי דעצידירט זיך שוין, געריהרט פון לוקא'ס רייד, זי זאל
 איהם גלויבען און מיט איהם צוזאמען אויסוואנדערען, נעמט די
 שוועסטער און ווארפט זי ארויס פון פענסטער! דערפון מאכט
 זיך א געשלעג, באקומט דער אלטער קאסטילאָו א טויט-קלאפ און
 נאסטיא איז זיכער, אז אין דעם אלעם איז ער שולדיג, אז ער
 מיט איהר שוועסטער האבען זיך אפגעערדט, פטור צו ווערען פון
 ביידע מיט אמאל. און א גנע פאר'ן טויט פארקלאַנט זי זיי ביידע
 פאר דער פאליציי, און שטארבט אהן א טרייסט, מיט'ן שרעק-
 ליכסטען חשד אין קאפ און ביטערסטען געפיהל אין הארץ...

קיון אויסנאנג, קיון רעמונג פאר די אראפגעשטויסענע —
 און נישט אין דעם אליין שטעקט די טראגעדיע. די טראגע-
 דיע שטעקט דערניצען, וואס דאס מענשליכע אין זיי קאן נישט אינ-
 נאנצען אויסגעלאשען ווערען. פון אונטער'ן אש וועקען זיך פונ-
 קען... האפנונגען... דער אקטיאר זוכט דאס שפיטאל, וואו מען
 היילט פארניפטעטע פון אלקאהאל, נאר איידער ער געפינט עס,
 כאפט ער זיך צוריק צום ביטערען טראפען און הענגט זיך... די

נעפאלענע הערט נישט אויף צו חלומ'ען פון ריינער, גליקליכער
ליעבע, און דאס געפיהל, דער דורשט צו ריינער ליעבע איז ביי
איהר אזוי שטארק, אז זי קומט צו וויזיאנען: זי לעזט ראמאנען און
עס דאכט זיך איהר, אז זי איז די העלדין פון ראמאנען און דעקלאר
מירט וועגען ליעבע, און דערצעהלט פון איהרע ליעבעס-ליידען, פון
איהר אפפערען זיך... א סטודענט האט זיך אין איהר פארליעבט —
אלע טאג האט ער אז אנדער נאמען, לויט'ן ראמאן, וואס זי לעזט —
נאך זיינע עלטערען זענען דערויף נישט באשטאנען... זי ליעבט'ן,
נאך זי וויל נישט איהם מיט די עלטערען צוקריגען... ער וויל זיך
טוימען — זי לאזט נישט: „רו ביסט יונג, שטארק, האסט א צו
קונפט פאר זיך“... און אז מען גלויבט איהר נישט, הויבט זי אן
ביטערליך צו וויינען; שווערט זי, עס איז אמת! און לוקא זאגט,
אז עס איז ווירקליך אזוי, וויל אמת איז נאך דאס, איז וואס א
מענש גלויבט...

און אפילו אנא, וואס וויל אזוי רוהען, קאן זיך דאך פון לער
בען נישט אפרייסען נאך אינגאנצען. אמאל רייסט זיך איהר פון
די האלב-טימע ליפען אראפ: און אפשר וועל איך דאך געזונט
ווערען?...

און אזוי אלע! — פונקען פון אונטער'ן אש, און אויסגעלאך-
שען ווערען קאן עס נישט, און אויפפלאמען — אויך נישט...
אט אננא'ס מאן...

דעם ווייבס קרענק האט'ן אהער געבראכט, ער איז, לויט זיין
מיינונג, אז איינציגער עהרליכער ציווישען גנבים... זאל נאך דאס
ווייב געזונט ווערען... און שפעטער: זאל נאך דאס ווייב שטאר-
בען, וועט ער זיך שוין ארויסרייסען פון דאנען... די הויט וועט
ער פון זיך אפרייסען און איבערלאזען, נאך אליין מוז ער ארויס.
ער, דער עהרליכער ארכיטעט — פון דער הייל פון גנבים, קאר-
טען-שפילער, פוילענצער...

ער וועט אבער נישט ארויס!
דער ווייבס קרענק האט שוין צו לאנג געדויערט אין אנהויב
האלט ער זיך ווייט פון אלע, ערהאבען איבער אלע — שפעטער
קוקט ער נעהנטער צו, ער וויל זעהן, ווי דער עולם שפילט, און צום
סוף בלייבט ער — א פאר'סמ'טער, א שילטענדיגער...
און אזוי אלע, אלע...

און איבער די אלע שווימט ארום „לוקא“, די אומגעווענהליכע, פיליכט אויסגעטראכטע פערזאן, מיט איהר מעשה'לע וועגען פויער, וואָס זוכט דאָס „גערעכטע, עהרליכע“ לאַנד (אין דער איר בערזעצונג: ערד). עס מוז זיין אזא לאַנד... און אז דער געלעהר-טער, צו וועלכען ער ווענדט זיך מיט'ן געבעט, ער זאָל איהם וויי-זען, וואו דאָס לאַנד איז, ענטפערט איהם, נאָך אומזיסט זוכען: נישט דאָ! דערלאַנגט ער איהם, דער פויער, איבער'ן קאַפּ און צור-רייסט איהם אלע ביכער מיט די מאַפען (פלאַנען אין דער איבער-זעצונג). „עס איז נישט מעגליך, עס מוז זיין א גערעכט לאַנד!“

אז נישט, ווי לעבט מען?

איד בין צוגעגאנגען צום טויער און קלינג אָן.

— מען מוז נאָך אמאָל געהן! — זאָגט דער טעאָטראָמאָן...

— געוויס, און נישט איינמאָל. גוטע זאכען מוז מען עטליכע

מאָל זעהן.

דער שליסעל דרעהט זיך הייזעריג איבער אין שלאָס.

— גוטע נאכט!

— גוטע נאכט!

1906.

9.

א.ש.

נישט אַש נאָך אַן אויסגעלאַשענער פּלאַס, נאָר ש ל ו ם אַש, וואָס צופלאַמט זיך אלץ העלער און העלער: „שטעדטעל, משיח'ים צייטען“, „אל נקמות“... עס געהט וועגען שלום אַש, מיט דער לאַנד גער משופּרינע, לאַנגע פּיס, פּליישיגער נאָז און נישט גלייך ארוינגעזעצטע אויגען, פון וועלכע עס קוקט ארום אַז עכט ארטיסטישע און רייזקינדערישע נשמה און וועלכע ער לאָזט באַלד אַראָפּ... נאָר עבען אין דעם „אויג“ געהט עס.

פון אַש'ס ליכטיזייטען דאַרף מען היינט שוין נישט רעדען. נאָך דער הסכמה פון ווארשוי, פעטערבורג, בערלין, ווין, דאַרף מען נישט באווייזען, אַז אַש האָט טאַלענט. אונזער אַרעמע און דעריבער נאַרישינידישע, אַש-קריטיק וועט קניענדיג פאַרשווייגען. „אַש—

אז אייראפאעאישער שרייבער — זאגט נישט איינער, פאר וועל-
 כען אש איז ערשט נישט לאנג א „אינגעל“ געווען. „משיח'ס ציי-
 טען“ און „אל נקמות“ זענען איבער די אייראפאעאישע סצענען, ווי
 מעטעארען — אריבער; אש איז שוין די זון, וואס שיט מיט כבוד-
 שטראלען אויפ'ן געבענשטען כנסת-ישראל-קעפעל... די קריטיק קאן
 אויף א צייט אן אש'ס „שטערטעל“ פארגעסען, עס איז נאך נישט
 איבערזעצט... אבער „משיח'ס צייטען“, דערהויפט „אל נקמות“!
 עס איז שוין צייט דעריבער פון אש'ס פעהלערען צו רעדען. וואס
 גרעסער דער בוים, גרעסער איז זיין שאַמען, און וואס טאָלאַנט
 פאַלער דער דיכטער — אלץ שעדליכער, וואָרים צו אלעם ערשטען
 אנשטעקענדער — זיין פעהלער! און אש'ס אַרטיסטישער מאַגען
 איז שוין גענוג שטאַרק, קריטיק צו פאַרדייען; עס וועט איהם
 נישט פאַרשאדען. מען האָט איהם פון „יענעם צד“ אזוי פיעל
 פסח'דיגע סעודות געמאכט, ער איז אויף אזוי פיעל הס'בעטען גע-
 זעסען, זאָל ער אביסעל מרור אויך פאַרזוכען, זכר לפרעה... און
 איד וויל איהם דעם מרור דערלאנגען: עס דאַרף געמאַן ווערען מיט
 ליעבשאפט... און נישט קיין גרינגע זענען אש'ס פעהלערען: סצע-
 נישע עפעקטען און — א חז'דעל צו יענעם צד, איבער דער איד-
 שער גרענעץ אריבער. אין

„משיח'ס צייטען“

האָט ר' חנה א „יום-טוב'דיגער טיר“, ווייסט עמיץ
 פון דעם אויסדרוק? און אז ר' חנה מיט'ן ווייב דאַר-
 פען אַפּפּאַהרען קיין ארץ ישראל, און די קינדער, די „צו-
 זייהטע און צושפרייטע“ קומען זיך צו איהם געזעגענען פון פאַר-
 שידענע וועגען, מיט פאַרשידענע קאַמוניקאַציאָנס-מיטעל, געשיהט,
 אויף אש'ס האָקוס-פּאַקוס א נס און אלע קומען מיט אמאָל, אין
 איין נאַכט, אין איין שעה, אין די מאָרגענס — איינס נאָכ'ן צוויי-
 טען דורך דער יום-טוב'דיגער טיר! און צוליעב וואָס? — צוליעב
 עפעקט! און צוליעב עפעקט געהען חנה מיט'ן ווייב אויפ'ן בית-
 עלמין ארויס, מיט די מתים זיך געזעגענען, אין שעהנעם העלען טאָג
 מיט בלאַסע, גרויסע ברענענדיגע ליכט אין די הענט! צוליעב
 עפעקט, נישט צוגענעהט, נישט צוגעקלאַפט — א קרוש-לכנה אין
 דריטען אַקט! צום זעלבען צוועק געהען ענדע אַקט אלע מיטגלי-

דער פון פארשידענע אידישע פארטייען, די קינדער פון דער צד-
זייהטער און צושפרייטער פאמיליע, דורך איין שלאגבאן, נאך דעם
קול פון א שופר! און צוליעב וואס איז יוסמינא, וואס האט איינ-
איינציגען אידעאל — צו זיין א פוילישען מלך'ס א קעפס-ווייב,
אזוי מאלערויש-פאעטיש און ליעב פארגעשטעלט, בשעת ווען די
פארשטעהער פון היימישע פארטייען זענען כמעט
אויבערפלעכליך-קאמיש ארויס? דאס איז שוין צוליעב א חו'דעל
צו דער פוילישער זייט... דעם חו'דעל צוליעב האט ער איהר א
שטרעלענדיגע נשמה געגעבען, בשעת ווען אלע אנדערע האבען נאך
ווערטלעך און שלאג-ווערטער באקומען. זינדיגער איז אש אין

„נאט פון נקמות“.

איז „אל נקמות“, וואו אש מאלער וויל מיט געוואלד ווערען
דענקער און פסיכאלאג און, פאלט, נאטירליך, איבער דער באנט, אויף
דער ווארשעווער אלט-שטאדט, האט אש עפעס געזעהן, וואס —
וויל איד איד נישט דערצעהלען; קויפט „אל נקמות“ און לעזט,
דאס דארף, דאס מוז געלעזען ווערען. און געזעהן
האט אש, וואס אנדערע זעהען נישט, פאר וועלכען אנדערע געהען
בלינד פארביי, און אויב זיי דערזעהען, פארשטעהען זיי עס נישט
און פיהלען עס נישט, און עס וועט זיי קיינמאל צו א פאעמאט נישט
באפרוכטען... שפיען וועלען זיי, אדער — זינדיגען... דאס ווענדט
זיך: וואס זיי וועלען זיין, זאט אדער הונגערדיג... און אש האט דער
סצענע, ליידער נאך דער אייראפעאישער, וועניגסטענס, דער-
ווייל, ביים היינטיגען אידישען טעאטער, — א פאעמאט גע-
שענקט... דעם צווייטען אקט פון „אל נקמות“. אש האט אבער
אן ערשטען און א דריטען צוגעגעבען, און אין די צוגעגעבענע אקט-
טען איז ער מיט אלע זיינע פעהלערען ארויס.

איז ערשטען אקט נעמט נישט יענקעל, וואס לעבט פון א
שאנדיהויז, זיין איינציגע טאכטער, וואס ער וויל פון דער שאנד
פארדיטען, און שיקט זי נישט אוועק אין אן אנדערע שטאדט אריין
צו דערציהען, זי זאל די שאנד נישט זעהן, פון איהר נישט וויסען.
ער דינגט זיך אפילו קיין אנדערע דירה נישט אין אן אנדערער
גאס, ער זאל זי וועניגסטענס פון דער שאנד, ווי ווייט מעגליך איז,
דערווייטערען... און עס קומט אויף איהם א גוטע שעה, און ער

ווייל, וועניגסטענס דער טאכטער צוליעב, דאס הייזעל איבערמאך
 כעז און אנהויבען האנדלען מיט פערד; פאלט איהם גארנישט איין
 צו טון עס, איידער ער וועט זי פארשלייערען, וואס עס וואלט א
 מעלה צו א שידוך געווען, און קלערט עס צו טון ערשט נאך איהר
 חתונה, ווען ער וועט שוין האבען דעם איידעם אין שטוב...!

און קאז ער נישט אנדערש, און ווייל די טאכטער מצייל זיין
 מיט זיין ליעבען נאמען, היילף, טוט ער נישט,
 ווי אנדערע פון זיין גלייכען טוען, ווי „מעשים בכל יום“, קיין מצוות
 און מעשים טובים נישט... שיקט נישט ארעמע לייט אויף שבתים
 און ימים טובים, האלט נישט אויף קיין חלויים אין שפיטאל, מאכט
 נישט חתונה יתומים ויתומות... דאס טוען אלע, נאך נישט יענקעל!
 יענקעל שרייבט א ספר תורה! גלייך עס געהט וועגען א בן זכר,
 וועגען א קדיש...! און שרייבט ער שוין א ספר, מאכט ער קיין
 „סיום התורה“ נישט, זעהט מען קיין אותיות שרייבען... און צו דער
 סעודה, אהן דעם סיום, פארבעט ער זיינס גלייכען נישט, נאך בעל-
 הבתים, און געהט זיי, אז זיי קומען נישט, ערשט פארנאכט אין
 בית המדרש אריין זוכען... און מאכט ער אן „ארעמע סעודה“,
 טיילט ער שטעהענדיג... און דאס ספר פיהרט ער נישט, ווי עס
 דארף צו זיין, מיט מוזיק און טענץ אין שול אריין, און שטעלט זי
 נישט אין מקום קדוש אריין; האלט זי אפילו נישט ביי זיך אין
 שטוב, וואו ער קאז אמאל א מנין מאכען; ער שטעלט זי צו דער
 טאכטער (!) אין חדר אריין, פאר א קמיע, פאר א שמירה — די
 תורה זאל זי פון זינד באשיצען!!! און הייסט זי, אז זי האט
 נישט געהאלפען, ענדע שטיק, צונעמען, צונעמען פון שטוב... ער
 דארף זי נישט מעהר... אראפ אין הייזעל אריין געהט די טאכטער!
 צוליעב וואס איז דאס אלץ געשעהען? צוליעב עפעקט... און
 דער גוי ווייסט נישט, און וועט נישט פרעגען... און דעם גוי
 צוליעב איז אריין דער „אל נקמות“! וואס האט אש פון אירישען
 גאט געוואלט? אש'ס סופר זאגט, אז נישט אלע זינד אין גאט
 מוחל. אויף וועלכע זינד העלפט עס קיין תשובה, קיין חרטה נישט?
 א חו'דעל! און צוליעב דעם חו'דעל, אז די טאכטער האט זיך פאר-
 זינדיגט, פאטשט יענקעל נישט — זי, וואס האט זיך אויסגע-
 גליטשט; נישט „מאנא“, וואס האט זי פארפיהרט; נישט דאס
 ווייב, וואס האט מאנאקא, די שלאנג אין ג'עדן אריינגעלאזט, —

נאָט פאַמטט ער! אפשר נישט באוואוסטזיניג — עם טרעפען זיך
נישט „באוואוסטזיניגע“ קאקעטעס אויך — אבער אלץ א חו'דעל
צום קריסטליכען עולם...

„אל נקמות“ איז, לויט מיין געשמאק, א גרויסאַרטיג ווערק,
און דעריבער — טוט עם מיר אזוי וועה. וואָס פיינער עם איז דאָס
צייג, מעהר פארדרום מאכען די פעהלערהאפטע שטעלען!

רוסישע, דוכט זיך, יונגע שרייבער האָבען נאָך דער
פאַרשטעלונג פון «Богъ мести» אַש'ן אַ סעודה געמאַכט,
און אַש שרייבט אין א וואַרשעווער צייטונג, א „געוויסע“ צייטונג,
אַן אַפענעם בריף, וואו ער דאַנקט זיי פאַר די „בעסטע שטונדען
לעבען“, וואָס זיי האָבען איהם פאַרשאפט, מיט — „דרך ארץ“.

אַש, דיכטער, וועט אונז אַפּטריניג נישט ווערען... דאָס
פרעמדע לעבען וועט איהם אייביג זיין פרעמד, נאָך פרעמדער —
די פרעמדע שפּראַך... ער איז, וועט און כוז בלייבען א אַידישער
שרייבער.

איד ווינשט מיר אבער דעם אַידישען דיכטער איינפאַכער,
ערנסטער און — מיט אן אויפגעהויבענעם קאַפּ!
אַש איז אַפּגעפּאַהרען קיין ארץ ישראל, „צדה לדרך“ האָב איד
איהם געזעהן מיטנעמען: פאַלקס-ליטעראטור, קבלה-ספּרימ'לעך
און מדרשים... זאַל עם איהם זיין צו רפואה.

פיערמע אפטיילונג

1.

אין וואָס איז אייער הילף.

(א ניצליך קעשענע ביכעל פאר יעדען בעל מלאכה און ארבייטער)

פון ח. י. דאָקטאָר.

דאָס ווערקעל איז פריהער (1886) געגאנגען אלס אַרטיקלען אין „אידישען פאלקס־בלאט“ און שפעטער איבערגעדרוקט גער וואָרען מיט א „צור וואָהרינג (?) : נאכדרוק, אָדער איבערזעצען זכו' איז שטרענג פארבאָטען לויט געזעצע“.

די בראַשורע האָט פינף און פערציג זייטען; אַ פאַררעדע, פינף פרקים און אַ שלום. אין דער פאַררעדע דערצעהלט הער דאָס טאָר זיינע „טייערע ברידער, בעלי מלאכות און ארבייטער, אלע וואָס לעבען פון דער ארבייט פון זייערע הענט,“ אז „נישט לאנג איז ער צוריקגעקומען פון אויסלאַנד (!). ער איז געווען אין דייטש־לאַנד (!) פראַנקרייך (!!!) און ענגלאַנד (!!!) און געזעהען דאָרט אַזוינע שעהנע (?) זאַכען, וועלכע ער וועט נישט פאַרגעסען ביז'ן טויט אַרײַן,“ נאָר „מעהר פון אלעמען האָבען איהם איבערראַשט די מיטלען, מיט וועלכע די דאָרטיגע בעלי מלאכות און ארבייטער האָבען אַליין זיך אונטערגענומען (פאַרגענומען?) צו פאַרבעסער־רען זייער שלעכטע לאַגע און אַרויסצורײסען זיך פון „דעם אַרעמ־קײט“! די מיטלען זענען אַזוי וויכטיג און גרויסאַרטיג (!) אז ער האַלט עס פאַר נויטיג זיי מיט זיי צו באַקענען, כדי זיי זאָלען ווײַסען, וואָס זיי האָבען צו טון, דאָס הייסט, זיי זאָלען זיך באַצײר טענס (?) נעמען צום שכל (!) און אַנהויבען עפעס צו טון (!). נישט זיצען פאַרלעגט די הענט און לאַזען דאָס אַרעמקײט זאָל זיי נאָר אינגאנצען אײנשלינגען.“

אונז אי, למשל, אַלץ אײנס צי האָט ה' דאָקטאָר אויסלאַנד

געזעהען אָדער אין בוך געלעזען; צי האָט איהם עפעס אין דייטש
לאַנד אָדער אין מיכאילאָוו (למשל) איבערראַשט; מיר דאַרפען נאָר
זעהן אויב די עצות, וואָס ה' דאַקטאָר גיט, זענען פּראַקטיש.
דאָס ווערקעל האָט פינף פרקים; אין זיי גיט דער הער דאַקט
טאָר פינף עצות.

פריהער גיט ער צו פאַרשטעהן, אז דאָס גרעסטע אומגליק אין
פאַר דער מלאכה די קאָנקורענץ, וואָס וואַרפט דעם פּרייז. די
פּרייזען, זאָגט הער דאַקטאָר, הענגען נאָר אָפּ פון דער צאָל פון
אַרבייטער. „און נישט נאָר ביי אַרבייטער, עס איז אַזוי אין יעדען
פאַר.“ דאָס שטיקעל איז זיכער אַריגינעל, נישט איבערזעצט. עס
איז שווער צו גלויבען, אז מיכאילאָוו אָדער אנדערע מחברים, זאָר
לען נישט וויסען, אז די קאָנקורענץ וואַרפט נאָר דעם פּרייז פון
מינימום (לכל הפחות) ביז מאַקסימום (לכל היותר). אָבער דער
עיקר הענגט אָפּ דער אַרבייט־פּרייז פון דעם נוצען, וואָס די אַר־
בייט ברענגט.

אויך ווייסט מיכאילאָוו און אנדערע מחברים, אז עס איז
פאַראַנען צווייערליי קאָנקורענצען: דיינער קאָנקורירט מיט
ב ע ס ע ר ע, איינער מיט ביליגערע אַרבייט, אַז אנדערער ווייטער
— מיט מעהר געשמאק, אַרטיזם. הער דאַקטאָר נאָר וויל נישט
וויסען, אז אַהן קאָנקורענץ וואַלט די מלאכה שטענדיג געשטאַנען
אויף איין אַרט, קיינמאָל זיך נישט פאַרבעסערט, נישט פאַרפיר
נערט. ער האָט געהערט נאָר קלינגען אין א וואַלד און ווייסט
נישט וואו. די קאָנקורענץ איז שעדליך נישט ביי א ל ע פאַר
כען, און איבערהויפט נישט ביי בעלי־מלאכות; פאַרקערט, דאָרט
איז זי ניצליך און נויטיג. שעדליך איז די קאָנקורענץ נאָר דאָרט,
וואו עס איז דאָ איבעראַל מאַשינען, וואו עס אַרבייטען ביי זיי
פּראַסטע אַרבייטער, וועלכע דארפען גאַרנישט קענען, נאָר דרעהען
א רעדעל, אָדער טון עפעס אַז אַנדער קלייניגקייט; דאָרט, וואו
עס איז נישט פאַראַנען אַרטיזם, געשמאק, קענען און בעסער מאַר
כען; אין איין טאָג, אין איין שעה לערענט מען זיך אויס די קונץ.—
ביי דער אַרבייט איז נישט מעהר פאַראַנען נאָר קאָנקורענץ אויפ'ן
פּרייז, ד. ה., וואָס מעהר הענט עס ווילען אַרבייטען, וועניגער
צאָהלט מען פאַר דער אַרבייט. אויך געהט עס נאָר צו ביז צום
מינימום, ווייל דער אַרבייטער מ ו ז נעמען וויפיעל א מענש

מ ו ז האבען, ער זאל ווי עס איז אויסלעבען דעם טאג. נאָר דאָ איז די קאָנקורענץ שערליך, ביי בעלי מלאכות אָבער איז נאָר אַנדערש.

דער הער דאָקטאָר מוז נישט וויסען, אז עס זענען אמאָל צעכען (צונפמען) געוועזען, ד. ה. אַזוינע חברות פון בעלי מלאכות. דאמאָלט איז געווען נאָר אַהן קאָנקורענץ. און מען האָט זיי מבטל געוועזען אין דער גאַנצער וועלט טאַקע נאָר דעריבער, ווייל אַהן קאָנקורענץ האָט זיך די מלאכה נישט אַנטוויקעלט, זי איז שטענדיג דיג אויף איין אָרט געשטאַנען.

נאָר וואָס פאַר אַז עצה גיט הער דאָקטאָר קעגען דער קאַנדיקורענץ?

דער ערשטער פרק הייסט: מאכען שותפות צווישען בעלי מלאכות. עס בלייבט דאָך די שאלה: וואָס זאָלען טון אַרבייטער, וועלכע די קאָנקורענץ עסט באמת אויף? זאָלען זיי אויך מאַכען שותפות? און וואָס זאָלען זיי אַריינלעגען אין שותפות אַריין? די שוואַרצע הענט, דעם ליידיגען מאַגען אָדער דאָס ביסעל שכל, וואָס הער דאָקטאָר וועט זיי אויסלערנען?

אויך ווייסען מיר נישט וואָס פאַר אַ מין רפואה דאָס שותפות איז קעגען קאָנקורענץ. הער דאָקטאָר מיינט נישט, אז אַלע שניידער פון דער גאַנצער וועלט זאָלען מאַכען שותפות, צו דער גרויסער פאַנטאַזיע איז ער נאָך נישט געקומען.

זיין עצה איז, אז עטליכע שניידער (ער וויל 15 שניידער) זאָלען מאַכען שותפות. ער באַרעכענט, אז זיי וואָלטען דערינען פאַר דינט ממון קרע. לויט זיין רעכענונג, ווען פופּצעהן שניידער זאָלען מאַכען שותפות, וואָלטען זיי פאַרדינט אַסך געלט. אַזוי דאַרפען זיי: פופּצעהן דורות מיט טירען איז גאָס אַריין (ד. ה. אין אַדעס, וואָו הער דאָקטאָר וואוינט), טעגליך אַ פּוּד קוילען, דרייסיג יענען, דרייסיג פרעסען, פופּצעהן מאַסען, פופּצעהן נעהימאַשינען, פופּצעהן שטיבער אויפּצונעמען קליענטען (!!!), דאָס שותפות אָבער דאַרף: נאָר איין מיר אויף דער גאָס אַרויס, קליינע איינציגע דורות מיט איין שותפות-וואַרשטאַט און די העלפט כלים. ער באַרעכענט אַ חלוק אויף דריי טויזענט זיבען הונדערט און פּיער רובעל אַ יאָר, די סומע וואָלטען זיי נאַטירליך נויטיג געדאַרפּט.

די רעכענונג אליין איז פאלש. הער דאקטאר האט, למשל, פארגעסען, אז צייט איז געלט: אז די פופצעהן שניידער וועלען מוזען האבען דעם זעכצעהנטען, ער זאל זיין זייער קאסירער, א זיבעצעהנטען, אלס בוכהאלטער; אז אכטצעהנטען, אלס געשעפטס-פיהרער; אדער — יעדערער פון די פופצעהן שניידער וועט מוזען דארויף אפטיילען אביסעל פון זיין צייט, אויב ער איז נאך פעהיג דארויף; אז א בוכהאלטער, א קאסירער און א געשעפטס-פיהרער קאסטען באלד מעהר, ווי דער פארדינסט; אז די רעכענונג איז נאך נוהג ביי גאנץ גרויסע שניידער איז גאנץ גרויסע שטעמט. נאך אויסער דעם, איז די רפואה אזוי פיעל ווערט, וויפיעל אפשפרעכען א מכה. עס זאלען זיך מאכען פופצעהן שניידער א שותפות און שוין, ביי דעם שותפות זאל עס בלייבען, מעהר קיין שותפות'ן זאל זיך נישט מאכען, וואלטען די פופצעהן, (ווען די רעכענונג זאל ריכטיג זיין) ווירקליך גוט געשטאנען, דאס הייסט, אז זיי וואלטען בעסער ק א נ ק ר י ר ט מיט'ן רעשט שניידער, וואס ארבייטען יעדער באזונדער! נאך אויב דאס איז דער צוועק, איז נאך נישט כדאי געוועזען צו שרייבען און דרוקען אפילו די קלענסטע בראשורע. מען רופט צוזאמען פופצעהן שניידער און מען מאכט א שותפות! נאך הער דאקטאר מיינט, אז אלע שניידער זאלען זיך בינדען צו פופצעהן, עס זאלען ווערען ארטעלען, און פארגעסען, אז דאמאלט וועלען די ארטעלען צווישען זיך פונקט אזוי קאנקורירען, ווי היינט איינציגע שניידער. עס וואלט דערפון אפשר געוועזען א טובה, נאך נישט דעם בעל-מלאכה; דער ק ו נ ה וואלט א טובה געהאט, ווייל נישט די קאנקורענץ וואלט קלענער, גרעסער וואלט זי געווארען און די ארבייט — ביליגער!

דער הער דאקטאר ברענגט א משל פון א שותפות פון פופצעהן בלעכער אין פאריז. עס איז א וואונדער, וואס הער דאקטאר, וואס איז אליין א שניידער, וואס האט געמאכט א חשבון פאר ארבעטער שניידער, ברענגט א משל פונקט פון פאריזער בלעכער! אין פאריז זענען דא פארשידענע שותפות'ען פון שניידער אויך, און הער דאקטאר, אויב ער איז אין פאריז געוועזען און פראנצויזיש פארשטאנען, וואלט ער בעסער געמאן, ער זאל דאס שניידער-שותפות שטודירען. און אויב עס זענען איהם שוין די בלעכער אויף די פאריזער דעכער געפאלען אין די אויגען, האט

ער ווייטער געברויכט, צוריקקומענדיג אין אָדעס, צו מאכען דעם חשבון אויך פאר בלעכער. למשל, פופצעהן בלעכער דארפען דאָס און דאָס, אלע צוזאַמען — וועניגער כלים, וועניגער דירות... יאָ? נאָר אפילו אויב מיר האָבען אַ מעות, אין פאַרזי אין שניי־דערהכרות נישטאָ, זענען דאָ מאַנכע אין בערלין, אין לאַנדאָן. די צוויי שטעדט האָט דער הער דאָקטאָר געמוזט אפנים באַהאַלטען אויף שפעטער! ... ער מוז פון יעדער שטאָרט אן אנדער משל ברענגען, כדי מען זאָל וויסען, וואו אַלעס איז געוועזען. דער פרק ענד־דינט זיך מיט דעם, אז אין רוסלאַנד זענען אויך דאָ אַזעלכע שותפות'ען. אזוי אויך ענדיגט זיך יעדער פרק. נאָר פאַרוואָס אייגענטליך שרייבט אונז ה' דאָקטאָר פון דעם, וואָס עס טוט זיך אין אויסלאַנד, נישט אין רוסלאַנד? ער איז טאַקע געוועזען, למשל, אין פאַרזי, לאַנדאָן און בערלין, ער וואוינט דאָך אין רוסלאַנד, פאַרוואָס האָט ער זי י נ ס נישט שטודירט? ממה נפשך, זע־נען די שותפות'ען אין רוסלאַנד אזוי גוט, ווי די אויסלאַנדישע, וואָס דארפען מיר יענע? זענען זיי ערגער, איז פיעל אינטערעסאַנטער צו וויסען מיט וואָס? מיט וואָס זענען ערגער די רוסישע אַר־טעלען פון בלעכער־געזעלשאַפט אין פאַרזי, אונזערע באַנקען — פון די דייטשע (פרק ב), די „פאַטרעביטעלניאַ אַבשמשעסטווא“, וועלכע ער דערמאַנט נאָר — פון די געוועלכער אין אויסלאַנד! וכדומה?

מיר זאָלען וועלען נאָכגעהן טריט ביי טריט דעם הער דאָק־טאָר און כאַפען איהם ביי אַלע זיינע גרייזען, וואָלטען מיר גע־ברויכט אַ גרעסערע בראַשורע שרייבען, אַלס זיינע; מיר וועלען זיך מיט איהם אַפּפּאַרטיגען בקיצור. ער וויל איינפיהרען אַרטעלען און שרייבט פון פאַרזי, לאַנדאָן און בערלין; ער וויל מאַכען „פאַטרעביטעלניאַ אַבשמשעסטווא“ און באַשרייבט אויסלאַנד, קיין איינציגע געזעלענשאַפט אין רוסלאַנד; און דער עיקר וויל ער איינ־פיהרען שולען צום לערנען מלאכות און באַשרייבט, אז די שולע וואָס די בעלי מלאכות האָבען זיך געמאַכט אין בערלין איז „דאָס שַענסטע הויז אין שטאָט, דאָס (הויז) ווערדט (!) באַליכט מיט

נאז, אין דעם (הויז) געפינט זיך א גרויסער זאל, וועלכער איז ארומגערינגעלט מיט א גאלעדויע און באַלקאניס מיט שעהנע געד-
שניצטע פון האַלץ שטראַכעמען (רעשאַטקעס). דער זאל איז פול (!) מיט
שעהנע בענק און טישען (!!!), אויף דעם עק פון אים (פון טיש ?)
געפינט זיך א בימה, אויף וועלכער יעדערער, וואָס וויל נאָר (!),
האַט דאָס רעכט (אודאי!) צו האַלטען אַ רעדע, אָדער עפעס
פאַרטראַגען פאַר דעם עולם. אַ חוץ דעם איז נאָר דאָ אַ קעס-טעל,
איז וועלכען יעדער האָט דאָס רעכט (!) אַרײַנצואוואַרפען א פּאַפּירעל,
אויף וועלכען ער מעג אַנשרײַבען דאָס, פון וועלכען ער וויל מען
זאָל שמועסען. נעבען דער בימה שטעהט א פּאַרטעפיאַן צולײַכע
דעם (!!!), ווייל די בעלי מלאכות און אַרבייטער קומען זיך דאָ צונויף,
שפּילען זיי און זינגען. נעבען דער זאל איז דאָ אַ ביכ-ליאַטעק,
אַ זאל אויף (!) צו לײענען און עטליכע גרויסע צימערען אויף (!)
צו לערנען. דורך עטליכע גלעזערנע טירען געהט מען אַרײַן
אין א גרויסאַרטײגען גאַרטען, אין וועלכען די בעלי מלאכות אַרבייטער
קומען זיך זומער צונויף! "אי שעהן באַשריבען, אי באַשריבען,
וואָס מען דאַרף, דעם גאַנצען תּוֹר, און אקוראַט פאַר ווער מען
דאַרף. וואַריס, באַמת, וואָס פעהלט אונזער שניידער מעהר אַלס
אַ פּאַרטעפיאַן מיט שטראַכעמען. אַ בימה מיט קוויטלעך, מיט שעהנע
בענק און טישען ? איז א גרויסע זאָך אַזוינס איינצופיהר רען.
למשל, איז קאַמאַראַוו אָדער בראַטקעוו! וואָס מען לערענט אין שולע,
נאָר וואָס מען דאַרף לערנען און פון נאָר אַזוינע קליי-ניגקייטען
איז נישט כּראַי צו רעדען; דער עיקר די שטראַכעמען! מיר מיינען,
אז עס איז גענוג — מיר מיינען, אז עס וואַלט גלייכער געוועזען
אונזערע מחברים זאַלען וועניגער רעדען פון אויס-לאַנד
(געוועזען אָדער געלעזען). בעסער באַטראַכטען, וואָס איז דער
היים טוט זיך. אויב זיי ווילען שרייבען איבער דער אַרביי-טער-פּראַגע,
זאַלען זיי פריהער די פּראַגע שטודירען. די ליטע-ראַטור,
און דער עיקר דאָס לעבען! נישט צו פאַרשרייבען וויין, פלייש
און פּיש דעם קראַנקען פאַר דחקות, נישט רעדען פּיז „שטראַכעמען“,
ווען מען האָט נאָר אפילו קיין באַגריף, וואָס מען מיינט
בילדען זיך.

דער הער דאקטאר האָט דאָך צוויי גרויסע מעלות : 1) ער איז
(דאכט זיך) דער ערשטער, וואָס האָט אַנגעהויבען שרייבען

(אדער איבערזעצן שטיקלעך) פאר בעלי מלאכות און 2) ער האט נאר א קורץ ווערקעל געשריבען.

1890.

2.

די פרויען-פראגע.

לויט דעם תלמוד און דערצו אויך א רעכמען באגריף פונ'ם תלמוד בכלל, איז צוויי טייל.

פון י. י. ווייסבערג

די מענשהייט שפאלט זיך אויף צוויי טייל, אויף זכרים און נקבות. די נאטור אליין האט זיי געטיילט דערמיט, וואס זי האט דער פרוי געגעבען דריי מצוות: טראגען, האבען און זויגען. אמת, עס זענען דא פלאנצען און בעלי חיים, וואס זענען דו פרצופים: זכרים און נקבות צוזאמען. זיי מעהרען זיך דורך א חלוקה אדער קנאספען, דאס הייסט, אדער דאס קעמערעל שפאלט זיך, עס ווערט דערפון צוויי, פון צוויי—פיער, און אזוי ווייטער, אדער אויף דעם ארט פון דעם צמת אדער בעל חי מאכט זיך א מין קנעפעל, א בראך דאווקע, וואס ווערט אלץ גרעסער און גרעסער, ביז עס וואקסט אויף און הויבט אן צו לעבען אויף אייגענער רעכענונג, אויף דעם זעלבען ארט, אדער געהט גאר אוועק און לעבט זיך ערגעץ באזונדער. פראוודע, ביי מאנספערזאגען איז עפעס נאך דא א מין זכר פון נקבות — בראדאווקעס אויף די בריסטען... מען דערצעהלט אפילו, אז עס האט זיך געטראפען שוין, אז א קינד האט ביי א מאנס פארשוין אזוי לאנג געצויגען ביי דער ברוסט, ביז עס האט אָנגעד הויבען מילך צו געהן... נאך בכלל איז היינט ביי די העכערע חיות און מענשען די דריי דינים נאך נוהג ביי נקבות.

ער היוב איז א תקיף א גרויסע זאך... מיר זענען שוין מכלומר'שט געבילדעט, האבען פראוועס, רעדען פון יושר, פון אמת... און דאך איז ביסמארק און פרייסען... די בעסטע ערות,

וואס היינט נאך פאר א ווערט עס האט כח... און עס איז נאך געד
וועזען אמאל א צייט ביי מענשען, ווען עס איז נישט מעהר נאך
כח נעוועזען, נאר: „כל דאלימ נכר!“ (ווער עס איז שטארקער, דער
האט רעכט!)

פארשטעהט זיך אליין, אז איז יענער צייט, ווען נאך די
פויסט האט רעגירט, האט דער זכר געמוזט אונטערדריקען די
נקבה, ווייל (עכ"פ איז א געוויסער צייט) ער איז שטארקער געד
וועזען פאר איהר.

פון דאמאלט אן האט זיך אנגעהויבען די פרויען־קעכטשאפט,
וואס געדויערט נאך עד היום. נאטירליך נישט אומל, טום, און נישט
ביי יעדען פאלק גלייך. דער אונטערשיד צווישען מענער און
פרויען הויבט זיך אן דאמאלט, ווען די פויכל אליין רעגירט, און
ענדיגען זיך וועט זי דאמאלט, ווען נאך יושר, נאך אמת וועלען רעגיר
רען. דעריבער איז דער פרויען־שטאנד פארשידען ביי יעדען פאלט
איז פארשידענע צייטען, און אויך אין איין צייט ביי פארשידענע
פעלקער. ווייל די מענשהייט געהט נישט איהר אנטוויקלונגס־וועג
גלייך, ווי א ראטע, נאך צואווארפען, טייל פריהער און טייל שפע
טער. וואס אויף א נידעריגערען שטאפעל פון דער בילדונג א פאלק
שטעהט, נידעריגער שטעהען ביי איהם די פרויען.

מיר האבען נאך היינט ווילדע שטאמען, וואו פרויען ווערען
ביי די עלטערען אפגעקויפט, אלס א זאך; יונגערע דינען, אלס וויי
בער און דינסטען; עלטערע — ווערען געטויט, געבראטען און געד
פרעסען; פעלקער, ביי וועלכע קדושין הייסט: צופיהרען צו א בוים
און אויסהאקען מיט א קליין צוויי פערערשמע ציין.

עס זענען דא שטאמען, וואו עס פעהלען ווייבער. וועד
רען זיי גע'גנבע'עט, געכאפט, גערויבט ביי שכנים. מען לויערט
(טשיאטעוועט) אויף א נקבה, ווי א ווילדע חיה אויף רויב. קוים
ווייזט זי זיך, פאלט מען זי אן, מען גיט איהר אייניגע קלעפ מיט
א דראנג איבער'ן קאפ, זי זאל דעם שכל פארלירען, און מען שלעפט
זי צו זיך אהיים אויף א שמריק.

עס זענען דא שטאמען, וואו די מענער רייטען, און די פרויען
געהען נאך צו פוס, טראגען אויף די פליצעס א צוויי־דריי קינדער
און אין די הענט אלע כלים, א חוץ דעם מאנס כליון. דערביי
ווערט זי אונטערגעשמיסען, זי זאל געשווינד לויפען.

עס זענען דא ווילדע, וואו אז א מאן שלאגט נישט זיין ווייב, איז עס א סימן, אז ער קאן שוין אויף איהר פרצוף נישט קוקען, און זי לויפט אהיים וויינען פאר די עלטערען אויף איהר פינסטער מזל.

עס זענען אויך דא פעלקער, וואו אז איינער שטארבט, גיט מען איהם מיט אין גרוב אלדאסיגומ, עס זאל איהם אויף יענער וועלט נישט פעהלען. מען פארברענט דעריבער זיינע כלים, זיין רייט־פערד, זיינע שקלאפען (דינער) און — פארשטעהט זיך — זיינע ווייבער אויך! נאך א גרויסען מאן, בפרט נאך א פירסט, ווערען פארברענט מיט אמאל א פופציג־זעכציג פרויען...

נאר דאס זענען אלץ ווילדע מענשען; לאזען מיר באטראכטען אביסעל די געבילדעטערע. א מאן האט צו שאפען איבער'ן ווייב מיט די קינדער, זי מוז נאכגעהן, וואוהיין ער וויל. שלאגט ער זי, האט זי קיין רעכט איהם צו פארקלאגען, אויסער ווען ער מאכט זי פאר א קאליקע.

זי פארלירט איהר נאמען. אפילו, אז זי גיט זיך מיט'ן מאן, הייסט זי נאך איהם כל זמן זי האט מיט קיין אנדערען נישט חתונה. א מאנספערזאן קאן ווערען, וואס ער וויל, א פרויענצימער קאן נאר ווערען — אדער זיין דינסט, אדער זיין ליבהאבערין! דער אייגענער חטא, וואס ביי א מאנספארשיון איז קיי־און־שפיי, איז ביי א פרויענצימער סכנות נפשות. אין טייל לענדער נעהט מען פרויען גארנישט, און טייל — נאר א קליינעם חלק ירושה.

אויסער אייניגע שטאטען אין אמעריקע, זענען איבעראל די פרויען באגרענעצט, פאלען אלע אונטער דעם מאנס ווילען, אין מעהרסטענטיילס ווערען זיי גארנישט ערצויגען, אלס מענשען, נאר אלס שפילצייג פון מענשען וועגען. א ליאלקע (קוקלע), וואס קען רעדען שעה, פלאפלען אביסעל פראנצויזיש, שפילען פיאנע, כדי, אז דער מאן וועט קומען אהיים נאך דער ארבייט, זאל זי איהם אנגע־נעם מאכען דאס לעבען, אדער אלס ווירטיו, זאל זי קאנען איהם גוט קאכען, באקען און איינשפארען.

דאמאלט, ווען דער מאנספארשיון ווערט וואס עלטער — קלי־גער, אנטוויקעלטער, באלעזענער, שטארקער, און באקומט מעהר כבוד און דרך ארץ, איז ביי פרויען פארקערט. וואס עלטער זי ווערט, ווערט זי נארישער, זאכאבאנישער, שוואכער און אומער־

טרעגליכער... עם טרעפען זיך מענשען, וואָס האָבען לייעב די ווייבער, נאָר איינער צווישען טויענט קאָן ליידען זיין שוויגערס דוד. ביי אונז אידען שטעהען אויך די פרויען נידעריגער, אלס מע-נער. צי קאָן זיך, למשל, א איד פאַרשטעלען א אידענע אלס ראש הקהל, שמש ביים רב וכדומה? געוויס נישט! צי קאָן זיך עמיץ ביי אונז פאַרשטעלען א שטר „חצי נקבה“? א נקבה זאָל דאוונען פאַר'ן עמוד? צי וויל א פּרומע אידענע מעהר, ווי זיין איז גרערד איהר מאַנס פּוסענבענקעלע?

מענשען זענען בטבע קאנסערוואַטיוו! נישט נאָר די, וואָס האָבען צו שאַפען, ווילען באַהאַלטען שטענדיג זייער ממשלה, נאָר אפילו די אונטערדריקטע, וואָס זענען שוין אין קייטען געבוירען. ווילען אין זיי שטאַרבען; זיי קאָנען זיך קיין אנדער לעבען נישט פאַרשטעלען. איידער מען האָט אין אַמעריקא אַפּגעשאַפט די שקלאַ-פעריי, זענען די שקלאַפען אַליין געוועזען דאַגענען, און אז עס האָט אויסגעבראַכען דעריבער א קריג, האָבען די שקלאַפען געטריי זייער בלוט פאַרגאַסען פאַר זייערע צוואַנגהערען.

אַזוי איז אויך ביי דער פרויען-פּראַגע. נישט נאָר דער מאַנס-פאַרשוין אַליין סטאַרעט זיך, און די פרוי זאָל בלייבען אונטער-דריקט, זי זאָל וועניגער קאָנען ארבייטען, אלס ער, זי זאָל זיין נאָר זיין שפּילצייג, נאָר אפילו די פרויען אַליין האַלטען זיך דערינען שטאַל און אייזען. זייער גאַנץ לעבען איז — זיך אַנצוהענגען עמיר צען אויף די פלייצעס; זי איז גליקליך, אז מען האַלט זי פאַר א „מלאַד“ און נישט פאַר א מענש, אז מען שטעהט פאַר איהר אויף, מען לויפט איהר אויפהויבען דאָס אראַפּגעלאַזטע נאָזטיכעל...

דער קאנסערוואַטיום קלערט נאָך אויס פאַרשידענע תירוצים און טעאָריען; דאָס ווייב איז באשאַפען געוואָרען פון מאַנס ריפּ, איז פון דאַנען געדרונגען, אז זי דאַרף קיין גאַנצער מענש נישט זיין! אז די פרוי האָט בטבע מעהר געפיהל, אלס שכל, מעהר גע-שמאַק, אלס כוח, וכדומה. מען מאַכט זיך פאַרגעסען, אז דאָס קומט אַרויס פון דער טויענט-יאַהריגער ערציהונג, פון דער דומער דאַמען-טראַכט, און נאָך און נאָך אַנדערע זאַכען.

די פרויען-פּראַגע, זעהט איהר, קאָן פאַר אונז אידען אויך זיין זעהר אינטערעסאַנט. די פרויען-לאַגע שטעהט נישט אויף איין אַרט, זי ענדערט זיך מיט דער צייט. אין אנדערע ליטעראַטורען קאָן

מען פון דער פראגע זאמלען גאנצע ביבליאמעקען — ביי אונז האָר
בען מיר יעצט דאָס ערשטע ווערקעל פון ה' י. ווייסבערג. כל
התחלות קשות.

דאָס ווערקעל רעדט נישט פון דער פרויען־לאַגע יעצט, עס
שטודירט נישט די פרויען־פראַגע איבער דער גאנצער צייט. ער
שטעלט זיך אפנים פאַר, אז די גמרא איז „איינס“, און לויט דער
גמרא איז פאַראַנען איין „פרויען־פראַגע“; ער האָט אריינגעשלעפּט
מיט געוואַלט „א ריכטיגען (!) באַגריף איבער'ן תלמוד“, ער פאַר
געסט די צייטען און די ערטער פון דער גמרא; ער באַמערקט נישט,
ווען און וואו עפעס איז געוואָנט געוואָרען; די מאַמרים געהען אַהן
א סדר; זיינע אויסלעגונגען זענען מערסטענטיילס „ויש ליישב
בדוחק'ם“, פּשט'מעסיג — נאָר נאָר איז דאָס ווערקעל נוציג, און
מיר עמפּפּעהלען עס דעם פּובליקום.

און מיר עמפּפּעהלען עס נישט דעריבער, דאָס ווערקעל זאָל
האַבען עפעס געוויקט, עפעס ערקלערט — דאָס נישט. דער מחבר
באמיהט זיך אפילו טיילמאָל צו פאַרענטפּערען א בעל־התלמוד,
וואָס האָט זיך האַרט אויסגעדריקט איבער פרויען... נאָר פון דעם
האַבען מיר קיין נוצען נישט. נישט תנאים ואמוראים, דאָס לעבען
דריקט זיך האַרט אויס און אַנטערדריקט...

נאָר, ווי עס איז, פון דעם ווערקעל ווערט מען געוואָר על כל
פנים, אַז עס איז דאָ אַ פרויען־פראַגע, אַז עס זענען דאָ מענשען,
וואָס קלערען, אַז אלע מענשען דאַרפען זיין אין אלעם גלייך...

1890.

3.

ה א ר ין

ספר לכל נפש, ולכל בית ישראל.

(דאָס לאַנד, א בוך פאַר אַלע (אידען). וועלכע פאַרשטעהען לשון־קודש)
און פאַר יעדען הויז (וואו עס ליגט נאָך אַמאָל א תנכ"ל)
געהט אַרויס אין ירושלים דורך ה. זאב (וואַלף) יעביץ.
(עס זענען אַרויס פיער בענדלעך).

עס זעהט אויס, אז די וועלט וועט נאָך אַמאָל די זכיה האַבען
צו זעהן אַז אַילוסטראַציע צו גאַרדינ'ס געדיכט: „בנערינו

ובזקנינו נלך"; דער עוויגער איד, וועט נאך אמאל נעמען דעם שמעקען אין דער האנט אריון, די (לעדיגע) טארבע אויף די פלייך צעם און עס וועט זיך אנהויבען דאס קאפיטעל, ויסען—ויהנו".

נאר, וואו וועט זיין דער לעצטער ו י ח נ ו פון דעם לאנד גען וועג? אט דאס איז די פראגע! אונזערע שונאים האבען אויף איין נוסח, כאטש אין פארשידענע לשונות, פאר אונזער רוחניות א מצבה געקריצט און קדיש געזאגט, נאך לעת-עתה שמעחה נאך דער גרוב לעדיג... און דעריבער, בשעת ווען „ארגענטינא" ציהט מיט קערפערליכע, זיידענע שנירען אין גאלדענע קייטען... ציהט אונז ארץ ישראל מיט אזעלכע פערדן, וואס די גראָבע האַנט קאָן נישט אַנטאַפּען, דאָס שוואַכע אויג—זעהן, נאָר וועל־כע עס האָבען טויזענטער יאָהרען נישט אָפּגעשוואַכט, פייער — נישט איבערגעברענט, וואסער — נישט צופלאַכטען, קיין שטן—פאַרפלאַנטערט, און די צרות־דערנער פון אלערליי פרעמדע פלוי־טען נישט איבערגעריסען, און מיט וועלכע אונזער אידיש האַרץ איז אַרומגעוועבט...

נאר אין פראגען, פון וועלכע עס הענגט אָפּ די גאנצע צוקונפט (עתיד) פון א פאלק, טאר מען דעם האַרץ אַל י י ו קיין דעה נישט געבען, און מען מוז דעם קאלטען קלוגען שופט, דעם מח, אויך פרעגען אן עצה. ער איז אַהן א נטויה, אַהן רחמנות, נאָר—ער האָט שכל.

מיר קאָנען פונ'ם שכל נישט פאַרלאַנגען, אז ער זאָל איבער־וועגען די מעלות און חסרונות פון ביידע צדדים (אַרגענטינא, פאר לעסטינא), זוייל „מרת יפת" (אַזוי רופט יעבץ די אייראָפּעאישע ציוויליזאַציע) האָט נאָך נישט ערפונדען קיין וואָג, מען זאָל וועגען „עולם־הזה־סחורה" מיט רוחניות צוזאַמען, און ווען אפילו ר' לייב שרה'ס (אַזוי זוייל איד רופען די קווינט־עסענץ פון אונזער גלות־נאַציאָנאַל־ציוויליזאַציע) זאָל אַראָפּברענגען פון הימעל די וואָג־שאַל (מזל מאַזנים), וואָלט זי אונז אויך נישט געהאַלפּען (בפרט, אַז זי שמעחה שוין אזוי לאַנג לעדיג, האָט זיך אודאי שוין מזל בתולה פון זיי ציה־קנעפ צום סטאַניק געמאַכט).

מיר פאַרלאַנגען נאָר פון שכל, ער זאָל איבעררעכענען די עולם־הזה־סחורה; פון האַרץ — עס זאָל נאַכטראַכטען וועגען דער וויג,

וואו אונזער פרייהייט איז געבוירען, וועגען דעם קבר — וואו זי איז באגראבען געווארען, און — פון תחית־המתים, נאָר—בבחינת: יעקב אבינו לאַ מת! דאָס האַרץ און דער מח וועלען ביידע טון זייערס, נאָר ווייל ביידע ווירקען און באַוועגען איין אַרגאַניזם (בעל־אברים), וועט ער אודאי געהן זיין רעכטען וועג, לויט דעם „פאַראַ־לעליזם“, וועלכען „מרת יפת“ האָט ערפונדען.

נאָר כדי די ביידע מאַטאַרען זאָלען קאָנען אַרבייטען בשלימות, מוזען זיי האַבען קראַפט. ליידער אבער האָט דער מח וועניג ידיעות פון פאַלעסטינאַ. בשעת, ווען דאָס האַרץ טשעפּאַטשעט זיך אויף אַלע קברים, אויף כּוּתל מערבי, אויף יעדען שטיינדעל, אויף יעדען שטויב ערד, וועלכע זענען דורכגענעצט מיט אונזער העלדען־בלוט, ווייסט נאָר דער שכל, אז אמאָל האָט דאָרט גערונען מילך און האַניג, און היינט איז אַ ווייסער מדבר, ער קאָן זיך משער זיין, אז דעם מדבר האַבען מיר דעם טערקישען פאַטאַליזם*) צו פאַרדאַנקען, נאָר אויף השערות קאָן מען קיין הויז נישט שמעלען! אַלס ריכטיגע פּראָבען קאָנען נאָר דינען די נייע קאַלאָניעס. נאָר ווער קען זיי? ביז אהער האַבען פון זיי גערעדט אַדער „מרגלים“, אַדער הייס־פאַרברענטע בטלנים, וואָס וואַלטען גע־וואַלט מיט'ן גאַנצען פאַלק דעם ירדן פאַרשיטען, אבי איינער, א שריד־ופּלט, זאָל דערנאָך טריקען אריבערגעהן און אַנצוינדען א ליכטעל אויף מאיר־בעל־נש... אַדער נאָך אזוינע, וואָס זענען שריי־בענדיג נישט געשטאַנען איבערגעדעהט מיט'ן פנים אַ ה י ו. נאָר אַ ה ע ר, נעקוקט די לעזער אין די אויגען אריין, און גע־זאָגט, וואָס די אויגען האַבען געוואַלט, צו וואָס זיי האַבען גע־גלוסט!...

און דעריבער איז אונז אנגענעהם עדות צו זאָגען, אז ה. יעבץ מיט זיין גאַנצען פאַנאַטיזם (לעז זיין לייטענדען ארטיקעל) גיט אונז דאָך אַ ריכטיגען באַגריף איבער דעם שטאַנד פון די קאַלאָניעס; אויף זיינע ידיעות ליגט דער חותם פון עהר־

(* מחמד, דער טערקישער נביא, הייסט גלויבען, אז אלעס אין דער וועלט איז באַשערט פון דער השגחה, אז דער מענש מיט זיין חכמה און רצון קאָן זיך גאַרנישט העלפען, און קיין עצה געבען. דעריבער זענען זיי פּויל צו דער ארבייט.

ליכקייט און אמת. און דעריבער איז ווירקליך זיין ספר „הארץ“
„א בוך פאר אלע (וואס לעזען העברעאיש) און פאר יעדען איד-
שען הויז.“

איבערהויפט קומט איהם צו דאנקען פאר יחיא'ל מיכל פיי-
נעם'עס כריף, איבער דעם עקאנאמישען שטאנד פון דער געגענד;
פאר'ן צושפרייטען די ריכטיגע מיינונג, אז אויף „ג ד ב ו ת“
קאן מען קיין קאלאניעס נישט שמעלען, און פאר נאך אנדערע ריכ-
טיגע וויכטיגע אידעען — און כאטש מיר סאלידאריזירען זיך נישט
מיט'ן הער יעבץ וועגען דער שגאה צו „מרת יפת“ און בנוגע צום
בענקען למצות התלויות בארץ, (בפרט אויב צווישען זיי וועט זיין
קרבת), גיבען מיר די פון אונזערע לעזער, זועלכע פארשטעהען
העברעאיש, די הערצליכסטע עצה טובה, זיי זאלען דעם „הארץ“
באשטעלען.

1891.

4.

דער ווארשעווער אידישער קאלענדאר

דריטעס יאָהר — תרנ"ד.

אויסער די חלקים, וואס געהערען צו א לוח בטבע, האָט דער
„ווארשעווער אידישער קאלענדאר“ אין זיך א שפאָר חלק ליטע-
ראטור. ערשטענס, (ווייל די אידישע כראָנאָלאָגיע איז גאנץ קא-
לענדאר-מעסיג און דער טיטעל „די וועלט-געשיכטע“ פאסט איהר
אזויפיעל, ווי דער „מאור-הגדול“ דעם שטארקען רוב פון אונזערע
רבנים) — ערשטענס, שמירט אונז אויס ה' פרישמאן דאָס מויל
מיט „מילך און האָניג“. ער האָט א גרויסע פּרעטענסיע צום רבונז
של עולם, וואָס האָט צוגעזאָגט צו געבען האָניג און מילך, עס זאל
רינען איבער'ן מויל —

רבונז של עולם, צו וואָס זיך דען נארען;

נישטא מעהר די גאלדענע יאָהרען!

נישטא מעהר קיין מילך שוין, נישטא מעהר קיין האָניג

אין פֿאָנר פון דעם כרמל, פון שרון!

פון די אלע הבטחות —

אין זונג נאָר געבליבען אויף אונזערע צרות
בהמות און ביהנען אלס סימן —
דאָד (?) האָבען מיר לאַנג נאָר אין מילך און אין האַניג
אויפגעהערט טרעטען (?) אין שווימען —

און דעריבער איז ער מתפלל:

אוי, נאַטעניו! זעהסט דו, איד בין דיר שוין מוחל
דיין מילך און דיין האַניג; און רעכען
צו בעטען דיר: נעם שוין אויך צו די בהמות
און ביהנען, וואָס שטעכען, וואָס שטעכען!

דער צוויי מאָל „וואָס שטעכען“, איז מחזק צו זיין „דעם ענין
פון שטעכען“ — נאָר ווער זענען די ביהנען? אויף בהמות קאָנען
אַלע אַנווייזען מיט די פינגער. נאָר ווער זענען די שטעכער? צי
האַט ה' פּרײַשמאַנען דער „האַבער געשטאַכען“?

נאָר נישט דער האָבער און נישט ביהנען שטעכען אונז אינ'ם
ג ע ל ע ה ר ט ע ו אַרטיקעל „די וואונדערבארע נאַטור־קראַפט
עלעקטריציטעט“; דאָ איז יעדעס וואָרט אַ פּראָסטער דאָרן, וואָס
לעכערט אויערען אין האַרץ. שוין דער טיטעל אַליין איז דער בעס־
טער סימן ווי נישט פּעהיג דער מחבר (זאָסניץ) איז צו פּאַפּולאַר־
זירען (פּאַר'ן פּראָסטען עולם פּאַרשטענדיג צו מאַכען) אַ וויסענ־
שאַפט (חכמה). נאָר דער טיטעל איז נאָך נאָלד! דאָס אַרטיקעל
צו פּאַרשטעהן איז וועניג צו קענען לעזען און האָבען אַ שכל הישר,
מען מוז פּרייהער קענען די עלעקטריציטעט, ווי עס דאַרף צו זיין,
און דערצו נאָך געוואוינט זיין מיט זאָסניצעס ספּעציאַלנע לשון,
כדי מען זאָל קענען דורכלעזען — אַ פּאַר זייטלעך.

זאָסניץ קאָן זיין פּאַר זיך אַ געלעהרטער מענש, נאָר דער
„מכל מלמדי השכלתי“ געהט אויף זיינע תּלמידים נישט; ער איז
אפּשר דער איינציגער פּרמ. וואָס דאַרף מחזק זיין דעם כלל. איד
שטעל איד אַנידער עמליכע פּלוימען־קערען, ווער עס האָט גוטע
ציון, זאָל זיך פּרואווען און אויפקנאַקען:

„מינעראַלאָג (פּאַרשטעהט גוט אויף עדעלשטיינער)“

„איין געוויסען שטיין ליקריאזן (אבער היינט
ווייסט מען נישט וועלכען שטיין...)“
„אז די זאכען ציהען בעסער און (?) ביי (!) א טרוקע-
נעם (!) לופט.“

„און ביי איהם איז די ערשטע באמערקונג וועגען דער
קראפט געוועזען, ווי אויבען.“
„אז מען רייבט שטארק אין א גרויס שטיק ברושטין“.
„אז מען האלט די האנט נעבען א גוט נעריכע-
נעם גלאז, פיהלט מען, ווי די האנט זאל זיין עפעס
אין א שפינוועכס.“

דערביי איז צו באמערקען, אז בורשטין הייסט ברושטין אינ'ם
נאנצען ארטיקעל, און זאסניץ שרייבט שלעכט דייטש במקום גוט
אידיש, נישט דוקא איבער עלעקטריציטעט, נאָר אפילו ווען ער
מאכט זיך א הלצה'לע דעם געמוטשעטען לעזער אביסעל פרויער צו
מאכען. די הלצה אייגענטליך כאראקטעריזירט בעסער זאסניצ'עס
שכל השר, אלס די בלומען, וואָס מיר האָבען אפגעריסען
באלד אויפ'ן ערשטען און צווייטען זייטעל פונ'ם געלעהרטען אר-
טיקעל. — נאָט אייד און „טרעט אין האַנג, שווימט אין מילך“ :

„איך בין אלע מאָל א בעלזן צו זיין ביי א וועטע, וואָרים—
איך לעג דערביי קיין מאָל נישט צו (!!!)*, נאָך א זאך בין איך
געוואוינט צו זאָגען (הוא היה אומר!) : אז איך פארלאנג נישט
פון א חכם ער זאל זיין א גרויסער בעל מדות טובות (גוטען כאַ-
ראַקטער), און פון א בעל מדות טובות פארלאנג איך נישט קיין
חכמה; וויל איך לערנען ארייכטיגען גלויביגען
צו האָבען (!). געה איך צו א אידישען חכם, וויל איך לערנען
גוטע מדות, געה איך צו אן אלט-וועלטליגען (!) מענשען; וויל איך
לערנען דרד-ארץ, (איך מיינ, ווען איך וויל א פיינעם ליגענד זאָ-
גען, אָדער א גוטען און א טיפען שטיכוואָרט און (!) יענער זאל
זיך דאָך נישט געפינען באַליידיגט), געה איך צו א דיפלאָמאטען,
וויל איך לערנען חכמה אליין (!) געה איך צו א שטודירטען (!!!)

(* א „סוחר“ האָט אמאָל אזא אַרט צואה זיין זעהן געלאָזט : אז
דו זעהסט עמיצען געלט צעהלען, שטעל זיך אָפּ, צולעגען וועסט דו זי-
כער נישט.

און נאך בעסער איז צו לערנען פון זיי ערע (!) ביכער, איך בער צוויי טעמים: ערשטענס, לערען איד ווען מיר גלוסט, צוויי טענס, וועל איד אלס שילער קיין פאטש נישט באקומען (אזוי ווי א פארפאסער גיט פעטש דעם עולם אונטער די אויגען !!!) נאך טירליך עס גיבט אויך אויסנאמען, אז (!) מען קען לערנען חכמה אפילו (!) ביי א קלויזניק, און כאראקטער אפילו (!) ביי א חכם...“ און דאס אלץ האט מען גערארפט, כדי אויסצופיהרען, אז דער געלעהרטער דיאפאס פון פאריז האט זיך מקנא געוועזען אין גריי'ס ערפינדונגען און —

„ער האט ווירקליך אנטדעקט א גרויסע וויכטיגע נייעס (!)“ אדער אפשר צו באווייזען, אז עס איז דאך בעסער צו לערנען חכמה, אפילו עלעקטריציטעט ביי א שטודירטען...

אין זאסניצ'עס „שלעכט דייטש, איידער גוט אידיש“, דער מאנט אונז א „גערויסער“ כהן-צדק. איהם רינט אויך נישט האניג און מילך פון מויל, כאטש ער האט נאך א קליין שטיר קעל געטע איבערגעזעצט. א קליין שטיקעל, נאך עס איז דאך גוט פאר א סטראשידלע אין „אונזער ווינגארטען“ אריינצושטעלען, אפשר וועט עס אפשרעקען די יונגע נארישע פייגעל, זיי זאלען על-כל-פנים אביסעל שטילער זינגען. הערט —

רעגעלען אים לעבען:

וויכטיג דו דיר א היבש לעבען צימערען,
 מוזט דו אומ'ס פארגאנגענע דיד נישט בעקימערען;
 דאס וועניגסטע מוז דיד פארדריסען,
 מוזט שמעטס די געגענווארט געניסען;
 בעזונדערס קיינען מעגשען האסען,
 און די צוקונפט נאט איבערלאסען...

איך שענק יעדען איינציגען אומזיסט אלע „כהן-צדק'ס-שירים“ (ווען זיי וועלען ארויסגעהן). ווער עס וועט טרעפען:

(1) וויפיעל דיימשע זעמעל מען דארף אויפעסען, מען זאל שרייבען אזא לשון, און ווי זוי ער זיי דארפען זיין.
 (2) וויפיעל עס ווערט געצאהלט פאר אזוינע זאכען, זיי זאל לען געדרוקט ווערען נישט פראסט צווישען די מודעות מיט אן איינפאד לשון: „רבתיים, זוכט מיר אויס א כלה...“ און —
 (3) זועלכע פאר עס איז זיך עהנליכער: געטע מיט זיין איר בערזעצער, אדער הימעל צו ערד? איך גיב צייט: א יובל! וכל הקורם זכה!

דער רעדאקטאר אליין רעדט שוין פאר דאס פראסטע אידיש, און זיין „ארץ-ישראל-איד“ איז נישט שלעכט. די מעשה דערפון איז א פראסטע —

„דער בלינדער ארץ-ישראל-איד“ הייסט אזוי דעריבער, ווייל ער איז אויף דער עלטער בלינד געווארען, און האלט שטאל און אייר זען פון ארץ-ישראל. די סצענע קומט פאר אויף א הויף אין א ווארשעווער הויז, און זי קומט פאר דעריבער אויפ'ן הויף — ווייל עס איז שוין נאכ'ן אכטען. ער האט קיין דירהגעלט נישט בא-צאהלט, האט איהם דער בעל-הבית ארויסגעווארפען. איהר וועט פרעגען: אזוי געשווינד? וועל איך אייך ענטפערען פאר'ן מחבר (אז אנדערס מאג זאל ער אליין געדענקען), אז דער ארץ-ישראל איד האט שוין דאס מעסער — א וויראק — אויפ'ן האלז נאך פון יענעם קווארטאל. זיין ווייב מיט'ן איניקעל זענען געלאפען אין הייזער אריין „זוכען געלט“, (מען ווייסט נישט אויף קלאר, וואס מען מיינט: אפגעמען, בארגען, — בעטלען?), עס פאלט צו די נאכט און ער ליגט אויפ'ן ברודיגען הויף צווישען בעטגעוואנט און ארעמע כלים. מאנכער לאקאטאר בעט איהם אויף א וויילע אריין צו זיך, נאך ער וויל נישט. ער וועט ווארטען אויף דער אלטער, זי מוז דערווייל קומען!

א פראווינץ-איד וועט אפשר פרעגען: און דער בעל-הבית? איז ער קיין מענש נישט? ווי האט מען קיין רחמנות נישט? עס פאלט צו די נאכט, עס ווערט פינסטער און פינסטערער, ווי לאזט מען נישט אן אלטען בלינדען איד צוריק אין דירה אריין איבער-געכטיגען? נאר מיט פראווינץ-אידען לאז איך מיך אין קיין שמעס נישט אריין, עס איז דא אסך זאכען, וואס זיי פארשטעהען נישט... דערווייל נעמט זיך דער אלטער אפצורייכטען חצות... דער

הויף איז שוין לעדיג, לאנג געשלאסען דער טויער, ביי יעדען קלינג, קלאפט איהם דאס הארץ: די אלטע, דאס אייניקעל געהט, נאָר עס נאָרט איהם אָפּ... ער רוקט זיך אַרויס פון די איבערבעטען אויף דער בלוזער נאָסליכער ערד, גראַבעלט צוזאַמען אַביסעל בלאַטע אויפ'ן אַרט פון אַש, באַשׂיט דעם קאַפּ און ריכט אָפּ חצות... „שלוחי מצוה אינן נזוקין“ (*), דאָך האָט זיך דער אַלטער אַיִ-בערגעפיהרט און די אַל ט ע מיט'ן אייניקעל האָבען איהם גע-פונען א גוסס...

מיר ערלויבען זיך נאָר דעם הערן עפּפעלבערג צו געבען צוויי עצות: (1) ערשטענס, זאָל ער נישט מיינען, אז א פּאַקט פון לעבען איז אַ לונג-אונדלעכער, און מען דאַרף זי צובלאָזען עד סוף כל הדרות. די גאַנצע געשיכטע, אז דער בלינדער האָט אַמאָל געזעהען, און דער אַרעמאָן איז אַן עושר געוועזען, דער גאַנצער וכוח וועגען אַרץ-ישראל וכדומה אַנדערע זאַכען, בפרט דער „סרח העורף“, דער סוף פון דער מעשה, די טהרה, לויז און באַמער-קונגען, מאַכען נאָר שוואַד די פעולה, וואָס די נאָוועלע וואָלט גע-קאָנט מאַכען. און

(2) אויב ער מוז שוין שרייבען, זאָל ער כאַט ש שרייבען פּראָזע. וואָס דאַרף ער רימען ? ער וואָלט גאַנץ שעהן יוצא געוועזען מיט דער נאָוועלע און גע-מעגט נישט מזכה זיין את הרבים מיט „דעם גוף און די נשמה“ מיט'ן נאַריש-בטלנישען-אַלט-פּילאָזאָפּישען איבערזעצטען שיר „דער שרעקליכער חלום“, (בפרט מיט דער קלוגער הערה!), איד וואָלט איהם אפילו מוחל געוועזען די „טויבען מיט די האַביכטען“; אפילו זאַסניץ וועט נישט שרייבען:

נאָר ווי זאָל דעם האַביכט אַט דאָס נישט פאַרדריסען
ווי זאָל איהם נישט ברענען זיין הארץ פון קנאה
ער איז דאָך אַ מערדער (!!) און בלוט צו פאַרגיסען
דאָס איז דאָך זיין טבע און דאָס איז די שנאה!
און אַנגעזאַגט האָט זי (די טויב) יעדען (קינד) באַזונדער

* דאָ פּאַסט דער ווייץ, אין דער נאָוועלע, איז עס אַ סקריפּ פון

זיי זאָלען נישט שטיפען (!) נישט פליהען צו הויך
 זי — נאהרונג — פליהט זוכען (!!!) ברענגען די קינדער (!!!)
 זיי זענען נאָך יונגע, זיי זענען אָהן כח.
 און אַרויס זענען זיי, ווען זי איז נאָר וועק
 און האָבען — אין שטיפען און קולות פאַרבראַכט (?)
 און באַלד האָט אַ האַביכט עררייכט דאָרט (!) זיין צוועק
 און האָט אויף דער שטעלע (!) צורעכט זיי געמאַכט !

ווי נאָריש די דריי סטראָפּען זענען אינ'ם משל, זענען זיי נאָך
 נאָרישער אינ'ם נמשל. די טויב איז (פאַרשטעהט זיך!) די כנסת
 ישראל, דער האַביכט — שונאי ציון. עס געהט אין דעם, אז די
 קינדער פרעגען די טויב פאַרוואָס דער האַביכט (דער יאָסטשאַנב)
 פרעכט זיי אויף? וואָלט ער כאַטש געגעסען אונזער פלייש!
 ניין ער צאָפּט נאָר אויס דאָס ביסעל בלוט, און וואַרפט די ג ב ל ה
 אוועק. די טויב ענטפערט — אז די טויבען האָבען דריי מעלות;
 ערשטענס עסען זיי כשר (!) צווייטענס אז ווען זיי האָבען גיט
 קיין אַרבעט, שליינגען זיי און זענען יוצא מיט שטיינדלעך (!)
 און דריטענס — אַ טייבעל קוים קריכט עס אַרויס פון איי, פליהט
 עס הויך — על כן שטעקט די שנאה דערינען! און דער היוצא
 לנו מדברינו — איז אַ מוסר: נישט שטיפען, נישט פליהען, נישט
 מאַכען קולות...

אַחוץ די צוויי עצות וואָלט אַ יושר געוועזען, אז ה. עפעלבערג
 זאָל מגלה זיין דעם סוד, וואָס אַ פראַווע ער האָט געהאַט איבער
 צודרוקען שטיקלעך פון אַלטע אידישע צייטונגען? צי האָט ער
 מודיע געוועזען זיינע קונים, אז ער וועט עס טון? צי האָט ער
 עמיצען באַצאָהלט דערפאַר? דאָס וואָלט שוין אַפילו די „קאַרגע
 דינה'לע“ אין דער נאוועלע פון שלמה גראַסנליק נישט געמאָן! זי
 מאַכט נאָר פון „שניי גאַמולקעס“, „קליידער בחצי חנם“; פאַר אַ
 ליאָדע פאַר הונדערט רובעל האָט זי אַ קליידעל אויף אַ חתונה
 צו געהן, און איהר מאַן מרדכי (פאַרוואָס רבי?) אויב ער וועט
 נישט קלונער ווערען, וועט ער אויפ'ן יאַהר אַפילו קיין וואַרשעווער
 קאַלענדאַר נישט בכח זיין צו קויפען... אבער — אַלטע סחורה?

5.

וועגען ישוב ארץ ישראל.

ארויסגעגעבען פון בערשהא פלעקסער און ישראל נאָראַדניצקי.

עס איז לייכט צו פארשטעהן דעם ציוועק פון אזא ווערק, עס דאַרף אויסווייזען:
 (1) אז עס איז אונז שלעכט אין אייראָפּא, און אז אויף בעסער איז נישט צו האַפּען;
 (2) אז די איינציגע הילף איז עמיגראַציע, געשווינד, אויף אייביג אוועק, און דער עיקר —
 (3) אז די עמיגראַציע דאַרף זיין קיין ארץ-ישראל, נישט ער-געץ אנדערש.
 צי איז דער ציל ערלייכט? דאָס ווילען מיר זעהן.

(1) צי איז אידען שלעכט אין אייראָפּא? אויף דער פראגע ניט ה. זאַמאַשטשין מיט זיין געדיכט „דער שטיין און די כוואַליעס“ (פאליעט) אַ תשובה, וועלכע פאַסט גאָר-נישט צו דער טענדענץ פונ'ם „הייליגען לאַנד“. אונטער אַ מאַטא: „למה רגשו גוים ולאומים יחגו ריק“, בעט זיך זאַמאַשטשין:
 „קוקט נאָר צו, אויב איהר ווילט עפעס זעהן (און אז ניט?) סאַמע (!) ביים ים, ווי אַ ריו אַרױפֿנעשטעלס (!) פעסט (.) פון גראַניט שטעהט דאָרט אַ שטיין (!) ער איז שוין אַ זון (!), גאַנץ לאַנג אויף דער וועלט...
 עס איז לייכט צום פארשטעהן אז דער „שטיין“ איז אַ פֿעל־זען. און — אז דער פעלזען איז ישראל'יק.

„עס רוישען, עס קאַכען, עס לויפען, עס יאַגען די כוואַליעס ביים ברעג אין כעס סכנות (?) עס שפּריצט זיי (?) די פינע (פיענע), זיי קלאַפּען, זיי שלאַגען דעם אַלטען שטורמאַק גאָר אַהן רחמנות —

נאָר, וואָס פּרעגט ער נאָך זיי? וואָס הערט ער זיי? ווי
לאַנג איז דען נאָר, אז גאַלדענפּאָדען האָט אין „טריאטער“ געזונגען
„ישראל'יק שטעקט זיי פייגען ארויס“, און — דוקא פון אוי-
טאָראַפּעע?!

„צום הימעל דעם קאַפּ, ש ט ו ם אַהן א וואַרט
פאַרשפּריצט, פאַרנעצט די פּיס און דאָס פּנים (!)
ניט זיך דער העלד קיין ריהר פון זיין אַרט
מאַכט חוזק און לאַכט פון די נ א ר א נ י ם (!)“

און פאַרוואָס זאָל ער נישט לאַכען? זאָלען זיי צולעגען די
נאָל! עס איז א פאַרגעניגען צו זעהען, ווי: —

„עס בראַט זיי, עס שטעכט זיי, די שונאים אין ים“
און די איינציגע סבה פון זייער שנאה איז:
„ד א ם שטאַלץ פון דעם ריז וואָס שטעהט
אויסגעצויגען(!)“

און אפשר מיינט איהר, ער שארט זיי עפעס? זיי האָבען צום אויס-
געצויגענעם ריז טאַקע נאָר א שנאת-חנם.
„ער מאַכט זיי ניט ענג, גענוג איז זיי גראַם —“
נאָר דער גרויסער אויסגעצויגענער ריז, די גרויסע סקאלע,
דער פעלזען, דער אומגעהויער —
„שטעכט ווי א ד א ר ז ז י י א י ז די א ו י ג ע ז !“
נאָטירליך ווערען די אויגען ביי די רוצח'ישע פאליעס נאָר
מעהר רויפן, זיי ווערען נאָך מעהר אין כעס און —

„פיהל מעהר שוין מיט כח, שוין מלא רציחה,
שמייסען די כוואליעס, פאַטשען דעם שטיין,
זיי נעצען איהם אונטער דעם מ ק ם מ נ ו ח ה,
ווילען אויספיהרען, נאָר ער זאָל געהן!“

מזרחתם פיהרען זיי אויס פונקט ווי דער כעלעמער משוגע-
נער, וואָס פאַטשט דעם ביהמ"ד אויווען, ער זאָל פאַר איהם דרד-אָרץ

האבען, און אפרוקען זיך פאר איהם! — „דער שמאדט־זייגער — זאגט ער — איז העכער פאר דיר און געהט, און דו, בולוואז, („שטורמאק“ איז נאך אין כעלעם נישט נהג) שמעהסט אויף איין ארט“; נאך איהם ווערט די האנט געשוואלען, און דער אויווען שמעהט ווי ער איז געשמאנען, אזוי אויך ש ט ע ה ט אויף א י י ז ארט ישראל'יק (נע־ענד איז אן אנדערער, נישט ער), און די כוואליעס —

א בלאַטיגע ליים, זעהר שמוציג און מאוס,
א זאמדעל, א שטיינדעל, וואס ליגען ביים עק,
א ווילד (!) שטיקל גראָן, וואס וואַקסט ביי די פיס —
דאָס שלעפען די כוואליעס מיט נצחון אוועק!

רכוננו של־עולם, און נאך וואָס האַבען זיך בערטהא פֿלעקסער
און ישראל נאראַדניצקי מטריח געוועזען? מה הרעש? ווארט אבי־
סעל! בפרט אז —

„דער גבור, דער ריז מאַכט זיך נאַרניט דערפון,
ער נעמט אין זיך אַרײַן די נעץ און די קעלט
ער וואַרעמט זיך אויס ב א ל ד קעגען דער זון.
שמעהט ווייטער קאַלט־בלוטיג, קוקט אויף דער וועלט!“

וואָס זשע זענען מיר אזוי אומגעדולדיג? נאָר אַפנים, אז די
רעדאקטארען פסק'ענען: מיטב השיר כזבו“, און דאָס „בלאָזען“
זיך איז נאר פאר שעהנקייט וועגען: זיי אַפנים ווייסען, אז דאָס
נאַנצע זאמד, וואָס איז צושפרייט אין צווייטא אויף אונזער ערד,
אויף וועלכער עס וואַקסען אַלערליי בלומען, תבואות, און וועלדער,
אז דאָס נאַנצע געקרייזעלטע זאמד, מיט וועלכען עס זענען אויס־
געבעט אלע טייכען, אלע וואַסערען, זענען נישט מעהר און נישט
זועניגער נאר צורײבענע גלידער פון דעם ריז, פון דער גרויסער
סקאַלע, פון וועלכער די פאליעס רייסען פון אייביג אָן, אָהן אָן
אויפהערונג: נאָר א „משורר“ זעהט עס נישט: פרעגט איינעם,
וואָס אַעזט קליינע אותיות, וועט ער איך זאָגען...
אז דעריבער, אויב מיר ווילען האַבען א תשובה אויף דער

שאלה: צי איז אידען שלעכט, אָדער צו דער ליידיען
 איז אייראפא, מוזען מיר זיך אָפּווענדען פון פּאַעט, וואָס זעהט
 אויגען ביי די פּאַליעס, און זעהט נישט די באַקעס, וואָס פּאַלען
 אונטערגעוואַשען אין ים אַרײַן, און ווערען אויף קאַשע צורײַבען,
 און בעטען דעם ה' ראַבניצקי, וועלכער זאָגט אונז צו א „רפואה
 שלמה“, ער זאָל אונז פּרײַער שטעלען א ריכטיגע דיאַגנאָזע. —

געגען אַזוינע נחמות וואָס ה' פּלטיאל זאַמאַשטשין גיט אונז,
 נעגען דעם נחת אז „מיר לעבען פּאַרט, שונאים אויף צופענקעניש
 און אַלע אַנטיסעמישע שלאַנגען אויף צוועצעניש“ זאָגט ער אז:
 „אודאי איז עס נישט קיין קלײַנע טרייסט, אז מען
 דערמאָנט זיך וויפּיעל דער אומגליקליכער ישראל האָט שוין
 איבערגעטראָגען צרות אויף זײַנע אויסגעמוטשעטע פּלײַ-
 צעס; אבער... וואָס ווערט דערפון? —

לעבען אַלײַן — זאָגט ער — איז וועניג. עס זענען דאָ אסך
 מענשען וואָס לעבען און פּאַרשעלטען זיך די יאָהר; מיט א פּאַלק
 קען אויך זײַן דאָס אײַגענע —

„פון דעם הוילען פּאַקט, אַז ער לעבט, איז נאָך גאַנץ
 קאַרג צו רעכענען איהם פּאַר א גליקליכען... אז מען דאַרף
 איהם שטאַרק מוקנא זײַן... נאָך דער גרויסער נחמה בלײַבט
 די צרה פּאַרט א גרויסע צרה און דאָס לעבען איז פּאַרט
 פּינסטער און ביטער.“

„דאָס אידישע פּאַלק האָט אַלץ איבערגעלעבט! אמת
 גאַנץ פּײַן... עס לעבט הײַנט אויך... נאָר מיטמיניט גער
 זאָגט וואָס פּאַר א לעבען! עס לעבט, און האָט אין זיך נישט
 אײַן גאַנצען, אײַן געזונטען אבר; עס לעבט און קריכט
 קוים אויף אַלע פּיער, קוים וואָס מען הערט עס זיפּען; עס
 לעבט און מוטשעט זיך ערגער ווי אויפ'ן טױט; באַטראַכט
 נאָר דעם זעלטענעם, היסטאָרישען גבור, דעם גרויסען רײַז,
 ווי ער ליגט צונױפּגעקױקעלט אין צעהנען אויף דער ערד,
 באַדעקט מיט וואונדען און מכות, קלײַנע און גרויסע פון
 אויבען ביז אַראָפּ, פּאַרזונקען אין בלאַטע און אַלערלײַ אומ-
 רײַביגקױטען ביז איבער'ן קאַפּ! זעהט נאָר, ווי די ליכ-
 טיגע אויגען זײַנע זענען אויסגעלאָשען און שרעקליך
 סײַף ארײַנגעזעצט אינ'ם קאַפּ, דאָס פּנים אויסגעדאַרט, טױט

ווי ביי א מת, און דער גאנצער קערפער איז הוילע הויט
און ביינער ווי א סקעלעט; קוקט אויך נאָר צו, ווי פאר-
שמאָכט ער איז, ווי די כוחות לאָזען זיך איהם אויס,
און ער, אך און וועה! נעמט צונויף דאָס לעצטע ביסעל
קרעפטען כדי (זיך צו צורישען) און קישען און לעקען
די פיס פון די מלאכי-חבלה, וואָס טאָנצען אויף איהם
דעם גיהנום-טאָג!

אפילו א י ב י ג ל ע ב ע ז, נאָר שטענדיג א ר י י נ-
ציהענדיג אין זיך די נעץ, און די קעלט, אייביג עקזעסטירען אויף
להכעים, אויף צוזעצעניש און צופענקעניש אייביג שרייען: למה
רגשו גוים, אייביג זינגען:

„וואָס רוישען די כוואַליעס, טאָנצען און יאָגען
זייער נצחון א נ א (!) לאַמיר אויך זעהן...“

געפעלט אויך נישט ראבניצקי'ן, און געוויס קיין שום מענטש
מיט געפיל. אזא אייביג לעבען הייסט —

„לאַנג נאָך לאנג אזוי מוטשען זיך, און לוידען לעד-
בעדיגעהרהייט חבוט הקבר! וואָס פאר א נחמה איז דאָס,
אז דער „עוויגער יודע“ וועט אייביג גיסען, אָהן א סוף
און אָהן אַן עק? — און די גסיסה איז נישט קיין
אַנגעבלאָזענע פראַזע, קיין פוסטע אויסגעפוצטע מליצה, נאָר
דער טרוקענער ריזנער בימערער אמת...“

אזא לעבען ווי מיר פיהרען איז —

„מעהר נישט ווי גע'גוס'עט, געצאנקט ווי א ליכט“;
ער הייסט אונז כאטראכטען אונזער לעבען אין אייראָפּאָ: —
„אויף יעדען (פרנסה) צווייגעלע, גרויס ווי א שפיל-
קע קעפעל, הענגען מויזענטער אידישע נפשות, אויף יעדער
פרי, וואָס האָט אַזוי פיעל זאָפט אין זיך ווי אין גרוגרת
דרכי צדוק, איז דאָ (הונדערטער) בעלנים — קאָנקורענטען
וואָס ווילען כאַפען, בייסען, צופען...“

עס קומט דערצו, אז איינער שלינגט איין דעם צווייטען. ער
הייסט אונז זעהן פון —

„וואָס פאר א שמוציגע בלאַטיגע קוואַלען מיר מוזען
שמילען אונזער דורשט... וואָס פאר א מאַוטע מיטלען און

שענדליכע קונצען מיר מוזען באנוצען צו פארשטופען די
 מיילער פון אומשולדיגע הונגעריגע פיצלעך קינדער... אזוי
 ווערען אונזערע נשמות אלעמאל מעהר באפלעקט, מאַראַליש
 פאַרדאַרבען, און דער צלם אלהים — פאַרניכטעט.
 „און מיר ווערען מאַראַליש און פיזיש פאַרדאַרבען...“

וואו איהר קוקט אייד אום זעהט איהר נאָר —

„פארגליווערטע שטיקער איין, אַהן מענשען געפיהל.“
 נאָר א נליק, וואָס מיר פיהלען פיזיש אונזערע וואונדען; מאַר
 ראַליש פיהלען מיר שוין לאנג נישט. די נשמה איז דאָר נישט אינ-
 נאַנצען אַוועק כל־זמן דער גוף פיהלט נאָר, אַז עס טוט וועה, נאָר—
 „אונזערע ברידער אַרט נישט, וואָס דער סס־המות צו-
 געהט זיך אלע מאַל מעהר אין בלוט, אין אלע רמ"ח אברים;
 זיי אַרט נישט, זיי פיהלען נישט דעם גויסטיגען שמערץ...“

טיפער אביסעל שטעקט די זאָנדע אין דער ראַנע אַרין ה'
 מאיר דיזענהאָפּ (אידישע בריף). ער באַמערקט גאנץ ריכטיג דעם
 דואַליזם (דאָס טאַפּעלקייט) אינ'ם אידישען לעבען.
 מיר זענען געוועהנט צו זאָגען „ישראל ואוריתא חד“ (אידען
 און די תורה איז איינס); ליידער איז נישט אזוי, דאָס לעבען שטענ-
 דיג אין דער פרעמד, דאָס קיינמאַל קיין דעה נישט האָבען אינ'ם
 לעבען, דאָס אויפקלויבען נאָר די פוילע פירות, וואָס פאַלען שוין
 אַראַפּ פונ'ם בוים, האָט שטאַרק פארענדערט דעם איד אין גאַס,
 בשעת, ווען אין ביהמ"ד איז ער נאָר גאָר אַן אַנדערער מענש.
 אלס קינדער — שרייבט „בן־ציון“ (אין דורך דיזענהאָפּ'ס אויפ-
 געגעבענע בריף) —

„האַבען מיר געלערנט (לשמה), נישט דאָקטורירן,
 נישט אדוואָקאטען, נישט רבנים צו ווערען, נישט מיט דער
 תורה געלט צו פאַרדינען.“

כל־זמן דאָס אינגעל, אַדער דער יונגער־מאַן זיצען אין בית
 המדרש איז נאָר „געלט“ קיין אַפּגאַט נישט, „פרנסה“ נאָגט נישט
 ווי א וואַרעם; עס איז דאָ א בית־המדרש מיט ספרים, לערנען איז
 א פאַרנניגען. שוין ארויס פון חדר, אויס רבי, אויס קאנטשיק.

אצינד לערנט זיך אליין. די תורה קאן מען נישט דערגרונטעווען, נאר שווימען אין דעם ים איז דאס גרעסטע, אפשר דאס איינציגע נחת פאר דער נשמה; קיינער שטעלט נישט קיין באלען, קיינער קנייפט נישט, קיינער זעצט נישט אין קארצער אריין, קיינער זאגט נישט צו קיין מתנות, נאר דאס הארץ טרייבט צום וויסען, מען וויל דערנעווין, מען פיהלט, אז עס דארף ליכטיג זיין אין מוח; און — ווי שטאלץ פיהלט מען זיך דאמאלט! דער „אמת“ ווערט ארויס-געשריגען און ארויסגעזונגען צווישען פיער ווענט, אלס פראווע פאר אלע בעסערע איידעלערע מענשען, אלס פראווע, וואס סוף-כל-סוף וועט מווען גובר זיין אלע שקרים! פאר דעם אמת איז מען גרייט אוועק צו געבען לעבען און געזונט, כאטש שמעל שוין אויף איין אויטאראמע! —

נאר קוים געהט מען ארויס אין גאס אריין — ווערט פון די גבורים קריכענדיגע ווערים; עס

„יאנווען זיך סחרים, קרעמער, מעקלער, פראצענטני-

קעס; זיי זענען גאר נישט עהנליך צו דעם, וואס זיצט

אין בהמ"ד (אנדערע מענשען); איינער דעם אנדערן ראד

בעווט; דער נארט, דער מטר'ט; דעמאראליזירטע (פאר-

דארבענע) מענשען, אהן עהרע, אהן שמאלץ! ווי פראסט,

ווי קליין די מענשען זענען!

עס פרעגט זיך, צי זענען דאס טאקע די מאקאבעער'ס איי-ניקלעד! צי זענען באמת זייערע עלטערען אויפ'ן בארג סיני גע-שמאנען? צי זענען זייערע עלטערען באמת פרייע מענשען געווע-זען?

„יעדער איד באשטעהט פון צוויי מענשען: א האל-

בער צו גאט, א האלבער (איך מוין, מעהר ווי העלפט)

צו געלט!“

איינער איז א שטאלצער אתה בחרתנו, א פראדוקט פון א זעל-טענער העלדענגעשיכטע, און: —

„דער אנדערער איז געפאלען, נידעריג, שוואך, אהן

עהרע, אהן ווירדיגקייט...“

עס איז אפשר אביסעל איבערטריבען, און אפשר נישט? מיר אידען זענען אנדרש אין יעדער נובערניע, אין יעדער שמאדט, אפשר איז דא נאך ערגערס דארט, וואו עס איז נאך ענגער; און

אפשר שטעקט דערניצען אביסעל פון דעם, וואָס דער ציל איז :
 אַן אידעע צו באַווייזען ! וואָרים די אַרטיקעל איז
 „הייליגען לאַנד“ זענען נישט וועגען, אויף וועלכע מען קאָן
 בלאַנזשען, נאָר איין וועג, וואָס מוז פיהרען צום
 — הייליגען לאַנד.

און אויך, ווען מיר באַטראַכטען דאָס לעבען פון אנדערע, פון
 שטאַרקערע פעלקער, און פאַרגלייכען זייער טון און האַנדלען מיט
 זייערע אידעען, וואָלטען מיר געפונען נאָך אַ גרעסערע
 תּוֹם צווישען האַרץ און הענט, און אַ מדבר פון
 זאָגען ביז — טראַגען !...

און אפשר איז דאָס נאָר אַן אייביג לעבענסגעזעץ, אַז דער
 גייסט, דאָס געפיהל און דער הונגער, אַדער : מוח, האַרץ און מאַגען,
 קענען קיינמאָל נישט שמעהן אויף איין מדרגה ? אפשר וואָלט
 גאָרנישט גוט געוועזען עס זאָל דער מענש אייביג זיין מיט זיין
 לעבען, אַז דאָס לעבען זאָל איהם אינגאנצען צופרידען שטעלען ;
 ווייל דעמאָלט וואָלט שוין אלעס אויפגעהערט, מען וואָלט זיך שוין
 אַ שריט ווייטער נישט גערוקט... דער מוח געהט פאַראַויס. דאָס
 האַרץ שלעפט זיך נאָך, עס פיהלט זיך נאָך לויט'ן נעכטיגען טאָג,
 דער מאַגען געהט נאָך נאָר פון הינטען, און אויסגלייכען זיך וואָלט
 געהייסען : דער מוח זאָל בלייבען שמעהן, און דאָס האַרץ זאָל
 מיט איהם בלייבן אַפּוואַרטען דעם מאַגען...

אַז די אידעאלען פון מיטעלאַטער ווירקען ערשט אין הונדערטער יאָהר
 די היינטיגע אידעאלען וועלען ווירקען ערשט אין הונדערטער יאָהר
 רען ארום, איז טרויעריג, נאָר טרויעריגער וואָלט געוועזען ווען די
 אידעאלען, זאָלען אויפהערען אינגאנצען ! די אידעאלען הויבען
 זיך שטענדיג העכער איבער'ן לעבען, און ציהען דאָס לעבען
 צו זיך ; קוים דערגרייכט דאָס לעבען צו זייער מדרגה ווערען די
 אידעאלען לעבענס־מנהגים, און אנדערע, העכערע הויבען אַן נאָך
 העכער צו ציהען ! אזוי וועט זיין, און אפשר דארף זיין —
 אייביג, און דעריבער וועלען טייל זאָגען, אַז „ישראל ואריתא חד“
 איז איינמגעגליך, אַז נאָר וועניגע איז א דור זענען אינגאנצען בבחינת
 מַח און האַרץ, ווי אויך וועניגע זענען בבחינת מאַגען אליין, און
 דעריבער מוז פון פרנסה ביז תורה, פון לעבען ביז אידעאלען זיין
 אזוי ווייט, ווי פון הימעל ביז צו דער ערד ! נאָר — מיר מעגען

נאך מאכען א שהחינו איבער אונזער ליטעראטור; זי האט שוין געענדיגט דאס פאר'ן דאוונען, שוין נאך ד „קרבנות“, נאך „קטרת“, שוין אפגעזאגט אפילו „פסקי דומרא“, עס נעהט שוין דאס געדיכטע, מען הויפט אז זעהן און זאגען דעם אמת!

הכלל: עס איז אונז שלעכט, שלעכט דעם גוף, שלעכט דער נשמה... נאך צי איז די מכה אז אייביגע? צי וועלען אייביג פארפינסטערען אונז די יאהרען דער „אונזער און פרעמד?“ — „אום גאטעס ווילען — ענטפערט דערויף די רע-דאקציאָן פון „הייליגען לאַנד“ — ביז ווי לאַנג נאָך ווער לען אייך די אייראָפּעאישע מאַניערען און צערעמאָניען פארבלענדען די אויגען? ביז ווי לאַנג וועט זיך אייך הלומ'ען די פאַלשע חלומות פון בירגער־רעכטע אונז... קאסי מאפאלימיום? דאָכט זיך, אייראפּא האָט אייך פיל גענוג געגעבען אָנצוהערען, ווי אזוי זי רעכענט אייך פאַר בירגער, און ווי שטאַרק זי האַלט פון קאסמאָפאלימיום.“

עס וועלען זיך אפילו געוויס געפינען חולקים, און וועלען זאגען, אז אייראפּא איז נישט אזוי שלעכט ווי מען מיינט, אז דער ריקצוג, וואָס די אַלטיטשקע מאַכט היינט, איז נישט אויף איי-ביג, אז דעם פרומען קאָנסערוואַטיזם נצחון וועט נישט לאַנג דויערען, אז עס וועלען נאָך אמאָל צוריק קומען די אַלטע טעג, מען וועט אין מענשען ווידער שאַצען דעם מענשען, און ניט פרעגען אויף זיין אמונה און זיין משפּחה — נאָר: ערשמענס ווער נויט אונז אזוי לאַנג צו וואַרטען? און צווייטענס ווען אפילו מען זאָל אונז מאַרנען צוריק געבען אלע פראַוועס, זענען מיר פארלוירען; אונזער עקאנאָמישער שטאַנד איז געפערליך, ראַבניצקי זאָגט — „אז מען באַטראַכט די אידישע לאַגע ארום און ארום מיט אַפענט אויגען, איז נישט שווער צו זעהן, אז זי איז איבערהויפט פינסטער און ביטער דערפאַר, וואָס דאָס גאַנ-צע אידישע לעבען (אלס פּאָלק) איז נישט נאָרמאַל, שלא כּדרכּ הטבע. אין דער גאַנצער נאַטור זעהען מיר, אז נאָר די פּלאַנצע (דער צומח) קען האַבען א קיום, קען וואַקסען

און בליהען, וואָס איז איינגעוואַרצלעט מיף אין דער ערד. האָט איהר שוין באַגעגענט אין דער אמת, נישט אין חלום. א בוימעל צי א בלום, וואָס זאָל ארומשוועבען אין דער לופט, אָדער אזוי ליגען וואו אין ווינקעלע פארשטופט אויף דער ערד, און דערבוי נאָך א שעהן פנים האָבען און בליהען? אקעגען דער נאָמור איז נישטאָ קיין מיוחסים, קיין אויסנאָמען! און אונזער פּאָלק (אויסער שלעפּער-ציגינער) איז דאָך אַן אויסנאָם; עס הענגט אין דער לופט, עס בלאַנקעט זיך ארום ווי אַ פאַרבלאָנדזשעט שער-פעלע; קוים וואָס עס בעט זיך איין ערגעץ דעם קאָפּ אַנ-צושפּאַרען, נאָר א י י נ ו אָ ר צ ל ע ן לאַזט מען עס בשום אופן אין דער פרעמד! אָט דאָס איז דער עיקר קוועל פון אונזער אומגליק, פון דעם נעמען זיך אַלע צרות און שלעג, ווייל מיר שמעהען שמענדיג ווי די מ' און ס' אין די לוחות, און די ערד שאַקעלט זיך תמיד און עס רויכערען זיך וואַלקענס אונטער אונזערע פיס...

דאָס אייגענטליך איז נישט באוויזען. עס האָט נאָך קיינער נישט ערנסט געקאנט באַהויפטען, אַז אויב א פּאָלק איז אַן אַר-גאַניזם, מוז עס דוקא זיין אַ געוויקס, נישט א בעל חי; אויך זענען דאָ געוויקסען, וואָס וואַקסען נישט ארויס פון דער ערד. נאָר פאר דאָס באַמערקט ער ריכטיג, אַז אַהן ע ר ד קענען מיר קיינמאָל נישט עקאָנאָמיש און מאַראַליש גוט שמעחן. אויב נישט דאָס א י ר ע נ ט ו מ, די פרנסה דאַרף וואַרצלען אין דער ערד. אויסער ערד-קויפּען איז קיין אנדער מיטעל נישטאָ אונזער עקאָנאָמיש-מאָראַלישע לאַגע צו פאַרבעסערען; אהויך דעם, וואָס עס וועלען זיך שמענדיג געפינען אויף אונז מקטרינים, וועלען זיך אונזערע פרנסות קיינמאָל נישט אויסרייניגען פון שענקעריי, פּאַסד-טאַריי, ליכיווע און אַנדערע גוטע זאַכען — כל-זמן דער רוב עולם וועט לעבען פון לופט און ווינט. מען קאן זיין גאַנץ מאַראַ-ליש און דאָך נישט וועלען שטאַרבען מיט ווייב און קינדער פאר הונגער; אויסצוהאַלטען אַזא נסיון דאַרף מען זיין מלאַכים, נישט געוועהנליכע מענשען; אפשר האָבען מיר געהאט אזוינע און זיי זענען שוין אויסגעשטאַרבען; אפשר האָבען מיר נאָר היינט אזוינע און זיי שטאַרבען, בשעת ווען אונזער פּעדער פּאַרישעט אויפ'ן

פאפיר... און אזוי ווי דער רוב פון א פאלק איז קיין מלאכים און
וויילען דוקא עסען, מוזען מיר האבען ערד, דארף מען מאכען קא-
לאניעס; נאר — וואו?

(2) ישראל דוב ריזבערג פרעגט אן עצה די שטערען, די
לבנה שפאצירט אין הימעל, ארום איהר מיליאנען שטערען, דא-
מאלט בלאזט א ווינטעל אויף זיין לירע.

און די זיסע טענער איהרע
קלאגען יאמערליך און ווייט...

און זיי וועקען אויף געדאנקען
איז מיינ הארץ גאר אהן א צאל;
נייע ווינטען, ליידען, שמערצען
צרות אלטע... פון אמאל!

און ער בעט זיך:

שטערען גרויסע! וועלמען שעהנע!
ענטפערט ווער פון אייד א ווארט?
פאר אן עהרליך פאלק א קליינע
האט איהר נישט פילייכט אן ארט?

ארט פאר זיינע קראנקע ביינער
(אד, ער וואנדערט נעכט און טעג!)

נאר אומעטום יאגט מען איהם מיט פארשידענע טענות:

געה שוין געה, דו ביזט פארווילדעט!
געה — ביזט ארעם! געה — ביזט רייך!
געה — דו ביזט צו שטארק געבילדעט!
געה — דו ווילסט מיט אונז זיין גלייך?!

שטערען גרויסע, וועלמען שעהנע
ענטפערט ווער פון אייד א ווארט?

פאר אן עהרליך פאָלק א קליינע
האַט איהר ניט פילייכט קיין אַרט?

נאָר די שטערען ווילען נישט ענטפערען! כאַטש זיי זענען
אודאי גלייך מיט מיר מוחל ריזבערגען די „קליינע פאָלק“, ווייל
אזוינע גרייזען זענען לייכט צו פאריכטען און אזא ליריק איז
שווער (על כל פנים ביי אונז נאָך) צו געפינען: זיי ענטפערען
נישט, ווייל פון אייביג אויף איז ביי זיי דער מנהג אזוי...
פּרוג זינגט:

ווי וואַלקען און שטורעמווינט, לויפען און פליהען
אַהן אַנפאַנג אַהן אויפהער די שטונדען און טעג;
די אַלטע אַלמנה, די טאַכטער פון ציון,
זיצט טרויעריג איינזאַם ביים וועג...

פיל רייזענדער פאַהרען פאַרביי איהר און געהען
זי ווענדט זיך צו זיי מיט א ביטער געוויין:
— אַה, זאַנט מיר, צי האַט איהר מיין קינד נישט געזעהען,
מיין עלענדען יתום? „ניין אַלטימשקע, ניין!“

זיי געהען און רייטען
פון אלע זייטען
צום אַלטען מזבח אין הייליגען לאַנד...
די טאַכטער פון ציון
טוט וויינען און קניען
אין שטויב צו פאַרבאַרגען איהר וועהטאַג, איהר שאַנד...

עס געהען און געהען א טאַג נאָך א טאַג;
עס פליהען די וואַלקען, עס יאָמערט דער ווינט;
און טרויעריג גיסט זיך א ביטערע קלאַג:
וואו ביזטו, וואו ביזטו מיין קינד? !....

נאָר אויב פּרוג שטעהט פון איין זייט, האַבען מיר פון צוויי
טען צד אַליקום — צונזער! ער זיצט אויך — אין אמעריקא און

שלעפט צו זיך — קיין ארץ ישראל מיט ווערטלעך, וועלכע ווירד
קען אויף די שמעקעדיגע בלומען, וואס פרוג'ס טויטרערען וועקען
אויף אין אונזער הארץ, ווי — די פעסט! צונזער'ן פאסט נישט
אנדערש נאר א ציאנאדע (אפילו נישט ציונאדע).

שמעה אויף פון שלאף,
פון צרות א סוף,
נעם דיין פעקעל אין האנט!
אהער צו מיר!
אויף מ י ז קווארטיר!
אויף ד י ז פאטערלאנד!

די ערד פון ארץ ישראל
איז נישט ערגער ווי אמאל;
גוטע הענט און פלייסן טון
וועט אייביג זיין א זול!

זעס הונדערט קוואדראטע מיילען
האט זי לידיג פלאץ;
אספאלט, זאלץ, מאנגעזע, אייזען,
מינעראלען אהן א שאץ.

אויף קאמערציע איז דאָרט א פארט,
דער בעסטער האַנדעלס אַרט
איהר געפינט גארנישט, איהר גלייכען אין דער וועלט!
דער מיטעלמעער איז פריי,
דער זועץ איז דערביי,
איהר קאנט דארטען פארדינען אוצרות געלט!

פערסיען, סיריען האָט איהר ביים האַנט
עגיפטען, אינדיע, גריכענלאַנד
ירדן און פרת ארום דיר פליסט...
און דו ביזט אַנטוויקעלט, א וועלט־קאמערציעס?...

מאדמאזעל פלעקסער! הער נאראדניצקי! אז דער טאטע
ווייל צוריק די טאטע, דארף מען קיין קלעזמער און קיין ברחנים
נישט!...

מיט אזוינע ריימען איז מען משמח חתן כלה אויף ברודיגע
חתונות, מיט אזוינע ריימען לויבט מען סחורות אין גאס, גארקיר
כען אין די „לייכטע בלעטער“, א הויך פון אזא פאעזיע מאכט
ברודיג דעם פיינסטען שפיגעל, שמוציג די ריינסטע אידעע!
אויב צווישען פרוג און — — — אליקום בדהן רינט א
ס מ ב ט י ו ן, ליגט א תהום, א מדבר, איז אינוער, וועלט
בארימטער“ גאלדענפאדען אזא מין קונצענמאכער, וואס שטעהט
מיט איין פוס אויף דער זייט און מיט'ן אנדערען אויף דער צווייטער
זייט, און כאטש דער „שווער-פונקט“ פאלט מעהר צו אליקומ'ען,
האט ער דאך צווישען פופצעהן סטראפן פון „אוי בענק איך א
היים“ אזוינע אויך:

איך וואלט געוואלט זעהן ווי פארטשאדעט פון רויך,
פארטאג, ווען דער נעבעל איז נאך בלאוו (בלוי)
דרימטעלע דער אלטער לבנון אין דער הויך,
און רעדט עפעס צו זיך פון שלאף!

וואס חלומט דעם זיידען, וואס טראכט ער און קלערט?
צי דאווענט ער דענסמאל, צי ניין?
צי ווידערהאלט ער דעם תהלים וואס ער האט געהערט?
פון דוד'ן זינגען אליין?

צו קלאגט ער וואס זיינע נעסטען זענען לער,
און די פייגעלעך זענען פארטריבען
דערפאר קרעכצט ער פונ'ם שלאף אזוי שווער,
וואס ער איז אזוי עלענר געבליבען?

נאר דאס איז פאעזיע... און מכת פראקסע?
צי האב ען מיר כח צו קאלאניזירען א לאנד? צי איז
אריזשיראל פעהיג קאלאניזירט צו ווערען? און — וואס וועט
זאגען דער טערק?

די רעדאקציע צו פיהרט באלד פון אנהויב א וכוז מיט „שונאי-ציון“. „ברידער, זאגט זי, קול המון כקול שדי, א שטימע פון א פאלק איז נאטם שטימע! א אידעע, וואס א גאנץ פאלק כאפט זיך אין איהר גאן, איז הייליג, געטליך. אצבע אלהים הוא, דאס איז א וואונק פון גאט!“

נאך דאס איז פובליציסטיק, און דא, וואו עס געהט וועגען לעבענס-פראגען פון א גאנצער אומה, מוז מען ברענגען מעהרער און בעסערע ראיות... וויפיעל פעלקער האבען זיך אָנגעכאַפט אַן פ א ל ש ע אידעע, און האָבען זיי אווערנאָך באַוווּזען! קאַני-באַלזום (מענשען-פּלייש פרעסען) איז אויך א געוויסע צייט אויף דעם אייגענעם אופן הייליג געוואָרען, „וויצלי-פּוצלי“ איז אויף דער זאַסאַדע אין אמעריקא, (איידער עס איז געפונען געוואָרען) הונד-דערטער יאָהרען גאָט געוועזען, און דער אַנטיסעמיטיזם קען אויך-ערנאָך אויך הייליג ווערען, אויך זיין א וואונק פון דער השגחה פרטית. נאך די רעדאקציע ניט דאס נאך אלס „פאר-שמאק“. דאס געדיכטע געהט שפעטער: די רעדאקציע לאָזט זיך אַרײַן אין יוכוח מיט אלע, וואָס האָבען עפּעס דאַגעגען.

זי וויל אויסווייזען די פרומע, אז קאַלאָניזירען פאַלעסטינאַ הייסט נישט „דוחק זיין את הקוץ“, אז מען מיינט גאַרנישט דער-מיט מיט געוואָלד אראָפּצוברענגען משיח'ן... עס איז אבער אן עברה די רייד. אונזערע פרומע ווילען נישט די קאַלאָניזאַציע, ווייל — זי דאַרף „קאסטען“, אונזערע פרומע זענען שטענדיג יוצא מיט פרומקייט, מעג עס זיך האַנדלען וועגען ארץ-ישראל, אָדער וועגען קלענערע צדקות, ווי א שפיטאַל, א גמילות חסדים-קאַסע, אפילו וועגען חדרים... „רחמנה לבא בעי“, זאָגט ער. פון גאָטס ווע-גען האָט ער נאָך א ב ר י ט האַרץ, טרערען אין די אויגען, באַדאַקיס תּשעה-באָב, קרויט מיט ראַזשינקעס שמת-תורה. יין קדוש והבדלה שבת און שבת-צור-נאכטס; א סוכה, אן אתרוג, א לולב — קליינע הוצאות — מהיכי-תיתא... אָבער די אמת'ע קע-שענע—לאו! גאָט זאָל וועלען, קאָן ער זיך אַלײַן אויפבויען ציון, און דוקא מיט אַ פייערדיגער מויער!

די אריסטאָקראַטען (!) הערען אויך אביסעל מוסר, מיט די אסימילאַטאָרען (?) וויל מען שוין אפילו נישט רעדען — נאָך „יעצט קומט אָהער אַלע געגנער פון ארץ-ישראל... ערבאַרמט

איך אויף אייער גלויבען, אז איהר ווילט, ער זאל נישט אונ-
טערגעהן" —

נאָר נישט דאָס האַבען מיר געמיינט... מיר האַבען פאַר'ן אַל-
טען גלויבען נאָר קיין מורא נישט. מיר ווייסען גאַנץ באַשטימט,
אז אין אַ געוויסער הינזיכט ווערען אונזערע לייט אלע מאָל פּרוד
מער, וואָס מעהר שפּלות, וואָס מעהר צרות, — גרעסער ווערט און
הייליגער אלעס, נישט נאָר וואָס גאָט האָט אליין געבאַטען אָדער
דורך משה'ן געזאָגט, נאָר אפילו כל מה שעתיד תלמיד ותיק לחדש
דער רמ"א איז שוין אַ קדמון געוואָרען, איהר האָט קיין איינצי-
גען רב אָדער שוחט, וואָס האָט נישט עפעס אַ חומרה'לע אויף זיין
געוויסען. אפילו דער קערן פון אידענטום, די איינהייט גאַטעס
(אחדות-הבורא) איז אויך פאַרפעסטיגט און געשטאַרקט געוואָרען
— אין גלות —

„פרום איז דאָס שעפעלע, עס לויבט דיין גאַמען
שטענדיג, סיי ווינטער, סיי זומער;
וואָס מעהר מען ציפט עס, וואָס מעהר מען רייסט עס,
ווערט עס אלץ הייליגער, פרומער —

און העכער דערהויבט זיך איהר הייליגער „מע!
וואָס טיפּער און לענגער די נויט;
רבנו של עולם — מע! מע! מע!
נאָר נישט דערקוילעט אויף טויט!“ —

און בכלל איז אַ יושר, אַ שטייוועל זאָלען מאַכען שוסטער, און
ברויט זאָלען בעקער באַקען. לאַזט איבער פרומקייט און אמונה
זאָכען די רבנים, אהו „פּראַוועס“ וועלען זיי זיך אויך זייער שטענדי-
טעל באַשטעהן; איהר שריפטשמעלער, פאַרזאָרגט אייערס, גיט
אהער עצות, ווייזט דעם רעכטען וועג אויף דער וועלט, נישט
אויף יענער, פאַרזאָרגט אונז דאָ — האַלט מען פון ארץ-ישראל,
רעדט צו דער זאך!

וועגען אונזערע כוחות צו קאַלאָניזירען ארץ-ישראל רעדט
קיינענעם אין זיין אַרטיקל „אונזער קראַפט“, ער זאָגט אז —

„דער ביטערער גלות האט אונז נישט אזויפיל געשאדט
בגשמיות, ווי ער האט אונז ברוחניות אראפגעווארפען אין אונזער
רע אויגענע אויגען, „וואָס איז ווערט א איד?“ — זאָגען גער
וועהנליך אונזערע ברידער, גארנישט, א שמרוי I, „דאָס אידעל איז
געבעך קליין און שוואַך“.

ער קאז נאָר מלחמה האלטען מיט'ן מויל, שרייען, וויינען און
בעמען זיך; אז עס קומט אויף אונז א צרה שלא תבא — איז דאָס
ערשטע און לעצטע: תהלים זאָגען, פאסטען... און די איינציגע
האָפנונג, אז גאט ב"ה זאָל שיטען זיינע שלוחים —

„א פֿאַר גבירים, וואָס וועלען געבען געלט“...

„קײן פֿאַרזיכערונג אויף א י י ג ע נ ע ר ק ר א פ מ,

קײן האָפנונג אויף זיך אליין.“

נאָר צי איז דאָס אמת?

„לאָמיר זעהן, צי זענען מיר טאָקע אזוי שוואַך און אזוי דער
מאָראַליזירט, אז מיר אליין קאָנען גאָר פאר זיך נישט טון, און נאָר
גבירים קאָנען אונז רעטען? עס זענען דאָ קלענערע פלעקער, וועל-
כע האָבען נישט די העלפט (מענשען) פון אונז און שפילען דאָך
א ראלע אויף דער וועלט און זיי האָבען זייער פאטערלאַנד...“

„נאָר פון „האָבען“ ביז „קריגען“, קלערט איהר איז ווייט?
מיר זענען דאָך צוועלף (?) מיליאָן מענשען... מיר זענען קיין
נערנים (III) עס האָט קיין שונא ישראל נישט די העזה גער
האָט צו זאָגען, אז אידען זענען נערנים; מען באַשולדיגט נאָר
אונז, אז מיר זענען צו קלוג, און מיר זענען טאָקע אָן עס חכם
זנבון...“

„מיר זענען נישט פויל, מיר זענען פול מיט ענערגיע, „מע-
טיגקייט און קראַפט, מיר זענען פראַקטיש און אין דער זעלבער
צייט (I) אידעאליש. מיר קאָנען האָפען, לוידען און ארבייטען,
מיר זענען עלטער פאר דער גאנצער וועלט און פול מיט יוגענד...
„מיר זענען קיין שיכורים, קיין רוצחים וכו'.

„מען האָט אפילו נישט לאַנג געשריבען אין א פראנצויזישער

ציטוט: „

נאַר גענוג! נישט דאָס דאַרפֿען מיר! נישט קיין עדות פון פראַנצויזישע צייטונגען, נישט די הודאה פון שונאי ציון, און נישט אונזער אייגענער אַטעסטאַט אַל־אַקישניגען האַבען דאָ עפעס אַ ווערט. אַ חשבון דאַרף מען, אַ חשבון! מען דאַרף קענען דאָס לאַנד, וויסען — וויפֿעל עס דאַרף צייט, געלט און אַרבייט, און פון דער אנדערער זייט — צי האַבען מיר דאָס אלעס אין דער מאַס, ווי מען דאַרף. —

אפשר וועלען זיך טרעפֿען טייל, „וואָס וועלען יוצא זיין מיט'ן אַרטיקעל „דער מסחר, דער אַקערבוי, די אינדוסטריע פאַלעסטין-נאַס“ פון י. בוכבינדער? איד האַב עס נישט געלעזען... בוכבינדער וואוינט אין אַדעס, שרייבט איבער פאַלעסטין און ווייזט נישט אויף די קוועלען. פון וואַנען ער האָט זיינע ידיעות געשעפֿט... עס קאָן זיין נאָר בעסער געשריבען, ווי צונזער'ס ציאַנאדע, נאָר אויף דער וואַגשאַל וועלען זיי וועגען גלייך.

עס בלייבט אונז נאָר צו ווינשען אונזערע חובבי ציון זיי זאָלען ערנסטער באַטראַכטען זייער פליכט, מעג זיין אביסעל וועניגער פֿירער, נאָר מעהר חשבון.

נאָר אויב די פובליציסטיק פון דעם „הייליגען לאַנד“ שטעלט זיך דאָך גאנץ ערנסט פאַר, שטעהט פאַר דאָס די בעלעטריסטיק נאָר אויף אַ נידעריגער מדרגה. די בעלעטריסטיק באַשטעהט פון צוויי קורצע נאָוועלען: „דער פרומער קאַלאָניסט“ און „ישראל'יק דער פראַצענטניק, אַדער יענקעניו“. דער פרומער קאַלאָניסט וואַלט געמעגט זיין אביסעל בעסער דערצעהלט און די כלה האָט נישט געדאַרפט, מיר נישט דיר נישט, חלש'ען אין וואַלד, בשעת ווען זי האָט דערזעהן דעם חתן. נאָר די צווייטע נאָוועלע איז נישט צום ראַטעווען. די שרייבערין האָט זיך נישט געקאָנט „די דעה געניג גען“, עס האָט זי געדיהרט געוויס אַ פאַקט פון לעבען, און „אן אַרנטליך שטיף קינד, וואָס האָט געלערענט זיך גוט, לעב געהאַט די עלטערען און דערנאָך ערשט די ביכער, מעהר ווי די גאַנצע וועלט“, און געענדיגט דאָס גימנאַזיום גוט, איז נישט אַנגענומען געוואָרען אין אינווערזיטעט אַריין; איז איהר איינגעפאַלען, און אַזאָ יונגערמאַן, ווען ער שיסט זיך, אַדער ווערט משוגע, וואַלט ער געקאָנט זיין אַ העלד אין אַ נאָוועלע, נאָר וואָס קלייבט מען אויס:

משוגע ווערען אדער שיסען? ביידע זענען גוט, ביידע שטארק!
האט זי געהאט א גליקליכען ישוב און יוצא געוועזען לכל הדעות,
דעם סטודענט הייסט זי זיך שיסען, און דעם פאטער — משוגע
ווערען! און האט עס אזוי גליקליך פארטיילט, אז די נאוועלע
הויבט זיך אן מיט'ן שגעון, דערנאך קריכט מען צוריק און מען
שלעפט זיך ביו צום שיסען. און מען קריכט באמת און מען שלעפט
זיך, ווי אין א זאמד; קיין ווארט; כ א ר א ק ט ע ר י ס ט י ק,
קיין איינציג ווארט, וואס זאל קאנען אן איינדרוק מאכען; עס
דאכט זיך, עס זיצט פאר אונז אן אלטע אידענע, קראצט זיך מיט'ן
שפיזעל הינטער'ן אויער און דערצעהלט א מעשה, אהן לעבען, אהן
לשון, און מששת ימי בראשית; עס הויבט זיך אן פון יענקעלעס
זיידע. ביי דער גאנצער צייט טריקענט איהר נישט אויס די טרער
פון אויג, און דער רבונז של עולם געהט איהר נישט אראפ פון דער
צונג. די איינציגע מאס איז: „ווייט“ אדער „ווייט—ווייט“, דאס
איינציגע ווארט צום שילדערען איז „שעהו“, אלץ איז צאצא: א
שעהנער ברית, א שעהנע חתונה, שעהו דרשה-געשאנק, שעהו לער-
נען און אזוי ווייטער; קיין זכר פון פסיכאלאגיע, קיין ריה פון בא-
מערקען. דער גאנצער ישראל, וואס דארף אונז נעמען, איז א גאר-
נישט, זיין אידעאל איז צו זיין גרויס. נאך אין חדר האט ער
געוואוסט נאך מיט יענעם צו שאפען, נאך יענעם, ביים שפילען
אין פערדלעך, איינצושפאנען. נישט אומזיסט האט איהם דער
שניידער, דער פאטער זיינער, געזעהען (צו פינף יאהר) פליהען אין
אן עקיפאזש צווישען וואלקען מיט א שעהנער שווארצער בארד...
און אז די נאוועלע איז שוין געענדיגט, הויבט זיך ערשט אן
א פראגע, וואס פאר א נאמען גיט מען איהר? מילא „יענקעניו“
האט זי א נאמען געגעבען נישט נאכ'ן זיידען, נאך גלייך ער וואלט
א גר געוועזען, נאך יעקב אבינו, אבי נאך איינעם פון די אבות,
נאך די נאוועלע נאך וועמען זאל הייסען? איז טאקע געבליבען
ביידע נעמען, אי „ישראל'יק דער פראצענטניק“, אי „יענקעניו“. נאך
וואס טוט מען: אונטערשרייבען אבער ניין? אויף דעם איז אויך
דא אן עצה, מען שרייבט אונטער „בת מלכה“, נאך מען לענט דעם
ס פ ו ר אלס „א קליין קרענצעל אויפ'ן טייערען קבר פון איהר
געליבעטער מוטער מלכה זלאמע קאטעק“, און אזויערנאך — אי
א טאטעקע, אי לייכט צו דערגעהן... ער דערמאנט אים אפיר

שמיילכען פון אונטער ברעמען אדער א פעכער און דערגלייכען
ווייבערישע סודות! נאך פארוואס קומט מלכה זלאמע קאמעק אן
אויפשריפט נישט אויף פראסט איריש? — אויף דער שאלה קאן
איד נאך ענטפערען די אייגענע תשובה, ווי אויף אן אנדער שאלה:
נאך וואס האט מען דאס געדרוקט?
— איד ווייס נישט. —

1891.

6.

ערינערונגען אויס מיינער יוגענד.

פון א. פ. ראדין.

ווען איד עפען אויף דאס ספר גראד אויפ'ן פינפטען זייטעל
און לעז:

עס איז צוואר שווער דיא ערינערונגען דעם יוגענד
סרייא אנצוגעבען און צוואר אויס דיעזע גרינדע. מאן פערגעססט
אום לויפע דער צייט... איבערהויפט אבער פערגלייך דער יעצט-
צייט, יעצט נאטירליך וואלטע איינער זיינע ביאגראפיה אויפנאך-
טירען, קאנטע עס זאך שווער ניכט פאללען אים פערגלייך דער פער-
גאנגענע דרויסןג יאהרען צוריק, דאמאלס וואר קנים איינער אונ-
טער הונדערט אים שרייבעקונסט אייגענאיבט, אונ מוסטע איינער...
זיינע גאנצע ערינערונגס-קראפט צוזאמענעמען...

אדער אויפ'ן זיבענטען, וואו די אויטאביאגראפיע הויבט זיך
אן מיט די ווערטער:

איך בין געבארען אמ טאגע דעם אידישען פאסטאג
אב דער גאנצליכע שטורץ דער דאווידישע דינאסטיע
ביים צערשטערונג דעם ערשטען טעמפעלס...

אדער אויף וועלכען איהר ווילט פון די הונדערט און פערציג
זייטען פון ראדינ'ס ערינערונגען, וואלט עס מיך באַלד נאך דער-
מאנט אין כהן-צדק'ס דייטשע זעמעל, מר חיים שלום סליווקינ'ס
אָנטיק און — דאס ווערק וואלט תוך כדי דבור זיין ארט געפונען

ביי דער דינסט אין פלייש־קויבער; צום אומגליק אבער איז צום ערשטען געפאלען מיר אין די אויגען אריין די הסכמה, וואס איינדישער משה בר האט א.פ. ראדיני'ען געגעבען: „מיט פערנניגען — שרייבט ער נאך ראדיני'ס דייטש—

מיט פערנניגען האבע איך איהרע ערינערונגען געלעזען, דאס (1) איזט איינ גוטער (1) שפיגעל צו זעהען וויא אינזערע ברידער האבען אמאל געלעבט.

אויף איינער פראגע: אויב איהר זאלט עס דרוקען לאססען, מוז (1) איך איך, נאך מיינער מיינונג זאגען: דאס איהר ווערק קען נוצען ברענגען ניכט וועניגער, וויא דיא היינט טיגע אלע זארגאבישע ביכער, דאס הויפט (1) איהר דרוקט עס דאנקען גאטט מוטוב לב, איז דאס (?) געוויס זעהר שטען. מי יתן, ווער וואלט געגעבען, דאס אלע יודען זאלן לען שרייבען, דרוקען, אונ ניט ברויבען דערפון צו לעבען.

איך ווינט איך גליק אין אייער אונטער געהמען, איהר זאלט פיעל נוצען ברויגען מיט אייער שרייבען, אונ פיעלע לעזער זאלן לען דערפון הנאה האבען, אייערע ספרים זאלען חן געפונען אינ אלעמעט אויגען אונ דיא לעזער זאלען איך ווינשען אלע גוי מעס...

ווי שרעקליך קליינגט די געוויס קאסטבארע הסכמה! ווי ווערמיג — די פשרה צווישען לעצטען ביסעל עהרליכקייט פון איין צד און — לכל הפחות דער תאוה צו זיין בבחינת „היה רוכב על גביו...“ מחבר, יענעם אן הסכמה צו געבען — פון צווייטען צד, נישט האבען קיין יעדות ראדיני'ס ווערק צו גלויבען, נאך גענוג געוויסען די גאנצע פאלקס־ליטעראטור אין מיסט־קאסטען צו ווארפען, אבי ראדין מיט זיין „ספר“ זאל בלויבען איז דער משה בר! ווי עקעלהאפט איז די ברכה, אז א ספר זאל ברענגען נוצען און פארנניגען, גלייך איין און דאס זעלבע ספר קאן ברענגען נוצען און שערליך זיין; פארנניגען שאפען און ווירקען אלס ברעך־מיטעל, ווי די הסכמה אליין! און עס ווענדט זיך נאך אינ מול, אויף וועלכען א ברכה פון א אירישען מחבר האן האבען א פעולה! —

נאך אויב דעם, וואס ניט א הסכמה, מוז עפעס פעהלען אין

דער געגענדר פון עהרליכקייט, מוז דער, וואָס נעמט און דרוקט אזא הסכמה, א דעפעקט האָבען אין מח, א שטאַרקען ריץ אין די גער הירען. דער פּסיכיאטרישער געגענשטאַנד אינטערעסירט מיר, און כּדי אָפּצוזוכען דעם ריץ, דעם דעפעקט האָב איך שוין דורכגעלעזען דאָס גאַנצע ווערקעל, (און גלויבט מיר, אז איך האָב שטאַרק געליטען דערביי), נאָר ליידער האָב איך די קרענק נאָך נישט דערטאַפט; ווייל — כאַטש אויפ'ן שער ווערט עס פאַרשוויגען — איז דאָך דאָס ספּר נישט געענדיגט, דער סוף וועט זיין שפּעטער, און איך מוז מיט מיין דיאגנאָזע וואַרטען.

דערווייל טייל איך מיר מיט אייך מיט דעם, וואָס איך בין געוואָר געוואַרען: ראָדן איז געבוירען תּשעה באָב; ער איז זעהר שטאַלץ דערויף, וואָס זיין פּאַטער, א סוחר, האָט נישט געמאַכט קיין פּאַלשע חשבונות; צו פינף יאָהר האָט ער אָנגעהויבען א"ב; זיין מלמד האָט געהאַט א היזעריגע בערענ־שטימע און — א בעל־פּער; איבער'ן זומער האָט ער זיך אויסגעלערענט אַלף־בית; אַנט־געוויבען טראַף און דערנאָך — חומש, און דאָס לט (זאָגט ער) האָט ער געהאַט א שטאַרקע תּפיסה און א גוטען זכרון; צו אַכט יאָהר האָט ער געקענט דקדוק, צום צעהנטען — אָנגעהויבען גמרא און געלערענט מסכתה ביצה, וועלכע האַנדעלט נאָר וועגען א „מיסגעבורט“ אז איי, וואָס איז געבוירען אום יום־טוב! ערב פּסח האָט מען איהם אַמאָל געשיקט צום רב פאַרקויפּען דאָס חמץ; נאָך פּסח איז דאָמאָלט אויך פּונקט, ווי היינט, געגאַנגען שבועות, סוכות, עשרת ימי תּשובה, כּפּרה־שלאָגען, יום כּפור, שמחת־תּורה... חנוכה האָט ער נאָר ביינאַכט געשפּילט אין קוויטלעד: בייטאַג האָט ער „ליידער“ געמוזט לערנען; צו בר־מצוה האָט ער אן „אויסגע־שטאַפטע“ דרשה געזאָגט, חשק געקריגען צו „השכלה“ און אָנגע־הויבען זיך צו לערנען שרייבען די יטשע סוהר'ישע בריף! צו אַכטצעהן יאָהר האָט ער חתונה געהאַט קיין מאַד־זורען; נאָך דער חתונה האָט ער גאַנצע טעג געשפּילט אין דערדע מיט אַלע משכילים פון שטעדטעל. נאָכ'ן אוקאן האָט ער זיך אַנט־געטון דייטש; דערנאָך האָט ער זיין פאַרמעגען פאַרלוירען און אַרויסגעגעבען זיין קליינע געאָגראַפיע (?); ער האָט נאָך געוואָלט אַרויסגעבען א מין קונקאָרדאַנציע מיט א פירוש אויף דייטש און לשון קודש, און אפילו שוין אַנאַנסען געמאַכט, נאָר א געטויפטער

איר האָט ביי איהם אויסגעכאַפּט דעם מסחר, און אזויערנאָך איז ער, ראדין, אומגעלעבט דערוויי, געוואָר געוואָרען, אז מענטשען קומען באמת ארויס פון זינות. דיערנאָך האָט ער מיט א גוטען שותף א פאכט געהאַלטען פיער יאָהר און — „פאַרטזעצונג פאַלגט...“ דעריבער מוז איר אויך ווארטען, און זאָגען אויך: „פאַרטזעצונג פאַלגט“.

.1891

7.

מ. מ. ד א ל י צ ק י

„מבית ומחוץ“

(תרג"א).

דורך א סבה, וואָס ווענדט זיך נישט אין אונז, זענען מיר נישט בכח איבערצוגעבען אונזערע לעזער א קורצען אינהאַלט פון ווערק, און דעריבער זענען מיר גענויטיגט צו בעטען אַביסעלע קרעדיט, און גלויבען, אז דאָס ווערק איז פערעל און ברייאַנטען (אידישע צרות און טרערען) אין א גאַלד (זעלמענע שפראַך) געפאַסט. דער דער-צעהלונג אינגאנצען קאָנען מיר אסך פאַרוואַרפען, ווייל עס איז פעליטאַניש באַאַרבייט, און נאַכ'ן איבערלעזען בלייבען אין מח נאָר די איינצעלנע סצענען, יעדע באַזונדער, אַהן דעם אומנאַטירליכען צוזאַמענהאַנג, וואָס דער מחבר האָט זיי געגעבען. נאָר — די איינ-צעלנע סצענען זענען מייסטערהאַפּט! עס ציטערט אין זיי דאָס טרויעריגע, אומגליקליכע פינסטערע אידישע לעבען — כ ה ו י ה ! — ווער עס האָט נאָר נישט-אויסגעוויינטע טרערען, נישט אויסגע-טריקענטע נערווען, נישט אינגאנצען א פאַרשטיינערט האַרץ און פאַרשטעהט לשון-קודש — זאָל לעזען מ ב י ת ו מ ח ו י ץ ! ווער עס מיינט, אז אלע „חובבי ציון“ ראַמאַנסירען מיט דער בריסקער רבי'צין, שמייכלען מיט חסד צו דער „חלוקה“ און לעקען די קנעכעל ביי אונזערע פרומע גבירים, זאָל לעזען „מבית ומחוץ“! אויך איז עס מחויב צו לעזען דער, וואָס האָט נאָך א קישען הינד-טערל' קאַפּ און א שטיקעל ברויט אין מויל אריין, ער זאָל פיהלען, אז ער איז א י ה י ד דערמיט... און... דערווייל —

.1891

8.

אנעקדאטען בוך.

צוויי הונדערט און פיערציג שעהנע וויצען, זעהר סאטיריש צום לאכען.
ארויסגעגעבען פון מ. קיקעלשטיין.

ווער האט צייט אויסצוהערען אן אידעע און לאזען זי זיך באַ-
ווייזען? און ווער האט נישט קיין צייט אויסצוהערען א קורצען
ווייץ? דער וואס קאן בטבע נישט האלטען אין זיך, מוז זיינע איר
דעען און געדאנקען א ר י פ ש ר י י ב ע ז און לאזען דרוקען.
טאָמער וועט עמיץ האַבען אמאָל א האַלבע שעה צייט צו לעזען,
אבער מיט א ווייץ קאַנסט דו אַרויסגעהן אין גאַס אריין און דעם
ערשטען בעסטען מכבד זיין. דאָס ל ע ב ע ז האַט אויסגע-
לערענט צו זיין באַהיטזאַם מיט'ן אמת, וואָס שאַדט געווענהאַלד
מעהר דעם ז אָ נ ע ר, אַלס עס קאן דעם צוהערער העלפען;
נאָר זעלמען עמיץ זאָל קאַנען איינהאַלטען ביי זיך א גליד-ווערטעל.
עס קיקעלט זיך אראַפּ פון דער צונג. א י ד ע ע ז ק ל ע פ ע ז
זיך נישט צו צו דער מאַסע, וויצען ווערען אויפגעכאַפט כּהרף עין
און געהען פון מויל צו אויער און צוריק, שנעל, ווי דער בליק, צו
וועלכען זיי זענען עהנליך. בשעת ווען די אידעען ווערען אַרויס-
געלאָזט מיט אַ פירמע פון מחבר, אויסגעאַרבייט, מיט אַ
חתימה, מיט אַ פרייז, פליהען די וויצען פ ר י י אין דער
לופט, ווי הפּקר-פייגעל; ווער עס וויל ק ל י י ב ט צוזאַמען און
— פאַרקויפט. נישט דער מחבר, נאָר דער אַרויסגעבער איז בעל-
בית; נישט דער שכל, נאָר די מיה ווערט באַלוינט. צו א מחבר
געהען מיר צו שטרענג; מיר פאַרלאַנגען פון איהם ערשטענס זיין
אייגענע סחורה און נוטע, מיר פאַרלאַנגען אויסער דעם אַ געוויסע
ליטעראַרישע מאַראַליטעט; צו א וויצען-קלייבער געהען מיר צו
„בּקלות ראש“, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפען; מיר קוקען אויף
זיין „שלעפען“ פון אלע זייטען, ווי די אלטע גריכען אויף א גע-
שיקטען „קעשענע-ציהער“, זיין ריהמען זיך באַלד אויפ'ן שער
(„שעהנע וויצען זייער סאטיריש צום לאכען“) איז גאַנץ פאַ-
סענד. נור—קלוג דאַרף מען זיין! אַרויסשלעפען — יא, גנב'ענען

— אפילו האבער ביי דער גאנז, נאר אויפקלייבען דאס, וואס קאָד זעס (ציגעז) פארלירען, איז לייטען געלעכטער... דעם ווייץ בכלל זענען מיר מוחל, אפילו ווען ער הויבט אויף דעם ראק און טאנצט באַרוועס... קיין בעל-הבית, קיין איש מכובד, קיין „רב אויף דער חתונה“ איז ער נישט, ווי דער שטייגער — א ברחן!

דער צוזאמענקלייבער גיט קיין בריליאנט, מיר זאלען זעהן אויב ער איז גוט געשליפען; גוטע וויצען זענען פערעל; נאָר ער— גיט נאָר דאָס שטריקעל, דעם פאָדעם, דאָס שנירעל, אויף וועלכע זיי ווערען אויפגעצויגען, נאָר דאָס שטריקעל דאַרף אויך נישט זיין צופיעל ברודיג.

מיר פארלאַנגען:

- (1) פרישע סחורה, על כל פנים נישט זעהר פארלענגערטע, נישט דאָס, פון וואָס קינדער רעדען אין די וויגען;
- (2) ש א ר פ ע, בליצענדיגע, קורץגעפאסטע וויצען, און—
- (3) אויב עס מוז שוין זיין אביסעל עזות — זאל זיין כאַטש מיט אַ מאָס.

די וויצען, וועלכע ליגען פאר אונז — זענען אלע שלעכט אויפגעשריבען, נישט לאַגיש, א ו י ס ג ע פ ר א ל ט ; אויפ'ן אַרט פון א נאָדעל־שפיץ קריגט מען א גלעט מיט א בערען־לאַפע. דריי פערטעל זענען פארלענגערט־אַלמ, פון פערטען פערטעל איז א צוואנציג פראצענט פרעמד דעם אידישען לעבען, פון דער רעשט, מען זאָל זיי אַפשיילען, ווי פוילע קארטאָפעל פון פראַלעריי, וואָלט געקאָנט בלייבען א שעור ארויסצורופען א שמייכעל ביי א מסתפק במועט, וואָס זוכט נישט קיין סדר, קיין לשון — נאָר אבי א רנע צו לאַכען.

.1891

9.

דער אידישער האַנדעלס־קאַלענדאַר

אויף פינף יאָהר (תרנ"ב—תרנ"ו)
פון י. בערנאָס.

דער הער בערנאָס רופט זיין קאַלענדאַר „איינ היסטאָריש־לייטענדיגער און פּראַקטישער קאַלענדאַר“, כאַטש אויסער לוח־בראָאָנאַלעניע

און זיין אייגענצוואַמענגעשלעפטען אָדער איבערגעזעצטען שוואַכען אַרטיקעל איבער „היפּנאָטיזם און מאַגנעטיזם“, איז קיין וואָרט ווײַ סענשאַפט און היסטאָריע נישט דאָ. עס איז אויך שווער צו גלױבן בען, אז זשאַרגאָן-קאלענדאַרען זאָלען האָבען אזוינע לעזער, וואָס עס זאָל זיי מעהר נישט פּעהלען, ווי זאָסניצעס עלעקטריציטעט און בערנאָס'עס היפּנאָטיזם. נאָר ליטעראַטור האָט דער האַנדעלס-קאַ-לענדאַר גענוג. מיט „דריד-אַרץ“ פאַר'ן רעדאַקטאָר פון דער אידישער ביבליאָטעק און זיין שטילען שותף הער דינעסאָן, געהען מיר שטייל אריבער איבער „חנינא בן דוסא“, „עלענד“ און „ארעמקייט איז קיין שאַנד“, כאַטש עס רייסען זיך אונז פון מויל' אַרויס די שאַלדן: (1) ווי אזוי איז חנינא בן דוסא'ס ווייב אי „שטייל, ווי א טויב“, אי „ע רייטערקע אבער א גרויסע“? (2) וואָס איז „עלענד“, א נאָר וועלע אָדער א פּעליטאָן, אָדער נאָר א מרכב פון ביידע? און (3) צי איז „ויהי ערב ויהי בקר“ די ערשטע מצוה, וואָס „אַרעמקייט איז קיין שאַנד“ הויבט זיך נישט אָן אין דער פּרייה, און מען לֶאָזט א גאַנצע נאכט דאָס ווייבעל אומזיסט נישט שלאָפען? די שאַלדן לֶאָזען מיר אלס תיקו'ס. מיר געהען ווייטער, און פאלען אַרויף אויף א מין „צהר“. זיין לשון איז פון פ א ר' א מכול, איז צהר על כן נישט פון דער תיבה! אויסער דעם איז די תיבה נישט קיין אידישער קאלענדאַר, און אזוינע חיות וואָלט זיכער נח נישט אַריינגעלאָזט. ד ע ר „צהר“ איז נישט קיין פענסטער, נישט קיין בריליאַנט, ווייל דאָס געדיכט „דעם קאַלאַניסטס פאַרמעגען“ איז קוים ביי ה' יוסף מינצער אויף לשון הקודש א ר ו ב י נ ד ע ל געוועזען, און דער צדיק, וואָס האָט זיך באַהאַלטען אונטער'ן „צהר“, האָט דערפון געמאכט קוים דאָס, וואָס דער קאַלאַניסט דאַרף צום פעלד. נאָר דעם קאַלאַניסט אַליין איז טאַקע מקנה צו זיין; זיין פאַרמעגען איז אין לשער, ער פאַרמאָגט „א שטיקעל אַקער פעלד“, און „עס איז שעהן, ווי די וועלט“, דערצו נאָר „א שטיק לאַנקע פון פ א ש ע ו ו ע נ ע ו“, א „וואַגען“ האָט ער „פון פעלד צו ט ר אָ ג ע ו“, א ווייב נ ח מ ה, א זוהן א י ת מ ר, א טאַכטער ת מ ר, אן אייזעל, א פאַר גוטע פּערד, נאָר אמאָל „א גוט שטיק פעלד, גוטע פרוכטען, א וויינגאַרטען מיט טייטלען, פאַמעראַנצען אלע סאַרטען“ (אחד לא נעדרי!) „שאַף, מלבושים אויף יום-טוב, גענו און אינדיקעס א סטאַדע, קאטשקעס

אויף אייער", נאָר צי וועלען די הינער צופרידען זיין מיט „ה ע ד נ ע ר א ו י פ פ א ר א ד ע" און מעהר נישט, איז אויך א תיקו.

דעם באהאלטענעם צדיק, וואָס פּרעהט זיך, ווייל:

„מיינע נדבות פון מיון גוט הערץ,
מיון יושר, איד מאָד קיינעם קיין שמערץ“

וואָלטען מיר בלב שלום אָן עצה געגעבען, ער זאָל האַל-טען די הענט ביי זיך, און די פּעדער איבערגעבען דעם ווייב צו חשבונ'ען זיך מיט דער וועשין; אַזאָ פּעדער קאָן אפילו אין אַ לאַמבארד העכער געשעצט ווערען, ווי אין אַ לימערראמור.

נאָך צהר'ן געהט ד. פּרישמאָן מיט „שפינען און שוואַלבען“, אויך עפענט אונז שפּעטער גאַלדענפּאַדען דעם הימעל לכבוד תּשעה-באַב. צוויי ווירקליכע טאַלענטען, נאָר בשעת ווען גאַלדענפּאַדענ'ס טאַנעלט איז באַוואַקסען געוואָרען מיט פעט בדחנות, ווערט ד. פּרישמאָן צוקראַכען אין מאַגירליכער ראַמאַנטיק; שטענדיג האָט ער מכלומר'שט עפעס צו זאָגען און האַלט זיך איין, און שטענדיג האָט ער טייל ווערטער, וואָס קלינגען איהם אַזוי גוט, אז ער דרעהט מיט זיי, ווי מיט „מכשפה לאַ תּחיה“, און אלץ איז פּאַרדעקט מיט אַ גאַנצע מען זאָל חס-ישראלום דאָס פּנים נישט אַרויסזעהן.

דאָס געדיכט „די שפינען מיט די שוואַלבען“ איז אינגאנצען אַזוי צוקראַכען, שוואַך און מאַנליך געפּרוּיערען, בשעת ווען פּרישמאָנ'ס תּאווה צו צוטּרעטען שוואַלבען — אַזוי ברענענדיג הייס, אז מען קאָן דעם קאַטער קרינגען. שטעלט איד פּאַר אַ דיכ-טער, וואָס טרעט שוין צוויי טויזענט יאָהר אַהן אויפהער די שפינען!

„יא, איד טרעט מיט אלע כוחות,

וואו איד קאן זיי נאָר געפינען

און איד וויל זיי, און איד מוז זיי

ענדליך אלע, אלע טויטען,

אָד, מיר טוט אַזש וועה דער פּוס שוין,

פון דעם פּיעלען, פּיעלען טרעמען...“

וועט איהר פיהלען דעם אייגענעם טעם, ווי—ווען גאַלדענפּאַ-דענ'ס מוזע באַרט זיך אין אַ „פּאַמאָניצע“, אַרער „הייסט דעם הונט

אנטון א טראמבע" און שילט, ווי אן אמת'ע פשעקופקא. גוט לעזט זיך דער פעליעמאן פון הנ"ץ, „אן אלט געשריי מיט נייע ווערטער" מיט זיין קאמישער סטאטיסטיק. פון ביידע רעפעראַטען איבער „שפה-ברורה פון יה"ו און לעווינסקי לוינט שוין היינט נישט צו רעדען, ווייל—איך וויל מיין מויל צו קיין ביי-זען נישט ברענגען — די שפה ברורה'ס זענען נאך קיין תחית-המתים נישט אויפגעשטאנען. דער „מחבר פון האדעל", ליעוון, האָט געגעבען „די חלוקה", אן אויסגעצייכענט אויפגעשרי-בען געדיכט, וואָס פאסט גארנישט פאר'ן מחבר פון... דער אָנגע-שלעפטער קרענק „האדעל". די „עצה אויף איין עצה" שרייבען מיר אויפ'ן חשבון פון א זכוח צווישען צוויי ליטעראטען, פון וועלכע מיר וואָלטען גאָט ווייסט וואָס א מאוס'קייט געהערט, ווען נישט, וואָס זיי זענען ביידע אזוי שטומפיק אויף דער עברי, אז מען פאר-שטעהט ביידע נישט א וואָרט.

1891

10.

„א ר ג ע נ ט י נ א"

און איהר רעצענזענט פון „וואַסכאָד".

אזוי ווי עס איז ארויס א בתיקול, אז דער באַראַן הירש קויפט ערד פון אידען וועגען אין א ר ג ע נ ט י נ א, האָט זיך אָנגע-הויבען אן עמיגראציע. אלע צייטונגען זענען פול געוועזען מיט ידיעות פון עמיגראנטען, וואָס האָבען זיך ארומגעוואַלגערט אין אויסלאַנד אַהן הילף, אָדער, וואָס „גוטע ברידער" האָבען זיי באלד ביי דער גרענעץ באַראַבעוועט... אויך זענען געוועזען פאַרשידענע קאַרעספּאָנדענציעס וועגען דעם שלעכטען באַהאַנדלען, וואָס די עמיגראנטען ליידען פון די שיפ-קאפיטענס. אלע צייטונגען האָבען געוואַרענט דאָס פאַלק פאַר עמיגרירען אַהן פעסער, אַהן א סדר און פאַר דער צייט. באלד דערנאָך איז געאָנגען פון האַנט צו האַנט אן אויסענטישער בריף פון באַראַן הירש, אין וועלכען ער בעט זיינע „ברידער", זיי זאָלען זיך נישט איילען און אויסהאַלטען די צייט.

דאמאלט האט די רעדאקציע פון דער אידישער ביבליאָטעק באאויפטראַגט א נעוויסען שרייבער, ער זאל צוזאַמענקלייבען אלעס, וואָס עס איז פאַרעפּענטליכט געוואָרען וועגען ארגענטינא, און שרייבען דעריבער א קליינע בראַשורע פאר'ן פּאָלק, כדי אלע זאָלען וויסען, אז די עמיגראַציע אָהן א סדר איז אן אומגליק פאר די עמיגראַנטען.

די בראַשורע איז אויפגעשריבען און געדרוקט געוואָרען (מיט אַ קאָלירטער מאַפע). דער „מחבר“ האָט זיך נישט געוואָלט אונדז טערשרייבען, ווייל אין דער בראַשורע איז נישט דאָ איין וואָרט זיינס, אַלץ איז גענומען פון קאַרעספּאָנדענציעס, בראַשורען און ווידער ענגשאַפטליכע ווערק.

צו וואָס פאַר ציל פיהרט די בראַשורע ?

אין ערשטען קאַפיטעל באשרייבט זי ווי עס געהט צו דעם אומגליקליכען עמיגראַנט, אויב ער פּאָהרט אָהן אַ פּאַספּאָרט און אָהן געלט, און אָהן צו וויסען ריכטיג דעם וועג, דער פּרק ענדיגט מיט אַן עצה, אז ווער עס וויל פּאָהרען זאָל האַבען : 1 אַ פּאַס, 2 געלט אויף הוצאות, 3 זאָל באַקאָנט זיין מיט דער נסיעה און 4 הימען זיך פאַר פּאַסטוירים, נאָר גלייך אַלץ אליין זיך באַזאָרגען. דער צווייטער פּרק באשרייבט, ווי שלעכט עס איז דעם אַרעמען עמיגראַנט אויף דער שיף. נאָר דאָס אַליין דאַרף נישט אַפּי שרעקען — „יעדער וועג איז גוֹעדן אַריין איז שלעכט, און אַרענענטינא דאַרף און קאָן זיין אַ גוֹעדן“.

דער דריטער פּרק באשרייבט די ארגענטינישע רעפּובליק, איהרע גרענעצען, איהרע בערג און טייכען. דער פּרק דערצעהלט, אז „דער קלימאט איז איבעראַל גוט“. פון דעם פּרק ווערט מען אבער אויך געוואָר, אַן, אויסער דורכאויס פּרוכטבארער און גוטער ערד איז דאָ מדבריות אויך, זאָלע-ערטער, וואו עס וואַקסען גאָרנישט אויסער זאָלע-געוויקסען ; ערטער, וואו אַז מען פּאַרזייהט, רייסט איבערנאכט דער ווינט אויס די זריעה... און דערפון קומט אַרויס אַז אַזוהרה, אַז ביים פעלד-קויפּען מוז מען זיין געוואָרענט און בא-היט, מען זאָל זיך נישט אָפּנאָרען. דער פּרק ענדיגט מיט דעם, אַז דעריבער איז זעהר שלעכט „דעם עמיגראַנט אָהן לשון, אָהן אַ מויל, אָהן געאַגראַפיע אין דער פרעמד“...

דער פּיערטער פּרק רעדט פון די איינוואוינער און עמיגראַנט

טען. עס ווייזט זיך אויס, אז אויב אלע יאָהר וואַקסט די צאָהל פון אימיגראַנטען (מענשען וואָס קומען אַרײַן קיין אַרנענד־מינאַ), וואַקסט אויך די צאָהל פון עמיגראַנטען (מענשען, וואָס וואַנדערען צוריק אַרויס). דער פּרק ענדיגט דערמיט „אַז דאָס קומט פון דעם, וואָס מען עמיגרירט געוועהנליך אַהן און אמת'ען ישוב, מען גלויבט באַבע־מעשיות, מען גלויבט אין גליקען, וואָס זענען נישט געשטויגען, נישט געפּלויגען; און דערנאָך, אז מען קומט אַהין, אז מען ווערט געוואָר, אז פּעלדער מיט כּהמות, מיט הייזער קריגט מען (אין ערגעץ) נישט אַהן געלט, אז אַלײן וואַקסט נישט, און מען מוז אומעטום שווער אַרבייטען אויף כּרויט, הויבט מען אַז צו בענקען אַהיים וכו'“.

דער פינפטער פּרק הויבט זיך אַז מיט די ווערטער:

„און אַרגענטינאַ כּרויך און קאַן ערנעהרען מענשען!“ דער פּרק ווייזט אויס מיט ציפּערען, ווי וועניג מענשען עס איז דאָ אין דעם געבענשטען לאַנד אויף אַ קוואַדראַטע מייל, ווי ווייט עס פּעה־לען דאָרט הענט צו דער אַרבייט.

„און אלעס אין אַרגענטינאַ וואַקסט און הויבט זיך: דער אַקערבוי, דער האַנדעל וואַקסען פון טאַג צו טאַג“, און דער פּרק רעכענט אויס כּסדר, וואָס עס ווערט פּאַרזייהט, אַרײַן און אַרויס־געפּיהרט, וואָס פאַר אַ מעטאַלען עס פּאַרמאַגען די כּערג, ווי גרויס עס איז דאָרט דאָס געשעפט מיט כּהמות, און ווי ווייט אַלערליי אינווענטאַרען האַדעווען זיך דאָרט אויסגעצייכענט.

דער זעקסטער פּרק ווייזט דאָס אַייגענע אויס וועגען האַנדעל. דער זיבעטער פּרק ווייזט אבער אויס ווי געפּעהרליך די עמיג־ראַציע איז פאַר אַיינצעלנע עמיגראַנטען; רעדט דערפּון, ווי זיי ווע־רען באַשווינדעלט דאָרט פון פּריוואַט מענשען און פון דער רע־גירונג.

ענדליך דער אכטער און דער לעצטער פּרק זאָגט: „הויצא לכו מדברינו: אַרגענטינאַ קאַן זיין אַ גרעסער, עס זאָל זיך דאָרט אויף אַמאָל באַזעצען אסך פּאַמיליעס, זיי זאָלען קאַנען מאַכען אַ גרויסע קאַלאָניע, זיי זאָלען זיין כּבּח זיך ווייטער צו אַנטוויקלען, זיי זאָלען קריגען ערד אין גוטע פּונקטען, און זאָלען זיין באַוואַרענט מיט'ן אַייגענטום.“

כּדי דאָס זאָל קאַנען צו שטאַנד קומען, מוז אויפּהערען די

מהומה, מוז מען ווארטען ביז די רעגירונג וועט ערלויבען, און דער באראזן הירש, וואס גיט אוועק אויף דעם ציל זיין גאנץ פארמע-גען, זאל אויס'סדר'ן די עמיגראציע..." די בראשורע ענדיגט דער-מיט, אז —

„ארגענטינא איז א גזעדין פאר א ריכטיגע, גע'סדר'טע עמיג-ראציע, און א בית הקברות פאר אונזערע עמיגראנטען".
 איהר זעהט לייכט ארויס דעם צוועק פון דער בראשורע.
 דער לעזער ווערט דורך איהר באקאנט מיט אלע מעלות פון אר-גענטינא, מיט איהר האנדעל, אקערבוי, בארג-ווערג וכו', נאך אין איין וועגס לערענט מען איהם, ער זאל נישט איילען נאך ווארטען, ווי דער באראזן הירש בעט זיך, ביז די עמיגראציע וועט איינגע-ארדענט ווערען. —

די בראשורע האט אבער אויסגעזעהען ווי א הפקר (ווייל דער מחבר האט זיך נישט געוואלט חתמ'נען) און צוויי נישט גלייכע מענשען האבען זיך באנוצט דערמיט.
 איינער האט אפגעשניטען דאס לעצטע בלעטעל, איינגעקלעפט אז אנדערס, און אויפגעסטעמפעלט זיין אדרעס און א פרייז פופ-צעהן קאפ. — דאס איז געשעהען אין ווארשוי.
 און דער צווייטער האט געמיינט, אז די בראשורע איז געפון-גען געווארען אין מיסט און האט איהר א קאפ געמאן — און דאס איז געשעהען אין פעטערסבורג, אין ניעדעלנאיא בראניקא פון וואסבאד (טוויזענט אכט הונדערט איין און ניינציג, נומער צוואנ-ציג); ער דערצעהלט, אז די בראשורע איז געשריבען געווארען מאוס צו מאכען ארגענטינא, אז זי רעדט אפ, נישט פון אן אומבא-רעכענטער עמיגראציע, נאר פון עמיגראציע בכלל, מאכט חזק פונ'ם „מחבר", און רעכענט איהם צווישען די, וואס ווילען בראיען געגען באראזן הירש.

יעדעס ווארט — א באזונדערער שקר.

גור — ביידע האבען עס געמאן פאר הונגער; דער ערשטער צו ברויט, און דער צווייטער צו א סקאנדאל, צו א ציפ עמיצען ביי די האר, א בים מיט די ציין...

די „תאזה“ צו ברויט און — עמיצען א ציפ צו טון, האבען
טאקע א גרויסען כח — נאָר צי הייסט עס עהר-
ליך געהאַנדעלט? עסקת באמונה?

1891

11.

מען...

דער אידישער פעלד-אַרבייטער.

„א מעטאדע צו ערלערנען (ווי אזוי מען באדארף צו באַ-
אַרבייטען די ערד) איז יערען (?) אַרט און (?) אלע (!)
דיעות וואָס א פעלד-אַרבייטער מוז וויסען.“

פּוֹן מִיכָל וועבער.

„באַאַרבייטעט לויט פּראַקטישע מעטאָדען צום נוצען
פאַר אונזערע ברודער (!), וואָס ווילען ערלערנען לאַנד-בויען.“

אזוי זאָגט דער שער, וואָס איז געשריבען אויף פאַטריאַטיש
לשון און — „נח מיט זיבען גרייזען“.

איז דער פאַררעדע באַריהמט זיך נאָך הער וועבער, און —

„דער הויפט איז אין זיין ספר דער קוֹצוֹר!
„ער האָט זיך באַמיהט ווי ווייט מעגליך צו שרייבען קורץ,
וואָס אַן אנדערער וואָלט באַדארפט באַשרייבען אויף הונדערט בוי-
גען — די צייט איז טייער!“

אויך זאָגט ער — אז די אַרבייט איז איהם נישט גרינג אָנ-
געקומען.

„זי האָט מיך געקאָסט פיעל מיה און שווייס, איך האָב דורכ-
שטודירט פיעל ביכער פון תורת פעלד-אַרבייט (1) איך האָב
מיך (1) באַנוצט מיט (1) די בעסטע (1) מעטאָדעס, און א חוץ
דעם האָב איך נאָך געזעהען פון פּראַקטיק זיך אליין אין אַלעם איי-
בערציגגען.“

הער וועבער איז אונז מבטיח, על כל פנים פאַרהאַפּט ער.

„נאך דעם ווי איהר וועט דורכזעהען (1) גוט מײן ספר און וועט זיך נעמען צו דער ארבייט, וועט איהר אין א גאנץ קורצע צייט זיין פאלקאמענע קאלאניסטען“ —
דער עיקר מיינט ער די עמיגראנטען:

„אויב דו, ברודער, פאָהרסט מיט ערלויבניש פון אונזער רעד גירונג אין ארגענטינא, אין דעם באַראָן הירש'ס קאלאניעס, וועסט דו אויף דער שיף גענוג צייט האָבען צו איבערלעזען מײן ווערק, און קומען אויפ'ן אָרט מיט אלע ידיעות, וואָס זענען נויטיג פאר אַ קאלאניסט.“

נאָר יענע קאלאניסטען זענען אויך קונים:

„און אפילו אויב (1) דו פאָהרסט געהנטער, אין אַרץ־ישׂראל, איז אויך גענוג די גסיעה, אָדער עטליכע וואָכען פריהער, אויף דורכלעזען אמאָל צוויי־דריי מײן ספר.“

אויב עס האָט זיך קיין אינציגער אידישער אגראנאָם נישט גענומען ארויסצוגעבען אזא נוצליך ווערק, האָט דער הער וועבער געהאט פאלקאָמען רעכט מקיים צו זיין „במקום שאין אנשים השתדל להיור איש“... נאָר, ער האָט געמעגט יוצא זיין:

(1) מיט א י י ו מעטאָדע צום איבערזעצען, ווייל צו א קאמפילאציע דאָרף מען זיין א ס פ ע צ י א ל י ס ט, און אַ פאָר וואָכען שטודירען (אפילו מיט נויט־שוויים) מיט נאָר עטליכע וואָכען „פראַקטיקע“. זענען פאָרט צו וועניג דערצו.

(2) אויפגעבען די קוועלען (די נעמען פון ספרים און מחברים) פון וועלכע ער האָט געשלעפט, אויפ'ן אָרט פון אייגען שטודירען און „פראַקטיקע“, ווייל די קלענסטע פ י ר מ ע פון אן אמת'ען אגראנאָם איז נאָר אלץ מעהר ווערט, ווי גלאַטע שוויים און פראַקטיקע... און —

(3) מיט קלענערע ת ק י ע ו ת פון רעקלאַמען־שופר... דאָס ווערק (אויסער'ן שער) איז דאָר געשריבען ריין, פאָר שטענדיג, און כל זמן עס וועט קיין אַגראַנאָם קיין בעסערס נישט צוויסגעבען, וועט עס דאָר נוצליך זיין פאר'ן פאלק. —

12.

„ספר היהודי הנצחי“.

(„דער עוויגער יודע“).

(אָדעססא תרנ"א).

קינד־אונדקייט זיצט רייטענדיג אויף „ישראל־קען“, און עס איז א קאזימוזיק פון פארשידענע קולות, פארוואס זאל אייך חיים שלום סליווקין געהן צופוס און דאס מויל נישט עפענען? מר חיים שלום סליווקין ווילט זיך נעבעך זיין חזן אין דער מענישער שול, ער שרייבט על־כל־פנים דעם שער אויף לשון־קודש, צום סוף ספר בעט ער אויף לשון־קודש דעם לעזער, ער זאל אלע גרייזען ארויפלענען אויפ'ן בחור הועצער'ס חשבון; אויך וואָרענט ער אויפ'ן אייגענעם לשון, אז: „ווער עס וועט די העזה האַבען צו דרוקען (!) דאָס ספר אָהן זיין וויסען, וועט ווערען געשטראַפט על פי חקי הממשלה יר"ה“, נאָר — אפנים עס געהט נישט, און מר חיים שלום סליווקין מוז אריינקריכען אין פאס, אין עזרת נשים, און איבערזעצען פארשידענע זאכען, וואָס מען הערט אונטען אין דער מענער־שול. אז אין שול, וואו מר חיים שלום סליווקין'ס פאס און ווייבער שמעהען, הערט זיך נישט קיין נייעס, זעצט ער זיי איבער אלטע זאכען, און אפילו אזוינע, וואָס מײן עלטער־באָבע האָט אינ'ם טייטש־חומש געלעזען — וועגען ביתר, טיטוס מיט'ן יתוש, וכדומה היסטאָרישע זאכען, וואָס זענען זעהר וויכטיג פאר א אירישער נשמה, וואָס וויל זיך ווארע־מען ביים פייער־טאָפ און אנטלויפט פאר דער זון! ער כאַפט אריין אינמיטען א פאַר לשון־קודש'דיגע ציטאטען, וואָס געהערען נישט צו דער זאך, און אַלץ — כדי די ווייבער זאָלען מיינען, אז ער איז א געבוירענער מענישער חזן!

אמאָל איז ער מיט עים אן עסק מיט זיינע אייגענע ווערטער. אזויערנאָך ווערען אונזערע ווייבער געוואָר וואָס היסטאָריע איז!

„די אידישע היסטאָריע — גיט זיי מר חיים שלום סליווקין“

קין צו פערשמעהן באלד פון אנהויב, (אונמער דער ערשמער העבי רעאישער מאַטטאָ: „כי תבור במים אתך אני“) — ד י א י ד י ש ע ה י ס ט א ר י ע אין אלגעמיין (בכלל) די אלע באגער בענהייטען, וועלכע האָט פאַסירט מיט אידען צייט זיי זענען גער וואָרען א פאַלק, זייערע אייגענשאַפטען און טוגענדען (מעלות ומדות טובות), זייער גרויסען געפיהל, איבערהויבט (אָזוי איז דאָס וואָרט אויסגעלעגט אינ'ם גאנצען ספר) זייער גרויסען טוט, זאָגאר ביי די ערגסטע צייט — איז דיזעס אַלעס געשריבען, און געצויכענט זאָ ד ר י ק ל י ד און דיוטענד“.

אמת פיינ!

„דער עוויגער יודע“ האָט דריי בענדער. פאר'ן ערשטען געד דרוקטען באַנד, וואָס איז דורך און דורך געשריבען מיט אזא לשון, מיט אַזא קלאָרען פאַרשטאַנד, מיט אַזא היים געפיהל; פאר'ן ערשטען געדרוקטען באַנד, פון וועלכען יעדעס וואָרט איז אַ מ צ ב ה מיט היראַגליפען*); יעדער זאץ איז אן אוצר פון אומד וויסענהייט, און איין זייטעל איז סותר דאָס צווייטע, און זאָגט פונקט קאָפּויר**); פאר דעם ווערק הייסט זיך מר היים שלום כליווקין צאָהלען פינף און זיבעציג קאָפּיקעס, און אַ געוויסע צייטונג האָט עס גערעכענט צווישען די „נייע נוצליכע זשאַרגאָן ווערק“.

1891.

13.

י"ז בן אריה: א וועלט מיט וועלטעלעך.

(וויילנא, תרנ"ד).

דער מחבר וויל, אַז מיר זאָלען זיך איבערצייגען, אז (1) די ערד איז קיילעכדיג, נישט א ברעט מיט זייטען און עקען. (2) אז זי באַוועגט זיך ארום דער זון, נישט די זון ארום איהר. (3) אז די

* דאָס אלטע סודות־כתב (פאַר אונז) אין מצרים.

** אויף איון אָרט, למשל, זענען די, וועלכע האָבען נישט געלאָזט שלום מאַכען מיט די רומיים הייליגע גבורים, בשעת ווען אויפ'ן צווייטע טען אָרט זענען זיי פריצים, און בריינע'ס לויט דער הגדה,

ערד ציהט צרודרצו אלץ, וואס אויף איהר אין, פונקט אזוי ווי זי אליין ווערט צוגעצויגען צו דער זון און 4) אז דורך דער אט-ראקציאן (אזוי הייסט די קראפט, מיט וועלכער אין קערפער ציהט צו דעם צווייטען) באוועגען זיך די הימלישע קערפער (זון, לבנה, שטערן, ערד) איינס ארום צווייטען...

נאָר, כדי מיר זאָלען וועלען זיין זיינע לעזער, כדי מיר זאָלען וועלען נעמען אין האַנט אַרײַן אַ וויסענשאַפֿטליך ווערק, נישט סאַמע באַכעד־מעשיות און ראַמאַנען, נאָרט אונז י"ז בן אַריה אַרײַן אין ביכעל, ווי אַ מלמד נאָרט דאָס קינד צום אַלף־בית... דער רבי זאָגט איהם צו אַ פּייגעלע, און י"ז בן אַריה — אַ „העכסט אינטער־רעסאָנאַט ערצעהלונג“! דערזעהנדיג דעם שער — רעכענט דער מחבר — וועלען מיר נישט קאָרגען די צעהן קאַפּיקעס און דער־נאָך איז פאַרפּאַלען! מיר וועלען שוין אונזער געלט דורכ'ן פענס־טער נישט אַרויסוואַרפען און וועלען שוין דורכלעזען דאָס ביכעל... נאָכ'ן שער געהט אַ הקדמה: „נישט אלע מענשען — זאָגט דער מחבר — האַבען (די) מעגליכקייט אין זייער יונגענד צו לער־נען (א) וויסענשאַפֿט“ — טייל ווערען געבוירען ביי אַרעמע על־טערז... (איז דער שווערער אַרבייט) געהט אוועק אַ יאָהר נאָך אַ יאָהר און „מען וואַקסט אויס נאָר אַהן וויסענשאַפֿט“. נאָך „מזל איז ביי נאָט (איז דער האַנט), דאָס אַרעמע קינד... ווערט רייך... וואָס טוט עס אַבער אַהן וויסענשאַפֿט? ... אַט „פאַר אַזעלכע מענ־שען, וואָס ווילען נישט פאַרשעמט ווערען געגען די געלערנטע“ — זאָגט י"ז בן אַריה — שרייבט ער זיין ביכעל.

נאָך מיינט נישט, אַז ער שרייבט דוקא נאָך פאַר די, וואָס וועלען אַמאָל רייך ווערען, אָדער דוקא נאָך פאַר די, וואָס וועלען האַבען די געלעגענהייט פאַרשעמט צו ווערען פאַר געלערנטע... איד ביז איהם אין דעם נישט חושד! די הקדמה זעהט אויס, איז, גלאַט אזוי, געשריבען אין איילעניש און איז אַרויס אַהן הענט און פּיס... וואָרים י"ז בן אַריה פאַרשטעהט גאַנץ גוט, אַז פאַר אַרעמעלייט, וואָס ווערען רייך, איז נישט כּראַי צו שרייבען, ווייל — עס טרעפען זיך אזוינע לייט וואָס אַ טאָג וועניגער און וועניגער... אויך ווייסט ה' י"ז בן אַריה, אַז אַרעמע לייט דאַרפען מעהר וויסען ווי רייכע און דאָס וויסען קומט זיי אויך מעהר צו גיין. פון אמת וויסען האָט מען, אויסער דעם גייסטיגען פאַרגניגען,

אויך — פרנסה, ברויט און נאנץ אפט מיט פוטער! די בושה, וואס דער אומגעלערענטער האָט פאַר'ן געלערענטען, איז אויך א זעל-טענע זאך, מערסטענטיילס געשעהט פארקערט! ... מיר שעמען זיך אסך מעהר מיט א צוריסענעם שטיוועל ווי מיט א לעדיגען מה, און אויך — די בושה, וואָס איינער צווישען הונדערט ליידיט, אז ער ווייס נישט דאָס, וואָס יענער ווייס, איז נאָר נישט דער עיקר... די בושה קאָן זיין א נוצליכע זאך, נאָר אין לעבען פיהרט זי געדוועהנליך נאָר צו עטליכע ווערטער פראנצויזיש און א קאָדריל... וויסען אַלײן איז ניצליך און נויטיג, און דאָס האָט ה' י"ז בן אריה געדאַרפֿט באַווייזען אין זיין הקדמה, אָדער זיך אַהן אַ הקדמאָ באַנעהן.

נאָר דאָס איז אַ קלייניגקייט. די הויפט פראגע איז, ווי אזוי ערפילט ה' י"ז בן אריה זיין פארשפרעכען? האַלט ער באמת וואָרט? ניט ער אונז אמת וויסען?

ערשטענס מוזען מיר באַמערקען, אז ה' י"ז בן אריה מאַכט נישט קיין אונטערשיד פון „וויסען“ ביז „וויסענשאפט“, פון „ידוע“ ביז „חכמה“, און, אויב ער רעדט פון וויסענשאפט, מיינט ער נישט מעהר נאָר וויסען און אזויערנאָך וויל ער וועניגער, אַלס ער זאָגט צו, נאָר — זאָל זיין וויסען!

מיר האָבען דורכגעלעזען דאָס ביכעל — וואָס וויסען מיר דערפון? צי וויסען מיר באמת, אז די ערד איז קיילעכדיג, אז זי איז אַ קויל נישט קיין ברעט? אז זי באוועגט זיך ארום דער זון, נישט פאַרקערט, און אזוי אַנדערע זאַכען?

ליידער נישט.

דער, וואָס לעזט דורך דאָס ביכעל, האָט קיין איינציגען ריכטיגען באווייז, אז עס איז אזוי און נישט אַנדערש! ער הערט אַ פּשט'ל פון אַ מגיד, אַ מיינונג פון אַ בוכהאַלטער, אַ מין שטח, אַ מוטמאסונג — און עס פאַלט איהם נאָרנישט איין, אז דאָס זענען נישט קיין שכליות'ן, וואָס פליהען אין דער לופטען, נאָר אמת'ע באווייזענע זאַכען, און אזוי זיכער באווייזען, ווי צוויי און צוויי איז פיער! נאָכ'ן איבערלעזען טראַכט געוויס דער לעזער: עס קאָן זיין, אז די ערד זעהט אויס ווי אַ קאוואַן און מיר זעהען אויס ווי די פליגען, וואָס געהען אויפ'ן קאוואַן ארום! עס איז נאנץ מעגליך, אז די ערד דרעהט זיך ארום דער זון ווי אַ גלאַז וואַסער אין

דער רייף, וואָס מען דרעהט ארום אויף א שטריקעל, אָדער ווי א שטיינדעל אויף א שטריקעל, וואָס פליהט ארום ווי א ראָד ארום דער האַנט. עס איז קרוב לאַמת... עס לאָזט זיך הערען. עס לייגט זיך אויפ'ן שכל, נאָר — אז עס איז זיך ער אזוי, דאָס ווערען מיר נישט געוואָר. קיין איינציגער וויכטיגער באווייז, וואָס זאָל אריין ווי א האַלץ-שרויף אין מוח! און אין א האַלב יאָהר ארום וועלען מיר פאָרגעסען דעם איינדרוק פון ביכעל און צוריק גלויבען אונזערע אויגען — אז די ערד איז א פלאַץ מיט עקען און קאָנטען און די זון דרעהט זיך ארום איהר! מיר וועלען פאָרגעסען אזוי דעם מגיד, ווי דעם בוכהאַלטער. און דאָך איז גענוג געווען צו דערמאָנען די רייזע, וואָס מען מאַכט ארום דער ערד; צו דער מאַנען, אז אנדערש איז זיך שווער, אָדער אוממעגליך פאָרצושטען לען דעם לקוי לבנה; צו דערמאָנען, ווי א זאך, וואָס קומט אונז אלץ געהענטער און געהענטער, ווערט גרעסער און גרעסער, און פארקערט, וואָס מעהר זי דערווייטערט זיך, ווערט זי אלץ קלענער און קלענער, כאַטש מיר זעהען זי אין ביידע פאַלען אינגאַנצען, אז עס פעהלט פון איהר נישט קיין האַר, וואָס איז אויך נישט מעגליך, נאָר סיידען, אז די ערד איז א קויל...

דאָס איז א שטאַרקער פעלער!

נאָך ערגער איז דאָס, וואָס דער לעזער וועט קריגען זעהר א שלעכטען באגריף פון „וויסענשאַפט“ בכלל. עס וועט זיך איהם דאַכטען, אז וויסענשאַפט בכלל איז עפעס א לייכטע זאך, א שכל'דיג שפילעכעל, א רויס, א שאַך — א פשט'ל! וועמען פון י"ז בן אריה'ס לעזער וועט גאָר איינפאַלען, וויפיעל מיה און מאַטער, ווי פיעל בלוט עס האָט געקאָסט, וויפיעל רורות עס זענען אריבער, וויפיעל צרות מענשען האָבען געליטען, וויפיעל אנשטרענגונגען מען האָט געדאַרפט, איידער מען איז צוגעקומען צו דער דעה? עפעס שווימט דאָך ביי איהם ארום ווי אויף א וואסער!

נאָר א שטאַרקער פעלער שטעקט אין דעם ביכעל: די ידיעות זענען נישט אינגאַנצען ריכטיג... דער לעזער דאַרף וויסען, אז די ערד זעהט נישט אזוי אקוראַט אויס ווי א קאוואַן; אז די ערד האָט נישט די קראַפט פון א מאַגנעט, וואָס ציהט צו נאָר אייזען און שטאַל, נישט האַלץ, למשל, און פאַפיר, און ווערט אַליין פון גארנישט צוגעצויגען; און בכלל, אז די אַטראַקציאָן איז נישט

נוהג נאך ביי ערד און זון. נאכ'ן משל פון מאגנעט, מוז מען דעם לעזער אויף קלאָר ערקלערען, אז א ל ע קערפער אָהן אויסנאָמען ציהען צו איינס דאָס צווייטע, אז דער כח שמעקט אזוי גוט אינ'ם קלענסטען שטויב, ווי אין דער זון!...

נאך א פעלער שמעקט אין ביכעל, וואָס דער מחבר האָט זיך ליב צו פאָרגאַלאָפּירען און צו זאָגען אזוינס, אין וועלכען אלע זע-נען וועניגסטען שטאַרק מסופק. נאך דער לופט (למשל) האָט ער א לידיג אַרט... און ע ט ע ר ?

נאך די אלע פעהלער קאָנען לייכט פאַרריכט ווערען ביי א צווייטער אויפלאָגע און דאָס ווערקעל קאָן ווערען ניצל'ך פאַר דעם פּאַלק. מען דאַרף די משלים, נאך נאך זיי מוזען קומען קלאָרע באַווויזען; מען דאַרף אַסד אַרומרעדען פאַר'ן אָנפאַנגער, נאך — מען טאר דעם קלענסטען גרייז נישט אַרויסלאָזען פון מויל... און דאָס וויסען דאַרף זיך פאַרט נישט איינבעמען אונטער דער מאַסקע פון א העכסט אינטערעסאַנטער ערצעהלונג... עס פעהלט נאך אויפ'ן שער זאָל שמעהן: אזוי אינטערעסאַנט, ווי — שט"ר!

מיר האָבען נאך עפעס געגען דער שפראַך.

צי וואָלט געשאַדט מען זאָל שרייבען: ד אָ ס קינד, נישט ד ע ר קינד; ד אָ ס, נישט ד ע ר געזינדעל? אָב (אבזא-גען, אַבלערנען) נישט אָ פ ? נישט ד ע ר, נאך די שטאַרט? ווען דער ליטווישער זשאַרגאָן זאָל וועלען נאָכגעבען די קלייניגקיי-טען, אזוי ווי דער פּוילישער גיט נאך אלע מאָל מעהר פון זיין זייט, וואָלטען מיר זיך איינס מיט'ן צווייטען און ביידע צוזאַמען מיט אדעם בעסער פאַרשטאַנען.

נאך נאך די אלע פעהלער איז דאָס ביכעל אין אלגעמיין גע-שריבען מיט אַן אויסגעצייכענטען הומאַר און עס לעזט זיך ווירק-ליך, ווי א דערצעהלונג.

דאָס ביכעל איז אויך זעהר ביליג: עס האַלט פיער און זעכציג זייטען, עס האָט עטליכע, נישט שלעכטע בילדער אין טעקסט — און קאָסט אינגאַנצען צעהן קאָפּ. מיט פאַרטאָ! פאַר די, וואָס וויר-לען (און עס איז א יושר) דאָס ביכעל פאַרשפּרייטען, גיבען מיר אויף דעם אַדרעס: מ. קאַצענעלבוויגען, בוכהאַנדלונג, ווילנאַ.

14.

א. קאָטיק'ס עט א. ברעסלער'ס אויסגאבען.

א. קאָטיק'ס עט א. ברעסלער'ס אויסגאבען. וויסענשאַפֿטליכע פּאָלקס־ביכער. ערשטעס בוך: ווי האָבען מענשען געלעבט מיט אייניגע טויזענט יאָהר צוריק. פארפּאָסט פון פּאָוולאַוויטש. איבערזעצט דורך קאָטיק און ברעסלער.

הערט אַ מעשה, וואָס איך וועל איך דערצעהלען מיט קאָטיק עט ברעסלערס לשון, מיט זייער גראַמאַטיק און לאַגיק: די מעשה איז אזוי: דער לעבען מיט די אַבסאַמאַיאַטעלסט־וועס דרעהען זיך, די פּרעדמעטען מיט די פּאָלאָזשעניעס ראַזוווואַ־יען זיך. עס איז געוועזען אַן אומגעדענקטע צייט, וואָס אַלע מענשען האָבען נישט פּאַרוכט פון עץ הדעת! די אַלע פּרעדמעטען, וואָס מיר ניצען יעצט, זענען נישט באַשאַפּען געוואָרען ערב שבת בין השמשות! אין דער פּעריאָדע (צייט) פון נאַרישע, פּאַרגרעכטע מנהגים, פּיהרונגען, וואָס עקזיסטירט ביי אַמאָליגע עלטערען מיט'ן נישט־צייטיגען און נישט־ראַזוווויטע שכל און קליינע ספּאַסאַבנעס־טען, איז פּאַניאַטע, וועגען ליטעראַטור מיט איהרע גוטע, ליכעב איינדרוק, אין זינען, ווי מיר מיינען, האָבען זיי קיין באַגריף! ביים אַטשטאַג פון ליטעראַטור האָט זיך ראַספּאַריאַזשאַיעט שמ"ר און אנדערע קליינע פּיה, וואָדע שמ"ר, זיי אַליין האָבען דערקאַזשעט איינצוטראַיען ביכלעך און האָבען מיט'ן ספּאַרטשענעם מאָזג. געספּאַלניט אַלע זאָראַטשעס! די פּלאַכע קריטיק מיט'ן וואַרפּענדען געוועהר האָט נישט געהאַט די דרייסט און די כּיט־ראַסט צו בראַקיווען, אַביזשאַיען; זי האָט זיך, ווי אַ גע'פּנר'ט פּע־נעל איינגעבויען אין אַ דוגא און פּאַרבאַהאַלטען אין פּעטשעריס. און שמ"ר'ס נישט איסקוסטווענע, נישט פּיטאַטעלנע, פּאַנ־טאַטיטשעסקע ווערק זענען פּאַכאַזשע אויף זשיליס און וואָרדע די גראַז, וואָס וואַקסט אַליין אויף די פּעלד אַהן אַ גענענשטיין, אַהן אַ נאַפּאַדיעניע, נאַפּאַטיוו מיט פּאַלנע אַוואַזשעניע, זיינע האַל־צערנע פּלאַסטיקעס, אומגעשמירט מיט ווייכע שמירונג, האָבען דעם עולם געקלונגען, ווי פּריאַטנע בוכענטשיקעס און זיין לויב האָט

זיך געהערט, ווי אויסשוס־קלאפען פון שטאלערנע געשיקט־שיסענ־
דע פיסטאלעמען!

נאר, ווי געזאגט — די אבסטאיאטעלסטוועס דרעהען זיך —
און מען האט אנגעהויבען וואזשנער קוקען אויף די פעלד מיט די
גראז און די אדער יענע געוויקסע און פארלאנגט פראבעס אויף די
ווייץ, ווערען באקאנט מיט תבואות, קריגען פיזיטשעסקע מעגליכ־
קייט באקומען שפייז א חוץ די סטאדע — שמ"ר עט קאמפאניע.
עס איז געווארען א בורע, א סטראשנע האלאס! שלום עליכם
האט דער ערשטער גערעשעט צו טאפטשען מיט די פיס, אויסטשאַר־
ראפען די פאטשוע, צו שרייען: גראביאזש! און צומאכען א סילנע
נאפאדיעניע אויף שמ"ר'ס קרעפאסטען און אוקרעפלעניעס און
האט איהם גאנץ אנגענעהם גע'הרג'עט...

און אז שמ"ר איז שוין טויט (אדער אין אמעריקא), פארוואס
זאלען זיך קאמיק עט ברעסלער נישט מאכען א סאאבשציעניע און
מיט אבשטשע סילעס, איבערזעצערנדיג דעם באריהמטען פאולאָר־
וויטש, געבען נאך אמאל שמ"ר'ן א קאפ? וואס שארט עס? נאך
אמאל געפינען אמעריקא!

נאר לצנות און א זייט! אפשר ווילט איהר וויסען, ווי אזוי א
מענש האט זיך אויסגעלערענט רייטען? אפשר מיינט איהר, אז
פארצייטישע דורות זענען געוועזען העכער, שטארקער און עס האט
זיך געקאנט טרעפען, אז אן אדם הראשון איז גראד געשמאנען
פארטראכט איבער א רינשטאק, בשעת א פערד איז אין אימפעט
דירכגעלאפען דורך זיינע צושפרייטע פיס, און דער מענש איז גע־
בליבען זיצען רייטענדיג? אפשר מיינט איהר נאך, אז א מענש
האט געוואלט כאפען א פערד, און האט עס טאקע אנגעכאפט ביי
דער משופרינא, נאך ער האט נישט געוואלט דאס פערד זאל איהם
בייסען, האט ער זיך ארויפגעכאפט איהם אויפ'ן רוקען און איז
אזעק רייטענדיג? אייד קאן אויך נאך איינפאלען, אז ער האט גע־
זעהען, ווי א פליג רייט אויף א פערד און האט אויך געפרוואווט די
זעלבע קונץ? פון פאולאָוויטשען (אויב די איבערזעצער האָבען
איהם געטריי איבערגעגעבען) וועט איהר ערשט געוואָר ווערען דעם
נאנצען אמת; די מעשה איז אזוי געוועזען: דער מענש האט שוין

געוואוסט, וואס מען מיינט א חמור, אָדער א פּערד, למשא; ביים איבערציהען פון איין ארט צום צווייטען, האָט ער זיינע זאכען אַרויפגעלעגט אויפ'ן „פּערדס פּלייצע“ און דערנאָך איז איהם ערשט איינגעפאלען, אז דאָס פּערד קאָן איהם אַליין אויך טראָגען! נישט גוט, האָ?

פון פּאַוּלאָוויטשען וועט איהר געוואָר ווערען א שכל פון א בער, הערט! אז „א בער שמעהט שלעכט אין דער מלחמה (!) מיט זיינע שונאים (!), כאַפּט ער מיט די פּאַדערשמע לאַפּעס גרויסע שטיקער האַלץ, מאַכעוועט מיט זיי און מיט דעם פּאַרטרייבט ער זיינע שונאים!“ איהר האָט אודאי נאָך אַזוינס נישט געהערט. עס איז אייך אודאי שווער צו גלויבען! נאָר איהר טאָרט נישט פאַר-געסען, אז דאָס איז נישט דער בער פון ניינצעהנטען יאָרהונדערט, וואָס האָט שוין לאַנג דעם שכל פּאַרלוירען, נאָר אז אַלטער, אמאָר ליגער בער, ביי וועלכען מיר האָבען זיך (לויט פּאַוּלאָוויטשען אָדער זיינע איבערזעצער) אויסגעלערענט באַנוצען זיך מיט א שטעקען! דער מענש האָט א מעלה, „אז ער קאָן ריהרען, אַרבייטען מיט זיין מאַרד פון קאַפּ, וואָס גיט איהם מעגליכקייט מיט אַזוינע זיין טיגע קלוגע מיטלען דערפילען זיין געברויך, וועלכעס מיט זיין קערפּערליכען בוי איז ער נישט אימשטאַנד דאָס צו באַקומען“ און „קאָן וואַרפען א שטיין אָדער א שטיק האַלץ אויף א ווייטע שטרע-קע און הרג'ענען דערווייל זיין שונא, די ווילדע טיר, איידער זי אַוספּעיגט צו געהן צו איהם“, נאָר „האַבענדיג מאַרד אין קאַפּ, און קאַנענדיג מיט איהם ריהרען, האָט ער דאָך געמוזט אַסך לערנען, איידער ער האָט געקריגען, למשל, „אינזער וויסען וועלכע שפּיז און געטרענקע דערוואַרעמט דעם קערפּער“ ווי אַזוי „צו פּאַרליכטען די פּעהלערען פון די נאַטור“.

נאָר אַמאָליכטיגסטען איז צו וויסען, ווי אַזוי דער מענש האָט זיך אויסגעלערענט צו מאַכען א בויגען! דערצו זאָרף מען פאַר-שמעהן דעם דיין פון עלאַסטיציטעט (דאָס צוריקשפּרינגען פון פאַר-שירענע קערפּער) און פּאַוּלאָוויטש ווייס דעם דיין און פאַרצעהלמ כּהויה, ווי אַזוי עס איז געוועזען:

וואוינענדיג אימער אין וואַלד און קוקענדיג אויף אַלעס, וואָס געפינט זיך אַרום איהם, האָט דער מענש געמוזט נישט ווילענדיג באַמערקען די נאַטור פון די חיות, אויך די נאַטור פון די בוימער.

עס האט זיך געטראָפּען, אז ווילענדיג כאַפּען אַ פּוּיגעל (.) וועלכע איז געשטאַנען אויף אַ צווייגעל און איינבויענדיג דאָס (.) אום צו כאַפּען די פּוּיגעל, ווען ער האָט גראַדע נישט ווילענדיג אָפּגעלאָזען דאָס צווייגעל, איז מיט'ן קלאַפּ, וואָס זי האָט געגעבען, קומענדיג צוריק אויף איהר אָרט, איז דאָס פּוּיגעל גע'הרג'עט געוואָרען! דאָס האָט איהם ארויפגעפיהרט אויף אַ געדאַנק (.) באַנוצען זיך מיט דעם קראַפּט פון איינגעבויענעם האַלץ און אזוי איז אַרויסגעקומען אַ באַגען."

און אזוי איז אַרויס דער, „פּערוואַביטנער" אמאָליגער בויגען! אַלע קאַנען זיך אינטערעסירען מיט דער פּראַגע, ווי אזוי אַ מענש האָט זיך אויסגעלערענט „באַהאַלטען אויף שפּעטער". מען ווייסט, אז די ווילדע פּעלקער האָבען דערפון קיין באַגריף נישט, אז דאָ פּרעסט מען צוזעצטערהייט, פאַרפּעהלט עסענוואַרג — שטאַרבט מען פאַר הונגער. נאָר פּאַוולאַוויטש איז צו אַריגינעל, ער זאָל זיך אינטערעסירען מיט דעם, וואָס אַלע אינטערעסירען זיך. ער פּרעגט פאַרקערט: ווי אזוי האָט ער זיך אויסגעלערענט צו וויסען, אז פּלייש קאַן מען נישט באַהאַלטען? און פּאַוולאַוויטש'עס שכל, געקליידט אין קאַטיק עט ברעסלער'ס פּאַרם, ענטפּערט כּהאי לישנא: מען דאַרף —

געדענקען אין די גוטע צייט, אז עס קאָנן קוממען אַ שלעכטע, און איבערלאָזען אַ פּאַרראַטה (זאַפּאַס), דאָן ווען עס איז דאָ איבער ריג אויף די צייט, וואָס וועט פּעהלען. אַלזאָ, נאָכדעם ווי ער האָט זיך זאָ באַטראַכט, ווען עס האָט איהם געגליקט, למשל, אַמאָל אויף דער פּאַלעוואַניע, האָט ער באַהאַלטען אַ זאַיאַניץ (האַז) מיט אַ פּאַר פּעגעל, ווי מען זאָגט, נאָ משאַרני דיען, אויף מאַרגען איז איהם גראַדע אוינגעפּאַללען איבערביימען דעם אָרט. ער גייט, טראַגט זיך מיט דער משא אויף די פּלויצעס און עס איז איהם צוליב דעם דער גאַנג שווערער, עס פאַרמאַשערט איהם, ער קאָנן זיך נישט ריהרען, ער איז עפעס ווי געבונדען, דעריבער האָט ער נישט גער-קאַנט כאַפּען צוויי הערשען, וועלכע זענען איהם פאַרייביגעלאָפּען אויפ'ן וועג. נור פונדעסטוועגען האָט ער ווי עס איז פאַרט גער-כאַפּט אַ סהירכען (אַ תּיה'לע), האָט ער זיך אָנגעגעסען און גייט ווייטער און צופּרידען מיט דעם, וואָס זיין זאַפּאַס איז גאַנץ און קאָן איהם נאָך דינען אמאָל אין אַ נויט. אין אייביגע מעג

אַרום איז טאַקי געקוממען דער טאַג, אויף וועלכען ער האָט זיך שטאַרק געריכט און אונזער ווילדער נעמט זיך צום פעקעל, וואו עס ליגט דער זאַפּאַסנער זאַיאַנץ. אָבער דער לעצטערער איז נישט געלעגען אויף א לעדניק, נאָר די הייסע שטראַלען פון דער זאַנע האָבען איהם געוואַרעמט, דעריבער איז ער געוואָרען פאַר'עפּוש'ט און פאַרווערעמט. דער יעגער ווערט ביז אויף דעם זאַיאַנץ, וואַרפט איהם אַוועק און נעמט זיך צו די פעגעל, נאָר דאָ זעהט ער איז אויך דאָסזעלבע, ווי ביים זאַיאַנץ. „גו, קלערט ער, שוין גלויב כער ליידען אַביסעל הונגער, איבערקוממען ווי עס איז מיט אַביסעל יאגדעס, שוואמען, איידער עססען אַזאַ שמוץ. נאָר צו וואָס האָט מיר נאָך געטויגט טראַגען אַזאַ פאַרדאַרבענעם עססען, וועלכעס איך קאָן נישט געברויכען? צו וואָסערע כפרות האָב איך מיך איינגעמאַטערט מיט דעם, און לא די וואָס איך האָב מיך נאָר דער-שוויצט ביי איהר, האָט זי מיר נאָך געשמערט כאַפּען דעם געשטאַ-קען הערש“. הכלל, דער ווילדער איז געקוממען צו דער דעה, אַז קיין זאַפּאַסען מיט פּלויש קאַנן מען נישט מאַכען...“

אַזוינע פּערעל פון חכמה, שכל הישר, גראמאַטיק און אַרטאָ-גראַפיע געפינט מען אינ'ם קליינעם ביכעל פּול און פיעל! אַלץ איז אַנגעוויזען „איבער איין אויער“, אַלץ איז אַרויסגעזאַגט, ווי פון א שטומען און אַלץ איז געשריבען „נח מיט זיבען גרייזען“.

עס איז אונז שווער געוועזען צו באקומען דאָס אַריגינאַל, אום צו וויסען, צי האָבען מיר די אַלע דומהייטען צו פאַרדאַנקען פאַור-לאַוויטשען אליין, אַדער זיינע איבערזעצער. נאָר פון אונז איז עס נישט וויכטיג: גענוג, אַז דאָס פאַלק קריגט אין דער האנט אַריין אַ ווערקעל, וואָס קאָן נישט ליכטיג, נאָר פינסטער מאַכען אין מוח.

1895.

15.

ס פ ר ה ב ר י ת.

דער ווארשעווער דרוקער ט... אַרבייט לטובת הכלל! אַז די שריפט אין דרוק שטעהט לעדיג — שרייבט ער אליין אַן א ספר, אַדער ער פאַרריכט א כאַנד שעקספיר און גיט עס אַרויס אויף דער

ליכטיגער שיינ; א נישט, ררוקט ער איבער דעם „ספר הברית“ — „דאס ספר, (לויט ה' ט... שרייבט אויפ'ן שער), האָט געשריבען בקדושה ובטהרה אויף לשון הקודש, דער הייליגער חכם — הרב רבי פנחס מווילנא ז"ל, און עס שיינט אויף די אידישע הימלען, ווי די הערליכע זון... איבער זעצט האָט דאָס ספר דער באריהמטער מעתיק הר"ר יוסף מאיר יעבץ נ"י, כדי צו באלייכטען די אויגען פון די מענטשען, וואָס פאַרשמעהען נישט קיין לשון קודש“.

דער „ספר הברית“ האלט גאנצע 106 זייטען, און קאסט נישט מעהר, ווי 40 קאָפּ. און דאָר וויפיעל נייעס דער אידישער לעזער ווערט דערפון געוואָר! ...

לויט דעם אַל ט ע ז ספר הברית טיילט זיך נאָך די ערד אויף אזיא, אפריקא, אייראָפּא און אמעריקא — פון אויסטראַליען איז נאָך קיין זכר נישטאָ... אויך טיילט זיך נאָך די וועלט, ווי אין אַריסטו'ס גומע צייטען, אויף די אַלטע פיער יסודות: ערד, וואַס סעך, לופט און פייער... און גאָטס וואונדער איז, לויט דעם „ספר הברית“, נישט משער צו זיין! „עס זענען, זאָגט ער, פאראנען באַשעפענישען, וואָס ווערען געבוירען פון פייער און לעבען נאָר אין פייער! אויף אַז אינזעל, דערזעהלט דער „ספר הברית“, האָט מען געזעהען, ווי איז אַז אויווען, וואו מען מאַכט אייזען, זענען אַרומגעפלויען פיעל לעבעדיגע פליגען, און אז זיי זענען אַרויס פון פייער, זענען זיי געוואָרען טויט, ווי אלע טויטע“... אַז די סלמנדרא ווערט אין פייער געבוירען, דאָס ווייסען שוין אלע בטלנים, נאָר אויף אַז אינזעל (הרוצה לשקר ירחיק עדותו) — ווער עס וויל אַ ליגען זאָגן, זאָל דערזעהלען פון ווייטע ערטער) האָט מען געפונען אַז ענדיש, די לענג אינגאָנצען אַ פערטעל אייז, גראַב נישט מעהר, ווי אַ פינגער, מיט אַ שוואַרצען רוקען, אַ גרין בייכעל, און דער ענדיש האָט געהאט אויפ'ן רוקען צוויי בלעזלעך, עהנליך צו צוויי מכות! ... און אַזאַ ענדיש, געוואָרפען אין פייער אַרײַן, שפּאַרט אַרויס אַ מין שפּײעכץ, פון דעם שפּײעכץ ווערט דאָס פייער תּױכּה פאַרלאַשען און דער ענדיש — אַנטלױפּט! ...

ווען עס זאָלען זיין אַזוינע ענדישען, למשל, אין וואַרשױ, וואָלט מען פון קיין שרפות נישט געקאָנט האַכען אַ דרייער... אויך טייכען זענען פאַראַז נאָר וואונדערליכע! עס איז דאָ

(וואו, איז נישט אייער, נישט מיין דאגה) א וואונדערליכער טייד :
 לאנג איז ער א מייל, ברייט א האלבע מייל, — יעדען זומער ווערט
 אין איהם דאס וואסער אייסגעטרוקענט און, ווער אין גאט גלויבט,
 געהט צו און נעמט מיט די בלויע הענט ארויס די פיש, וואס
 בלייבען ליגען אויף דער ערד! ... און דער אַרעמער לעזער קרעכצט
 ווייטער: רבונג של עולם, ווען מיר האָבען, חס וחלילה, אזא טייד
 הינטער וואַרשוי, וואָלט א האַלבער „אויזערנער טויער“*) די
 פרנסה פאַרלירען... עס וואָלט געוועזען פיש — האַלץ צוגלייך...
 נאָר נישט אלע נסים זענען געפעהרליך פאַר אידישע פרנסות...
 דער „ספר הברית“ זאָגט, אז דער אפודי שרייבט, אז עס איז
 פאַראַן אזא מיין פיש, וואָס שווימט יעדען פרייטאָג פאַרנאכט ארויס
 פון ים און בלייבט ליגען אויפ'ן ברעג ביז מוצאי־שבת... צי זינגט
 ער זמירות, ווייס מען נישט, נאָר שבת, אפנים, מאכט ער... און
 דער פרומער פיש, וואָס וויל שבת־קודש אין ים נישט שווימען,
 האָט פאַר דאָס א זכיה, אז א קלייד, וואָס מען מאכט פון זיין הויט,
 איז נאָר טייערער און נוצליכער פאַר סלמנדרא־בלוט און עגדיש־
 שפּיעכיז, ווייל „דאָס קלייד לאַזט נישט דורך, נישט קיין פּייל,
 נישט קיין שפּיז!“! צי דאָס קלייד לאַזט אַדורך קוילען פון האַרמאַ־
 טען, רעדט נישט דער „ספר הברית“, ווייל ער האָט קיין פּולווער
 נישט געפונען...

ליידער קאָנען נישט אלע, וואָס לעבען אין ים, זיין אזוי גוט
 און פרום! עס זענען פאַראַנען פיש־מענשען־פרעסער; פיש, וואָס
 שלענגען זיין אַ מענשען, ווי ער שמעהט און געהט, און אז מען
 שיכט אין די פיש אַרײַן אַ האַרמאַט, שפּיען זיי צוריק אַרויס פון
 זיך לעבעדיגער־הייט די מענשען...

אזא פיש וועגט פיער הונדערט און פיער און פערציג פונט
 און האָט זעקס „פראַנדען ציין“ אין מייל. בכלל זענען
 די פיש זעהר גליקליכע באַשעפענישען. פיש אין וואַסער,
 זאָגט דער „ספר הברית“, דאַרפען קיין שלאָף, און „אז
 דער שלאָף נויטיגט זיי שטאַרק, איז פאַר זיי גענוג
 איין מינוט צו שלאָפען מיט אַפענע אויגען“... אויב דאָס
 לעזט א בעל־הבית, א ביטעל־מאכער, אָדער אזוי א ברויט־גע־

*) דער וואַרשעווער פיש־מאַרק.

בער, טראכט ער געוויס: רבונו של עולם! וואו נעמט מען אזוינע ארבייטער אין ווארשטאט אריין! א קלייניגקייט נישט שלאָפּען, אדער העכסטענס א דרימעל!...

נאָר די פּיש זענען נישט קיין אויסנאָם; נישט זיי אליין זענען באַשאַפּען געוואָרען צו דערצעהלען גאָטס וואונדער; שלאָנגען האָבען אויך די זכּיה! „אז אַ שלאָנג דערזעהט אַ פּויגעל, צי אַ חיה (!) גיט ער נאָר אַ בלאָז, ווערט דער פּויגעל, צי דער לייב משוגע, און פליהט איהם גלייך אין מויל אריין!“ אזא בריאה מיט אזא בלאָז וואָלט געוויס די וועלט חרוב ונחרב געמאכט, וואָרים די גרויסע שלאָנגען שלינגען איין נישט נאָר פּייגעל און חיות, נאָר אפילו מענשען און בהמות אויך, — וואָס־זשע טוט גאָט? מוז דער שלאָנג שטענדיג קלאַפּען מיט'ן וויידעל, מען זאָל פון ווייטען דער הערען, אז דער „מחריב“ רוקט זיך און מען אנטלויפט! איהר קלערט, אפשר, אז איהר וואָלט מוחל געוועזען די רפואה מיט דער מכה צוזאמען, אז עס וואָלט בעסער געוועזען „זיין ליַעבער נאָר מען“ זאָל נאָר די שלאָנגען נישט באַשאַפּען — האָט איהר אַ טעות! ערשטענס, ווי אזוי וואָלטען מיר אַהן דער שלאָנג פטור געוואָרען פון גי'עדן? צווייטענס, איז אַ שלאָנג זעהר אַ נוצליכע זאך: די שלאָנגען בייטען יעדעס יאָהר די פעל, און די פעל, וואָס זיי וואָר פּען אראַפּ, זענען אַ רפואה בדוקה פאר נשים, וואָס זענען מפּיל קינדער... אז אַ אשה דארף זיך נאָר די גאנצע ניין חדשים ארום וויקלען דעם בויך מיט אַ שלאָנגען־הויט, און, — אויף עטליכע מיר ליַאָן קינדער, וועט זיכער איין משיח געבוירען ווערען! נאָר נוצ־ליַכער איז, אפשר, דער „פּיבער־שלאָנג“ פון מצרים, וואָס זיין פּלייש ווערט באַנוצט אין די אפּאָטיקען אויף מעדיצין און אפשר נאָר די שלאָנגען, וואָס מען פּיהרט ארום אין די ביידלעך און מען ווייזט פאר פינף קאָפּיקעס?

מיר ווייסען שוין, אז ביים ספר הברית באַשטעהט נאָר די וועלט פון פיער יסודות, נישט מעהר און נישט וועניגער. שפּע־טער־צו ווערען מיר נאָר געוואָר אַ זעהר אינטערעסאנטע זאך, אז נישט אין אלע באַשעפענישען זענען פּאָראַן אלע כּוּמֶר! מיר

ווייסען שוין, אז די סלמנדרא און א געוויסער סאַרט פליגען ווערען געבוירען פון לויטער פייער. עס זענען אבער דא אנדערע ברואים, וואָס זענען געקנעמען פון לויטער ערד; אנדערע, וואָס זענען פון לויטער וואסער, נאָך אנדערע פון ריינער לופט... און דער כלל איז: אין גרויסע באשעפענישען שמעקען אלע פיער יסודות, אין קליינע שמעקט נאָר איין יסוד, צוויי, העכסטענס — דריי! „עס איז, למשל, פאַראַנען אזא מין מויז, וואָס קומט אַרויס פון דער ערד אליין. אזוינע מייז, אז מען ריהרט זיי אַז, צופאַלען זיי זיך אוראי אויף שטיקער און קיין קאַץ וויל זיי געוויס אין מויל אריין נישט נעמען... עס זענען פאַראַן זוערעם, וואָס ווערען כאַשאַמען פון עסענ-וואַרג... געוויסע ווייסע חיה'לעך — פון מענשען-שווייס... אלץ ווי אין די אַלמע, גוטע צייטען... און אויף דער וועלט זענען פאַר-ראַן נישט מעהר און נישט וועניגער, ווי אָפגעצעהלמע פיערציג מינים לויז, אכטצעהן מינים מילכען, הונדערט מינים מיקען, הונד-דערט און צוואַנציג מינים פליגען, הונדערט ניין און פיערציג האַר-נוס-פליגען!!!

און דאָס אַלעס לעבט נישט פאַר זיך, נאָר צו דערצעהן לען גאָטס וואונדער! נאָר פון וואנען טייל פרעש לעבען, ווייס אפילו דער „ספר הברית“ נישט; שמעלט אייד פאַר, ווי עס איז צו באַוואונדערען די מענשען, וואָס האקען די גרויסע שטיינער און געפינען אמאל אין א גרויסען שטיין א לאך און אין דעם לאך א לעבעדיגען פראַש! און דער פראַש שפּרינגט פלוצים פון לאך אַרויס מיט א געשריי! און דער שטיין איז געוועזען פאַרמאַכט פון אַלע וייטען, און דער פראַש האָט פאַרשלאָסענערהייט געלעבט און געשפּרונגען! וואו ער האָט גענומען שפייז, ווייס איין גאָט — דער „ספר הברית“ ווישט זיך אָפ דאָס מויל און שווינגט! קודם כל האַבען מיר דערפון א מוסר, אז אונזער גאַנצע זאַרג, אונזער דאגת פרנסה, אונזער כעס און האַרץ-וועהמאַג, איז נישט ווערט קיין אויסגעבלאָזען איי — א וואו ראייה דער פראַש אינ'ם לאך פון שטיין, וואָס לעבט גאָר אַהן שפייז און איז דוקא פרעהליך און לוסטיג, און שפּרינגט ארום אין לאך!

נאָר געה רעד מיט די „היינטיגע“, מיט די אפיקורסים!... נאָך א ראייה אויף דעם איז די נאַרישע מילכ, וואָס שלמה המלך, דער חכם, הייסט דעם פוילען, ער זאל זיך פון איהר א מוסר

נעמען און לערנען זיך זארגען פון היינט אויף מארגען. דער „ספר
הברית“ ווייס בעסער די זאך. די מילך זאמעלט אן תבואה אויף
ווינטער נאך אומזיסט, ווייל א גאנצען ווינטער שלאפט זי, און,
אז עס קומט צוריק דער זומער, און זי כאפט זיך אויף, איז שוין
איהר תבואה אינגאנצען דורכגעפויילט, אינגאנצען „לא יצלח“!

איז פיער און פיערציגסטען פרק געהען מיר איבער צום
מענש...

דער מענש איז טאקע מענש, דער ספר הברית קאן זיך איהם
גארנישט אויסלויבען, א פול מויל מיט זאפט האט ער! א קלייך
ניגקייט, וואס א מענש איז! ערשטענס, עסט ער אנדערע חיות
ובהמות; גראז נאך זעלטען. אלע חיות קאנען נישט באקען, נישט
קאכען, נישט זאלצען, און — די ערשטע בעסטע קעכין טוט דאס
אלץ טאגטעגליך און אויף שבת מאכט זי נאך א קוגעל! אלע לעך
בעדיגע באשעפענישען טרינקען נאך וואסער, דער מענש אבער —
אלערליי משקאות: רייכע טרינקען וויין, ארעמע קומען אן צום מאך
נאפאל. קיין חיה ווייס נישט, וואס שעהן און וואס מאום איז, (אזוי,
וועניגסטענס, זאגט דער „ספר הברית“). דער מענש אבער ווייס.
חיות ובהמות האבען דעריבער נישט קיין פארגעניגען פון מוזיק,
מיר אבער האבען נחת פון חזנים, פון זמירות, וואס מיר אליין
זינגען, און די „דייטשען“ — פון אפערען און קאנצערטען... אז
מען קוקט מיט א פארגרעסער-גלאז אויף דעם זאמען פון א מענש,
זעהט מען ווי קליינע מענשעלעך טאנצען! און דריי שותפים האָר
בען דעם מענש: גאט, פאטער און מוטער. דער פאטער גיט
איהם: בייגער, אדערען, געהירן און ווייסעל פון די אויגען; די
מוטער — הויט, פלייש, בלוט און שווארץ-אפעל! גאט, ברודר הוא,
גיט די נשמה... אלץ ווי אמאל!

נאט אייך נאך א בינטעל נוצליכע זאכען: די העמערודען
זענען זעהר געזונט און ברענגען צו לאנג לעבען... חלומות פון סוף
נאכט זענען ריכטיגער, אלס די חלומות פון אנהויב נאכט... א גר
מען חלום זאל מען אפילו דעם ווייב נישט דערצעהלען. א מענש
זעהט קיינמאל נישט אין חלום קיין טויטע בהמה, ער זאל מיינען,
זי לעבט; פאר דאס קומען אונז מתים צו חלום אלס לעבעדיגע

מענשען. נאטירליך איז דאס א סימן, אז א מענש האט השארת הנפש... דער אונטערשיד צווישען א נבואה און אז איינפאכען חלום שטעקט דערניצען, וואָס געוועהנליך קומט פריהער דער שלאָף און דערנאָך דער חלום און ביים נביא פארקערט: פריהער חלום'ט איהם, דערנאָך שלאָפט ער איין... עס געהען נאָך די אלטע, נאָר אלטע זיבען הימלען: א ראָד, אין וועלכען עס שטעקען די זון מיט דער לבנה, רעדער פאר די שטערען... נאָר די מענשען, וואָס וואויר נען אויף די שטערען, כאַטש זיי קאָנען זיין חכמים, אבער קיין יצר הרע און קיין תאוות האַבען זיי נישט! וואָרים די תאוות קומען פון די פיער יסודות... און אזוי ווייטער...

נאטירליך וואַלטען מיר פון „ספר הברית“ נישט גערעדט, ווען אונזערע אידישע לעזער זאלען נישט האַבען אזויפיעל דרדראַיע פאר „זכרונות לברכה'ס“ מחברים בפרט און געדרוקטע זאכען בכלל, אדער ווען זיי זאלען וויסען, אז דער נאָמען „ט...“ איז גענוג, מען זאל דאָס ספר נישט נעמען אין האַנט אריין.

נאָר ט... איז א געוועהנליכער דרוקער, ער האַט זיך און זיין געשעפט אין זין... אלס סוחר האַט ער זיך אויסגעקליבען צו האַנדלען מיט אלטוואַרג, אבי פרנסה... וואָס וויל אבער פ א ר ל א ג „ע ז ר א“ ?

עס ליגען פאַר אונז דריי ביאָגראַפיען:

1) רבי שלמה לוריא (רש"ל) זיין לעבען און ווירקונג פון ש. א. האַראַדעצקי.

2) רבינו שמואל מאַהליווער ז"ל (ביאָגראַפיע) זיין לעבען, שטרעבען און ווירקונג פאר'ן פאָלק און פאר דער ציוניסטישער איד דע. — באַאָרבייט נאָך ר' יצחק ניסענבוים און אנדערע קוועלען פון מק"ל און

3) פראַפעסאָר צבי שפירא. —

„עזרא“ איז א ציוניסטישער פאַרלאַג. די טיטעל־בלעטער (שערים) האַבען זעקס מגדוד'ס און אין יעדען מגדוד שטעהט א באַזונדערער „ציון“ — זעקס מאָל ציון! דער רש"ל האַט, נאָר טירליך, מיט'ן ניימאָדישען ציוניזם קיין מגע ומשא נישט געהאט. אין זיין צייט האַט מען נאָך פשוט געוואַרט אויף משיח'ן און נישט

גערעכענט, עס האָט קיינעם נישט גע'חלומ'ט, אז עס וועט באַלד קומען א צייט פון קאָפיטאַליזם און פאַבריקען, ווען מען וועט מאַך כען א קאַלאַניאַל־באַנק און אויף גיך פאַבריצירען משיח'לעך, — פאַר דאָס איז פּלאַמענדיג — ציוניסטיש ה אַ ר אַ ד ע צ ק י ס פאַררעדע. ער קלאַנגט זיך מיט א האַרצרייסיגער שטימע, אז בשעת ווען „יעדעס פּאַלק אינטערעסירט זיך זעהר פיעל מיט זיין גע־שיכטע, מיט וועלכער צוזאַמען דאָס פּאַלק גופא איז געבוירען (!) און ווערט מיט איהר צוזאַמען, אנטוויקעלט און פאַרגרעסערט (!) מאכט זיך דאָס אידישע פּאַלק דערפון גאַרנישט!“ ער דערזעהלט דעם אידישען לעזער א העברעאישען וויין פון גרויסען גאון רבי יחיאל היילפערין אין זיין הקדמה צום „ספר הדורות“, וואו „ער זאָגט מיט איראַניע“, אז, ווען מען זאָל אועלכע לייט (וואָס ווילען פון היסטאָריע נישט וויסען) זאָגען, למשל, אז המן איז געוועזען פאַר דער צייט פון כלכל והימן, אָדער זרח — פאַר תרח'ן — וואַלטען זיי געגלויבט!“ נאָר ה אַ ר אַ ד ע צ ק י פאַרזיכערט אונז, „אז עס איז צום וויינען, ניט צום לאַכען. די קליינע אינד טערעסע פון אידישען פּאַלק צו זיין אייגענער געשיכטע ווייזט אונז בהוש, ווי זויט מיר זענען צוריק אָפגעשטאַנען(?) אין אונז זער נאַציאָנאַליסטישען זעלבסט־באוואוסטזיין... דאָס הייסט: מיר האַלטען זיך פאַר טויט, פאַרשטיינערט נאָר פאַר א מומיע פון דער אַלטער צייט...“ און — אז ה אַ ר אַ ד ע צ ק י כאַפט זיך אַרויף אויף די שמעלצען, וויל ער שוין נישט אראַפּ. ערשטענס, שיט ער אויסגעדראַשענע מליצות וועגען פּאַלק, וואָס וויל נישט וויר טען, וואָס איז זיין יחוסי־בריה שמעחה, וויל ער „שפירט גאָר־נישט אין זיין טיפען שלאַף, עס חלומט זיך נאָר פאַרשידענע חלומות, חלומות... רק חלומות“. דערנאָך געהען צוויי און אַ האַלב שורות מיט פינטעלעך, דאָ האָט ה אַ ר אַ ד ע צ ק י, כמעט, ווי גע'חלש'ט! דערנאָך כאַפט ער זיך פּלוצים אויף! און זיינע שונאים? — שרייט ער — זיי פרעהען זיך... זיי מיינען ער גוס'עט שוין, באַלד שטאַרבט ער, באַלד געהט ער אראַפּ פון דער סצענע...“ אינגאַנצען דריי פינטעלעך, און איין אויסגעשריי: — „אַבער נאָר לאַ!“ און ער דעקלאַמירט זיך ווייטער: — י ש ר אַ ל י ק איז נישט שוואַך מחמת עלטער, ער געהט נישט אויס, ער האָט נאָך אין זיך גענוג קראַפט, גרויסע כחות...“ מיר זעהען, אז מיר האַבען

דא צו טון מיט א ברענענדיגען נאציאנאליסט — ציוניסט, וואס פארגעסט אמאל אין דער היץ אן גראמאטיק, אן לאגיק, און מיר כאפען זיך געשווינד צום „ספר“ אליין... מיר ווילען וויסען מיט וואס דער רש"ף וועט אויפבלאזען דעם פונק פון פארלאשענעם פאלקס באוואוסטזיין, מיט וואס ער וועט אונז אויפפרישען די אלטע ביינער, לעבעדיג מאכען דעם איינגעפאלמעסטען פגל? ... און נאך דער הויך אויפגעבלאזענער דעקלאמאציע ווערען מיר גע- וואָר פון ה א ר א ד ע צ ק י ס מויל, אז דער רש"ף איז געבוירען געוואָרען אין טויעזנט פינף הונדערט און צעהן, אז ער שטאמט פון רש"י, אז ער האָט געהאָט א שאַרפען שכל און א פעסטען כאַראַקטער, אז מיר באגעגענען איהם שטענדיג (וואו?) האַלטענ- דיג (ווער? מיר, אדער דער רש"ף?) אין איין האַנט א פעקעל מיט אמת... (א שעהו פעקעל?!!) און אין דער צווייטער — אַ פעדער (נישט פון אַ גאַנז, חלילה, נאָר) פון שאַרפער קריטיק, אז זיין תלמיד ר' יחזקאל לאַנדוי לויבט „זיין האַרץ פון א לייב...“ אז דער רש"ף פלעגט אַפּווענדען דען „אבן-עזרא“, רמב"ם, רמב"ן, רלב"ג, רשב"א, הר"ן...]

דער אַרעמער אידישער לעזער, וואָס האָט וועניג געהערט פון די גרויסע לייט, מוז, נאַטירליך, גלויבען ה א ר א ד ע צ- ק י ז אויפ'ן וואַרט, נאָכזאָגען איהם, אז דער רש"ף „איז נישט געוועזען קיין שפענדעל, וואָס שווימט אהין, וואו דאָס וואַסער טראַגט, נאָר שטענדיג, וואוהין זיין שיפס-קאַמפּאָס, זיין שכל הישר, ווייזט, יס'מעג זיין געגען די גרעסטע יס-כוואליעס“. ער וועט אפילו נישט פרעגען: אַרוני ה א ר א ד ע צ ק י, פון וועלכען פינגער האָט איהר עם אויסגעזויגט? ... א מחבר פרעגט מען נישט... אז ער זאָגט, זאָגט ער... ווען ער זאָל וועלען קרעדיט אויף געלט, נו, וואָלט מען געפרעגט: ווער ביסטו, וואָס האָסטו? אָבער קרע- דיט על חשבון הרש"ף — מהיכי תיתא, גאַנצע בערג! און דער לעזער לעזט ווייטער, און ווערט געוואַר א גרויסען חסרון פון רש"ף! — ער האָט פיינט געזאָגט די „חכמי-צרפת“, ער, דער רש"ף איז געוועזען א מקובל און, די חכמי-צרפת — פילאָזאָפּען. אריסטו'ן רופט דער רש"ף „ערל טמא“. ה א ר א ד ע צ ק י איז מודה, אז עס איז א חסרון, נאָר „אזוי, ווי א פאַטרעט מוז האַבען, עס זאָל ריכטיג זיין, אלע אַסאַכע פרימעטעס! פון זיין געמאַלטען

פארשוין, אזוי „מוז ער געבען דעם רש"ל צוזאמען מיט זיין בראַ-
 דאווקע, וואָס מאַכט העסליך זיין פנים". נאָר ה אָ ר אַ ד ע צ ק י
 האָט זיך אביסעל דערשראָקען פאר זיינע אייגענע ווערטער און
 דרעהט צוריק דעם לעדערנעם דישעל — זיין שכל הישר — און
 שרייבט: „די פאַרדאַרבענע מדות פון דער פּאַלקס-מאַסע (?)
 פון איין זייט, און די גראַבע אויפפירונג פון די דאַמאַלטיגע אונ-
 וויסענדיגע רבנים (?) פון דער אנדערער, האַבען אונזער גאון דער-
 לאַנגט „עד הנפשׁ" און דעריבער האָט ער געוואָלט „באזייטיגען
 אלעס, וואָס קאָז אין אַזעלכע אומשטענדען שעדליך זיין פאר דער
 רעליגיאָן. ער האָט אַלואָ אַרויסגעטראָטען געגען די אידישע פּילאַ-
 זאָפען, נישט אזוי אַלס מקובל, ווי אַלס גרויסער רעליגיאָנאָן
 זיטערפאַרטיידיגער, ווייל ער האָט געזעהען, ווי אַ חכם הרואה
 את הנולד, אַז אין זיין שוואַכען דור (?) אין די פּילאָזאָפיע סם
 פאַר'ן יודענטום". מיט איין וואָרט, ס'איז אַלץ ריכטיג, והא
 ראיח: דער אייגענער רש"ל, וואָס האָט זיך אַרומגעריסען מיט די
 ליכטיגסטע מענער, ווי דער אבן-עזרא, רמב"ם, רלב"ג און האָט זיי
 אַפּגעווענדט מיט שאַרפע ווערטער, — דער אייגענער רש"ל, האָט
 די העזה נישט געהאַט אַרויסצוטראַעטען געגען קלענסטען אידישען
 מנהג, וואָרים, ווי ה אָ ר אַ ד ע צ ק י שרייבט, „דאָס, וואָס דאָס
 לעבען פון יעדען פּאַלק פאַדערט, לאָזט זיך נישט קריטיקירען (!)
 דאָס איז דער אמת אליין". נאָטירליך מוז מען וויסען דעם חלוט
 פון אַ מנהג, וואָס דאָס לעבען פון פּאַלק פאַרלאַנגט, און צום
 ביישפּיל, אַ מנהג, וואָס יונגע לייט מאַכען זיך צום טאַנצען מיט
 דאַמען אויף חתונות; געגען דעם צווייטען מנהג איז דער רש"ל
 טאַקע אַרויסגעטראָטען מיט אַלע כוחות...

ווער דער רש"ל איז געוועזען, וואָס איז געוועזען זיין שטח
 (זיין סיסטעם) אין לערנען, וואָס האָט ער באַקומען פון זיינע לעה-
 דער, פון זיין דור, און וואָס איז זיינס געוועזען? אויף אזוינע
 פראַגען ענטפערט ה אָ ר אַ ד ע צ ק י נישט... ער שלאַנגט זיך
 דורך מיט אויסגעדראַשענע מליצות, מיט אביסעל דייטשע, לשון
 קודש'ע און אליין געמאַכטע ווערטער... דער לעזער בלייבט לער,
 ווי פריהער, אויב עס קלעפען זיך אין איהם נישט אַז עמליכע ה אָ-
 ר אַ ד ע צ ק י ס שפּראַך-בלומען...

און כאַטש פאַרלאַנג „עזרא" אַרבייט לטובת הכלל, מוזען מיר

זאגן, אז פאר די עטליכע ווערטער וועגען א מקובל, וואָס פלעגט שאַרף אַרויסטרעטען געגען אבן-עזרא, רמב"ם וכו' און געגען יונגע לייט וואָס טאַנצען מיט דאַמען — פאר די עטליכע ווערטער טאָר מען ביים פּאָלק נישט צונעמען א שעה צייט צום לעזען און דערצו נאָר אַכט קאַפּ. באַרעס געלט. אין דער שטונדע וואָלט ער גע- קאָנט געוואָר ווערען עפעס ווירקליך נוצליכעס, און פאר אַכט קאַפּ. באַקומט מען 8 פּרישע בייגעל ביים בעקער און, אפשר, נאָר מיט א צולאַג...

נאָר מיר געהען דערווייל ווייטער, מיר ווילען זיך באַקענען מיט

ר' שמואל מאַהליווער, ז"ל.

אונזערע טאַטעס און זיידעס, ווי ביז היינט דאָס פּראַסע פּאָלק, זענען קיין רגע נישט מסופק געוועזען, אז אידען זענען א פּאָלק. קיין איינציגע שפּראַך האָט נישט אַזוי פּיעל געמען צו באַצייכענען דעם באַגריף „פּאָלק“, ווי די העברעאישע. מיט'ן „פּאָלק ישראל“ אין פּול דער דיקער סידור, וואָס יעדער איד האָלט דריי מאָל אין טאַג אין האַנט. איבער'ן „פּאָלק ישראל“ פאַרניסען אונזערע ווייבער תּחנות-טרערען אַהן א שיעור; אין אירישען טעאַטער הערט מען מאַגערע, פעטע, לאַכענדיגכע, וויי- נענדיגע און וויציגע קופּלעטען, אלץ אינאיינעם פּון „פּאָלק ישראל“.

זיי האַבען זיך אונזערע טאַטעס און זיידעס נוהג געוועזען מיט'ן שטאַלץ, מיט'ן ש י י נ ד ע ל פּון דער אומה — מיט איהרע גרויסע לייט? האָט אַ איד א גביר, א גרויסע גרבה געגעבען, דעם כלל א גרויסע טובה געטאָן, האָט מען עס פאַרשריבען אין פּנסס לזכרון פאר דער שטאַדט, פאר דער קהלה, ווייל באַשענקען „כל ישראל“ האָט מען דאמאָלט נישט געקאָנט; האָט אַבער א איד א ספר געשריבען, האָט ער א מתנה געגעבען פאר אלע אידען, פאר אלע דורות האָט מען דאָס ספר אין בית-המדרש אריינגע- שטעלט, האָט עס כל ישראל געלערנט. האָט פּון איהם כמעט יעדעס חדר-אַינגעל, בפרט יעדער איד א למוך, געוואויסט. אונ- זערע „משכילים“ פון די צוויי פריהערדיגע דורות האַבען אסך טייטש-ווערטער נישט געקענט: וואָס הייסט א פּאָלק? א פּאָלק האָט ביי זיי געהייסען א חברה מענשען, ווי די פּעלקער ארום.

דאס הייסט מיט א מלוכה, מיט אייגענער פאליציי, מיט אייגענע שטריימלעך, וואָס האָבען די ממשלה אין די הענט, א פאָלק מיט פאָליטיק, האַרמאַטען... מיט איין וואָרט — א חיה רעה מיט ציין און נעגעל, וואָס, אז זי טרעפט אַן אַנדער חיה רעה אויפ'ן וועג, מוז זי איהר אריין מיט ציין און נעגעל אינ'ם לויב!...

דערפון קומט ארויס, אז מיר אַרעמע אידען, וואָס האָבען צו שוואַכע ציין און נעגעל, וואָס האָבען שטריימלעך אַהן ממשלה, גבאים אַהן פאָליציי צו הילף — נאָר הוילע, אַנגעבלאָזענע „פני“ — אז מיר אידען זענען נאָר קיין פאָלק, אָדער כמעט נאָר קיין פאָלק נישט. און ווייל עס ווילט זיך דאָר טרויבען פאָליטיק, מען מוז זיך די ציין שאַרפען, מען מוז זיין א חיה רעה — על כן מוז מען ארויס פון דער אייגענער שאַפענער הויט און אריין אין א הויט פון אַן אַנדערער חיה, מוז מען ווערען פראַנצויזישע, דייַטשע, ענגלישע און אַנדערע חיות... מיר האָבען נאָר אַ רעליגיאָן, טיילמאָל דאָס אויך נישט, און גענוג...

אז עס האָט זיך אויסגעוויזען, אז די אַנדערע חיות באַשטעהען נישט אויפ'ן שרוד, איז נאָטירליך א גערודער געוואָרען; א גע-רודער, פון וועלכען דאָס אידישע פאָלק, די מאַסע, ווייסט געוויס נישט א וואָרט, נאָר א „משכילים-גערודער!“ די וויינטרויבען זענען הויר, זענען זיי צו זויער! אויס אסימילאַציע — הורא נאַציאָנאַליטעט!...

און אויב נאַציאָנאַליטעט, מוז מען האָבען גרויסע לייט, מען זאָל שרױבען זייערע מאַנאַגראַפיען, — ביאַגראַפיען... נו, היינע, בערנע, ווען אפילו ספינאַזע, זענען דאָצו שוין נישט באקוועם; געלעהרטע פעהלען היינט אויך נישט, אפילו נישט געטויפ-טע, נאָר — ווער ווייס פון זיי? פאַרלאַג עזרא אין בערדיטשעוו געוויס נישט. און איידער צו זוכען, אָדער נאַכצופרעגען, זאָל זיין, וואָס עס קומט אונטער דער האַנט...

געשריבען שוין פון רש"י, ווער געהט יעצט? דער ביאליס-טאַקער רב! א פרישער „זכרנו לברכה“, וועט ער זיך לאָזען אויפבלאָזען! און מען האָט איהם אויפגעבלאָזען! וואָס ווערען מיר געוואָר פון אלע צוואַנציג זייטען דרוק פאַר אַכט קאָפּ? מען דערצהלט אונז, אז „דאָס אידישע פאָלק בכלל, און די ציוניסטישע באַוועגונג בפרט, האָבען די לעצטע צייט ערליטען זעהר שווערע

דונער־שלעק: עס האָבען אונז געפעהלט (?) די גרעסטע און בעסטע מע מענער, די מענער, וואָס האָבען מיט זייער תורה און חכמה באַלייכט און באַשיינט די גאַנצע אידישע אומה (???) וואָס זענען, ווי אמאל דער „עמוד אשׁ“ געגאַנגען פאר זייער פאַלק, און גע־פיהרט איבער דעם שווערען וועג, וואָס געהט קיין ציון. ווער די מענער זענען, ווייסען מיר נישט און ה' מק"ל געפינט נישט פאר נויטיג אַנצורופען זיי ביי די נעמען; ער פאַרזיכערט אונז, אַז „שרעקליכער און טיפער פון אלע (?) האָט אונז געטראָפּען דער טויט פּונ'ם גרעסטען (?) און בעסטען (?) מענשען, פון פאַלקס־באַלייכטען (?) רב, רבי שמואל מאָהליווער!“

„איבערצוגעבען דעם טיפען טרויער איז (נאַטירליך!) נישט מעגליך, דאָס איז נישט אימשיטאָנד קיין מענשליכע פּעדער, נאָר דאָס האַרץ איז פאַרשטיינערט (ביי וועמען?) און די אויגען (ביי וועמען?) גיסען קוואַלען טרערען! ליידער אָבער אַזוינע טרערען, פון וועלכע „עס ווערט דעם האַרץ ניט גרינגער“, ווייל דאָס זענען טרערען פון פאַרצווייפּלונג; טרערען פון שיפּסלייט, וואָס האָבען פאַרלוירען זייער קלוגען און טרייען קאַפיטאַן, סאַמע אין דער מינוט, ווען די כּוואַליעס פון ים (?) פאַטשען אַזוי גרויליך (?) און פאַלען אַן אויף דער שיף (?) אַט, אַט שלינגען זיי זי איין“ (?) דאָס איז דער ווייבעריש־נאַרישער, אויפגעשוואַלענער הספּד פון מקל'ס צד; „רבי יצחק ניסענכּוים הי"ו“ איז אויך אַ גוטע „זאַגערין“ און אַ „קלעגערין“, מען מעג איהם דינגען אויף אַלע לוינות. ער שרייבט און מק"ל זאַנט איבער: „מיין טרער איז נישט מעהר, ווי נאָך איין טראָפען פון ים פון טרערען, וואָס זענען פאַרגאַסען געוואָרען אויפ'ן קבר פון אונזער (?) רבין. מיין קלאַג — נאָך איין זיפּ אויפ'ן גרויסען בראָד (!), וואָס אונז האָט געטראָפּען (!)“. זיין טרער איז אָבער „ברענענדיג היים“ און זי „וועט, אפשר, דער־וואַרעמען די פאַרגליווערטע הערצער“. זיין זיפּ איז שטורמיש און טיף, וועט זי פּילייכט אויפּוועקען די פאַרשלאָפּענע ברידער, אַז זיי זאָלען זיך ארומקוקען אויף וועלכען וועג (?) דער רבי איז געגאַנגען און וואַס'ערע מעשים (?) ער האָט געטון און איהם נאַכגעו (איז קבר אַריין?) און נאַכטון!“ (און שטאַרבען?...)

איך שמעל מיר פאַר, מיט וואָס פאַר אומגעדולד דער אַרעמער לעזער נעמט זיך געוואַר צו ווערען, ווער דאָ איז געשטאַרבען!

נאָט ווייס, וואָס פאַר נייע וועגען מען וועט אונז ווייזען; פון וואָס פאַר אַ מעשים, מען וועט אונז דערצעהלען! נאַטירליך, מיין איד נישט די ציוניסטען, וואָס ווייסען, אז ר' שמואל מאָהר איז געוועזען אין פאריז און גערעדט מיט ראַטשיסליץ און אליוו, און זענען דערמיט יוצא! אויך מיין איד נישט קיין ביאליסטאָקער בעלי בתים, וואָס האָבען זייער רב געקאָנט און זענען, ווי עס איז, צופרידען פון כבוד, וואָס שטראַלעט אראָפּ פון גרויסען רב אויף קהל'שע קעפּ... און זיי פרעגען זיך נאָר שטילער-הייט: מה הרעש? מאַלע אַ רב געווינט אויף דער לאַטעריע? ... איד רעד פון פשוט'ן אירישען לעזער, וואָס וואוינט ערגעץ אין „תפוצות ישראל“, וואָס ווייס, אז עס איז פאראן אַ שטאָט ביאליסטאָק מיט וואל-זייד און טור-פאַבריקען, וואָס שטויסט זיך. אז אין ביאליסטאָק איז געוויס דאָ אַ רב און ווערט פון ר' יצחק ניסענבוים (פער טעלעפאָן — מק"ל), געוואר, אז דער רב איז נפטר געווארען!

זאָ לעזער, וואָס ווייסט נישט, אז ער איז נאָר אַ ייִנער פון די פיער—פינף מיליאָן אידען אין רוסלאַנד, וואָס האָבען פון ר' שמואל מאָהר איז נישט געוואוסט — זאָ לעזער, אז ער הערט פון „יס'טרערען“, פון „שיפסקאָפיטאָן“, פון „כוואליעס“, פון „אַ בראַך“ אויף „כל-ישראל“, — כאַפט ער זיך נעבעך מיט אַ פארקלעמט הארץ צום ספר און וויל וויסען ווער און וואָס אויף קלאַר, און — ווייטער דאָסזעלבע — וואָס ווערט ער געוואר פאַר זיינע כלוטניגע אַכט קאַפּ. און אַ שעה צייט? אז ר' שמואל מאָהר איז געבוירען געוואָרען, גוט ערצויגען געוואָרען, אין ישיבה געלערנט, רב געוואָרען, פריהער אין גלובאַקא, דערנאָך אין ביאליסטאָק; — אז ער האָט געוואונען אויף דער לאַטעריע, פלעגט נעבען אַ שעהנע נדבה, געוואָרען אַ חובב ציון, געוועזען אין פאריז, אהיים געקומען, קראַנק געוואָרען און — געשטאַרבען! ...

אַט מעהר ווייס נישט ר' יצחק ניסענבוים און זיין טעלעפאָן מק"ל, און מעהר איז געוויס נישט געוועזען... און דער אַרעמער לעזער שטעלט זיך אָפּ, זאָגט מיט אַ זיפּץ: „ברוך דיז אמת“ און פרעגט זיך אויך שטילערהייט: מה הרעש? פארוואָס קומט אַכט קאַפּ. צי איז דער רעש דעריבער, וואָס ר'

שמואל מאהליווער פלעגט „פ א ר ב י י נ ע ז ד ע ס א מ ת
פ א ר ' ז ש ל ו ס ? ...“
מיר וועלען איבערגעחן צום
פּראָפּעסאָר צבי שפּיראָ.

דער שער זאגט צו :

„זיין לעבען, שטרעבען און ווירקונג פאר'ן פאלק און
פאר דער ציוניסטישער אידעע“ — און אויך זעהר א וויכ-
טיגער מאמר וועגן ציוניזם, וואָס דער פּראָפּעסאָר, „זכּרונ
לברכה (1), האָט געשריבען אין זשאַרגאָן א פּאָר וואָכען
פאר'ן טויט... מיט פּאַרטרעט, — באַארבייט דורך יצחק
ווערניקאָוויטש, סטודענט פּילאָזאָפּיע.“
דער שער, זעהט איהר, וואָלט געפּאַסט פּאַר ט... און דער אַרײַנ-
פּיהר אין די ביאָגראַפּיע איז אַביסעל עהנליך צו מק"לס הקדמה...
אַנגעשוואָלען, אַפּגעדראַשען און לעכערליך! און דער פּראָפּעסאָר
צבי שפּיראָ האָט עס נישט געברויכט! ער איז געוועזען נישט
קיין געמאַכטער, נאָר איין אמת'ער געלעהרטער; אזוינער, וואָס
האַט זיך קראַנק געלערנט, מיט ברויט און וואַסער, און טיילמאַל
אַהז ברויט און וואַסער געלערנט, און איז נישט קיין אויפגעבלאָ-
זענער, נאָר א ווירקליכער אידישער פּאַטריאָט געוועזען, מיט איין
וואָרט — א מענש מיט קאַפּ און האַרץ! זיין ביאָגראַפּיע האָט
דערײַבער נישט באַדאַרפט זיין קיין אויפגעבלאָזענע געשוואָלענע
הקדמות... דאָס איז דאָך נישט קיין אונטער'זאווועזרביל, וואָס
ווערט ערשט גרויס, אז חברה פּאַלט איין און שטעלט איהם זיך
אויפ'ן קאַפּ, אַדער וואַרפט איהם „הוררא“ אין דער הויך! ווי אויך
קיין וויסער למדן, ער זאָל זיך אַרומשלאָגען מיט יונגען, וואָס
„סאַנצען מיט מיידען אויף חתונות, און ציטערען דערביי פּאַר אַ
„מנהג ישראל...“

דער פּראָפּעסאָר שפּיראָ איז געבוירען געוואָרען ב' אלול תר'...
אין אַ קליין שטעטלעך, קאָוונער גובערניע. נישט דער „סטודענט
פּילאָזאָפּיע“ זוערניקאָוויטש, און נישט „פּאַרלאָג עזרא“
האַבען זיך די מיה געגעבען דורכצוועהן דעם פּראָפּעסאָרס פּאַפּי-
רען, געוואָר צו ווערען, ווי דאָס שטעטלעך הייסט. און דאָך איז
עס געוועזען אַ גאַנץ לייכטע זאך מיט אַ בריה צו פּאַרזאָרגען!
געוועזען איז ער אַ גמראַ-אינגעל, און עלוי, צו זיכענען יאָהר

האָט ער באַקומען סמיכה אויף רבנות. אין אַ פּאָר יאָהר שפּעטער (וויביל יאָהר?) איז ער געוואָרען רב און ראש ישיבה אין אַ קורץ לענדיש שטעטלעך (ווי הייסט עס?) נאָך קינדווייז האָט ער געהאט אַ גרויסען חשק צו מאַטעמאַטיק, און דעריבער האָט ער זיך אויף דער שטעלע נישט געקאַנט לאַנג אויפהאַלטען, און איז ארויס קיין אויסלאַנד שטודירען. ער האָט זיך אַרומגעוואַלגערט אין לאַנדאָן (ווען, ווי לאַנג?), אין בערלין (ווען, ווי לאַנג?) אַהן ברויט, אַהן באַקאַנטע, אַהן הילף, פּלעגט נישט האַבען קיין נאַכטלענגער. אין הערסט־צייט פּלעגט ער דורכשפּאַצירען גאַנצע נעכט ביים טיר־גאַרטען, ער האָט זיך פּונדעסטוועגען פּאַרבּערייט און איז אַריין אין בערלינער געווערבי־אַקאַדעמיע. נאָר, ווי מען זאָגט, דער הונגער איז קיין פּריינד, עס האָט איהם דאָס געזונט געקאַסט און ער איז קראַנקערהייט געקומען קיין אדעס, וואו ער איז אָפּגעלעגען ניין מאָנאַט אין שפיטאַל.

אין וועלכען יאָהר? פּאַרוואָס גראָד קיין אדעס? אויף וואָס איז ער קראַנק געוועזען? דאָס ווייסן ווער ניי קאָוויס קיי נישט און „פּאַרלאַנג עזרא“ האָט נישט געפונען פּאַר נויטיג געוואָר צו ווערען.

די דאָקטוירים האַבען איהם פּאַרוואָנט דאָס שטודירען, און ער האָט געמוזט אָננעמען אַ שטעלע פון אַ בוכהאַלטער אין אַ קאַנטאָר (וואו, ווען?) אַ פּאָר יאָהר איז ער געוועזען אויף דער שטעלע, דערנאָך האָט ער זי פּאַרלאַזט (פּאַרוואָס?) און איז אליין סוחר געוואָרען און געהאַנדעלט (געוויס מיט סחורה!) אין אדעס און זשיטאָמיר, און האָט אָפּגעשפּאַרט געלט צוריק צו פּאַהרען קיין בערלין. אין טויזענט אַכט הונדערט און זיבעציג איז ער שוין (?) געוועזען אין בוקאַרעסט (אויפ'ן וועג קיין בערלין?) אין דער מערקישער קריג (נאָך וואָס?) דערנאָך איז ער צוריק געקומען קיין בערלין, וואו ער האָט אַ פּאָר יאָהר געלערנט. דער־נאָך איז ער קיין היידעלבערג אוועק, און ווייטער אַ פּאָר יאָהר געלערנט. אין טויזענט אַכט הונדערט איין און אַכציג האָט ער באַקומען דעם טיטל „דאָקטאר“. אין טויזענט אַכט הונדערט זיבעציג־און־אַכציג איז ער געוואָרען פּראָפּעסאָר אין היידעלבערג, וואו ער איז געבליבען שוין ביז'ן טויט. געשטאַרבען איז ער דעם ניינטען מאי (דאָס יאָהר שטעהט נישט) און נאָר! וואָס דער פּראָג־

פעסאָר שפּיראָ האָט געווירקט אין דער מאַטעמאַטיק, פון דעם ווייס ה' ווערן ניקאָווסקי נישט א וואָרט. פאר איהם איז גענוג, אז דער פראַפעסאָר איז באַגראַכען געוואָרען „אויפ'ן קעל-נער בית-עלמין, וואו עס רוהען הונדערטער קדושים...“

ריהרענד איז געוועזען דער קורצער הספר, וואָס דער קעלנער ראבינער האָט געהאַלטען.

„א נעיונד ביסטו דין גאַנץ לעבען געווען, גלייך מיט דין פאַלק! נעיונד ביסטו געפאַלען אין דער מלחמה פון דין פאַלק און דאָ, נישט אין דער פרעמד ביסטו געשטאַרבען, ליבער שפּיראָ! דו ביסט אין דין לאַנד געשטאַרבען, ווייל דין לאַנד איז געוועזען די אידעע, די וויסענשאַפט!“

אויך ווייס ער, אז דער פראַפעסאָר שפּיראָ האָט גע-שריבען ווערק. טייל זענען געדרוקט, טייל זענען נאָך אין כתב-יד, מאַנכע — נאָך נישט געענדיגט.

באַראַקטעריוזירען דעם פראַפעסאָר שפּיראָ אַלס ציוניסט איז אויך דעם סטודענט פּילאָזאָפּיע געוועזען צו שווער, און אין דעם פאָר איז ער אויך יוצא מיט הויכקלינגענדיגע ווערטער, פון וועלכע מען קאָן קיין טראַפען באַגריף נישט אויסדריקען. „צו שרייבען די ביאָגראַפּיע פון פראַפעסאָר שפּיראָ — הייסט באַשרייבען דאָס לעבען פון די אידישע פאַלק אין די לעצטע פינף און צוואַנציג יאָהר!“ קורץ און שאַרף! מיר ווייסען נאָר, אז דער פראַפעסאָר שפּיראָ איז געוועזען אַ ציוניסט און דערצו אַן אידעאָליסט. די הויפּט-זאָך איז ביי איהם געוועזען צו עפענען א אידישען אוניווערזיטעט אין ירושלים; אין טויזענט אַכט הונדערט און אַכציג האָט ער געגרינדעט אַ חברה אידישע סטודענטען אונטערן נאָמען „ציון“. ער האָט אַ גרויסע ראַלע געשפּילט אין קאָנגרעס אין באַזעל. נאָר פון דעם וועט דער סטודענט פּילאָזאָפּיע רעדען „אויף אַן אַנדער אַרט“. דאָ ווייל ער נאָר באַמערקען, אז דער פראַפעסאָר שפּיראָ איז זעהר פרום געוועזען, כמעט פאַנאַטיש, און האָט מעהר געהאַלטען פון דער ציוניסטיש-נאַציאָנאַלער באַוועגונג אַלס פון פאַלקס-בילדונג.

„אויסבילדען א פאַלק, — שרייבט ער — איז נישט אַ שווערע זאָך (!) אין איין דור קענט איהר (?) אויפהויבען אַ לעבעדיג

פאלק ביז צו העכסטער שטופע פון בילדונג (ווי אזוי?) אבער שווער איז, מינט דער פראפעסאר, אריינצובלאזען א לעבענס-גייסט..."

מיר מיינען פארקערט, און עם האט זיך אויך אויסגעוויזען, אז נאציאנאל־פאליטיק איז זעהר לייכט צו פיהרען! ביי יעדעם פאלק איז הארץ ליגט אונטער'ן אש נאך נישט דורכגעברענטע נאציאנאל־קוילען, און עם איז זעהר לייכט צו זיין א דערולעך, א שטעקער, א סוואווארי, אדער א ניי מאדישער קעלעמער מגיד. א בלאז צו טון, דאס פייער זאל אויפפלאמען, בשעת די פאלקס־בילדונג שוויצט אויף שריט און טריט און ריהרט זיך נישט פון ארט...

מיר האבען פאראייניגט אלע דריי ביאגראפיען, וואס דער פארלאנג האט ארויסגעגעבען, דעריבער, ווייל אלע דריי צוזאמען מאכען גלייך מיט'ן „ספר הברית“, זעהר א שלעכטע ווירקונג אויפ'ן לעזער.

ער ווערט געוואר: אז מען מעג רעדען אויפ'ן „אבן עזרא“ מיט'ן „רמב"ם“, נאך נישט ריהרען א איד'ישע מנהג... אז מען מעג פארבייגען דעם אמת, אבי שלום, און אז פאלקס־בילדונג — איז גארנישט אזוי וויכטיג... אזוי זאגט דער רש"ל, דער ביאליסטא-קער רב, דער פראפעסאר שפירא...

אונזער לעזער איז צופיעל אָנגעבילדעט, ער זאל וויסען, אז א שוסטער דארף מאכען שטיוועל און דער בעקער בייגעל: אז ביים רש"ל דארף מען לערנען פארשמעהן א גמרא, דעם ביאליסטאקער האט מען געמעגט אויף זיכער פרעגען א „טעפעל־לעפעל“ שאלה, אדער נאכ'ן געווינען אויף דער לאטעריע, בעטען א נדבה... און— אז ביים פראפעסאר שפירא האט מען זיך געמעגט לערנען מאטעמאטיק, ביים פראסטען עולם איז א גרויסער מאן גרויס איז אלעם: א גוטער בעקער קאן געוויס שטיוועל אויך מאכען! און דעריבער זאגען מיר נאך אמאל, דער פארלאנג „עזרא“ מעג שותפות מאכען מיט'ן ווארשעווער דרוקער מ...

16.

זשעראַמסק׳ס „מענשען אַהן אַ היים“.

איינער פון די פּוילישע יונגע שריפטשטעלער סטעפּאן זשע-
ראַמסקי, האָט אויפגעריהרט די גאַנצע פּוילישע ליטעראַטור מיט
זיין דערזעהלונג אין צוויי טייל: „מענשען אַהן אַ היים“. דער
אינהאַלט פון דער דערזעהלונג לאָזט זיך גאַנץ קורץ איבערגעבען.
דר. יודים, דער העלד פון דער דערזעהלונג, האָט געענדיגט
אַלס אַרצט אין פּאַריז, וואו ער האָט צוגעזעהען צום נישטגעזונטען
לעבען פון דער גרויסער מאַסע אַביונים אין די גרויסע שטעט, ווי
אויך צו דעם, וואָס די דאָקטוירים טוען דאָרט, כדי דאָס אַרעמע
לעבען צו פאַרבעסערען. ער קומט צוריק קיין וואַרשע, וואו ער
טרעפט דעמזעלבען דלות, פול מיט פרעמדע און אייגענע פלענער,
ווי אַזוי צו קומען דעם אַרעמען קלאָס צו הילף. „אין שוואַלב
קען קיין זומער נישט מאַכען“, וויל ער אַז זיינע חברים זאָלען
מיטאַרבייטען, און צו דעם צוועק האָלט ער פאַר זיי אַ פאַרלעזונג.
די פאַרלעזונג האָט קיין גוטען איינדרוק נישט געמאַכט. די קאָר-
לעגען, זענען באַשעפטיגט נאָר מיט פּראַקטיק, מיט געלט פאַר-
דינען. מעדיצין, מיינען זיי, איז אויך אַ פּאַך; ווי שוסטעריי,
סטאַלעריי און דערגלייכען. יעדער פאַכמאַן איז נאָר מחויב צו
קענען זיין מלאכה, פון וועלכער ער דאַרף לעבען, און דער עיקר
— געלט צו פאַרדינען. אַז אַ מענש, מיינען זיי, לערענט אָפּ אַ
יאַהר אַכט — ניין אין גימנאַזיום און דערנאָך אַ יאַהר פינף —
זעקס אין אוניווערזיטעט, האָט ער גענוג געאַרבייט מיט'ן מח אין
עס אין שוין די העכסטע צייט זיך אַליין צו פאַרזאָרגען... אייניגע
פון זיינע קאַלעגען באַשעפטיגען זיך אפילו מיט היגיגען „לטובת-
הכלל“, נאָר פאַר'ן העכערען כּלל; פאַר רייכע לייט, וואָס זענען
און קענען דאַנקבאַר זיין; וואָס לויבען, רעקאַמענדירען און גיבען
אַליין אויך געלט צו פאַרדינען... פאַר זיי לוינט זיך אפילו איינצור-
ריכטען ווייכע טראַגזעסעל אין די הייזער, מענשען זאָלען זיי טראַג-
גען ארויף און אַראָפּ פון די טרעפּ, עס זאָל חלילה דעם בויכגען
מאַן קיין אַטעם נישט פאַרפעלען... עס לוינט זיך אפילו די מיה
צו ערפינדען מוילשלעסער פאַר דינסטמיידלעך, זיי זאָלען נישט

אקעגען רעדען און נישט דענערווירען די דאמען... און דערגלייך
כעז...

די פארלעזונג, וואָס האָט צופיעל פון אַרצט פארלאַנגט, האָט
דעם דר. יודים נאָך געשאַרט. זיינע קאַלעגען האָבען זיך פון איהם
דערווייטערט, קיינער האָט איהם נישט רעקאָמענדירט, נישט צו
נערופען... די געזעלשאַפט האָט זיך פאַר איהם פארשלאָסען און
דר. יודים האָט געמוזט אָפטרעטען פון וואַרשוי... ער פאָהרט אין
א באַדאַנשטאַלט אַלס אינגערער אַרצט, נאָר ער האַלט זיך דאָר-
טען אויך לאַנג נישט אויף. דאָס באַד איז פון אויבען אָן אויפ-
געפּוּצט, פיין פאַרצירט, פאַרגרינט און פאַרבלימט, נאָר אונטען
איז די ערד דורכגעזאַפט מיט שלעכטען וואַסער, מיט שעדליכער
פייכטקייט; עס איז דאָרט פאַראן א שפייטעלכעל, נאָר דרינען
ליגען קיין קראַנקע נישט, ווייל עס איז שטענדיג פאַרנומען מיט'
דירעקטאָרס קאַרטאַפּעל און ריבען... און דר. יודים קאָן קיין עולות
נישט ליידען! און ער מוז אָפטרעטען... זיינס א פריינד, אַן איינ-
זשעניער, פאַרשאַפט איהם א שטעלע אין א קוילעזגרוב, וואו עס
הויבט זיך אָן פאַר יודים א נייע, נאָך אַ גרעסערע אַרבייט...

דער אַרבייט גיט ער זיך איבער אינגאַנצען, ער אָפּפערט פאַר
איהר זיין אייגען גליק. יודים איז פאַרליעבט, נאָר ער זאָגט זיך
אָפּ פון זיין געליעבטער, כאַטש זי איז זיינס גלייכען, אויך „א
מענש אַהן א היים“ און וויל מיט איהם צוזאַמען אַרבייטען אויפ'ן
זעלבען פּעלד. נאָר יודים ווייס, אז די אַרבייט איז צו גרויס, גרע-
סער אַלס די קראַפט פון אַ מענש, העכער אַלס זיין אייגענער מוזל.
און ער וויל נישט טיילען צווישען איהר און זיך זיין לעבען, זיין
ענערגיע... ער גיט זיך אינגאַנצען איבער דער אַרבייט. ער אָפּ-
פערט זיין גליק און איהר גליק דעם ציל, וואָס ער האָט זיך גע-
שטעלט...

יודים'ס דערמאָנטער פריינד, דער אינזשעניער, אויך א מענש
מיט האַרץ, וואָס קען אויך קיין עולות נישט ליידען, ענדיגט אַנ-
דערש — ער שויסט זיך! ער האָט נישט געפיהלט אין זיך די קראַפט
עפעס צו טון! — יודים אַרבייט, ווייל ער גלויבט פּעסט אין זיין
אַרבייט, וועניגסטענס אין דער פליכט, אַז מען מוז אַרבייטען,
וואָס איז ביי איהם אזוי שטאַרק אפשר דעריבער, ווייל ער אליין
קומט ארויס פון אַרעמע, פאַרהאַרעוועטע עלטערען; ווייל זיין כלום

איז דאָס בלוט פון די, פאַר וועלכע מען דארף ארבייטען. די צד-
זאַמענשטעלונג פון דער ערצעהלונג איז ניט אַהן חסרונות. ערש-
טענס איז זי נישט גלייכאַרטיג; צווישען אויסגעצייכענטע בילדער,
געפינען זיך גאַנץ שוואַכע, גלייך די באגייסטערונג האָט זשעראַמ-
סקין צייטענווייז פאַרלאָזט, נאָר ער ארבייט אויף כח! דאָס בוד
מאַכט אויסער דעם קיין איינדרוק פון א גאַנצער זאַך, נאָר פון
צוזאַמענגעשטעלטע קליינע, מעהרסטענסטיילס גרויסאַרטיגע נאָוער-
לען. אויסער דעם איז נישט אַלץ דערזאַגט!... און דאָך האָט, ווי
געזאַגט, די ערצעהלונג געמאַכט אין דער פּוילישער ליטעראַטור
אַן אומגעהייערען איינדרוק.

פאַר די לעזער פון „יוד“ וועט געוויס אינטערעסאַנט זיין
זשעראַמסקי'ס א באַשרייבונג פון אידישען אַרעמען לעבען אין
וואַרשוי. מיר ווילען זי דעריבער ווערטליך איבערזעצען. יודים
איז געקומען קיין וואַרשוי און זיכט אויף זיין פאַמיליע. אַז ער
האַט דורכפאַטירט דעם זאַקסישען גאַרטען מיט'ן אייזערנעם טויער;
האַט ער זיך געפיהלט נאָך מעהר אין דער היים. שמאַלע דורכ-
גענג צווישען די קראַמען פיהרען ביז צו דער קראַכמאַלנער גאַס;
סי זון פאַרגיסט מיט הייז דעם גאַנצען רינשטאַק, וואָס הייסט
„גאַס“. פון שמאַלען העלזעל צווישען „משעפּלאַ“ און דעם פּלאַץ,
שלאָגט אַ שרעקליכער געשטאַנק. ווי דאַמאַלט איידער יודים האָט
וואַרשוי פאַרלאָזט, ווימעלט דאָרט פון אידען, ווי בריהער זיצט
אויפ'ן טראַטואַר אַן אַלמע, קראַנקע אידענע און פאַרקויפט הייז-
סען באַב, ארבעט, און קערענדלעך פון מעלאַנען. דאָ און דאָרט
בלאַנקען זיך ארום טרעגער פון סאַדאָוואַסער, מיט די פעסלעך
אַן א זייט און גלעזער אין די הענט. עס איז גענוג צו וואַרפען אַ
בליק אויף אַ גלאַז מיט'ן צוגעטריקענטען סיראַפּ ביים אביון אין
דער האַנט, מען זאָל אַז דעם דאָרשט פאַרגעסען. אַנגעשפּאַרט אַז
אַ וואַנט, שמעקט איינע מיט סאַדאָוואַסער, זי איז אפגעריסען.
כמעט נאַקעט; דאָס פנים איהרס איז געל, טויטליך. זי שמעקט
אויף דער זון, ווייל דאָ, רעכענט זי, וועט זיך געשווינדער א פאַר-
ביינעהער פאַרגלוםטען א טרונק. אין האַנט האַלט זי צוויי פּלע-
שער מיט א רויטער פליסיגקייט, קענטיג — אַ סיראַפּ. די גראַבע
ליפען צימערען. צי שעפּטשען זיי א געבעט צו די דורכגעהער, זיי
זאַלען נעמען אַ טרונק, צי אַ בקשה אויף לייזונג צו דעם ליעבען

נאמען, וואס מען איז נישט זוערט צו געדענקען... צו נאך א קללה אויף זון און לעבען, א קללה וואס האט זיך גרויס געצויגען ווי א ווארעם איז דער קויטיגער ארעמקייט...

רעכטס און לינקס אפענע געוועלבלעך וואס ענדיגען זיך אינעם וועניג באַלד נישט ווייט פון דער שוועל און זעהען אויס, ווי שופר לאָדען, אויסגעקלעפט מיט פאפיער. אין אזא מאָנאָזיג איז אויף האַלצערנע פּאַלקעס אויסגעלעגט פאר א רובל דריי פאפיראַסען... נעהנטער צו דער טיר נארען אריין דעם קונה געקאכטע אייער, גערויכערטע הערינג, טשאַקאַלאַד אין טעוועלעך, ווי אויך אין דער חנ'עוודיגער פּאַרם פון צוקערלעך... שטיקלעך קעז, ווייסע מערען, קנאַבעל, ציבעלעס, כריין, אַרבעס אין די שאַלען... עמער מיט כשר'ע קאַלבאַסלעך און סלאָיען מיט סאַק צו וואַסער... אין יעדען איינציגען געוועלבעל איז דער פּוסבאַדען שוואַרץ פון בלאַטע, וואָס פאַרלירט נישט איהר אנגענעמע פייכטיגקייט אין דער גרעסטער היץ... אויף דעם מיסט קריבען ארום קינדער. קויטיגע און אין נאָך קויטיגערע שמאַמעס געקליידט... יעדעס געוועלבעל איז א היים פאר עטליכע מענשען, וואָס פאַרברענגען די צייט מיט נאָר-נישט, מיט פלוידערען... מיה אין איינעם פון די געוועלבלעך זיצט א פאַמיליען-פאַטער, א גרינער מרה'שחורה'ניק, וואָס ריהרט זיך נישט פון פריהמאַרגען ביז שפעטען אַווענט פון אָרט, און טראַכט, קוקענדיג אויף דער גאַס אַרויס, וועגען עפעס אַ שווינדעל.

א טריט ווייטער און עס באַווייזט זיך אין אַן אָפּענעם פענס-טער אַ וואַרשטאַט, וואו, אונטער נידריגע סופיטען, פאַרקירצען זיך דאָס לעבען איינגעבויענע מענער, געהויקערטע פרויען... דאָ באַד ווייזט זיך אַ וואַרשטאַט פון אַ שניידער, — אַ פינסטערע הייל, פון וועלכער עס שלאָגט אַ דיקער גערוך צום אַנטאַפען, נישט ווייט זיצט אַן איינגעבויענער פאַרוקענמאַכער, וואָס פאַרזאָרגט די קעפּ פון די אַרעמע אידישע ווייבער... עטליכע פאַרוקענמאַכער זיצען אין שכּנות, איינער האַרט ביים צווייטען... בלאַסע, געלע, אָפּגע-שמאַרבענע מיידלעך, אַלזיין נישט געקעמטע און נישט געוואַשענע... צוקעמען מיט מיה די האַר-צווייטע, די „קלאַקעס!“ פון הויף און טירען, זאָגאר פון די אַלטע דעכער, מיט די צוגעקלעפטע קליינע פענסטערלעך, באַווייזען זיך קראַנקע געזיכטער, דאַרע, לאַנגניגע, גרינע און גרויע, מיט בלוטיגע טריפענדיגע אַדער מידע „אַלץ

איינסיגע" אויגען, וואס חלומ'ען אין אייביגען טרויער וועגען
טויט...

לעבען א טויער באגעגענט יודיס א סוחר'טע, מיט צוויי קערב
גרינצייי איי די הענט. איז איז אינגאנצען צובראשעט, די אויגען
קוקען פאר זיך מיט א שטילער טויטער מאטערניש און זעהען
אויס, ווי פון אייער שאַלע... נאָר אין די אויפגעשוואַלענע אָדערען,
ביי די שלייפען און אויפ'ן האַלז, האָט דאָס בלוט כמעט הויך
געשלאָגען... אויף דער שוועל פון א געוועלבעל איז געזעסען אַן
אַלמער איינגעהויקערטער אידישער טרעגער, וואָס האָט אָפגע-
שמעלט אין מיט'ן גאָס צוויי אַלמער צוזאַמענגעבונדענע מיט
אַ שטריק, וואָס ער האָט צוגעשלעפט ביז אַהער, און האָט זיך גע-
נומען צום מיטאָג, — „צו אַ גרויע אונערקע מיט אַ שטיקעל דאָר-
ברויט“.

— און אויף דעם אַלעם, זאָגט יודיס אויף אַן אנדער אָרט, —
האַבען מיר (קריסטען) נאָר איין רפואה — אַנטיסעמיטיזם!

איר רעכען, אז אייד וועט נאָך אינטערעסאַנט זיין די אלגע-
מיינע באציהונג פון זשעראַמסקין צו דער אידישער פראגע. אין
דער ערצהעלונג דריקט זי זיך אויס, אויסער דער הלצה איבער'ן
אַנטיסעמיטיזם, נאָך אין צוויי פאַקטען: אהיים קומענדיג פון פאר-
רין קיין וואַרשע, טרעפט יודיס, ביים אראַפּשטייגען פון דער באַהן,
א אידישען טרעגער, וואָס בעט ביי איהם דאָס געפּעק מיט אַ שלעכט
פּויליש. יודיס זיפצט אָפּ: „דו היימישער פרעמדער!“ — מאַכט
ער. ווער עס וואוינט לאַנג אין לאַנד, דער ווערט היימיש, נאָר ווער
עס דערט שלעכט פּויליש אין פּוילען, איז פרעמד; ע"כ איז דער
איר, וואָס איז שוין דאָ געבוירען און האָט שוין דאָ זיינע קברים
און קען נאָר, לאַדעליכ, נישט פּיין ארויסרעדען עטליכע פּוילישע
ווערטער — „היימיש“ און „פרעמד“ צוזאַמען.

צווישען אלע דאָקטוירים, וואָס קומען פאַר, אַלס יודיס'ס קאָ-
לעגען און צוהערער פון זיין דרשה וועגען היגייענע פאַר'ן אָרעמען
פּאָלק, געפינט זיך איינער אַן אידישער דאָקטאָר כמיעלניצקי.
כמיעלניצקי איז נישט קיין באַהאַרצטער מענש. בשעת די קאָלעגען
לאַכען אויס דעם דר. יודיס מיט זיינע חלומות, שמייכעלט כמיעל-
ניצקי גלייך מיט אַלע... נאָר, ארויסגעהענדיג, באמיהט ער זיך צו
זאַמענצוטדעפען מיט'ן אויסגעלאַכטען און באַווייזט איהט מיט

לייד און ליעבשאפט, כאטש כמיעלניצקי אליין גלויבט אויך נישט, אז מען קען און דארף עפעס טון אין דעם פאר. אידען פאר אידען (הייסט עס דארט). טוען, ווי ווייט עס לאזט זיך, נאר דאס איז עפעס אנדערש, דאס איז פאר ליעבשאפט...

פארוואס טרעט נישט כמיעלניצקי ארויס פריי געגען אלע, אזוי ווי דאס טוט יודים? ער פארענטפערט זיך: איהם געפעלען — זאגט ער — די אלע, וואס ווילען איבער-וואקסען דעם עולם, ווען אויך נאר מיט א קאפ! אלע באהארצעט מענשען! נאר ער ווייט אויך, וואס עס הייסט שלאגען זיך מיט ווינטמיהלען; וואס עס באטייט, אייביג אויסגעלאכט צו ווערען; דער חזק זאל שמענדיג דערעסען!

פון ערשטען קלאס און (דערצעהלט ער) ביז'ן ענדיגען די אונט-ווערויטעט, זיין גאנץ לעבען, האט מען אלץ פון איהם חזק גע-מאכט. פארוואס? — ער אליין ווייסט נישט... מן הסתם ערש-טענס דערפאר, וואס ער איז געבוירען א איד; צווייטענס דער-פאר, וואס ער הייסט (ערלויבט זיך צו הייסען?) כמיעלניצקי!... צווישען אונט גערעדט — זאגט ער — קום אויך נישט ארויס פון פראצענטניקעס און שווינדלער... די מייניגע קומען ארויס פון שמעדטעל „כמיעלניק“, הייסט איד דעריבער כמיעלניצקי... אבער... און אזוי ווייטער... כמיעלניצקי איז אויך דער איינציגער, וואס האט געהאלפען יודימען, ער זאל קריגען די שמעלע אין באר-אנשטאלט...

צי האט ער איהם געוואלט לויז ווערען פון ווארשע? עס זעהט נישט אויס!

1900.

17.

אברהם רייזען.

(„ערצעהלונגען און בילדער“, חרס"ג, ווארשוי, פארלאג „פראגרעס“)

אברהם רייזען באזינגט די נויט, די איינפאכע נויט. אין זיינע געדיכטען, ווי אין זיינע ערצעהלונגען און בילדער, זענען „פינף קארטאפעל א טראגעדיע“; קרענק, הונגער און קעלט — די וויכ-טינסטע, כמעט די איינציגע מאטיווען... וואלט ער געוואוינט אויף

אז ארט אהו וואסער, וואָלט ער דעם דורשט אויך באנוצט... ער וואָלט א דריטע סטרונע באקומען און זי וואָלט געקלונגען.

באלד, אין דער ערשטער ערצהלונג „איוב“ פאלען מיר אַרײַז אין „א לעפּיאנקע“, וואו חיים מלמד וואוינט שוין א יאָהר דרייסיג. דאָס הייסט: זייט ער האָט התונה געהאט. אין „לעפּיאנקע“ איז אייביג נאָס און אייביג קאַלט, די כל־יבית זענען דורכגעפּוילט און דעריבער אויך איז אוממעגליך זיך אויסצוציהען; דער קאַסטען. דער טיש וכדומה וואָלטען דאָס איבערטראָגען נישט אויסגעהאלטען. און ניי „מעבעל“ קויפען איז ער נישט אין שטאַנד.

און די פאַמיליע האָלט אין איין הוסטען... די גאַנצע ערצעהלונג הוסט... ערשטענס — הוסט דער מלמד אַליין; די מלמדיכע זיין ווייב, און אויך די טאַכטער געלע. ביי געלע'ן, רעכענט ריי זען, איז שוין די „לעפּיאנקע“ נישט אַזוי פיעל שולדיג, ווי די ירושה. „א קראַנקער טאַטע, א קראַנקע מוטער; זענען די קינדער אודאי קראַנק.“ דער „אודאי“ איז אפילו „לאו—דוקא“ — נאָר קראַנק איז זי, הוסטען הוסט זי...

און געלע איז געל, ווי וואַס, הויך און דאָר און די אויגען איהרע זענען איבערגעצויגען מיט א „טויטען טרויער“... ראַטעווען זי איז אוממעגליך; נישט דאָ פאַר וואָס! דער פאַטער, חיים מלמד, כאַפט אַמאָל א גוזמא, און כאַטש ער גלויבט נישט אין „חכמת הרפואה“, גיט ער אַמאָל אַ זאָג: געלע וואָלט געדאַרפט א דאַקטאָר. ער האָט שוין אַזאַ טבע צו כאַפען גוזמאות. אַז עס איז נישטאָ אין שטוב א דרייער אויף ברויט און קיין האַפנונג אויף א דרייער אויף ברויט, גיט ער אַמאָל אַ זאָג, גלאַט פאַר זיך, אין דער וועלט אריין; „מען וואָלט געדאַרפט א דריידרובעלדיגע“ — נאָר די גוזמאות זיינען די „גלייכווערטלעך“ געפעלען נישט אין שטוב. „ער הויבט שוין אַז זיינע חכמה'לעך“... ברומט דאָס ווייב. געלע — וועניגסטענס איבער דער גאַנצער ערצהלונג — שווייגט. די מלמדיכע הוסט ביז יציאת־נשמה, נאָר צו יציאת נשמה קומט נישט; זי הוסט זיך אויס און שרייט ווייטער. דאָס הייסט: זי שרייט ווייטער: ברויט! הערען הערט מען נאָר „חיים מלמד“.

אחוץ גאַלגען־הומאָר צו כאַפען אַמאָל א גוזמא וועגען „א דרייערל“ אין שטוב אָדער א דאַקטאָר פאַר געלע'ן, האָט ער נאָך

צוויי תענוגים: די „ליולקע“ און „איוב“! — אהן א ביסעל מאַכ
 כאַרקע איז ער אויס מענש, דאָס ווייב זאָגט: „ער פאַר'שכור'ט די
 פרנסה מיט מאַכאַרקע“ — און אז עס פּעחל'ט איהם דער רויד, איז
 ער גע'פּוועל'ט אַרײַנצולױפּען צו אַ שכן, אפילו צו א „אינו ישראל“.
 באַרגען אַביסעל מאַכאַרקע... און די ליולקע איז פאַר איהם אי אַ
 תענוג, אי אַ טאַפּעל'טע רפואה; דאָס הייסט, אי פאַר'ן גוף, אי פאַר
 דער נשמה: דער רויד צופיהרט איהם דאָס ליחות פון גוף, וואָס ער
 וואַלט אנדערש נישט אויסגעהוסט, און צופיהרט איהם אויך די
 בייזע געדאַנקען אין מוח, וואָס וואַלטען דאָרט פאַרשטאַרט געוואָרען
 און פאַרגליווערט ביז שגעון... חיים איז דאָך מלמד, האָט אַ שייכות
 מיט גרויסע און קליינע אותיות, ווייסט פון שאלות, וואָס קהלת
 פרעגט און אנדערע פרעגען, און ווען נישט די ליולקע, וואַלט ער זיי
 אפּשר פאַרענטפּערט גאָר „על פי דרך הטבע“...
 פאַר דאָס איז „איוב“ שוין אַ פרנסה אויך. „איוב“ לערענט

ער מיט די תלמידים. דעם נייעם זמן, קומט אַ נייער תלמיד.

— וואו האלטסטו אין „פּסוק“?

— ישעיה.

— ביי מיר וועסטו לערנען איוב.

און איוב'ס הקדמה, די סצענע אין הימעל, יאָגט ער דורך גע-

שווינד... דאָס איז ביי איהם, ווי אַן איבעריגע זאָך.

— זינגענדיג—וויינענדיג הויבט ער ערשט אָן, ווען איוב

עפענט דאָס מויל און פאַרשעלט דעם טאָג פון זיין געבוירען.

און באלד פאַרגעסט ער, אַז ער האָט תלמידים פאַר זיך, הערט

נישט זייער נאָרזאָגען מיט אלערליי גרייזען; ער לערענט און זינגט

וויינענדיג פאַר זיך!

טראַגיקאָמיש איז יענקעל ליבערמאַן („צוריק אויף דער

שטעלע“), וואָס דינט אין וואַרשוי פאַר דריי פּאַים. פאַרבענקט זיך

אמאָל אויך אויף יום־טוב אהיים, אין קליינעם שטעדטעל אַרײַן —

עס וועט זיין אַ נחת: ער וועט אייך דערצעהלען וועגען וואַרשוי...
 אַ שפּאַס, וואַרשוי; ער וועט דערצעהלען פון בולוואָרען (אַ שטיקעל

מעות, ליבערמאַן און אפּשר רייזען מיינען: פאַרײַן), וועגען טעאַ-

טער, גערטנער, קאַנדיטאַרייען... און ער קומט און פאַלט אַרײַן!

עס געהט נישט! די צונג דרעהט זיך דערצו נישט איבער, און איך
נעוועניג, אין האַרץ, ווילט זיך איהם נאָר עפעס אנדערש זאָגען.
פלאַנען זיך אויף וואַרשוי, אויפ'ן פינסטערען לעבען דאָרט!

פון מויל דאַרפען אַרויספליהען קאַרעמען, וועניגסטענס דראַש-
קעס, גומענע רעדער; נאָר — רעד פון פרעמדען נחת, אָז פאַר די
אויגען שטעהט איהם זיין פאַר'חושכ'ט צימערל אויף דער נאָוואַ-
ליפיע... אויך אינטערעסירען נישט די זאכען נישט דעם אַלטען
טאַמען און נישט דער מאמען! זיי ווילען בעסער הערען עפעס ווע-
גן אַ תכלית: פאַרדינט מען עפעס געלט?

און זיי באַמערקען באַלד, אַז יענקעל פּראַלט אין דער וועלט
אַרײַן, אַז „עס איז נישט“...

— אמת! — ענטפערט דער פאָטער.

אין יענקעלען צוגיסט זיך דאָס האַרץ. אַצינד וואַלט צייט גע-
ווען אויסצוזאָגען דעם אמת, נאָר דער פּראַלער ליגט פון אויבען אָן
און טוט מעשים. כאַפט ער און שיט אויס אַ ליגען: „נאָך דריי
טעג רייזע זעהט מען נישט אויס בעסער“... „דריי טעג? — וואונ-
דערט מען זיך — פון וואַרשוי פאַהרט מען נאָר איין טאַג!“ —
„אַבער דאָס קלייבען“ — ענטפערט זיך יענקעל און פאַרלירט זיך,
וואַרים ער האָט נישט געהאַט וואָס צו „קלייבען“ — וואָס ער האָט
געהאַט, האָט ער אויפ'ן לייב געבראַכט. און פון דעם, וואָס ער האָט
געבראַכט, האָט ער אויך „צרות“... וועניגסטענס אין גאַס: צי זאָל
ער זיך עפענען דעם פּאַלטאָ און ווייזען דעם ראַק, אָדער באַהאַל-
טען דעם ראַק און ווייזען דעם פּאַלטאָ. ביידע זענען פיעל נישט
ווערט...

צרות, נאָר יענקעל וויל זיך האַלטען אויף דער מדרגה, און, אַז
ער שלאָגט נישט אָן מיט קאַרעמען, בולוואַרען וכדומה, כאַפט ער
זיך אויף שולען און בתי מדרשים. בתי מדרשים אפילו (אויסער
אויף דער גאַנצנאַ) נישט פאַראַן, אַבער שולען... דאָס הייסט: קיין
שולען אויך נישט (אויסער צוויי) נאָר „שטיבלעך“ מיינט ער...
דאָרט דאווענען חסידים... ממש משוגעים... קאַפּאַטעס, שטריימ-
לעך... און מען רעדט: ענקער, יאַד, סאַרנע...

ער רעדט און אַלץ אַרום איז שטיל...

מען הערט נישט וועגען תכלית. די מוטער הויבט שוין אָן צו

קלערען: „גאט ווייסט, וואס פאר א מיאוס'ע פרנסה ער האט דארט.“

„געוואלט, וואס שעם איד מ'ד? — רייסט זיך יענקעל אין אייגענעם הארץ. נאָר דער פראַלער לאָזט נישט; ער שווימט שטענדיג און לייכט ארויס!“

און אז דער פעטער פרעגט איהם: „בלייבסט שוין א היגער, יענקעל? — כאפט ער זיך ארויס: „ניין“, און ער בארוהיגט זיך ערשט, ווען ער איז שוין „צוריק אויף דער שטעל“, אין פאר-חושכ'טען שטיבעל, אויף נאָוואַ-ליפקא, אין וואַרשוי.

אַרעמקייט איז נישט קיין שאַנד, נאָר א בושא איז עס...

(נישט געענדיגט)

1903.

18.

דוד פינסקי'ס „פאמיליע צבי“.

פאראן אייביגע פראגען, אייביגע רעמענישען. אונזער קערפער, מיט אלע זיינע געפיהל-אינסטרומענטען וועט אייביג שטעהן קעגען זיי אומבאגראַפֿען, אומגעלומפערט און אַפֿ-הענטיג, אין די פארבענקטע, צום קוואַל פון וויסען אייביג דורש-טיגע נשמות וועלען שטענדיג זיי ארומפלאַטערען מיט די שוואַכע פליגעל, און זיי אַפברעכען, ווי זומער פייגעלעך ביי א פלאַם. דאָס איז דער קוואַל פון אייביגען הארץ-וועה, נשמה-מאַ-טערניש, וועלט און מענשען שמערץ — דער אייביגער קוואַל פון פאַעזיע.

א קערפערליכע וואונד פליסט אויס מיט פוילעניש און טויט; זעלישע וואונדען — מיט פאַעזיע, נשמות-קרענק — מיט פערעל! וועלט — לעבען און טויט — ליעבע און האַס... אַט דאָס זענען די פראַגען... דאָס זענען די קלאַנגען פון אונטער דער ערד, פון איבער די וואַלקען, פון אלע ווייטען און ברייטען, וואָס וועקען אונז פון טיפסטען שלאַפ, וואָס טרייבען די שענסטע ארם-יוחה'ס פון גזע'ן ארויס, וואָס יאָגען אונז אַהן אויפהער אויף דעם בריי-טען אומענדליכען לעבענס-יועג פון פאַרשטעלונג צו פאַרשטעלונג.

פאָרם צו פאָרם, וועלמען צו וועלמען, און אפשר פון חלומות צו חלומות, פון זייען-בלאָזען צו זייען-בלאָזען — ווער ווייס ? אָבער אונזער לעבען וואָלט צו א זומפ געוואָרען, ווען גאָט'ס ווינטניגער אטעם זאל נישט בלאָזען איבער דעם וואַסער און טריי- בען אונזערע שיפלעך אליץ ווייטער און ווייטער צום קוים געחלומ- טען ברעג...

און דאָס טרייבען אויף דעם וועג פון לעבען ווערט וואָס אמאָל האַסטיגער; די ערד ברענגט וואָס אמאָל מעהר אונטער די זיילען, די האַלטסטאַציאָנען ווערען וואָס אמאָל זעלטענער, די רוה-ציימען קירצער, וואָס אמאָל שמירצען ראַשער אַלטע וועלמען, וואָס אמאָל ווערען ראַשער נייע געבויט, אום ווייטער נאָר ראַשער צו שטי- ר- צען...

וואָס טרייבט ? וואָס איז וועלט ? וואָס איז לעבען און טויט, לייעבע און האָס, וואָס בויט און צושטערט, וואָס רופט צוזאַמען און וואָס צוטרייבט ? דאָס זענען די אייביגע פראַגען. מיט דער צייט ענדערט זיך די פאָרם. עס טוישט זיך דער אַרקעסטער, עס טוישען זיך אויך די אינסטרומענטען, די סימפאָניע בלייבט דיזעלבע... די שפראַך ווערט געענדערט, נייע אַקטיאָרען טרעטען ארויס און שפיי- לען האַמלעט. דער תּמצית, די פראַגע: זיין אָדער נישט זיין — איז דיזעלבע !

פאראן אויך צייט-פראגען...

אזעלכע געהערען נישט דעם אינהאַלט, באַריהרען נישט די נשמה פון דער וועלט, נאָר די פאָרם, דאָס, וואָס עס בייט און פאַרוואַנדעלט זיך... נישט די שלאַנג, נאָר די הויט, וואָס זי וועט באַלד פון זיך אראָפּוואַרפען, אום א נייע אויף זיך צו נעמען. יעדע עפאָכע האָט איהר פּוּלס, איהר גערוו, איהר אייגענ- אַרטיגע בלוט-שלאַג און איהר אייגענע, היציג-מאַכענדיגע אינטע- רעסען...

זענען זיי אויך דיכטער-מאַטעריאל ?

איז געשטאַלט פון פ א ר נ א נ ג ע נ ה י י ט א ון צ ו ר
ק ו נ פ ט !

מיט פיעטזום באַהאַנדעלט דער היסטאָרישער ראַמאַן דעם נעכטען, וואָס געהט אָפּ אין ווייסע תּכריכים געוויקעלט, פאָר-

בארגענדיג אין זיך דעם סוד פון פארגעהן און פארשווינדען... אויף פארשידענפארביגע האפנונגס-פליגעל פליהט די אומאפיע געדען נאך אין אומגעפארטען געבעל געהילטען מארגען אין זאפט מיט דורשטיגע אויגען זיינע פאר'הלומטע שטראלען...

דעם „היינט“ מיט זיין נויטווענדיגער לאַגיק, קליינע אינטער-רעסען, קליינע טונגענדען און פארברעכען כוז דער קינסטלער איר בערלאזען דעם כראניקער, דער פאליטיקדשרויבער-און מאכער — דעם גארדראוואי !

די גענעווארט קען נאך פראטאקאלירט ווערען אין א רע-אלע ראמאן אלא בערשאדסקי, אונזער אמאליגער היימישיגעכא-קענער זאלא. זי קאן געבען זאגאר קונסט-פאטאגראפיען, אבער קיין קונסט.

דער קינסטלער כוז האָבען די גערעכטע טיווע פון דער צייט : דאָס וואָס איז פארגאנגען אין לעבען קאן אויפשטעהן אין ליעד ; דאָס, וואָס איז נאָך נישט געשעהען, קען ווערען גע'הלומ'ט, דאָס אַרומגע קען העכסטענס זיין ל י ט ע ר א מ ו ר, געוועהנליך — נאָר סעזאן-ארבייט !

מיט אייביגע פראגען, וואָס הייבען די פערזאָנען צו דער הייד פון סימבאלען, באשעפטיגט זיך אין אונזער לימערראמור פּרין הירשבין, זעקס און צוואנציג יעהרליגע יונגער שרייבער פון פער-צעהן דראמען. דאָס זענען די טרויעריג זיסע לייליען-גלעקלעך, וואָס קלינגען אין זיינע „קברים בלימלעך“ און „ביי דעם ברוימען וועג...“ האָס זענען די ליכטשאטען, פון וועלכע ער שפינט „איינ-זאמע וועלטען“. אנדערע געהערען צו דער צייט וואקסען אין איהר און וועלען ווערען דורך איהר צושמערט...

שלום עליכם'ס : „צווייט און צושפּרויט“ איז א קונסט-פאָטאגראפיע אויף דער גרענעץ צווישען קאמעדיע און פארם. שלום אש'ס „מישוח'ס ציימען“ — דער „חלום פון מיין פאָלק“ — א מאַלעריש צייט-בילד, נאָר א געפליגעלטס, וואָס ריהרט מיט די שפיץ פליגעל די העכסטע סימבאָליק... טשיריקאוו'ס „אידען“ — א סעזאן-ארבייט, א סצעניזירטע כראניק מיט'ן פאָרגאס אויף דער סצענע, ווייבער זאלען חלש'ן...

וואָס איז די פאמיליע צבי?
דאָס איז די פראגע!

„ביים אָפּגענעם קבר פון די קישינאָווער הרוגים — שרייבט פּינסקי אין זיין הקדמה — ווען זייער בלוט האָט נאָך קיין צייט נישט געהאָט פארטריקענט צו ווערען, האָב איך פארטראַכט און אָנגעהויבען צו שרייבען מיין פאמיליע צבי...“
ער האָט געזינדיגט קעגען דער צייט און די צייט האָט זיך אָן איהם נוקם געווען...

א קורצע צייט איז אריבער, די מאַכניאַציע פון פאָגראַם איז אַנטפלעקט און קלאַר געוואָרען. מיר שמעהען שוין נישט קע-גען אַ שרעקליכען סוד, מיר האָבען צו טון מיט אַ געמיינעם, שרעק-ליכען און אין איינוועגס עקעלהאַפּטען פּאָליטישען פאַרברעכען. די זאָך געהט איבער צום אונטערזוכער, צום ריכטער, צום תּלוי, צו וועמען איהר ווילט, נאָך פון דיכטערס האָנט פּאַלט זי ארויס. וואו איז דער טאַג פון דעם דיין וחשבון, פון וועלכען פּינסקי רעדט אין זיין הקדמה?

דער פאָגראַם איז נאָך נישט אַריבער צו דער פאַרגאַנגענהייט. מיט שרעק פאַר אַ פאָגראַם געהט מען נאָך צו די וואַל-אורגען. עס לעבט נאָך די שוואַרצע מאה, די זעלבסט-הערשונג צאַפּעלט זיך נאָך, און ביי יעדער קאַנוואַלסיע קענען פאַרגאַסען ווערען גאַנצע טייכען אינטעליגענטען און אידען בלוט. — כוליאַנעס און גע-האַרכזאמע מיליטער פיהלען נישט, אבער איבערבויען אונזער וועלט-אַנשוואונג צוליעב פאָגראַמען וועלען מיר שוין נישט. און אַז פּינסקי זאָגט, אַז ער רופט זיין פּאַלק צום באַרג סיני, וואו ער וועט זיי געבען אַ נייע תורה — הערען מיר און — שמייכלען...

א צייטווערק איז פאמיליע צבי און פארגעהט מיט דער צייט. די רוסישע צענזור וואָס האָט גענויט ביאַליק'ן, ער זאָל זיין זאָך רופען אַנשטאט „משא קישינאָו“ משא נעמיראָוו, האָט דער זאָך אַ טובה געמאַן. זי האָט זי איבערגעטראָגען צוריק אין דער קינות-סליחות-און תּחנות-צייט, און די זאך איז אַ פּאַעמע געוואָרען. פּינסקי'ן, דערמיט, וואָס זי האָט זיין ווערק צו שפּילען פאַרווערט,

האָט זי א רעה געמאָן. אין פּאָגראַם־צייט וואָלט עס אַנדערש אויס־געזעהען... סעזאָן־אַרבייט!

„דער פּאָגראַם אַליין — האָט פינסקי געוואוסט — איז נישט קיין ליטעראַרישע טעמא“.

„קיין קונסט־ווערק איז נישט אימשטאַנד איבערצוגעבען א פּאָגראַם־טראַגעדיע אין איהר גאַנצער שוידערהאַפטיגקייט, ווי זי שפּילט זיך אין דער ווירקליכקייט אָפּ“. הייסען, ווי משיריקאָוו טוט, שיסען און שטעכען אויף דער סצענע, שפּילען אויף היסטע־רישע נערווען וועט ער נישט...

ביאליק קומט אויך נישט צו דער „שחיטה שטאָדט“ בשעת פּאָגראַם, נאָר נאָכ'ן פּאָגראַם, און לויפט ארום ווי א „משוגענער נביא“ (דר. עליאשעו'ס אויסדרוק) צווישען די תּרבות, צווישען די מויערען מיט שוואַרצע לעכער ווי שוואַרצע וואונדערן, שפּרייזט איבער פּעדערען און שמות, טרעט אויף צובראַכענע כלים, ספּרייט פּאַרמעט, אויף שטיקער צופּלאַצט לעבען, זעהט פּאַרטריקענט בלוט, צוגעטריקענטע שטיקער געהירן, די שאַטען פון קדושים, וואָס מען האָט, ווי לעמער געשאַכטען, דאָס בערגעל מיסט, וואו מען האָט דעם איד מיט זיין הונט מיט איין האַנט געקעפט, און די חזיר־צונג, וואָס לעקט ביידע בלוטען... די על פי נס לעבען געבליבענע חשמונאים און בר כּוכבא'ס, וואָס האַבען זיך אין מיסט פּאַר־שטעקט און אין חזירים־שטעלכעלעך באַהאַלטען, די פעטער, מע־נער, ברידער און חתנים, וואָס האַבען געזעהען, ווי זייערע טעכ־טער, ווייבער, כלות און שוועסטער האַבען אונטער דעם גוי און זיין האַק געצאַפּעלט און געוואונשען זיך רואה ואינו נראה'ס צו זיין... ער זעהט די קבצנים, וואָס נעמען נאָכ'ן פּאָגראַם און נעהען זיך טאַרבעס, און לעגען פלייש און בלוט פון קדושים אריין און לאַזען זיך דערמיט אויף דער וועלט, און ער שעלט, און וואַרפט דעם בלו־טיגען שאַנד־פּלעק גאָט און דער כּנסת ישראל אין פנים אריין. פינסקי אָבער האָט געוואָלט געבען דעם פּסיכאָלאָגישען פּראָצעס, וואָס איז געשעהען און געמוזט געשעהען אין דער נשמה פון פּאַלק, און אויסגעוועהלט אלס אונטערלאַגע דאָס האָט ער די „פּאַמיליע־צבי“, וואָס האָט זיך, ווי דאָס פּאַלק, צושפּאַלטען און צושפּאַל־טערט... דער זיידע משה מ גי ד איז אַ פּרומער, גאָט גלוי־ביגער איד, זיין זוהן יעקעל — א סוחר, וואָס האָט זיין נשמה

איז קראָם פארשטעקט, און זיין האַרץ פאר א ווערמיגע נעמט פון גראַשענדיגע אינטערעסען געמאַכט. זיין שנור מיניע א שטיל-שווייגענדיגע אידענע, וואָס האָט נאָר איין נאָט, פאר וועלכען זי קען זיך אויסגיסען דאָס האַרץ... און א י י נ י ק ל ע ד : אידא, וואָס טויפט זיך, לעאָן — אן אסימיליאַטאָר, וואָס ווערט א בעל תשובה, ליפּמאָן — א ציוניסט, ראובן — א סאַציאַל דער מאַקראַט!

אויף דער רואינע פון אירישען הויז וועט זיך אפּשפּילען דער פּאַנאָראַם־פּראַצעס, דאָ וועלען זיך אָנהויבען די שרעקליכע „פּאַר-גענגע...“

מיט דער צושלאַגענער אידישער פּאָמיליע טרעפען מיר זיך ביי טשירקאָוו, שלום עליכם און אַש אויך. שלום עליכם'ס מאיר טשאַלענט און זיין ווייב די געוועזענע פישערקע באַקומען א קערבעל, ציהען זיך איבער קיין וואַרשע, און דאָ ווערט די פּאָמיליע צושפּליטערט. ווי אויף א יריד ווערען זיי פּאַרלירען. מאַטוניע האָט זיך אויסגעלערנט כאַפען א קערטעל און שניידט זיך אויף אַן אַלפּאַנס... פּלאַראַ ווערט א גרושה פעך דע־סיעקל און אנטלויפט מיט א נאַקעטען פּראָוויזאָר צו בענש־ליכט. חנה, וועלכער מען שיקט אָפּ די תנאים, רייסט זיך קיין בערו. פּרעג דעם פּאַטער בחרם, וואו בערן ליגט. ער קען רעכט נישט נאַכזאָגען דאָס וואַרט. חיים ווערט ציוניסט, חיים מיט „שוואַכע הענט“ וויל אַקערען ערד, ווי א פּויער! וואַלאַדיא ווערט א „חברה מאון“, ווי שלום עליכם רופט איהם צוליב דער געוועזענער זענער צענזור... און סאַשקע דאָס בן זקונים'ל שפּילט זיך מיט הינטלעך און קעצלעך און שרייט: וועלאַסיפּער!

אינ'ם מאַלערישען „משיח'ס צייטען“ קלאַנגט זיך מלכה די באַבע:

ווי זאַלץ איז וואַסער איז זיך דאָס צושוואַמען... וועמען עס האָט דער ווינט אין ווייטע לענדער געטראָגען, וועמען עס האָט די כּוואַליע איבער'ן ים געיאַנט... איז אַן אייניקעל צוגעקומען, האַבען זיי דעם טאַטען מיט דער מאַמען א פּאַטאַגראַפיע געשיקט...

חומש אנגעהויבען — א פאטאגראפיע געשיקט; בר-מצוה — א פאטאגראפיע... געה האב נחת פון פאפירענע קינדער, פון פאפיר-רענע אייניקלעך...

און אז מען קומט זיך אמאל צוזאמען, אז מען עפענט די יום-טוב'דיגע טיר אויף קבלת פנים, וואס פאר א קאנטראסטען עם קומען אריין. „פון איין טראכט, פון איין בעט איז עם ארויס געקראכען“ און צוריק געקומען אזוי ווילד פרעמדע!

יעדערער טראגט זיך ארום מיט זיין גאט, זיין משיח און זיין אייגענעם הלום!

ביי טשיריקאוון'ן געהט עם איינפאכער צו: אין איין שטוב געבוירען און ערצויגען, נישט צישיידט זיך, נישט איבערגעפארען אין אן אנדערער ציגרויסער סביבה, וואו איינער פארלירט דעם צווייטען, און קונצען ווערט איינער דאס, איינער יענס... און כדי איהר זאלט קיין מעות נישט האבען און וויסען, מיט וועמען איהר האט צו טון, הייסט ער די פערזאנען ויכוחים האבען, רעדען, יעדערער שטעלט זיך אליין פאר און היציג, און אויפ'ן בעסטען אופן...

דאסוועלבע מיטעל האט, לידער, פינסקי אויך באנוצט.

אויף דער גרענעץ צווישען קאמעדיע און פארס פליהען שלום עליכם'ס פיגורען ווי ראקעטען פארביי און צייכענען און שניידען זיך אפ איינער פון צווייטען אינ'ם פלוג. ביים מאלערישען שלום אש אין „הלום פון זיין פאלק“ ריהרען זיך פארשידענארטיגע מאד-לערישע פלעקען. אט זעהט איהר זיי באזונדער, אט גיסען זיי זיך צוזאמען אין א גרויסארטיג שטימונגס-און וואונדער-כילד... ביי פינסקי'ן ווערען בשעת פאגראם, כל זמן ער קומט נישט צום פענס-טער און קלאפט נישט אן אין טיר, רעדעל-פיהרערישע ויכוחים געד פיהרט... ראובן, וואס דארף אין לעצטען מאמענט זיגען איבער די כולגיגאנעס, ליפמאן וואס זויג, ווייל ער קאן נישט לעבען, ווי א מענש, שטארבען ווי א מענש, שטעהען אין פאגראם-צייט און רעדען אויספירליך פון אלף ביז תי"ו איבער אסימילאציע, ציוניזם און סאציאליזם. גלייך זיי מרעפען זיך דאס ערשטע מאל, און דערנאך זאגט א גבור צו דער מוטער גאנץ איינפאר:

— לאז, זיי א מענש! מיר האָבען זיך אזוי אויך פארשפּעד-
טיגט...
די גבורים, ווי משה מגיד זאָגט, האָבען פול מויל מיט צונג...

די פּאַמיליע צבי איז אַבער נאָר דער פּאָז; די טראַגעדיע
טראַגט אויף זיך משה מגיד!
וואָס איז משה מגיד? ווי אזוי רעאגירט ער אויפ'ן פּאָגראַם?
אחרון של פּסח, סוף סעודה. א פּאָגראַם שטימונג.
— גאַטעניו — הויבט אויף משה מגיד די הענט צו נאָט
פאר'ן בענשען — דו זעהסט מיין האַרץ! געפאַסט וואַלט איך
דיר בעסער, מיט א בייגעל און אַש וואַלט איך דיר אַפּגעפאַסט.
ווען דאָס וואַלט נאָר דיין הייליגער יום טוב נישט געווען!
— פאַררעכען מיר — בעט ער זיך — מיין עסען, ווי א גרוי-
סען קרבן און ווענד אָפּ פון דיין הייליגער תורה (?) און דיין פּאָלט
ישראל רעם נייעם הורבן! און נעמט זיך צום בענשען.
בשעת ער בענשט, שטעלען זיך זיינע אייניקלעך פאַר פאר'ן
פּובליקום אין געשטאַלט פון א ויכוח איבער ציוניזם, סאַציאַליזם
און אַסימילאַציע, אין אַן אויספיהרליכען ויכוח, גלייך זיי זעהען
זיך צום ערשטען מאל און גלייך עס וואַלט איז דרויסען קיין פּאָג-
ראַם נישט געווען...
לעאַן גלויבט נישט אין פּאָגראַם, ליפּמאַן וויל זעלבסטשטענ-
דיגקייט אויפ'ן גרונט פון באַזעלער קאַנגרעס, ראובן וועט באַ-
פּרייען די וועלט מיט ס א צ י א ל י ז ס, יעקעל שפּרינגט אויף
— אין זיין שטוב זאָל מען דאָס וואָרט נישט דערמאַנען, און מיניע
זאָגט: זעהר גוט, ליפּמאַן וועט ברענגען משיח'ן פאַר כל ישראל,
ראובן וועט אמאַל אויסלייזען די גאַנצע וועלט, אַבער דערווייל
וואָס טוט מען? דערווייל?
— ענטפּערט, אַדער געהט צו אַלדע שוואַרצע יאַהר, אַדער
קערט זיך אום צו גאָט! — מישט זיך שוין דער אַפּגעבענשטער
משה מגיד אַרײַן אין ויכוח.
— דערווייל איז שלעכט, זאָגט ראובן. ליפּמאַן רעדט פון
געדולד און אויסהאַלטען...

— מיט וואס פאר א כח? — פרעגט משה מניד.

ביז אהער איז אונזער כח געווען אין גאט, די געדולד אין דער אמונה. און דאס נעמען זיי, די אפקורסים, די גאט-לעסטערער, די לצים צו. פארדארבער זענען זיי אין זיינע אויגען, נישט קיין העלפער, צושטערער, נישט קיין אויפבויער. וואס ווייסען זיי, וואס ווילען אויסרויסען ביי גאט די לייצעס פון האנט און אליין פיהרען די וועלט, פון גוט און שלעכט, גלייך און קרום? די שפראך איז אפילו נישט מגיד'יש, בפרט דער משל פון א פעלזען אינמיטען ים אויף כנסת ישראל, נאָר דער תמצית איז קלאָר: אלץ איז פון גאט: ער שטראַפּט, ער טרייסט און לייטזעליגט... משה מניד איז זיך נאָר נישט איבערגעוואקסען.

נאָר אז ראובן און ליפמאן לייפען צום זעלבסט-שוין, און ליפ-מאן רופט אויס: קאָנען מיר נישט לעבען. ווי מענשען, זאלען מיר שטארבען, ווי מענשען — פאלט דאָס וואַרט אויף משה מניד'ס האַרץ און באַפּרוכטבאַרט עס, און ער צינדט זיך אָן און פּערעפּראַ-זירט דעם זאָץ אויף זיין אופן: „קאָן מען נישט לעבען, ווי אידען, זאָל מען שטאַרבען, ווי אידען“... און ער לויפט זאמלען גאָטס חיל צו ראַטעווען די שול מיט די רייניגקייטען, און לויפענדיג וואַקסט ער ביז צום גלגול פון מתתיהו כהן גדול...

אַט מיניע וויל איהם פאַרהאַלטען, שרייט ער: איך וועל שיל-טען! ער האָט זיין קראַפט דערפיהל'ט! אַז לעאָן וויל איהם פאַר-טרעטען: מיר ווילסט דו ראַטעווען? אוועק, א מחלל השם צווי-שען מקדישי השם וועסט דו זיין! איהם וואַלט ער די שול-טיר פאַר דער נאָז פאַרמאכט... גאָטס חיל וועט זיך באַגעהן אָהן איהם! נאָר איהם, נישט נאָר ליפמאן'ען, נישט נאָר ראובן'ען וועט געהן דאָס פאַלק. ער זאָל זיין דער איינציגער און דער לעצטער, ווי זיי זאָגען. ער יאָל נישט האַבען הינטער זיך דאָס פאַלק, וואַלט ער לאַנג אויף זיך דעם טויט געבעטען... און מיט זיין קראַפט אין איהם, וואַקסט זיין גלויבען ביז צום בלינדען אַפטימיזם... צוויי בטלנים טרעפט ער אין שול — לויבט ער גאָט! עס ווייזט זיך אַבער אויס, אז זיי זענען קיין גבורים נישט, נישט תורה האַבען זיי געלערענט בשעת פאַגראַם, נאָר פון עסען גערעדט, און ווילען קיין גראַב אייזען און קיין האַק איז האַנט אַרײַן נישט נעמען און רעכענען זיך, אויב דער פאַגראַם וועט קומען, צו באַהאַלטען זיך

אונטער דער שול צווישען די חזירים — דערפיהלט ער, אז נאָטס
חיל מוז ערשט געזאמלעט ווערען און נאָט האָט עס איהם פאַר'ן
ז א מ ל ע ר געמאַכט! מתתיהו כהן גדול האָט אויך אזוי געמאַז.
און צום פאבריקאנט הירשמאן, צום פרומען גבאי לויפט
מתתיהו כהן גדול און טרעפט דאָרט דעם רב מיט צוויי דינים, איי-
נעם א שטומען, דעם צווייטען א קראַנקען — אויף — ביי פינסקי
ווערט עס ארויסגערעדט...

— אדירי התורה! — קומט ראַטעווען די שול!

און אז זיי געהען נישט, אז מתתיהו כהן גדול'ס: מי לה'
אלי בלייבט אָהן א ווידערקלאַנג אין האַרץ — שילט ער!
און לויפט ווייטער.

אין א וואַלד האַבען זיך אידען באַהאַלטען און דאוונען מנחה,
ער רייסט זיי פון שמנה עשרה אוועק, זיי לאַזען זיך נישט, דער-
נאָך זאָגען זיי תהלים... ער לויפט אליין צו דער שול, האַלט אָפּ אַ
כחור, וואָס ראַטעוועט א מיידעל: די שול איז בילכער. האַלט
אָפּ די זעלבסט'שוץ, וואָס ראַטעוועט אידיש לעבען, האָב און גאָב,
און רופט צו די רייניגקייטען... אלע אנטלויפען, איין טויב-שטומע
בעטלערין בלייבט ביי איהם, ווען ער פאלט ביים ארון קודש אין
מיט'ן קלאַגען זיך פאר גאָט...

דאמאלט שרייט ראובן אריין דורך א שול־פּענסטער: מיר
זיגען! און די קארטינע פאלט...

די קארטינע פאלט און איהר פרעגט אייך: וואָס איז משה
מגיד: מענש צי סימבאָל?

און ווער איז די שול? א סימבאָל צי טאַקע די שול, וואו
מען טרינקט י"ש און מען שלאָגט זיך איבער עליות, ווי דער יונג-
גער הירשמאן זאָגט.

און איהר דערמאָנט אייך נאָך אַן דעם שול־הויף מיט'ן
מיסט, וואו די חופות ווערען געשטעלט... אַן די היילען א ו נ ר
ט ע ר דער שול, וואו די חזירים האַלטען זיך און בטלנים בר-
כוכבא'ס באַהאַלטען זיך... און אַנ'ס סופר, וואָס שרייבט די ריי-
ניגקייטען... און איהר פרעגט נאָך:

— צי מען מען ע"פ דין גאר זיך מוסר נפש ויין דערויף?
משה מגיד איז דאך א פרומער איד!

און וואס ווייטער? — פרעגט איהר — וואו איז דער בארג
סיני, די נייע תורה?

שלום עליכם האָט גאַרנישט צוגעזאָגט. ער האָט איינפאך און
אהן א שום פרעמענזיע געמאַלט א חורבה פון א אידיש הויז, און
ער ענדיגט מיט דער חורבה, ווען מאיר דער גביר און זיין ווייב די
געוועזענע פישערקע דערזעהן זי!

דער גראַף איז געקומען, מאיר זיין פאקטאָר, זיין קנעכט, זיין
יועץ, זיין שטיוועל־קושער לויפט, איילט צום גראַף און בלייבט אינ-
מיטען שטעהן.

— מלכה (רייכט זיך דעם שמערן) וואָס האָב איד דיר גע-
וואַלט זאָגען? — איד האָב דיר עפעס געוואַלט זאָגען... און וואָ-
לאַדיע זיצט?... און די איבעריגע קינדער?

— צווייט און צושפרייט, — ענטפערט מלכה.

— האָ? — וואָס זאָגסט דו, מלכה? וואו זענען אונזערע
קינדער? ער פאלט צו צום מיש און וויינט... איינפאך, און א
וועלט איז איינגעפאלען... מאיר'ס וועלט, דאך א וועלט, און עס
איז דערפון א חורבה געוואָרען...

פון ביאָליק'ן האָט מען זיך אויף קיין גוטס נישט צו ריכטען...
דער „משוגע'נער נביא" — ווי דר. עליאשעוו רופט איהם —
דער מענש מיט דער שטאַלענער שפראך, דער מאַרמאַר־סקולפּטאָר
איז דאָך וואָס אמבאלאָנגט דער וועלט־אנשוואונג, דערווייל נאָר
אזדעהעם תלמיד, דער אַפּגאַט פון אדעסער קלייזעל... וואָס
שליסט אויס דאָס א י ש ע פּאַלק און בליהט אויסשליסליך
נאָר אויפ'ן בעל־בתי־שול־קודש'ן... און דאָס — זענען טרוקענע
ביינער אין יחזקאל'ס טאַל, נאָר אַהן האָפּנונג אויף תּחיִת המתים...
דער קלייזעל־גאַט איז זיכער באַנקראַט און דאָס קלייזעל אַליין
צוקריכט זיך אויף שבעה ימים... און די, וואָס בלייבען, ווערען
פאַרוואַגעלטער פון טאָג צו טאָג.

...איחר פוילט און פאלט,
 איחר ווערט פון טאָג צו טאָג מעהר אלט,
 און אָפּגעלאָזט האָט זיך די האנט,
 אן ערנסטער זיפּץ, אַ הייסע טרער —
 האָט ער נאָר פאר'ן קישינעווער פּאַגראָם אין „לעצטען
 וואָרט“ געזונגען...

נישטאָ וועמען צו טרייסטען, וועמען אַ בשורה אַנצוזאָגען,
 וועמען אַ וואונד צו פאַרבינדען, נישטאָ וועמען די נשמה צו שענקען.
 הערט, טויבע, הערט! — רופט גאָט.
 עס געהט אַ טאָג,

איך לאָז אַרויס אַ זון פון רעכט
 און וועל די וועלט מיט ליכט באַגיסען —
 נאָר איהר אליין וועט בלייבען קנעכט
 און וועט קיין טראַפען ליכט געניסען...
 און בלינדערהייט, מיט זיהן און טעכטער,
 וועט איהר ארומלויפען פאר'סמ'ט
 אַהין, אַהער, פאַר טויזענט מייל,
 און בעטען, חלש'ען אַ שטראַל...
 נאָר אייך באַגעגענט אַ געלעכטער,
 וואוּהין איהר קומט, האָט איהר פאַרזאמט...
 איך שיק אַראָפּ אַ מילדען גייסט,
 וואָס פרישט, ווי טוי פון גאָט, און ווייזט
 אַ נייעם וועג צו נייע הימלען —
 נאָר איהר וועט טרוקען זיין, ווי שטרוי
 און נישט אויף אייך וועט פאלען טוי,
 איהר? — איהר וועט אויביג פוילען, שימלען.
 און אויב ס'איז נאָך פון פריהער געבליבען
 אַ פונק פון גייסט, געפיחל און גלויבען,
 אַן ערנסטער זיפּץ, אַ הייסע טרער —
 וועל איך דאָס אוינצוגווייז אַפּרויבען.
 און אייער האַרץ וועט בלייבען לער
 אַהן מעס, אַהן ריח, אַהן לייב און לעבען...
 זיי וועט קיין רעוואָלוציע נישט מיטרייסען, קיין שופּר-של-
 משיח נישט וועקען...

ביי שלום אַש אין „משיח'ס צייטען“ געהט נאָר אן איינציגער אנדרעי, וואָס דער פּאָטער האָט איהם נישט פּאַרזאָרגט, נישט מיט קיין גאָט און נישט מיט קיין משיח'ן — פּאַרלויבען. ער אַליין האָט קורצע הענט און וועט דאַצו נישט דערגרייכען. יוסטינאַ בלייבט אויפ'ן אָרט, טוליעט זיך צו דער פּוילישער ערד, וועט ביז'ן גרויען צאַפּ אַריין הלומ'ען פֿון אַסתר'קע און אַפּשר אַזוינע ווע- רען...

נאָר אין דער היינטיגער דעמאָקראַטישער צייט וועט מען מו- זען יוצא זיין מיט אַ קלענערען מיוחס אלס אַ קעניג... סוחרים גע- הען צוריק צו וואָג און מאַס, פּאַבריקאַנטען צו זייער אינדוסטריע, אַבער די, וואָס געהען אַריבער דעם שלאַגבאַז, די ווערען ג ע- ר ו פ ע ז... אַ נייער נס קלינגט איבער טאַל און באַרג, אַ ניי, וואונ- דערליך לעבען וועקט זיך פאַר זיי!
וואָס פאַר אַ לעבען?

אַש, דער מאַלער, האָט נישט און דאַרף קיין תּורה נישט האַ- בען! „אַ הלום פון זיין פּאַלק“ האָט ער געגעבען... מאַלט אייד ווי און וואָס איהר ווילט... נאָר פון דער ווייט און פון דער הויך וועט עס קומען! און אַפּשר דרימעלט עס ביי אייד אין האַרץ? וועקט עס!
אַבער מיט וואָס ענדיגט זיך ביי דוד פינסקי?

משה צבי איז געפּאַלען... דאָס אַלמע יודענטום פּאַרגעהט, אמת, וואָס ווערט אויף דעם אָרט געבויט? יעקעל וועט נעמען פון יק"א און אנדערע צדקהחברות און וועט דערפּילען זיין שאַדען... מיניע וועט זיך קלאַגען פאַר גאָט, אידא וועט נישט אויסקומען... ליפּמאַן וועט אַלץ וועלען שטאַרבען, ווי אַ מענש. הירשמאַן מיט'ן בלי קודש וועלען ווייטער מלחמה האַלטען מיט דער השכלה, פון וועלכער די רעוואָלוציע איז אַרויס, מען וועט מסר'ן... לעאַן, דער בעל-תשובה, וועט אַפּשר ווערען אַ דערגרייכער און אַריין אין דומא...

איין ראובן בלייבט! ראובן, וואָס שרייט אַריין דורכ'ן שול- פּענסטער: מיר זיגען! זאַלען מיר גלויבען אויפ'ן וואָרט?

און אַ שאַד פינסקי'ס דראַמע. זי האָט זעהר פּיעל גליקליכע מאַמענטען! לעאַנ'ס איבערקערעניש, מיניע, ווען זי לאַזט די קינד

דער ארויס אויף א זיכערען טויט, די סצענע ביים וואלד, מיניע'ס געבעט צו לעאן, ער זאל זאגען „שמע ישראל“ אויב ער וועט פאָר לען, משה צבי און די טויב־שטומע ביי דער שול, דער איד, וואָס אנטלויפט בשעת פאָגראַם, טרעפט משה צבי, און מיינט אין טויט־שרעק, אז דאָס איז א פאָגראַמשטשיק און בעט זיך רחמים, ער זאל איהם שענקען דאָס לעבען... דאָס אלץ אָבער ווערט פאָרטרונקען אין א ים פון ווערטער... מאַמענטען, (ווי דאָס לויפען צום זעלבסט־שוץ), וואָס דאַרפען דורכבליצען, קריכען איבער דער סצענע, ווי ווערים, אַזויפיעל און אַזוי שלעכט ווערט איבער זיי גערעדט, ליפ־מאַן : מאַמע, זיי א מענש ! ראובן : לאָז פריי דעם וועג ! מען האָט צייט, מען האָט, ווי משה מגיד זאָגט, גאנץ נישט־מגיד'יש, א פול מויל מיט צונג, וועניגסטענס מעהר צונג, ווי גבורה... און עס וויר מעלט פון „מערידין“ מיט קרעץ אויף פרעמדע לייבער... און עס גרענערט מיט זעלבסט־בעיאַהונג, זעלבסט־פאַרניינג און וואָס משה מגיד'ס לעקסיקאָן פאַרמאַגט : גאַטס לעסטערער, צושטערער נישט בויער, לצים, אָדער געהט צו אַל־די־רוחות — — — אין גרויס איילעניש איז פון א אייביגער זאד א סעוואַד־אַר־בייט געוואָרען !

און עס איז קיין אומגליק נישט, אז א מענש שרייבט אָן א שוואַכע דראַמא... דאָס אומגליק שטעקט אין דער הקדמה ! נאָך וואָס האָט זי פינסקי געשריבען און נאָך שפעטער געדרוקט ? וואָס מעהר מען פאַרלאַנגט פון א שוואַכער זאד, טויטער בלייבט זי אונ־טער די הענט !

1907.

19.

מאַריאַ קאַנאַפּיצקאַ : „מענדעל גראַנסקי“.

אַלס דערצעהלונג איז „מענדעל גראַנסקי“ א ליטעראַריש מייסטערשטיק — א פערל, ווי עס איז היינט מאַדנע צו זאָגען. צי דערגרייכט די געזעלשאַפֿטליכע באַדויטונג פון

דער זאך צו דער הויך פון ל י ט ע ר א ר י ש ע ז ווערט — אט, דאס איז די פראגע.

פון מאריא קאנאפניצקא קאן מען וועניגסטענס פיעל פאר-לאנגען.

די אפגערופענע דערצעהלונג באציהט זיך אויף די ווארשעווער געשעהענישען אין יאהר 1881. קעגען אדעס, קישינעוו און דער-גלייכען, איז דער ווארשעווער „צופאל“ א קינדערשפיל, דעם נאך-מען „פאגראם“ נישט ווערט. צום אנדענקען האט ער איבערגע-לאזט קוים אייניגע אפגעקומענע פאמיליען. נאך א קליינע צאהל זענען פארוואנדעט געווארען; געטויט — קיין איינציגער. צי האט מען זיך ווי עס איז געוועהרט? מען זאגט — אויף נאלעוויקי: קצבים זענען ארויס מיט מעסער; פריקאשטיקעס האבען זיך גע-שטעלט אין די הויפען, — געשריבען דעריבער איז נישט געווארען, — נאך וואס?

נאך ווי קליין דער פאגראם איז נישט געוועזען, דער איינדרוק אויפ'ן ארט האט געמוזט זיין א געוואלטיגער: עס איז נאך גע-ווען פאר די גרעסערע, און נאך גרויסע ערגעץ אנדערש; און די אלטע, די אמאל געוועזענע, האט מען שוין לאנג פארגעסען. און יעדער געווארפענער שטיין, וואס האט אפילו קיין אידישען קאפ נישט געטראפען, טרעפט דאך אין אידישען מח! ריהרט ער דאך די געהירן, רייסט ער דאך איבער און צושטערט אלטע, פון תהור ובהורפעים צוזאמענגעשפונענע אידעען און וועלט-פארשטעלונג-געז...

נאמירליך באריהרט עס נישט אלע גלייך, און נישט אלע הא-בען זיך אפגערופען אויף איין ארט.

קיין אידישע ארבייטער-קלאסע איז נאך דאמאלס נישט גע-ווען, און אויב זי האט זיך שוין געשפונען און געוועבט אין שאטען פון דער פינסטערער און נאסער קעלער-שטוב, — צום ווארט איז זי נאך נישט געקומען, — פון קיין ארבייטער-וועלט-אנשוואונג איז נאך נישט געווען צו רעדען. דאס אידישע לעבען איז געווען נישט דיפערענצירט אינעוועניג, נישט צוטיילט. עס האט זיך גערעדט פון הסידים, — די פארשטעהער פון דער פרומער אידישקייט (די מונגנים האבען שוין נישט געלעבט), בעליבתים, וואס האבען שוין מעהר געוויינט געלעבט אויף „האג און גאב“, אויף ערש-הזה, און

„רייטשען“, וואס דער נאָמען האָט זיי שוין לאַנג נישט געפאַסט, ווייל זיי זענען שוין לאַנג אַריבער פון מענדעלזאָנ'ס תּורה צו דער היימיש-פּוילישער קולטור.

דער פּרומער איד איז יענענער נתפּעל געוואָרען. דער רינען, ווי אין אַלע אומגליקען, האָט ער מעהר נישט געזעהן, און נישט געקאָנט זעהן, ווי — גאָטס צאָרן, וואָס איז אויסגעגאַסען געוואָרען אויף איינצעלנע פּערזאָנען פאַר זייערע זינד; אָדער, אויב ער האָט זיך אויפגעהויבען צו א העכערען שטאַנדפּונקט: אויף כל ישראל! עס איז שוין צו גוט געווען, מען האָט שוין דעם גלות פאַרגעסען: שקאַלעס, קריסטליכע אַמען, גוי'שע נעמען און קלייד-דער, טרופּות...

וואָס דאַרף מען טון, גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען און צוריק איינזעצען די שווערד אין שייד אַרײַן? מען דאַרף תּשובה טון... יעדער יחיד זאָל זיך מאַכען חשבון הנפש און אויסגיסען דאָס האַרץ פאַר גאָט, און בכלל דאַרף כל ישראל געדענקען, אז עס איז נאָר א „גלות“... אז משיח וועט קומען, מוז קומען, מען וועט גיך און באַלד אויסגעלייזט ווערען, האַבען און אייגען און א הייליג לאַנד, וואו גאָט וועט זיין דער הערשער, זיין תּורה — דאָס געזעץ און דער מלך המשיח — זיי פאַרטרעטער צום אויספיהרען דאָס געזעץ... על כן: פאַסט און לויפט צו „ויחל“ און לערענט אַ שטיק „הכשר הזבח“, אָדער וועגען תּרומות ומעשרות... גרייט אייך צו. דער בעל-הבית, וואָס האָט נאָך אפּשר אַמאָל געלערענט א פּרק משניות, נאָר שוין געשטעקט ראישו ורובו אין פּראַקטישען לעבען, וואָס האָט שוין געהאַט א היבש ביסעל עולם-הזה, א היבש ביסעל גוטס: געלט, דירה, כלי-בית — וואָס קאָן חרוב נחרב ווער רען און געה נאָך אַמאָל און זאַמעל... דער בעל-הבית האָט זיך שוין מעהר דערשראַקען. פאַר איהם, דעם גרעסערען וועלט-מענש, איז שוין עשו נישט געווען אויף גאָטס באַפּעהל יעקב'ן, אויב ער זיצט און לערענט און פיהרט זיך בדרד-הישר, צו באַרינען, און, אויב נישט, צו שמויסען. עשו איז א מענש פאַר זיך. מען האָט פון איהם פּרנסה אדער צרות... און אז ער ווערט ביזן, איז נישט גוט... מען טאָר איהם נישט דערצערענען! איז ער אין כּעס, מוז מען איהם איבערבּעטען, מיט שבת'דיגע פּיש, פּסח'דיגען שנאַפּס, מיט א חגיפּה'לע און גאַנץ אפּט מיט א שמויכעל פון א אירישער טאַכ-

טער. לאזט ער זיך נישט — מוז מען זיך באהאלטען אין קעלער אריין, ביז דער צאָרן וועט אריבער... נאר, ווי עס איז — אונזער בעל־הבית איז פאַרט א היבש שטיקעל אַפטימיסט, אריבער וועט עס; ערגערס געווען, — איז אויך אריבער...

ווי א דונער פון שעהנעם הימעל האָט עס געטראָפּען, — און צושראָקען און צורודערט האָט עס אים מעהרסט דעם אידישען, פּויר ליט־אידישען אינטעליגענט.

פלוצלונג איז ענדע פון ניינצעהנטען יאהרהונדערט א פייער בלוטיגער אַפּגלאַנץ פון דער מיטעלאַטער נאכט? ! איז עס מעגליך?

מיט פריידיגען האַרץ־קלאַפּען פלעגט ער זיך צוקוקען צום צי־פּער־בלאַט פון אייראָפּעאישען וועלט־זייגער (פון כינא און יאַפּאַן האָט מען נאָך נישט געוואוסט, — אזיע פּוילט)... ווי כאַטש צי־טעריג און פאַמעלעך עס רוקען זיך די ווייזערלעך! באלד וועט שלאָגען די שטונדע פון באַפרייאַנג! מיט גרויס נחת פלעגט ער יעדען פּריהמאַרגען אַפּרויסען דאָס בלעטעל פון וואַנט־קאַלענדאַר: די גליקליכע צייט איז נעהנטער מיט א טאָג! עס ריהרט זיך, עס רוקט זיך, די ציוויליזאַציע געהט, די בילדונג שטייגט... נאָך, נאָך עמליכע יאָהר און אַלע מענשען וועלען זיין גלייך, — גלייך גוט, גלייך עהרליך, גלייך געבילדעט — און ממילא וועט אויפהערען דער אכערגלויבען, דער רעליגיאָנס־האַס, די שנאה צום פּאַלק ישראל, וואָס האָט געשענקט דער וועלט די גרעסטע מתנה — דעם איינציגען גאָט, די „עשרת־הדברות“ מיט'ן „אַנכי“ בראש!

פון דעם, אז די בילדונג האָט נאָר אָנגעריהרט די העכסטע שפּיץ בערג, בשעת ווען אין טאָל איז נאָך אַלץ פאַרוונקען געבליבען אין דער פינסטערניש און פאַרוויקעלט אין שאַמען — האָט ער זיך קיין רעכענשאַפט נישט אָפּגעגעבן. קיין נאַציאָנאַלע געפיהלען און אינטערעסען האָט ער אודאי נישט פאַרשטאַנען: פאַראַן א געדעקטער טיש, דאַרף מען איהם אויך א בענקעל דערלאַנגען, בעמען זיצען און עסען, און טרינקען „לחיים“! ער איז דאָך א ה י ג ע ר, א ה י י מ י ש ע ר, א מחותן אויף דער חתונה, אַן אייגענער! און אַלע רעכטע און פּרווילעגיען (פון פליכט רעדט די בורר־זשוואַיע פאַר זיך אַליין זעלטען) געהערען דעם לאַנד. זענען מיר דען זיינע שטיפּקינדער? עס איז אַרויסגעקומען א פאַרקערטער

זאץ: נישט דאס לאַנד, וואָס צ. ב. ש. „פּאַלאַקען“ האָבען פאַר-
נומען איז „פוילען“, נאָר די, וואָס וואוינען אין פּוילען זענען פאַר-
פּאַקען, וואָרס אלץ שטאַמט פון דער ערד. די באַגריפען האָט ער
גענומען דאַרט, וואו ער האָט זיין נאנצע בילדונג גענומען, און איז
א לאַנד, וואו אקערבוי איז די הויפּט-באַשעפטיגונג, און דער פּריץ.
— דער גרויסער גוטבאזיצער — איז דעריבער דאָס העכסטע און
די גרויסע אומגעוויינע פּויערען-מאַסע דאָס וויכטיגסטע, וואָס
אלץ — ברויט, פּרנסה און מענשען-רעכט — פון דער ערד, פון
לאַנד!

מען דאַרף נאָר עהרליך ארבייטען, נישט שווינדלען, נישט
פּעקלען קיין סחורה איבער דער גרענעץ, נישט ברענען קיין נישט
אַפּגעצאהלטע בראנפען און נישט ברייען קיין נישט אָפּגעצאהלטע
ביר. מען טאָר דעם לאַנד קיין שאַדען נישט מאַכען. פאַרקערט —
נוצען ברענגען... איז מען אבער ניצליך דעם לאַנד, איז מען שוין
מיט דעם אליין „אַביוואַטעל“ — לאַנדס-בירגער, און עס קומט ביר-
גער-רעכט! דאָס האָט דער אירישער אינטעליגענט, זוי אלץ, וואָס
ער האָט געמיינט און געטראַכט, נאָכגעזאָגט דער ליבעראַלער
קריסטליכער אינטעליגענט, וואָס האָט די אידען-פּראַגע געשמעלט
איז דער איין און איינציגער פאַרם פון נוצליכקייט פאַר'ן לאַנד:
צי זענען אידען נוצליך דעם לאַנד, דער „אַיטשיונאַ“? אויב יאָ,
קומט זיי גלייכבאַרעכטיגונג, אויב נישט — נישט! בעסערע און
ליבעראַלערע האָבען נאָר געקלערט, צי קאָן מען נישט געבען דאָס
בירגער-רעכט אויף קרעדיט? אָדער צי איז ריכטיגער, מען זאָל זיי
געבען בירגער-רעכט, זיי זאָלען לייעב קריגען דאָס לאַנד, די ערד,
און ווערען אַביוואַטעלעס, נוצליכע און נויטיגע בירגער?...
און עליזאַ אַרזשעסקאַ'ס העלד, דער וועלט-באַריהמטער זייע-
פּאַוויץ, געהט טאַקע און מסר'ט זיינע קהל'ס לייט, וואָס דעפּרוי-
דירען בראנפען! — בירגער מוזט איהר ווערען, נוצליכע, נישט
שערליכע בירגער...

איז דער זעלבער פאַרם האָט זיך אויך געמוזט אָפּשפיגלען די
אידען-פּראַגע איז די געהירען פון אונזער נישט אַריגינעל, נישט
איריש דענקענדען אינטעליגענט! ער האָט אלץ אינאיינעם זיך און
אַנדערע באוויזען, אז ער איז נוצליך! און על כן קומט איהם רעכט
אויף לעבען און פּרווילעגיען אויפ'ן לעבען! און בשעת ער טענעט

אזוי — באץ! פלאצען אידישע שויבען! ווי הייסט? פארוואס?
איז נישט משוגע צו ווערען? און וועמען שלאגט מען? צי אונז
טערשיידט מען צווישען נוצליכע און נישט נוצליכע? ניין? מוז
עס זיין א פרעמדע אינטריגע — מען וויל צוקריגען די גוטע ברוי
דער, וואס האלטען זיך אזוי צוזאמען!...

און אויב נישט, נאך די אונטערשטע שיכטען פון פאלק זענען
נאך ווירקליך אזוי גראב, אזוי מיטעלאטעריש און אומגעבילדעט.
דארף מען עפעס טון... ווירקען — — —

עפעס טון, ווירקען, נאך נישט מיט אייגענע הענט!... אַר-
וואקסאמען ברויכט מען! ארויסטרעמען זאלען בעסער יענע... אין
נאמען פון לאַנד... נאַלען זיך מיהען אונזערע גוטע פריינד! און
„זכה—מלאכתו נעשית על ידי אחרים“ —

ארויסגעטרעמען איז די קרוין פון פוילישען פאַרנאם — „מא-
ריא קאנאפניצקא“! עס איז ארויס „מענדעל גראנסקי“ — מענדע
גראנסקי איז ארויס, און אלע נאאיווע, אויבענדעוואגטע אידען
און פאַרשטעלונגען, אַחו א צייכען פון וואָס עס איז א פאַרטיפע
רונג, שפינגלען זיך אָפּ אין דעם „מענדעל גראנסקי“...

פון די „קבצנים“, וואס זענען ארויסגעטרעמען אויף נאַלען
קי, פון „פריקאשטישיקעס“ אין הויף — קיין שפור... נאך פאַדוואַס
קומט מענדעל גראנסקי צו שלאָגען?

ער איז דאָ א ה י ג ע ר, ער וואוינט שוין דאָ אזוי לאַנג!
אמת, ער קומט ארויס פון דאַנציג, און דאַנציג איז היינט
פריישיש, אבער ווען מענדעל איז געבוירען געוואָרען, איז דאַנציג
געווען א ו נ ז ע ר, און מיר שענקען נאך דאַנציג נישט אַוונק!
דאָס היסטאָרישע רעדעל דרעהט זיך, און מאַרגענאייבער-מאַרגע
קאנען אלע דאַנציגער אידען זיין א ו נ ז ע ר ע אידען!

און מענדעל א ל י ו י ן פיהלט זיך דאָ נישט פרעמד, ער
האַלט זיך נישט פאר קיין גר, ער שטעהט ביי איהר נישט איין, ווי
איז א גאסט-הויז, מאַרגען צו פאַרלאָוען: ער איז צוגעבונדען צום
פּלעס, אויף וועלכען ער לעבט, איינגעפליישט אין איהם, גלייך עס
וואַלט קיינמאָל קיין ציון, קיין ירושלים נישט געווען: ער פיהלט
שוין כמעט קיין גלות נישט...

ער פיהלט זיך נישט פרעמד און איז נישט אַפגעזונדערט:
מיט טווענט פּעדים איז ער פאַרקניפט און פאַרבונדען מיט זיינע

שכנים. ער קאן אויסגעצייכענט דאס שטילע געסעל און זיינע איינוואוינער; די פיזאנאָמיע פון געסעל, זיין פּוּלס, זיין באַווער-גונג, זיין קלאַנג! ער קען אלע (קריסטליכע) קינדער, וואָס לויפען יעדען פּריהמאָרגען אין אַכראַנע (פּרוּט), אין שקאַלע אַרײַן, ער קען די אַרבייטער, וואָס געהען פּאַרכײ אין דער פּאַבריק אַרײַן... ער קען אפילו די פּייגעלעך, וואָס האַלטען זיך אין די מויערען-לעך כּער פון דער ביר-ברויערײ.

א שרײַם, א מענטש וואַאינט זיכען און צוואַנציג יאָהר אין איין שטוב!

ער דערקענט, זיצענדיג אין שטוב, די טריט פון סטרוזש, ווען ער פּאַרקערט פּאַר'ן הויז; דאָס טרוקענע הוסמען פון יונגען דער-פענדענט... דער קריסטליכער זינער-מאכער קומט צו איהם רעדען פון פּאַליטיק; דער קריסטליכער שטריקענמאכער פּאַרטשעפעט ביי דער קלאַמקע פון זיין טיר די שנור צום דרעהען. די קריסטליכע זיצערקע דערלאַנגט איהם פון צייט צו צייט דורכ'ן פענסטער א שוואַרצען רעטער — פאַר קאַלירטע שטיקלעך פּאַפּיר (מענדעל אין אַן איינבינדער) צום שפּילען פאַר די קינדער. א שכן, א מאַגערער אַרעמער סטודענט, באַרגט זיך ביי איהם א שטיקעל חלב'ן ליכ-טעל צום לערנען — —

איהר זעהט, ווי גינסטיג, ווי גוט עס לעבט זיך! אפשר איז ער, דער מענדעל, שעדליך אָדער וועניגסטענס נישט נוצליך פּאַר'ן לאַנד? גאָט באַהיט! מענדעל פעקעלט נישט קיין סחורה, האָט נישט קיין פּאַלשע וואַג און מאָס אין האַנט. עהרליך, מיט זיינע צעהן פינגער פּאַרדינט ער זיין ברויט — ער איז, ווי דערמאָנט, אן איינבינדער. זיכען און צוואַנציג יאָהר זיצט ער ביי דעם זעלבען פענסטער מיט'ן פּיסקעלע אין מויל און בינדט איין ביכער...

ער איז אנדערש גלויביג! אבער וואָס מאכט עס אויס! דאָ-זונענדיג, טראַגט ער טלית און תּפּלין, רעדען רעדט ער מיט גאָט אויף אַן אנדער שפּראַך, און זיין אַלטער הייליגער שפּראַך — אָבער וועמען שאַרט עס? שקצים'לעך האַבען איהם אַמאָל געוואַלט שלעכטס טון, דערפּאַר האָט זיי דער גלח אַלײַן, וואָס איז גראַד פּאַרכײגעגאַנגען, אפּגעהאַלטען. קיין וואַרט נישט גערעדט, נאָר מיט'ן בליק! א שטומע סצענע געווען!

אפשר איז ער, ווי אנדערע אידען, א פאנאטיקער קענען דער בילדונג? אויך גאט באהיט! קיין לעבעדיגע קינדער האָט ער נישט, נאָר איין אייניקעל, און דאָס הוסטענדיגע אייניקעל (געזונט איז זעלטען ביי אידען) מיט די דורכזיכטיגע אויגעלעך איז א גימל נאָזיסטעל! און ער אליין, מענדעל, האָט גרויס פרייד און נחת דערפון, וואָס ער איז אן איינבינדער, וואָס ער בינדט איין (חס ושלוֹם נישט קיין גמרות נאָר) שול־ביכער... אָט די „פאָניענקעס“, וואָס געהען איז שול אריין לערנען, טראָגען זיינע איינבינדען! נישט נאָר ער ארבייט, נישט נאָר ער האָט זיך אויסגעארבייט ביי־לען אויף אלע צעהן פינגער, נאָר אומדירעקט העלפט ער נאָר, עס זאָל זיך צושפרייטען די בילדונג!

און, אז דאָס אייניקעל קומט אמאָל אהיים פון גימנאָזיום אָהן אַ היטעל, וואָס מען האָט איהם אָפגעריסען און צוהעשעט, ווייל מען האָט איהם גערופען „זשיד“ — שטראָפּט איהם דער אַלטער מיט גוטען: „וואָס וויינסט דו, נאָר? דו ביסט איז דער שטאָרט געבוירען געוואָרען, דו ביסט דאָ נישט פרעמד! און כל זמן דו פיהרסט זיך עהרליך, האַסט דו דאָס רעכט לייעב צו האַבען די שטאָרט...“

און אז עס טאכט זיך א קלאַנג, אז מען וועט אידען שלאָגען. און דער שכן, דער זייגער־מאכער, דערצעהלט עס איהם גאַנץ קאַלט בלוטיג, פדעגט דער אַלטער מענדעל:

— וואָס פאַר א אידען? גנבים?

און אז דער זייגער־מאכער זאָגט: אלע, וואָס שטאַמען נישט אַרױס פון דער היגער ערד, פרענט ער:

— און איד פון וואַנען וואָסט?

און נאָר א רעכט האַט מענדעל אויפ'ן לאַנד... אין שלעכטע צייטען האַט ער גלייך מיט אלע געליטען... „שמחות פאַראייניגען נישט אזוי קיין מעגשען, ווי טרויער און לייך!“

און דאָר איז געשעהען, וואָס עס איז געשעהען... עס האַבען זיך געוויזען עפעס פרעמדע, באַרוויסע, נאָר אנדערע פנימ'ער... דער זייגער־מאכער האַט עס דאָר געהאַלטען כמעט פאַר ריכטיג, דער אַרכיוואַריום אויך... נאָר דער הימישער סטרוזש האַט'ן געוואָלט

ראטעווען, די דינערין... און ענדליך אָפּגעראטעוועט איהם האָט דער
מאָגערער סטודענט...

פרעגט זיך: וואָס איז פאַרנעקומען אין מענדעל גראַנסקי'ס
קאָפּ?

בשעת מעשה לאָזט זיך מענדעל נישט ראטעווען דורך אריינ-
שמעלען א הייליג בילד אין פענסטער... ער וויל אפילו פון פענס-
טער נישט אָפּטרעטען, נאָר דער סטודענט שטופט'ן אָפּ מיט גע-
וואַלד, און לאַהר המעשה זאָגט ער:
— איר האָב פאַרלוירען דאָס האַרץ צו דער שטאַדט!

בשעת, ווען דער פראַסטער עולם האָט רחמנות און וויל ראָ-
טעווען דעם אלטען מענדעל; בשעת, ווען די האַלבגעבילדעטע —
דער זייגערימאכער, דער אַרכיוואַריום — פארשטעהען גאַנץ ריכ-
טיג, אז פרעמדע איז נישט קיין גרויסע עולה, אז מען שלאָגט,
זאָגט מאַריאַ קאַנאַפּניצקאַ: ניין! מען טאָר מענדעל גראַנסקי
נישט שלאָגען! — פאַרוואָס? זייל דער איר איז נישט
פרעמד... א היימישער איז ער, ווען אפילו פון דאַנציג! און ער
איז אן איינבינדער, על כן: פאַרדינט ער עהרליך זיין ברויט; און
איז קיין פאַנאַטיקער, ער בינדט איין ביכלעך פאַר די „פאַניענ-
קעס“ אין שול אריין און שיקט זיין אייגען אייניקעל אין גימ-
נאַזיום!...

און מאַריאַ קאַנאַפּניצקאַ, וואָס קאַן יאָ אריינקוקען א מענש
אין דער נשמה אריין, האָט נישט כאַמערקט, אז דער פראַסטער
עולם לעבט מיט מענדעל גראַנסקי גוט נאָר פון ווייטענס: מען
רעדט פון פאַליטיק, נישט פון זיך, מען בינדט אָן די שנורען אָן
יענער זייט קלאַמקע, נאָר קיין איינציגער פאַדעם בינדט נאָך נישט
די הערצער. מען טוישט שוואַרצע רעטעד מיט קאַלירטען פאַפּיער
דורכ'ן פענסטער — און ראטעווען וויל מען נאָר דעם נאַהעמען
שכן, צו וועלכען מען האָט זיך צוגעוועהנט — אנדערע זענען
הפּקר! און ראטעווען וויל מען נישט מיט זיך אַקעגען שטעלען,
מיט אָפּטרייבען די שלענגער. עמפּערט, דערצאָרנט אויף זיי איז
קינער נישט — מען וויל נאָר מענדעלען באהאַלטען, אָדער די שלע-
גער אַפּנאַרען מיט אַ הייליגען בילד! — — —

און איז קאנאפניקא אלײן האט זיך אויך דער מענש נישט געוועקט... זי קוקט אויף אלץ פון גאנץ נידעריגען פאטריאָטישען שטאַנדפונקט: אונזער מענדעל... א י ה ר ע ש כ נ י מ, צו וועלכע זי האט זיך צוגעוועהנט, זענען א ל ע פוילישע אידען, לכל הפחות: איינבינדער, וואָס האָבען אייניקלעך אין גימנאַזיום... זי האָט א ברייטער האַרץ פאר דער דינערין... און איז קליגער אויך: מענדעל קאן נאָך פאַרלירען דאָס האַרץ פאר דער שטאַדט... און אַלע מענדעלס פאַר'ן לאַנד... און אפשר טענ'עט זי מיט'ן עולם: לדידך?

1905.

20.

מאַוּשאַ יענקעלעוויץ

א טיפ פון א אידש-פוילישען כלל-טוער.

עס איז מיר אין דער האנט געקומען אן אלט ביכעל, געדרוקט 1819, אין וואַרשוי, ביי די פיאַרען. א פויליש ביכעל; ביבולע-פאפיר, צוהאַקטע אותיות, אן אינטערעסאַנטער טיטעל: מיטעל, ווי אזוי דורכצופיהרען די אידישע רעפאָרם אין פוילען, און דער מחבר: מאַוּשאַ יענקעלעוויץ.

ווער איז מאַוּשאַ יענקעלעוויץ?

זאל ער אלײן ענטפערען:

„איד בין — זאָגט ער — א איד“, נאָר נישט איינער פון די אַלטע אידען, וואָס האָבען דאַמאָלט נאָך נישט אויפגעהערט צו זאָגען „לשנה הבא בירושלים“ און צו וויינען ביי „על נהרות בבל“ — וואָרים: „וואָס אמבאלאַנגט דעם פאַטערלאַנד (פוילען, הייסט עס) טרעט איד, מיט מיין לעבשאפט צו איהם, דעם בעסטען ריידן קריסטליכען פאַליאַק נישט אַפּ.“

און די לעבשאפט צום פאַטערלאַנד האָט ער בירושלם. שוין

דריי דורות, אז זי בליהט אין דער משפחה יענקעלעווייז, ווי א רוין. דער זיידע האָט זי איינגעפלעסט דעם פאָטער, אין דער פאָטער — דעם זוהן. זיי האָבען געזאָגט: האָב ליעב דאָס פּוילישע פּאָלק... דאָס פּאַרטווישען די באַגריפען פון „פּאָלק“ און „לאַנד“ איז נאָר נוהג ביז'ן היינטיגען טאָג. און מיר קאָנען דערפאַר אויפ'ן אַל-טען יענקעלעווייז קיין פאַראַיבעל נישט האָבען. זיינע גייסטיגע יורשים, קעמפּנער, דוטלינגער, דר. נוסבוים און זייערע נאָכשטור פּער, האָבען אויך דעריבער קיין קלאַרערע באַגריפען נישט. אינ-טערעסאַנט אַבער איז, אז ליעב האָבען דאָס פּוילישע פּאָלק דאַרף מען נישט דעריבער, ווייל מען דאַרף אַלע פּעלקער ליעב האָבען, נאָר ווייל „דאָס פּוילישע פּאָלק איז איידעלער איז כאַראַקטער, אַלס אַלע אַנדערע פּעלקער; עס איז בעסער, און עס לעבט אַ שענערעם לע-בען, אַלס אַנדערע פּעלקער“. וואַראַיאַה: גרויסע לענדער ביי זיין גרענעץ האָט עס צוגעבונדען צו זיך מיט'ן האַרץ און נישט מיט דער שווערט! שכנים, וואָס זענען גענוג שטאַרק געווען צו לעבען אויף אייגענער פּוינט, זענען גערענוויליג געקומען צו איהם און גע-בעטען: „לאָז אונז דיינע ברודער זיין; נעם אונז צו! לאָז אונז געניסען אין פּריידען די פּרוכטען פון דיינע איינריכטונגען און דר-הען אין זיסען שאַטען פון דיינע אַנשטאַלטען! די פּוילישע גוט-האַרציגקייט האָט מיט דייטשען די פּוילישע שטערט באַפּעלקערט, און אונז פאַרוואַגעלמע, פון אַרט צו אַרט געטריבענע, האָט עס די טויערען פון לאַנד געעפּענט!“.

עס מאַכט נישט אויס, וואָס די גערענוויליג אונטערגעגעבענע פּעלקער ווערען נישט אַנגערופּען ביי די נעמען, און די צייט, ווען דאָס איז געשעהען, איז נישט אַנגעוויזען. עס מאַכט אויך נישט אויס, וואָס אביסעל שפּעטער זאָגט דער זעלבער יענקעלעווייז דעם פּוילישען פּאָלק מוסר, פאַרוואָס עס מעהרט און פּרוכפּערט זיך אַליין נישט, ווי געהעריג, און מוז דעריבער דאָס לאַנד מיט פּרעמדע בא-זעצען; אינטערעסאַנט איז דער פּרעמדער „אתה בהרתנו“... דורכגעדרונגען מיט ליעבשאַפט צום פּאַטערלאַנד און מיט דאַנקבאַרקייט צום פּוילישען פּאָלק, וואָס האָט אונז די טויערען געעפּענט, האָט יענקעלעווייז אַלץ געטאָן, וואָס דאָס פּאַטערלאַנד האָט געקאָנט פון איהם פאַרלאַנגען. און דאָס איז ווירקליך זעהר שעהן און גוט פון זיין זייט. זיינע גייסטיגע יורשים זינגען דעם

פּוילישען „אתה בחרתנו“ און עס קאסט זיי נישט א קאפיקע. פאַר-
דאַן: היינט רעכענט מען שוין צוריק אויף גראַשען — א גילדען
מיט זעקס גראַשען.“

יענקעלעווויץ האָט זיך מקריב געווען נישט נאָר מיט'ן מויל,
אדער מיט דער פּעדער אין „קוריער וואַרשאַווסקי.“

ביי דער ערשטער מרידה (31) האָט ער געלט געגעבען (לויט
יכולת, שרייבט ער), אין די שולען (זיינע יורשים וואָלטען עס בער
סער אין קלויסטער געטאָן) האָט ער הייסע רעדען געהאלטען (מוד
הסתם אויף אידיש, וואָס זיינע יורשים וואָלטען שוין נישט גע-
קאָנט). און האָט אויפגעוועקט אין די אידישע הערצער די לעבע
צום פּאָטערלאַנד. צוויי זיהן האָט ער געהאט, האָט ער זיי געשיקט
אין געפּעכט אַרײַן, זיי האָבען זיך געשלאָגען אונטער דער קאָמאַנדע
פון יוסף בערקאוויץ און זענען געפאלען...

דאָכט זיך, גענוג טיטעל אויף א פּאַטריאָט; ער האָט אבער
נאָך מעהר געטאָן: צוויי אייניקלעך — מיידלעך האָט ער געהאט,
האָט ער זיי געוואָלט אויף א פּוילישע „פענסיע“ שיקען, „ליידער
אַבער — וויינט ער מיט עכטהאַרציגע טרערען — האָט ער אין
וואַרשוי קיין פּוילישע „פענסיע“ נישט געפונען! פּראַנצויזיש לע-
רענט מען!

„אפילו די דינסטען אויף דער פענסיע רעדען פּראַנצויזיש!
און וואָס, אומשטיינס געזאָגט, ווערט געלערענט? דעקלאַמאַציע,
קאָליגראַפיע, אַרטאָגראַפיע, געאָגראַפיע, קאָסמאָגראַפיע... למודים,
וואָס האָבען אפילו קיין פּוילישע נעמען נישט! יענקעלעווויץ וויל
אַז עכט פּויליש-נאַציאָנאַלע פענסיע אַהן קאָליגראַפיע, אַרטאָגראַפיע
און געאָגראַפיע... א שתדלן מעג זיין א שטיקעל עס-הארץ אויך,
בפרט, אן די אייניקלעך האָבען קיין חרטה נישט, וואָס זיי זענען
ווייבלעך געוואָרען, „זיי זענען — זאָגט ער מיט א זידישען
שטאַלץ — שעה, געזונט, שטאַרק; די פּוילישע לופט שאַרט זיי
נישט און זיי הויבען נישט אַז צו בענקען קיין פּאַרײַן! זיי האָבען,
נאָט זיי דאַנק, קינדערליך, און פיהרען אַ שטאַט!

די „מרידה“ איז אַפּגעפאלען, פּוילען אין גאַנץ אידישליך
באַשניטען געוואָרען, און עס שווימט אַרויס די פּראַגע פון אַלגעמיינע

רעפארמען. דאָס באַשניטענע פּוילען האָט זיך אומגעקוקט, אז עס האָט אַ שלעכט לעבען געפיהרט, און וויל זיך פאַרבעסערען. וואָס טוט מען אבער מיט די אידען? זיי אויך רעפארמירען? ווי אזוי? אַט-דאָס איז די פּראַגע! און אין דער פּראַגע נעמט יענקעלע-וויל דאָס וואָרט!

נאָר נישט מיט דער פּעדער האָט ער אָנגעהויבען. פריהער האָט ער זיך געפּראַווט מיט אַ בעסערען כל-יזין. גאַנץ נאַאיוו דער-צעהלט ער:

„די, וואָס האָבען צו שאַפען און אַ דעה צו זאָגען, האָבען פון רעפארמען נישט גערעדט. זיי זענען פאַרנומען געווען מיט'ן נאָר-פאַלעאָניש-רוסישען קריג (1812), אַרויסגעטראַטען זענען נאָר, און שלעכט גערעדט, פּריוואַטע „פּראַיעקטען-מאַכער“, און זיי האָט ער איינפאַך געוואַלט מיט לאַי-רהי-געלט דאָס מויל פאַרשטאַפען. עס איז אבער אַרויס, ווי בוימאָיל אויפ'ן וואַסער; עס איז אַ סקאַנדאַל געוואָרען... און דערוויל האָט זיך דער קריג אומגעריכט געענדיגט, די פּראַגע איז שוין אויף אַנדערע הענט געקומען, פון „איבערקויפען“ איז שוין נישט צו רעדען, און דעריבער שרייבט ער זיין בוך...

ווי אזוי זאָל מען דורכפיהרען די רעפארם?

אין פּרײַסען האָט מען רעפארמירט אויף אַ מאַדנער אַרט: מען האָט גענומען די אידען, וואָס האָבען זיך נישט באַשעפטיגט מיט אַקער-בוין, און געטריבען פון די דערפער איז שטערט אַרײַן. אין מיטעל-אַלטער האָט מען נאָר איינפאַכער רעפארמירט: מען האָט גענומען דאָס ביסעל אידען און געוואַרפען איבער דער גרע נעץ. דאָס אַלץ איז באַרבאַריש; דאָס וועט פּוילען נישט טון. מען וואַלט געדאַרפט נאַכמאַכען פּראַנקרייך. פּראַנקרייך האָט מיט אַמאָל איבערגעשניטען דעם קנופ, צוזאַמענגערופען אַ סנהדרין, עס זאָל זאָגען, אַז פאַרזי איז דאָס זעלבע, וואָס ירושלים, און פּראַג צוויזשע טעכטער האָבען נישט דעם דין פון בת-דכו"ם, און אויף דעם געשטיצט, האָט מען אַרײַנגעשריבען אַ פאַראַגראַף אין קאָדעקס. אַז „אַלע, וואָס זענען געבוירען אין פּראַנקרייך, זענען פּראַנצוו-זען.“ היינט וואַלטען קעמפּנער, דוטלינגער, נוסבוים מעהר נישט געוואַלט; זיי וואַלטען עס געהאַלטען פאַר'ן איינציגען מיטעל און עק צו מאַכען מיט דער פאַרשאַלטענער אידען-פּראַגע. יענקעלע-

וויץ אבער, זייער גייסטיגער עלטער-זיידע, איז אביסעל נישטערער און פראקטישער געווען.

„פוילען — זאגט ער — איז נישט פראנקרייך“.

פראנקרייך איז דאמאלט, וואס אנבאלאנגט אידען, געוועזען אין דער זעלבער לאגע, ווי דאס היינטיגע רוסלאנד. רוסלאנד האט קיין אידען נישט אריינגעלאזט און האט זיי באקומען בירושה צו זאמען מיט די פויליש-ליטווישע פראווינצען; פראנקרייך האט אויך געהאט נאך פרעמדע — דייטשע אידען; איהרע אייגענע האט זי ערשט נישט לאנג געהאט ארויסגעטריבען. און דאס ביסעל פרעמדע אידען האט נישט געלעבט אין סאמע-דאדע מיט פון פראנצויזן-שען הארץ. נאך טאקע איז די גרענעץ-פראווינצען וואס זי האט פון דייטשלאנד אפגעשניטען. פון אזא קליין ביסעל אידעלעך מאכט מען פראנצויזען איבער נאכט! א נייער פאראגראף אין קאדעקס און — אויס אידען!

איז פוילען אבער וועט זיך די אידישע מאסע אזוי געשווינד נישט אונטער געבען! זי איז צו שטארק, צו גרויס, און מעהרט און פרוכפערט זיך שטארקער, אלס די פאליאקען. אויפוארפען דער אידישער באפעלקערונג א רעפארם פון דרויסען איז אוממעגליך. דער זאמען, פון א פרעמדער האנט געווארפען, וועט אין דער באפעלקערונג קיין נארונג נישט באקומען און וועט נישט געדייהען... יענקעלעוויץ פארשטעהט, אז מען מוז ברענגען דערצו, די אידישע באפעלקערונג זאל זיך וועלען רעפארמירען. אז מען דארף צו איהר רעדען, נישט אין נאמען פון די אינטערעסען פון פוילישע פאלק, נאר אין נאמען פון איהרע אייגענע פאלקס-אינטערעסען! די רעפארמען דארפען נישט באפוילען ווערען; רעפארמירען מוז זיך יעדעס פאלק אליין...

יענקעלעוויץ האלט פאר צוועקמעסיג און נאטירליך, אז „צוויי פעלקער, וואס באוואוינען איין לאנד, דארפען זיך צוזאמענגייסען און ווערען איין פאלק. נאר דערויף — פארשטעהט ער — דארפען ביידע פעלקער באשטעהן; דערינען דארף יעדעס פון ביידע

פעלקער געפינען די באַפרידינונג פון זיינע אייגענע אינטערעסען... דאָס וועלען שוין יענקעלעוויצ'עס אייניקלעך נישט פאַר שטעהן! ער אליין, מוז מען מודה זיין, האָט אויך קיין קלאָרען באַגריף דערפון נישט געהאַט, און אויסער דער קורצער אַבסטראַקטער פראָזע, געפינען מיר אין דעם ביכעל קיין איינציג וואָרט, וואָס זאָל געהאַטער אָנווייזען, ווי אַזוי די אידישע אינטערעסען קאָנען באַפרידיגט ווערען אינ'ם „צוזאַמענגוט“. אָבער הימעל-הויד שטעהט יענקעלעוויץ איבער זיינע אייניקלעך. עס אַרט איהם נישט, וואָס דאָס אידישע פּאָלק וועט אין פּוילען פאַרשווינדען; וועניגסטענס אָבער פּיהלט ער, אַז דאָס אידישע פּאָלק דאַרף עס וועלען. גערערוויליג טון; אליין קומען און זאָגען: „נעמט אונז צו“, ווי אנדערע, נישט באַשנימענע פעלקער, האָבען עס, לויט יענקעלע-וויצ'עס געשיכטע, געטאָן...

אויך רעדט ער פון... „אונזערע אינטערעסען“. ער רעדט נישט פון אידען, ווי זיינע אייניקלעך, בלשון נסתר. „מיר, אידען“, זאָגט ער, און וויל ער עפעס, זאָגט ער „גיט אונז“, נישט „גיט זיי“, ווי היינט די מאַדע איז.

איז דאָך אָבער די פראָגע: ווי קאָן דאָס צוזאַמענגיטען גע-שעהען: ווי קאָן פּוילען אַסימילירען אַזאַ גרויסע אידישע מאַסע, וואָס וואַקסט און פּרוכפּערט זיך שטאַרקער, אַלס די פּוילישע? און דאָ ווערט יענקעלעוויץ נאָאויב און ווערט ערשט רעכט אינטערעסאַנט. פאַרקלענערען די אידישע פּרוכטבאַרקייט וויל ער נישט.

דאָס, וואָס מיר אידען פּרוכפּערען זיך, האַלט ער פאַר זעהר גלייך. „דאָס קומט דערפון — זאָגט ער שטאַלץ — וואָס מיר אידען האַלטען עהרליך אונזערע ווייבער. מיר עהרען און שעצען און פאַרוואַרגען זיי מיט אַלעם גוטען! מיר האַלטען שטאַרק „פון מענש-ליכען געשלעכט“, מיר ווילען די מענשליכקייט זאָל וואַקסען! די „רעליגיע“ הייסט אַזוי! עס איז גאַטס געבאַט... און — אַלע מיידלעך ווערען ביי אונז (נישט היינט געדאַכט!) כּלֹת, כּלֹת האָבען חתונה! מיר, אידען, באַמיהען זיך מיט אַלע מעגליכקייטען.

אז קיין איינציגער ווייבערישער טאלענט (!) צום געבערען זאל נישט פארלוירען ווערען! און דאס פארפאלק לעבט ביי אונז, ווי גאט האט געבאטען, אונזערע ווייבער קינדלען פון דער פריהסטער יור גענד ביו דער טיפער עלטער... און טרעפט אמאל אן אומגליק, עס איז קיין נלייכער זונג נישט געווען, עס איז קיין שלום בית נישטא, ווערט מען לייכט געהאלפען: גט מען זיך שטיל, אהן סקאנדאלען, און פון איין שלעכטער פאר ווערען צוויי גיטע! און זיי לעבען שוין צוועקמעסיג, ווי גאט האט געבאטען!"

און דעריבער, כדי די אידישע מאסע זאל נישט זאגען, וואס טויגען אונז די פאליאקען, וואס הערען מיר זיי, איז א צייט ארום וועלען מיר זיין איין א מעהרהייט און מיר וועלען דא געוועלטיגען — ראט יענקעלעווייז, אז די פאליאקען זאלען זיך אויך מעהרען און פרוכפערען!
„נביא לגוים נתת־ך“ — די אייביגע אידישע מיסיע...

— „זעהט, — זאגט ער מוסר די פאליאקען — מיר האבען קיין גיטער, קיין דערפער נישט, קיין גרויסע קאפיטאלען אויך נישט, און מיר מעהרען און פרוכפערען זיך, בשעת ווען אייערע פאלאצען ווערען חרוב אהן באוואוינער, אייער לאנד שמעהט לער, אייערע שטעט פארנעמען פרעמדע, און מיליאנען פעהלען אייך אייער לאנד צו באזעצען.“

אז עכט נבי'אישער טאן! דערנאך געהט נאך א משל, ווי פון מדרש ארויס!

— „מעהרט אייך, ווארים א פאלק, וואס זארגט נאך פאר דעם, וואס לעבט שוין, זעהט נישט זיך ווייטער צו פארפלאנצען, איז געגליכענט צו א פויער, וואס היט אפ דאס קארן, וואס ער האט שוין אין שפייכלער; לאזט אבער זיין פעלד אומבאארבייט און זארגט נישט, עס זאל ניי קארן וואקסען!“

איד האב אייך אז אלטען קבר געפענט און א שוכן-עפר גע-
וועקט. קוקט אייך צו איהם צו. אז די קאדעטען-דומע וועט זיך

אויספיהרען און פוילען וועט אויטאנאמירט ווערען — וואס עס קאן און דאָרף געשעהען — וועט יענקעלעוויץ אויפשטעהן תחית המתים. און אנדערען סטיל וועט ער האַבען, נאָר קליגער וועט ער נישט ווערען, ער וועט נאָר שוין אזוי נאַאיוו און עהרליך נישט זיין... 1906.

21.

„די שטימע פון אידישען פאָלק“

און נאָר אַ קבר וועל איך אייד עפענען; און די לעפען פון נאָר אַ שוכן עפר וועלען זיך ריהרען; און איהר הערט אייד איין צו די רייד פון טויטען, כדי איהר זאלט די לעבעדיגע פארשטעהן. אויך אַן אַלט ביכעל. געדרוקט 1818; געקאָסט האָט עס צוויי גילדען מיט פופצעהן גראַשען; אָבער דער מחבר פון אַלטען ביכעל איז שוין נישט קיין רייכער בעל-טובה, נאָר אַ רב פון ל...ר'ער שול, מיט'ן נאָמען ר' משה בן אברהם.

ר' משה בן אברהם שרייבט אויך וועגען רעפארמען, אבער נישט פאַר זיי, גענען די רעפארמען שרייבט ער. ער פיהרט אויך מלחמה אויף מעסער-שטיך מיט די „פריוואטע פראַיעקטען-מאַכער“, הויפט-זעכליך אָבער נאָרטעלט ער אונטער זיינע לענדען עבען קענען די, וואָס מאַוושא יענקעלעוויץ* וואָלט זיי אויפ'ן האַלז געפאַלען, און מיט דאַנקבאַרע טרערען די פנימ'ער באַנעצט...

בשעת ווען מאַוושא יענקעלעוויץ וויל, אַז די רעפארמען זאָלען אויסגעפיהרט ווערען, נאָר נישט מיט געוואַלט; נישט אַנגע-וואַרפען ווערען פון דרויסען, נאָר אַנגענומען מיט'ן גוטען איד-שען ווילען, — איז ר' משה בר' אברהם איבערהויפט גענען רע-פארמען... גלייכבאַרעכטיגונג מהיבא תיתי, אבער אַהן רעפארמען. און אַ פאַרצוג האָט דער רב איבער מאַוושא יענקעלעוויץ מיט דעם, וואָס ער רעדט וועגען די רעפארמען און זייערע פראַיעקטאַנט-טען פיעל קלאָרער און דייטליכער. פראַיעקטאַנטען — זאָגט דער רב — זענען פאַראַן צווייער-

(* זעה דעם אַרטיקעל אונטער'ן זעלבען נאָמען.)

ליי: איין סארט וויל ארויסטרעמען געגען אונז, ווי נבוכדנצר; דאס הייסט פארניכטען: נעמען דאס ביסעל אידען, אפרייסען פון די ערטער, וואו זיי וואוינען, און פארטרייבען איבער דער גרענעץ פון דער גרויסער טארטאריי, איינפאך. דער צווייטער סארט אָבער וויל האנדלען, ווי אנטיוכוס; דאס הייסט — אידען מעגען בלייבען, מען דארף נאָר פארטיליגען די אידישקייט.

סיי די ערשטע, סיי די צווייטע האלטען דאס אידענטום פאר נאָריש, זאכאָבאָניש און שעדליך, אזוי פאר די אינטערעסען פון לאַנד, ווי פון היימישען פּאָלק. נאָר בשעת, ווען די ערשטע האַל-טען די אידען פאר אומפאַרבעסערליך און ווילען זיי דעריבער איינפאַר פאַרניכטען, רעכענען די צווייטע, אז מען קאָן דעם אידישען כאַראַקטער, ווי שטארק ער איז נישט פאַרדאַרבען, אויסכעסערען, ציוויליזירען און ניצליך מאַכען.

צו דעם צוועק דארף מען דעם אידען עהנליך מאַכען צום קריסט: שערען פאות, גאַלען בערד, קירצען די קאַפּאַטעס — דאָס איז פון אויסוועג. וואָס אַמבאַלאַנגט איז תּוֹך פון דער נשמה אַריין, פאַרמאַכען די דיינים־שטיבלעך, פאַרשליסען די חדרים, עפענען פאַר אידישע קינדער די אַלגעמיינע שולען און לערנען שרייבען און לעזען פּויליש.

די פּראַיעקטאַנטען, וואָס האַפען אויף דער פאַרבעסערונג פון אידישען כאַראַקטער, צופאַלען זיך ווייטער אין צוויי טייל. איין טייל וויל, מען זאָל אידען געבען גלייכבאַרעכטיגונג אויף אַרט און שטעל, גלויבענדיג, אז דאָס וועט וועקען ביי זיי דעם „פּונקט־האַר-נער“ צו ווערען לייט; האַפּענדיג, אז ווען צוגעלאָזט צום טיש, צוויי-שען פיינע געסען, וועלען זיי זיך ממילאָ אויסלערנען גלייך זיצען און באַניצען מעסער און גאַפּעל; דער צווייטער טייל אָבער האָט ווע-ניגער צוטרויען צום אידישען עהרענגעפיהל און פאַרלאַנגט, די גלייכבאַרעכטיגונג זאָל קומען שפּעטער, אַלס לויז, — אַלס שכר פאַר מעשים טובים, וואָס מוזען פריהער געשעהען.

לויט דער מיינונג פון די לעצטע, דארף מען אויפשטעלען אַן אַלגעמיינעם רעגעל, וואָס זאָל אויסשליסען די אידען פון דער גלייכבאַרעכטיגונג, נאָר מיט דעם באַדינג, אז די אַלגעמיינע רעגעל האָט אז אויסנאַם, נעמליך: „דאָס אויסשליסען איז נאָר נוהג גע-“

גען די אידען, וואס גלויבען, אז דאס אונטערשיידען זיך פון קריסטן טען איז די פליכט פון זייער געוויסען און רעליגיאז.

אבער ביידע טיילען פון צווייטען סאָרט פראַיעקטאַנטען זענען זיכער, אז „מען מוז אידען ציוויליזירען; פאַרטוישען זייער שפראַך, די קליידער און די ערציהונג“. ווייל נאָר אזויערנאָך וועט געענדערט ווערען דער אידישער כאַראַקטער און דאָס אידישע פּאָלק וועט פאַרדינען די אַכטונג פון אַלע פעלקער.

דער אונטערשיד צווישען ביידע טיילען פון צווייטען סאָרט פראַיעקטאַנטען און אנטיוכום באַשטעהט נאָר דערנינען, וואָס אַנטיוכום האָט געוואָלט מאַכען פון אידען גריכען און געצענדינער. בשעת די פראַיעקטאַנטען ווילען מאַכען פון אידען — טרעפט וואָס? מאָושה יענקעלעוויץ וואָלט געזאָגט: פּאַליאַקען. דאָס זעלבע וואָרט איז אייך אויך געווען אויף דער צונג געלעגען; נישט דאָס אַבער האָט ר' משה בר' אברהם געמיינט; נישט דאָס האָט ער געפאַדערט. ר' משה בר' אברהם שטעהט נישט אויפ'ן נאָר צו אַ נאָר אַלע זען, נאָר אויפ'ן רעליגיעזען שטאַנדפונקט. ער זעהט מיט שרעק, אז מען וויל מאַכען פון אידען גוים; ערגער ווי גוים: אַטעאיסטען — כּופרים בעיקר וויל מען פון זיי מאַכען. די „נאַטוראַליסטען“, וואָס האָבען דאמאַלט גראַסירט, אַלס אַ פאַרשעלטע קרענק פון פראַנקרייך, וואַרפען אונזער רב אין זיבענער טען שוויים. מען דאַרף נישט מעהר, זאָגט ער, נאָר אַ איד זאָל שיקען זיין קינד אין „שקאַלע“ אַרײַן, עס זאָל זיך לערנען לעזען און שרייבען פּויליש! עס וואָלט אז עק געוואַרען פון אידישקייט. דאָרט איז שקאַלע, וואָלטען דעם קינד געפאַלען אין הענט אַרײַן די געדויםע ביכלעך, וואָס רעדען על ה' ועל משיחו, גאָט און זיין תּורה, שפעטען פון יציאת מצרים און אַלע נסים, אזוי אויף דער יבשה, ווי אויפ'ן ים, און פון אידישען קינד וועט, חס ושלום, ווערען „ני פיעס, ני ווידראַ“, דאָס הייסט: נישט קיין קריסט און נישט קיין איד — נאָר אזוינס, וואָס גאָט זאָל שומר ומציל זיין!

לויט דעם פּלאַן — עמפּערט זיך דער רב — וועט ווירקליך געדענדערט ווערען דער אידישער כאַראַקטער, אבער „פּאַטאַל“ געענער דערט. צווישען דער קריסטליכער באַפעלקערונג זעהט אינזער רב זעהר פיעל פּילאָזאָפּען, אפיקורסים, מינים, מיט איין וואָרט „נאַטוראַליסטען“, גאָט לייקענער, חוזקמאַכער — זאָלען זיך נאָר איר

דען אויסלערנען פויליש, וועלען זיי טרעפען מיט די דורשטיגע מיי-
לער צום זעלביגען גיפטיגען וואסער, און וועלען זיך פאר'סמ'ען די
נשמות...

„איז נאך וועניג — ביזערט זיך דער רב — וואס דער גענע-
ראל (איינער פון די פראיעקטאנטען) וויל ביי אונז צונעמען אונ-
זער שפראך, וואס טיילט אונז אָפּ, ווי א מויער, פון אל'דאָס-ביין
פון דרויסען; וויל ער נאך צונעמען ביי אונז די קליידער און די
בערדראזן-פאות... וויל ער נאך צונעמען ביי אונז (רבנים) דאָס
רעכט צו משפּט'ען און פּסק'ענען, און שטעלט זיך, מיט זיינע פּאָר
ליטישע אינטריגען, אפילו נישט אָפּ פאר הלכות אשות — און וויל
מבטל מאכען די אידישע דינים פון גטין וקדושים, מכל שכן פון
יבום.

פרעה — זאגט דער רב — האט מיט אמאָל אזוי פיעל נישט
געוואָלט; דער אינטערשיד איז נאָר, וואָס פרעה האט עס געמאָן
פאר שנאה צו די בני-יעקב און וואָס דער גענעראל ראָט עס
מכלומר'שט פון גוטען האַרץ, וואָס איז פול צו אונז מיט ברודער-
ליכער ליעבשאפט. ער מיינט דערמיט אונזער טובה. ער נעמט אונז
פיעל צו, כמעט די נשמה, ער וויל אבער נישט אומזיסט, ער גיט
עפעס דערפאר — א לעקעכעל! דאָס הייסט, גלייכבארעכטיגונג!
ער וויל אונז א דע ל י ג מאכען און דעם טיטעל ב י ר ג ע ר
געבען. פאר דעם „לעקעכעל“ אבער וועט זיך עס נישט מאכען.
„טוישען דעם מענשעם כאַראַקטער הייסט, אין מאַראַלישען זין,
פאַרענדערען זיין נשמה, זיין האַרץ, זיין פאַרשטאַנד, ווילען און די
אַרט צום דענקען. אין אויב מען וויל עס אויספיהרען ביי אידען,
הייסט עס, אז מען וויל פון אידען מאכען אויס אידען; עבען דאָס,
וואָס אַנטיכום האָט געוואָלט! און מיר ווייסען, אז דאָס האָט דער
טייוועל דעם מלך אַנטיכום די עצה געגעבען!...”

אידען וועלען דאנקען דערפאר! זיי וועלען זיך און זייער איר-
דישקייט פאר'ן טאָפּ לינזען נישט פאַרקויפען! אזוי מיינט דער רב.
אידען — זאָגט ער — בלייבען אידען! אבער נישט, חס
ושלום, אין נאַציאָנאַלען זין. פון דער אידישער נאַציע ווייסט דער
רב אזוי פיעל, ווי מאַוואַ יענקעלעוויץ. דאָס הייסט: גאַרנישט!
פאַראַן נאָר א גלויבען, א אידישע אמונה, וואָס פאַראייניגט אלע
געשניטענע פון דער גאַנצער וועלט; אבער ווער עס מיינט, ווי דער

גענעראל זאגט, אדער ווי המז האט אמאל געזאגט, אז אידען זענען
 אז אפגעזונדערטע נאציאן אין געהאָרענע נישט די געזעצען פון מלך
 און לאַנד וכו' — דער איז איינפאך אַן אַידיאָמ! אידען אין פּוילען
 זענען פּאַליאַקעז, אין פּראַנקרייך — פּראַנצויזען, און אזוי ווייטער...
 מיט איין וואָרט, אין דעם פּאַך איז דער רב מיט דערזעלבער מיר
 נונג, ווי מאַוואַש יענקעלעוויץ מיט אלע זיינע גייסטיגע אייניקלעך...
 און ווען עס וואָלט אין פּוילען צוזאַמענגערופען געוואָרען א סנהדרין,
 וואָלט אונזער ר' משה בר' אברהם געקאָנט זיין פּאַרזיצענדער...

צי וואָלטען אונזערע היינטיגע רבנים אנדערש געענטפערט
 אויף דער פּראַגע? געוויס נישט. אַמוועניגסטענס דער וואַרשעווער
 ראַבינאַט, וואָס איז אזוי פּיין אויסדרעסירט פּון דער „גמינא“...
 און דאָך שלאָגען ביי ר' משה בר' אברהם אויף אין מאַנכע שטלען
 אזוינע טענער, וואָס איהר וועט ביים היינטיגען רב נישט געפּינען.
 דער היינטיגער וועט אויך פּאַרטיידיגען די אַמונה — יאָרג
 ואל יעבור — אבער נישט מיט דעם מוט און נישט מיט דעם
 שטאַלץ, ווי ר' משה בר' אברהם, וואָס ווענדט זיך, למשל, צו די
 קריסטען מיט די ווערטער:

„מיר זענען אייערע פּאַטערס; אייער רעליגיאָן שטאַמט אַרויס
 פּון אונזערע! איהר זייט מחויב אונז עהרליך צו האַלטען, ווי קינד
 דער דאַרפען עהרליך האַלטען די, וואָס האַבען זיי דאָס לעבען גע-
 שענקט. עס קומט אונז כבוד אָב! מיר אַהן אייך קאַנען עקזיס-
 טירען, ווי יעדער ערשטער שטאַק אַהן דעם צווייטען; איהר אַהן
 אונז אַבער — נישט; אין דער לופט קאָן דער צווייטער שטאַק
 נישט הענגען!“

„מיר קאַנען אויך ברידער זיין, — מיר אלע זענען דאָך קינד
 דער פּון איין גאָט — דאַרפט איהר אונז, ברידערלעך, ליבען.
 „נאָר מיר בעטען ביי אייך נישט קיין קינדער-עהרע און נישט
 קיין ברידער-ליבע; וואָס איהר פּאַרמאַנט נישט, קאַנט איהר נישט
 געבען! אבער מענשען זייט איהר דאָך; מענשליך און גערעכט
 מוזט איהר זיין!“

און די מענשליכע גערעכטיגקייט פּאַרלאָנגט, לויט ר' משה
 בר' אברהם'ס מיינונג, מען זאָל אונז געבען גלייכבאַרעכטיגונג, און
 נישט נויטען צו לערנען פּויליש, צו שערען באַרד און פּאות, אונ-

טערוואקען די רעק; און נישט ארויסנעמען פון די רבנימ'ס הענט
די דין-תורה'ס, שאלת נשים און הלכות אשות...

מעהר קיין אפעטיט האָט ר' משה בר' אברהם נישט געהאט.
איין זאך מאכט אויף זיך אויפמערקזאם: אזוי ר' משה בר'
אברהם, ווי מאַוושא יענקעלעוויץ, רעדען אין נאָמען פון אַ איד'ר
שער באַפעלקערונג, וואָס זאָל זיין גענוג שטאַרק, זי זאָל זיך, ווי
מען זאָגט, „איהר שטעל באַשטעחז“... זי וויל זיך נישט לאַזען.
זאָגט מען, זי איז אַ גרויסע מאַסע, אַ פיעל־קעפיגע און פיעל־
הענטיגע. בשעת ווען היינטיגע צייטען זעהט אונז די אידישע לאַגע
פיעל ערגער אויס, מיר קומען זיך פאַר פיעל קלענער, שוואַכער
און ווינציגער! און דאָס, דאכט זיך, קומט נאָר דערפון, ווייל אין
יענער צייט האָט מען דאָס פויערען־פאַלק נישט מיטגעצעהלט...
דער פויער איז געווען שטום און בלינד, און האָט אויסגעמאכט,
ווי אַ שטויב אויף דער וואַגשאַל פון פויליש־פּאָליטיש־געזעלשאַפט־
ליבען לעבען. אין דעם פאַר זענען נאָר צוויי צדדים געווען:
פ ר י צ י ם און א י ד ע ן, און אידען געגען פריצים זענען
ווירקליך נישט אזוי שוואַך!

היינט אבער ווייסט שוין די נאַראַדאָווע דעמאָקראַטיע צו זאך
גען: היט אייד, מיט דער פויערישער פויסט וועלען מיר אייך אריינ־
קלאַפען דרך ארץ! און נישט ווייט איז די צייט, ווען דער פויער
וועט נישט וואַרטען, מען זאָל איהם רופען! ער וועט אליין קומען...
די פראגע איז נאָר — מיט וואָס?

1906.

22.

וועגען דעם „בוך פון פייער“*

דעם חבר שלום־עליכם'ס פאַרשלאַג וועגען „בוך פון פייער“

* ווייל ס'האָבען זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז י. ל. פּרץ זאָגט
זיך אָפּ פון אַנטייל צו נעמען אין דער רעדאַקציע־אַנסטאַל פונ'ם
„בוך פון פייער“, האָט די רעדאַקציע פון „פּרוינד“ אָנגעפּרעגט פּרץ'ן
ווי ווייט די דאָזיגע קלאַנגען זענען ריכטיג, דאָס איז י. ל. פּרץ'עס
ענטפּער.

האט אויף מיר פערזענליך געמאכט אן איינדרוק פון א זעהר נישט־פראקטישער אידעע. נשרפים דארפען הילף, געשווינד, אויף דער שטעף; זאמלען און ארויסגעבען א ווירקליך ליטעראריש־קאנסטלע־ריש ווערס און אויספיהרען עס, דאס הייסט דרוקען און פארטייל־לען — פארלאנגט יאהרען... איד האב אבער נישט געוואלט שטערען מיט מיין „פעסימיזם“, טאמער יא, טאמער ליגען באהאלטענע אוצרות ביי חברים און מען דארף נאר א זאמעל טון... אויסשטרע־קען א האנט.

דערנאך האב איך באקומען אן „אינלאדונג“ אויף אן אסיפה. געפיהרט געווארען אין די זאך גאנץ „אידישליך“ — די אינלא־דונג, פון קיינעם נישט אונטערגעשריבען, ווער עס ווערט פאר־בעמען — ווייסט מען נישט...

האב איך אריינגעשריבען דער פארזאמלונג אן אָפּענעם בריף, אין וועלכען איך האב ארויסגעזאגט מיין מיינונג וועגען דער פּאַרם פון דער אסיפה און דערנאך וואס אנבעלאנגט דער זאך אַלײן. איד האב געשריבען:

אז גוטע זאכען וואלגערען זיך נישט ארום, אז די זאכען, וואס וועלען עקסטרא צוליעב דעם בוך געשריבען ווערען, וועלען האבען דעם דין פון קאנקורס־זאכען. דאס הייסט, ניינציג פראצענט וועלען זיין ש ל ע כ ט ... און אז נישט אלע ליטעראטען, וואס וועלען גראד האבען גוטע זאכען, וועלען זיין אימפוטאנד זיך אפצורייסען פון מויל און די זאכען אוועקצוגעבען...

דעריבער האב איך פראפאנירט: אזוי ווי אויס סאלידאריטעט צום חבר שלום־עליכם דארף דאס „בוך פון פייער“ ארויסגעגעבען ווערען, על כן זאל מען וועהלען פון יעדען שריפטשמעלערס ש ו י ז ג ע ר ר ו ק ט ע זאכען די ב ע ס ט ע, און ארויס־געבען א זאמעלבוך.

די ליסטע פון ליטעראטען, האב איך געשריבען, דארף פעסט־געשטעלט ווערען דורך א ליטערארישער קאמיטע; דאס אויספיהר־רען מוז איבערגעגעבען ווערען א פארמעגליך פארנטווארטליכען קאמיטעט...

אויפ'ן פאל, אויב די פארזאמלונג וועט אנדערש באשליסען, האב איך געשריבען, קאז מען דאך קיין רעדאקציאנס קאמיטעט

נישט גרינדען, ווייל איד, למשל, וואלט מיר קיינמאל נישט אונ-
טערגענומען צו רעדאגירען „נדבות“...

צו מיין ערשטוינען בין איד געוואָר געוואָרען, אז געגען מיין
ווילען בין איד געוועהלט געוואָרען (דורך וועמען?) אלס מיט-רע-
דאַקטאר פון טויט-געבוירענעם רעדאַקציאָנס-קאָמיטעט פון „פיי-
ער-בוך“...

אינטערעסאנט איז נאך דאָס, וואָס דער קאָמיטעט באַשטעהט
פון מיטגלידער, מיט אזוינע פארשידענע עטיש-עסטעטישע פיזאַ-
נאַמיען, אז עס איז נאָר אוממעגליך, אז ער זאָל פעהיג זיין צו
וואָס עס איז א געמיינזאמער אַרבייט.

דורך די אויבענדערמאָנטע מאַטיווען האַלט איד אויך פאר
אומפראַקטיש דעם אדעסער פראַיעקט, און מיטהעלפּען קאָן איד
נאָר ביים אַרויסגעבען א זאַמעל-בוך פון איבערגעדרוקטע בעסטע
זאַכען און אויסשליסליך אויף העברעאיש און אידיש.

.1910

